Міністерство освіти і науки України
Ministry of education and science of Ukraine
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ISSN 2307-7778 (Print)

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Серія: Історія

Випуск 2

Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University Series: History

Issue 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / головний редактор Іван Зуляк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2026. Вип. 2. 242 с.

Збірник розрахований на здобувачів вищої освіти (першого-третього рівнів), викладачів історії, науковців, докторантів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: **Зуляк І. С.** – д.іст.н., проф. (Україна)

Редакційна колегія:

Елла Бистрицька – д.іст.н., проф. (Україна); **Віктор Дроздов** – к.іст.н., доц. (Україна); **Андрій Кліш** – д.іст.н., проф. (Україна); **Андрій Королько** – к.іст.н., доц. (Україна); **Олег Малярчук** – д.іст.н., проф. (Україна); **Микола Москалюк** – д.іст.н., проф. (Україна); **Володимир Старка** – д.іст.н., проф. (Україна); **Grzegorz Szczurek** – PhD, доц. (Польща); **Marcin Krzepkowski** – магістр, ад'юнкт (Польща).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2057 від 13.06.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-02770

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, info@tnpu.edu.ua, тел. (0352) 43-58-80)

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 15).
Кластер: Гуманітарні науки та мистецтво
Спеціальність: В9 – Історія та археологія

Періодичність: 2 рази на рік

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history

Засновник: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Адреса редакції: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

Видається за рішенням вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Протокол № 2 від 29 вересня 2026 р.)

© Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2026
© Автори статей, 2026

ISSN 2307-7778

Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History /chief editor Ivan Zulyak. Odesa: "Helvetika" Publishing House. 2026. Issue 2. 242 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: **Ivan Zulyak** – PhD hab. (History), Professor

Editorial Board:

Ella Bystrytska – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Viktor Drozdov** – PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Andriy Klish** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Andriy Korolko** – PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Oleh Malyarchuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Mykola Moskalyuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Grzegorz Szczurek** – PhD, Associate Professor (Poland); **Marcin Krzepkowski** – Master, Museum Assistant (Poland).

The collection is indexed in the international databases: Google Scholar

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2057 as of 13.06.2024. Media ID: R30-02770
Media entity: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (46027, Ternopil, 2 Maxyma Kryvonosa str., info@tnpu.edu.ua, phone:(0352) 43-58-80)

Professional registration (category «B»): Decree of MES No 928 dated 11.06.2026 (Annex 15).
Cluster: Humanities and Arts
Specialty: B9 – History and archeology

Periodicity: 2 times a year
Languages : Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

All electronic versions of articles in the collection are available on the offi cial website edition: https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history

Founder: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Office address: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Maxym Kryvonos Str., 2, Ternopil, 46027

Issued by the decision of the Academic Council of
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Protocol No. 2 of 29.09.2026)

© Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2026
© Copyright by the contributors, 2026

ЗМІСТ

Олег БЕГЕН
ЛОКАЛЬНІ І МІЖНАРОДНІ ГОРИЗОНТИ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІЧНОГО
ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ КАТОЛИКІВ «ОБНОВА» В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....8

Ярослав БОГДАН
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ
В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1939 Р.).....17

Роман БОНЧУК
ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ, АНРІ БЕРГСОНА ТА ЕДМУНДА ГУССЕРЛЯ
НА ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ XIX–XX СТОЛІТЬ.....31

Nadiia VOLIK
INTERCONFESSIONAL PRAYER PRACTICES IN UKRAINE
AMID SOCIO-POLITICAL CRISES (2014–2024).....43

Оксана ГРИНЧИШИН
КОНТРОВЕРСІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОТВОРЕННЯ
ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....51

Наталія ДЕМКО
УЧАСТЬ ЖІНОК У МИРОБУДІВНИЦТВІ ТА ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ:
ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....59

Ivan ZULYAK, Andriy KLISH, Andrii PALIUKH
VIRTUAL MUSEUMS AS A NEW CULTURAL SPACE.....67

Антоніна КІЗЛОВА
РЕЦЕНЗУВАННЯ КНИГ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “COSTUME” (2017–2020)
В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ КОСТЮМА.....83

Володимир КІЦАК
ОБРАЗ УКРАЇНЦЯ У ПОЛЬСЬКОМУ ОФІЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ 1944–1953 РР.....99

Роман КОРШУК
РІЗНОВИДИ НАЦІОНАЛЬНОГО МІФУ.....115

Тетяна ЛАВРІН
КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ
АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (1918–1941 РР.).....123

Руслан ЛЕВІНЕЦЬ
ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР
У МЕХАНІЗМІ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....132

Taras MALYNOVSKYI
ROMAN SMAL-STOTSKY’S POLITICAL JOURNALISM IN 1933–1939
AS AN IMPORTANT ASPECT OF HIS POLITICAL ACTIVITY.....144

Іван МІСЬКОВ
ПЕЧАТКИ ТА ГЕРБИ ЗІ ЗБІРКИ МУЗЕЮ БЕРЕГІВЩИНИ
ТА ПРИВАТНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЯНОША ШЕПИ.....153

Юрій ПАНЧУК
МІСЦЕВА ДОПОМІЖНА КРИМІНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ
«УКРАЇНА» (1941–1944 РР.) У СУЧАСНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....160

Олександр ПОГУЛЯЄВ
РЕАКЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ЄВРЕЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МЕНШИН УКРАЇНИ
НА ЗАКОН ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ (1917–1919 РР.).....171

ISSN 2307-7778

Андрій СТОЙКІВ, Олександр КОЛЕСНИК
ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ (1991–2022 РР.)..... 181

Тарас СТОЯН
ПУБЛІЦИСТИКА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ..... 202

Олег ТУРІЙ, Тарас БУБЛИК
РИМО-КАТОЛИКИ ТА ПРОЦЕС ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ..... 211

Ірина ФЕДОРІВ, Леся КОСТЮК
ДІЯЛЬНІСТЬ ТУРЕЦЬКОГО АГЕНТСТВА ЗІ СПІВРОБІТНИЦТВА ТА КООРДИНАЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТУРЕЧЧИНИ..... 222

Михайло ХАРЛАМОВ, Ігор ЛОГОВСЬКИЙ
ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ВІД ПОЖЕЖ В УРСР У РОКИ ВІДЛИГИ (1953–1964 РР.)..... 234

CONTENTS

Oleh BEHEN
LOCAL AND INTERNATIONAL HORIZONS OF THE ACTIVITIES OF THE OBNOVA SOCIETY OF UKRAINIAN CATHOLIC STUDENTS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC.....8

Yaroslav BOGDAN
REGULATORY AND LEGAL PROVISIONS ON MILITARY SERVICE IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1939).....17

Roman BONCHUK
THE INFLUENCE OF THE PHILOSOPHY OF FRIEDRICH NIETZSCHE, HENRI BERGSON AND EDMUND HUSSERL ON THE ARTISTIC THINKING OF THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES.....31

Nadiia VOLIK
INTERCONFESSIONAL PRAYER PRACTICES IN UKRAINE AMID SOCIO-POLITICAL CRISES (2014–2024).....43

Oksana HRYNCHYSHYN
CONTESTED ISSUES IN UKRAINIAN HISTORY IN THE CONTEXT OF NATION-BUILDING AND NATIONAL IDENTITY FORMATION.....51

Nataliia DEMKO
WOMEN'S PARTICIPATION IN PEACEBUILDING AND UKRAINE'S RECOVERY: HISTORICAL TRANSFORMATION AND CONTEMPORARY CHALLENGES.....59

Ivan ZULYAK, Andriy KLISH, Andrii PALIUKH
VIRTUAL MUSEUMS AS A NEW CULTURAL SPACE.....67

Antonina KIZLOVA
BOOK REVIEWS IN THE JOURNAL "COSTUME" (2017–2020) AS A MECHANISM FOR ORGANIZING RESEARCH IN COSTUME HISTORY.....83

Volodymyr KITSAK
THE IMAGE OF THE UKRAINIAN IN POLISH OFFICIAL DISCOURSE, 1944–1953.....99

Roman KORSHUK
VARIETIES OF NATIONAL MYTH.....111

Tatyana LAVRIN
KYIV PERIOD OF LIFE AND ACTIVITIES OF AGATHANGEL KRYMSKYI (1918–1941).....123

Ruslan LEVINETS
THE LEGAL STATUS OF THE STATE SECURITY BODIES OF THE UKRAINIAN SSR WITHIN THE MECHANISM OF SOVIET STATE POWER.....132

Taras MALYNOVSKYI
ROMAN SMAL-STOTSKY'S POLITICAL JOURNALISM IN 1933–1939 AS AN IMPORTANT ASPECT OF HIS POLITICAL ACTIVITY.....144

Ivan MISKOV
SEALS AND COATS OF ARMS FROM THE COLLECTION OF THE BEREHOVE REGION MUSEUM AND THE PRIVATE COLLECTION OF JÁNOS SEPA.....153

Yurii PANCHUK
LOCAL AUXILIARY CRIMINAL POLICE OF THE REICHSKOMMISSARIAT "UKRAINE" (1941–1944) IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE.....160

Oleksandr POHULIAIEV
THE REACTION OF THE POLITICAL FORCES OF THE JEWISH, POLISH AND RUSSIAN MINORITIES OF UKRAINE TO THE LAW ON NATIONAL-PERSONAL AUTONOMY (1917–1919).....171

ISSN 2307-7778

Andrii STOIKIV, Oleksandr KOLESNYK
THE UKRAINIAN COMMUNITY IN POLAND IN THE CONTEXT
OF PRESERVING UKRAINIAN IDENTITY, 1991–2022.....181

Taras STOIAN
VOLODYMYR VYNNYCHENKO'S PUBLICISTIC WRITINGS AS A SOURCE
FOR RECONSTRUCTING THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT.....202

Oleh TURIY, Taras BUBLYK
ROMAN CATHOLICS AND THE PROCESS OF LEGALIZATION
OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH.....211

Iryna FEDORIV, Lesya KOSTYUK
THE ACTIVITIES OF THE TURKISH COOPERATION AND COORDINATION AGENCY
IN UKRAINE AS AN INSTRUMENT OF TURKEY'S PUBLIC DIPLOMACY.....222

Mykhailo KHARLAMOV, Ihor LOGOVS'KYI
PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION FROM FIRES IN THE UKRAINIAN SSR
DURING THE YEARS OF THE THAW (1953–1964).....234

УДК 27-78-057.875(477)«1918/1939»:94
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.1

Олег БЕГЕН
кандидат історичних наук, доцент
Інституту Історії Церкви
Українського католицького університету,
вул. Іл. Свєнціцького, 17, м. Львів, Україна, 79000 (obehen@ucu.edu.ua)

Oleh BEHEN
PhD in History, Associate Professor
Institute of Church History,
Ukrainian Catholic University,
17 Il. Svientsitskoho Street, Lviv, Ukraine, 79000 (obehen@ucu.edu.ua).

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3255-8300

ЛОКАЛЬНІ І МІЖНАРОДНІ ГОРИЗОНТИ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІЧНОГО ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ КАТОЛИКІВ «ОБНОВА» В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Анотація. Метою статті *є аналіз діяльності інституційного потенціалу Товариства Українських Студентів Католиків «Обнова» в Галицькій митрополії в умовах Другої Речі Посполитої.* ***Методологія дослідження*** *базується на загальнонаукових методах критичного аналізу, узагальненнях та принципах історизму.* ***Наукова новизна*** *полягає у концептуальному розгляді діяльності ТУСК «Обнова» як на локальному (в Галичині), так і на міжнародному рівнях у міжвоєнному періоді ХХ ст.* ***Висновки*** *розкривають роль Галицького митрополита Андрея Шептицького у запровадженні ідеалів української Католицької Акції у важких умовах польської дійсності. На тлі польської політики пацифікації українського населення Галичини представлено намагання єпископату Греко-Католицької Церкви формувати легальний український католицький рух через проголошення ідеї Католицької Акції, заснування Генерального Інституту Католицької Акції до творення та розбудови Товариства Українських Студентів Католиків «Обнова» (далі ТУСК «Обнова») у Львові. Проаналізовано локальний і міжнародний вимір діяльності об'єднання. Досліджено протистояння, що мали місце між ТУСК «Обновою» та польськими релігійними організаціями, розкрито конфлікт із «Юнацтвом» ОУН, а також іншими українськими студентськими об'єднаннями. Вказано на важливості існування у міжвоєнній Галичині українського академічного товариства, що активно діяло і за межами польської держави.*

Ключові слова: *Греко-Католицька Церква, Друга Річ Посполита, Католицька Акція, митрополит Андрей Шептицький, Товариство Українських Студентів Католиків «Обнова», український католицький рух.*

LOCAL AND INTERNATIONAL HORIZONS OF THE ACTIVITIES OF THE OBNOVA SOCIETY OF UKRAINIAN CATHOLIC STUDENTS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC

Abstract. *The* ***article aims to*** *analyse the activities and institutional potential of the Obnova Society of Ukrainian Catholic Students (hereinafter Obnova SUCS) within the Galician Metropolis under the Second Polish Republic. The* ***research methodology*** *is based on the general scientific methods of critical analysis and generalisation, as well as the principle of historicism. The* ***scientific novelty*** *lies in the conceptual examination of the activities of Obnova SUCS at both the local (Galician) and international levels during the interwar period of the twentieth century. The* ***conclusions*** *reveal the role of Metropolitan Andrey Sheptytsky of Galicia in introducing the ideals of Ukrainian Catholic Action amid the harsh realities of Polish rule. Against the background of the Polish policy of pacification of the Ukrainian population of Galicia, the article presents the efforts of the episcopate of the Greek Catholic Church to shape a legal Ukrainian Catholic movement, from proclaiming the idea of Catholic Action and establishing the General Institute of Catholic Action to founding*

and developing Obnova SUCS in Lviv. The local and international dimensions of the society's activities are analysed. The article examines the confrontation between Obnova SUCS and Polish religious organisations and sheds light on the conflict between Obnova and Yunatstvo, the youth wing of the Organisation of Ukrainian Nationalists (OUN), as well as with other Ukrainian student associations. It emphasises the significance of a Ukrainian academic society in interwar Galicia that was also active beyond the borders of the Polish state.

Key words: *Greek Catholic Church, Second Polish Republic, Catholic Action, Metropolitan Andrey Sheptytsky, Obnova Society of Ukrainian Catholic Students, Ukrainian Catholic movement.*

Постановка проблеми. У сьогоденні актуальним є дослідження діяльності різних українських молодіжних об'єднань першої половини XX ст. Унікальним явищем у міжвоєнній Польщі було заснування Галицьким митрополитом Андреєм Шептицьким низки молодіжних товариств під патронатом Католицької Акції. Серед таких товариств виділялося своєю діяльністю академічне Товариство Українських Студентів Католиків «Обнова» (далі ТУСК «Обнова»). «Обнові» випала нелегка доля розпочати свою діяльність одразу після проведення польською владою політики *пацифікації* українського населення Галичини. Політичні і соціальні утиски з боку польської влади стали буденністю. Боротьба за повноцінне функціонування української спільноти стояла на порядку денному. Невеликій кількості українців, яким таки вдалося потрапити у вищі навчальні заклади, було важко працевлаштуватися після закінчення навчання. Завданням «Обнови» було об'єднати у спільній роботі студентів у Галицькій митрополії та за її межами. Як католицьке академічне товариство, ТУСК «Обнова» увійшло в гострі суперечки із націоналістичним підпіллям, суть яких полягала у питанні: хто матиме кращий вплив на українську університетську молодь?

Метою статті є аналіз діяльності інституційного потенціалу Товариства Українських Студентів Католиків «Обнова» в Галицькій митрополії в умовах Другої Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1931 році Греко–Католицька Церква (далі ГКЦ) під проводом митрополита Андрея Шептицького (1901–1944) запроваджує українську Католицьку Акцію на теренах Галицької митрополії, у такий спосіб консолідуючись зі світовим католицьким рухом, що мав значну популярність серед мирян Європи на початку XX ст. Для розбудови і поширення католицького руху в греко-католицьких єпархіях єпископат створює керівний орган – Генеральний Інститут Католицької Акції (далі ГІКА) з центром у Львові [5, с. 97–119]. У Статуті української Католицької Акції читаємо, що нова ініціатива бачилася своєрідним майданчиком, де мали творитися нові та об'єднуватися давні католицькі товариства. Третій пункт Статуту наголошував на надпартійності і аполітичності нового руху [7, пункт 2–3; с. 245]. Звісно, таке застереження було потрібне для того, щоб польська влада дозволила легальну діяльність новим товариствам. Католицька Акція була залежна від греко-католицького єпископату, який безпосередньо керував її діяльністю, через посередництво різних комісій в єпархіях. Вагомим нововведенням було залучення широкого кола світських діячів до щоденної повістки руху. Генеральний Інститут Католицької Акції мав характер юридичної особи за 1489 каноном та XVI артикулом Конкордату, що був підписаний між Варшавою та Апостольською столицею у 1925 році [7, пункт 4–5; с. 245]. Католицька Акція, на думку єпископату, мала розширити горизонти діяльності різних українських релігійних товариств, що в реаліях Другої Речі Посполитої була практично новим ковтком повітря. Також планувалася велика реорганізація українського католицького руху в Галичині. За прикладом італійської і польської Католицьких Акцій, ГІКА мав сприяти створенню масових товариств для чоловіків, жінок, дівчат та юнаків [7, пункт 14; с. 245]. Наголос ставився і на академічних товариствах, які б могли об'єднати українську молодь, що студіювала на різних університетах як у польській державі, так і за кордоном.

У 1930 році, на тлі політичної кризи в Другій Речі Посполитій, а фактично заколоту проти парламенту, до влади знову приходить Юзеф Пілсудський, котрий 25 серпня цього ж року

стає новим польським прем'єр-міністром. На цьому тлі урядової кризи розгортається активна діяльність Української військової Організації (далі УВО), котра відновила акції саботажу. Причиною відновлення саботажу (а це здебільшого підпали польського майна) у 1930 році була безпосередньо політика Варшави щодо українців Галичини. Політичні і соціальні утиски з боку польської влади стали буденністю, боротьба за українську школу в Галичині практично не припинялася. Невеликій кількості молоді, яким таки вдалося здобути хоч якусь освіту, було важко знайти працю. Не дивно, що в таких умовах радикальні гасла УВО знаходили відгук серед українського юнацтва. Між 1928–1930 роками члени ОУН (у цей період УВО поступово трансформується в Організацію Українських Націоналістів (далі ОУН)) активно вишколювали «Юнацтво ОУН» до майбутнього протистояння з польською владою. А вже у 1930 році «Юнацтво» під проводом радикально налаштованої частини ОУН готувалося до проведення саботажних акцій [9, спр. 964]. Польська поліція гарячково реагувала на саботажну кампанію, арештовуючи усіх, кого тільки могла запідозрити [1, арк. 108]. Саботажна кампанія розпочалася улітку 1930 року і одразу сягнула значного розмаху із підпалами польського майна і пограбуваннями поштових відділень, перерізанням телефонних та телеграфних ліній [2, арк. 213–214]. Польська влада вирішила кинути значні сили, щоб придушити акції ОУН. Нова політика отримала назву *пацифікація* (умиротворення), і тривала з 16 вересня по 30 листопада 1930 року. Масштаб *пацифікації* виявився більшим за акції саботажу. Польській владі уже йшлося не лише про ліквідацію підпільної ОУН, ціллю було показове брутальне умиротворення українців Галичини. Поліція громила українські установи та школи [3, арк. 12–15; 4; 164–168; 172–174; 180–183]. Українська спільнота була шокована брутальністю польської акції відплати, тоді як радикальне крило ОУН змушене було припинити саботажі.

Пацифікація завдала значного удару і по Греко-Католицькій Церкві, що в очах української спільноти була чи не єдиним безкомпромісним авторитетом з огляду на позицію та діяльність Галицького митрополита Андрея Шептицького. Також варто пам'ятати, що греко-католицький єпископат часто апелював до Ватикану не лише в церковних справах, а також суспільно-політичних, вважаючи Римського папу арбітром, що міг позитивно вплинути на політику Варшави.

Саботажні акції УВО-ОУН та політика пацифікації посприяли ліквідації у 1930 році скаутської організації «Пласт», а це означало звуження кола легальних молодіжних організацій. Ризикуючи розбудовувати українські молодіжні католицькі товариства у таких несприятливих умовах, митрополит А. Шептицький ставить важливий акцент на освіті і просвіті.

Вже у 1929 році українськими студентами було сформовано «Ініціативний гурток», що мав посприяти у заснуванні нової католицької академічної організації [22, с. 245]. 11–12 березня 1930 року члени «Гуртка» провели Великодні реколекції, в яких взяло участь 146 студентів. Під час цих реколекцій виникла ідея заснувати українську академічну організацію для студентів католиків. А вже 27 червня 1930 року відбулися перші установчі збори українського студентства, на яких було вирішено створити студентське товариство під назвою «Обнова». Академічне Товариство Українських Студентів Католиків «Обнова» стало першою організацією, що активно включилась у поширення ідей Католицької Акції у Галицькій митрополії. У 1930 році статут «Обнови» був апробований митрополитом [22, с. 245]. Польська влада дала дозвіл на легальну діяльність такого об'єднання з огляду на те, що воно у своїй діяльності мало поєднувати академічний і релігійний компонент.

13 жовтня 1930 року митрополит А. Шептицький звернувся до молоді пастирським листом, в якому закликав вступати у члени ТУСК «Обнови» усіх українських студентів, а старших гуртуватись навколо новозаснованого Українського Католицького Союзу (далі УКС) [13, с. 243–245]. УКС єднав у своїх лавах католицьку інтелігенцію та став ще одним кроком розбудови католицького руху в Галичині. Греко-католицький єпископат поставив ТУСК «Обнові»

певні завдання, що включали поглиблювання й укріплювання християнського світогляду та поширення католицьких цінностей серед української спільноти Галичини [8, акр. 52]. Головною ідеєю А. Шептицького було виховання української еліти, що в майбутньому мало сприяти витворенню нового освіченого українського суспільства [16, с. 7]. Кожен член «Обнови» мав завдання поширювати знання про соціальні акції митрополита, які Шептицький розпочав ще далекого 1904 року, виголосивши свої тези у посланні «О квестії соціальній» [5, с. 43–51]. Товариство гуртувалося навколо тези суспільної справедливості, яка мала базуватись на християнському «Декалозі». Життя за християнськими заповідями та дії в руслі Католицької Акції мали служити обороною перед наступом бездушного, раціонального матеріалізму, зокрема комунізму, що було безсумнівно актуально у першій половині XX ст. [5, с. 197–202].

ТУСК «Обнова» активно включилась у роботу серед студентства, але не зважаючи на те, що у Другій Речі Посполитій було близько двох тисяч українських студентів, до «Обнови» належало не більше двох десятків дійсних членів [15, с. 5]. Першим Головою ТУСК «Обнова» був вибраний Петро Ісаїв, духовним опікуном товариства став отець (далі о.) Микола Конрад, що часто позиціонувався як теоретик української християнсько-патріотичної доктрини [23, с. 232].

8–13 березня 1931 року «Обнова» провела реколекції для студентів Львова, участь в яких взяли 250 осіб [10, с. 114–117].

Разом з діяльністю студентського католицького товариства було вирішено започаткувати діяльність Українського Католицького Академічного Сеньйорату при Товаристві «Обнова». Сеньйорат було засновано 1 червня 1931 року у місті Львові. Вступило до нього 30 осіб представників інтелігенції, які вибрали керівним органом Управу Сеньйорату під проводом о. Ю. Дзеровича та встановили річний внесок для членів у сумі 20 польських злотих [8, арк. 52]. Сеньйорат мав сприяти праці ТУСК «Обнова», допомагати українському студентству у їхніх починаннях, фінансувати різні проєкти, представлені католицькими товариствами [18, с. 239]. Особливу увагу Сеньйорат приділяв підготовці закордонних конференцій, в яких активно брали участь члени «Обнови». Сеньйорат також мав допомогти ТУСК гідно увійти в європейське католицьке співтовариство. Це «Обновi» давалося досить важко. Товариство довший час намагалося стати членом Міжнародної Студентської Католицької Організації «Pax Romana» [24, с. 3].

Важливим етапом розвитку українських католицьких організацій був їхній вихід на міжнародний рівень. Вихід українських католицьких організацій за межі Польської держави супроводжувався періодом протистояння та співпраці з польським католицьким рухом, який часто служив прикладом для наслідування українським католицьким організаціям. У 1919 році у Польщі була створена студентська християнська організація «Odrodzenie» (українською – «Відродження») [11, с. 217–221]. На «Odrodzenie» рівнялися у своїх цілях перші українські католицькі організації. Від початку свого створення Товариство поставило собі за мету увійти до всіх ділянок життя студентів. До того ж «Odrodzenie» мало великий вплив на європейське католицьке співтовариство і це ставило український католицький рух в залежність від «Odrodzenie», зокрема стосовно входження в об'єднання «Pax Romana» [11, с. 217–221].

Питання об'єднання всіх європейських католицьких організацій в одну інтернаціональну організацію виникало ще на початку XX століття. В 1909 році в Голландії створено «інтернаціональне католицьке есперантське товариство», в 1916 році – «Всесвітній світовий конгрес білого хреста» В 1920 році ці два товариства об'єднались у «Католицький інтернаціонал» в Гаазі. 5 січня 1921 року організація була затверджена папою Бенедиктом XV. У тому ж 1920 році постала «Ліга Католицької Молоді Світу». Але обидві організації не були достатньо активними, тому виникла потреба всеохоплюючої об'єднаної сили. І тут за справу береться

католицьке студентство. 19–21 липня 1921 року на з'їзді у Фрибурзі складено плани побудови нової організації. Ініціативу подали студенти-католики з Швейцарії, Іспанії та Нідерландів країн. 9 вересня 1921 року відбувся з'їзд у Римі, в якому взяли участь молоді представники 28 націй, де і було засновано нову організацію. Папа Бенедикт XV благословив «Pax Romana» до праці [17, с.223]. 4 серпня 1922 року відбувся другий з'їзд в Гаазі (Голландія), який зосередився на будівництві структур нової інституції. Об'єднання мало федеративний устрій, тобто складалось з національних католицьких студентських організацій. Офіс «Pax Romana» розміщувався у Фрибурзі [17, с. 223]. 23–26 серпня 1923 року в Інсбруку відбувся третій з'їзд католицької молоді, на якому було 17 делегацій з різних країн Європи. На цьому з'їзді активно обговорювалась роль Католицької Акції у побудові нового християнського суспільства. Саме з цього часу у світі активну роль почала відігравати християнська організація Young Men's Christian Association (далі YMCA) [17, с. 223].

Членом засновником організації «Pax Romana» була польська католицька організація «Odrodzenie». Українці не мали в 1921 році організації, яка б могла увійти до Федерації. Тому, коли Товариство «Обнова» вже в 30 роках подало прохання про прийняття до Федерації, йому довелося зіштовхнутися із певними труднощами. 12–15 квітня 1929 року у Кракові пройшов Перший Слов'янський Католицький З'їзд Академічної Молоді, скликаний за пропозицією польського «Odrodzenie», на якому була присутня і українська делегація. У з'їзді, крім поляків, взяли участь чехи, словаки, словенці, хорвати і, як вже згадувалося, українці з Галичини. Ціль з'їзду була скоординувати діяльність слов'янських католицьких товариств з різних країн, затверджуючи спільну програму дій [14, с. 237]. Тільки 1931 року на ІІІ з'їзді в Братиславі широко розвинулась вже організаційна робота. Під час з'їзду у Братиславі відбулася конференція Секретаріату Слов'янських Католицьких Академічних товариств, де від «Обнови» участь брав доктор (далі д-р.) К. Чехович. Він домагався, щоб на міжнародних конференціях активну участь з території Другої Речі Посполитої брали не лише польські католицькі організації, але й українські [19, с. 801]. Через труднощі з виїздом і паспортами представники українських католицьких товариств з Галичини не були присутні на цій зустрічі, зате там були українці із Закарпаття. Це стало поштовхом до створення спільної репрезентації для українців з Галичини та Закарпаття [12, с. 5]. Крім того, на обговорення в Братиславі було подано пропозицію – найближчий з'їзд скликати у Львові, а роль господаря віддати українцям. Та проти такої пропозиції виступила польська делегація, аргументуючи це тим, що з'їзд у Львові буде небезпечним з огляду збереження політичного спокою (після *пацифікації* польська влада неохоче погоджувалася на будь-які українські офіційні заходи). Українська сторона через відсутність в Братиславі не змогла висловити своєї думки. Тому наступну зустріч заплановано провести в Хорватії, у місті Загреб [19, с. 801–803].

Протягом 1932 року товариство активно розвивалось та отримало свою домівку в приміщені Львівської Богословської Академії (далі ЛБА), де розмістило свою канцелярію та читальню. У цьому ж році «Обнова» вислала 104 студенти до Вищих шкіл у Львові. Вже у 1932 році «Pax Romana» повідомив «Обнову», що усі питання стосовно її статуту вирішенні і товариство може стати повноправним членом міжнародної студентського католицької організації [20, с. 227–229]. З цього моменту діяльність «Обнови» виходить на міжнародний рівень, маючи можливість впливати на її рішення.

У 1932 році «Обнова» подала заявку на прийняття її у члени Союзу Українських Студентських Організацій у Польщі (далі СУСОП). Союз розглянув пропозицію і задовольнив її. Так українське католицьке товариство стало членом українського світського студентського Союзу [20, с. 395–397].

ТУСК постійно шукало опікунів та духівників для різних секцій, що діяли при організації. Щоби вирішити проблему опікунів та духівників, відбулась велика нарада Головного

Відділу «Обнови», на якій було вирішено запросити до праці при товаристві о. Г. Костельника, о. М. Чубатого. Саме на цій нараді піднімалося питання бібліотеки для товариства, яка згодом була заснована завдяки добровільним пожертвам Академічного Сеньйорату. Академічний Сеньйорат надав на розвиток бібліотеки 400 польських злотих, о. д-р. Й. Сліпий подарував бібліотеці перші книжки. Так бібліотека відкрила свої двері для членів товариства та усіх студентів Львова вже 15 травня 1932 року. Згодом при бібліотеці запрацював архів товариства. Об'єднання реагувало на різні проблеми, пов'язані зі студентським життям українців за кордоном. Так, дізнавшись про скрутний стан українського студентства у Чехословаччині, товариство започаткувало акцію допомоги Вищим українським школам у Чехословаччині, збираючи для них кошти [20, с. 395–397].

Звичайно, активна діяльність товариства викликала зацікавлення польської влади, яка активно відстежувала діяльність «Обнови». Так, у 1932 році повітові старости повідомляли воєводі, що велика частина членів «Обнови» відверто симпатизує ОУН, а не Українському Католицькому Союзу, як це декларувалось офіційно товариством [6, арк. 5]. На думку повітових старостів, це було пов'язано з активною діяльністю підпільних націоналістичних молодіжних організацій, що прагнули впливати на діяльність «Обнови», а то і увійти у структури товариства. Націоналістам ТУСК «Обнова» було потрібно для того, щоб вільно та легально вести свої пропагандиські акції. За донесеннями з повітів виходило, що найактивніше націоналісти прагнули проникнути у структури ТУСК перед виборами у 1932 році. Деякі звіти, класифікуючи українські молодіжні організації, відносили «Обнову» до націоналістичного поміркованого табору [6, арк. 5]. Звичайно, це не до кінця відповідало дійсності, так як більшість представників товариства все таки ставились із певним застереженням до націоналістичного підпілля, пам'ятаючи нещодавні акції саботажу. Варто розуміти, що повітові старости часто досить поверхово ставилися до збирання інформації щодо діяльності українських товариств, зачисляючи їх до якогось із таборів без належних на це обґрунтувань. Так, досить часто майже усі католицькі товариства, що діяли в Другій Речі Посполитій через свою активність потрапляли під класифікацію націоналістичних, що в реальності не відповідало дійсності.

Важливою сторінкою у житті «Обнови» було проголошення митрополитом Андреєм Шептицьким та Генеральним Інститутом Католицької Акції у 1933 році свята Українська Молодь Христові (далі УМХ), яке мало відбутись 6–7 травня цього ж року. З цієї нагоди ТУСК «Обнова» 12 березня 1933 року зібрала збори, де активно обговорювала майбутні події. Треба відзначити, що того ж таки 12 березня українське студентство під проводом націоналістичної молоді зібрало в Академічному Домі «Всестудентську анкету», якою висловила свою недовіру політиці Греко-Католицької Церкви та ідеї проведення масового свята УМХ. Націоналістична молодь вважала, що Церква і католицький рух після пацифікації пішли на угоду та порозуміння з польською владою, виявом чого було поширення «ворожої» українській нації Католицької Акції. Насправді, причиною виступу деяких членів ОУН проти свята були побоювання про те, що значна частина української молоді відійде від організації «Юнацтва» ОУН у католицький табір. Тому, було прийнято безпрецедентне рішення не допустити молодь на свято, проголошене митрополитом А. Шептицьким, що стало реальним викликом не лише для Церкви, але і цілого українського суспільства. Якраз цю проблему 12 березня і обговорювали збори «Обнови», які вирішили засудити позицію націоналістичної молоді та закликали студентство до масової, активної, організованої участі у святі. Заява ТУСК викликала активну протидію зі сторони преси ОУН. Крім того, 21–23 березня українські студентські організації провели у Львові IV Крайовий Студентський Конгрес, де справа свята УМХ знову обговорювалася на порядку денному [15, с. 5]. Особливо гостро виступила проти свята Студентська Репрезентація Союзу Українських Студентських Організацій у Польщі (СУСОП), прийняши резолюцію

проти участі українського студентства у святі. Духівник «Обнови» о. др. Микола Конрад, по закінченню Студентського Конгресу, розмістив у галицькій пресі низку звернень, де засуджував такі дії націоналістично налаштованої молоді, вказуючи на право кожного вільно вибирати для себе, брати чи не брати участь у святі. Така полеміка з націоналістичним табором тривала аж до самого свята УМХ та продовжувалась і після нього. ТУСК «Обнова» разом з іншими католицькими товариствами взяла активну участь у підготовці та проведенні цього заходу і за це товариство було виключене з лав СУСОПу [15, с. 5].

У 1939 році ТУСК «Обнова» відзначалась винятковою активністю, започаткувавши серію науково-практичних конференцій, на яких обговорювалися соціально-політичні питання. Найгостріше дискусія велася щодо вплив соціалізму на українське суспільство, якому протиставлялася ідея християнської солідарності [25, с. 31–32].

У період з 26 лютого по 8 березня 1939 року «Обнова» організувала перший тиждень християнсько-суспільної освіти, де активно дискутували над темою «Націоналізм та християнство». Пройшла ця акція у домівці товариства на вулиці Коперніка 36, що у Львові. Більшість тем були присвячені актуальному тоді питанню націоналізму [21, с. 2].

12 березня 1939 року відбулись останні загальні збори ТУСК «Обнова». З останнього звіту товариства дізнаємося, що об'єднання готувало нові професійні вишколи серед української молоді Львова. Товариство зазнало певних зміни: 13 членів покинули Товариство і до 73 дійсних добавилось ще 25 нових. Створено інститут почесного членства і першим почесним членом і членом-добродієм обрано митрополита А. Шептицького, про що його повідомлено почесною грамотою, виконаною в старовинних рукописних традиціях на пергаменті, яку зложила почесна делегація [5, с. 133].

Висновки. Із початком Другої світової війни та встановленням радянської влади на західноукраїнських землях ТУСК «Обнова», як і усі інші католицькі товариства, перестає діяти. Велика кількість її членів змушена була покинути Львів і виїхати на еміграцію та розсіялася по світу. Після завершення Другої світової війни частина членів «Обнови» відновила свою діяльність у Мюнхені, звідти поширилася на різні студентські товариства університетів Європи та Америки [23, с. 232].

Характеризуючи діяльність ТУСК «Обнови», треба ствердити її позитивну роль, яку вона виконувала протягом свого існування у Львові в 1930–1939 роках. Товариство було одним із небагатьох легальних студентських організацій, що могли відкрито впливати на життя студентської громади міста Львова. Хоча «Обнова» і не стала масовою католицькою студентською організацією, та її активна діяльність спричинилась до ангажування студентської молоді в ініціативи української Католицької Акції в Галицькій митрополії. Звичайно, «Обнова» була скоріше об'єднанням молодіжної католицької еліти, різних інтелектуалів, які найперше навчалися в рядах товариства працювати, думати та вірити у свої сили. Безперечно, належне слід віддати і митрополиту А. Шептицькому, котрий постійно підтримував ТУСК «Обнову» протягом усього часу її існування. Вихід «Обнови» на міжнародний рівень надав можливість заявити про українського студента як важливого чинника побудови кращої Європи.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Archiwum Akt Nowych (AAN). Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW). Syng.1250. 108 арк.
2. AAN. MSW. Syng. 2257. 213–214 акр.
3. AAN. MSW. Syng. 2257. 12–15 акр.
4. AAN. MSW. Syng. 2253. 164–168; 172–174; 180–183 арк.

5. Behen O. Akcja Katolicka i ukraińskie organizacje katolickie w Małopolsce Wschodniej w okresie międzywojennym. Towarzystwo Naukowe KUL. *Lublin 2009.* С. 43–51; 97–119; 197–122; 133.

6. Державний Архів Івано-франківської області (ДАІФО). Ф.2. Оп. 1. Спр. 937. 5 арк.

7. Конституційний Статут Католицької Акції в Галицькій Провінції. Львів. 1930; ТУСК «Обнова». *Поступ*. 1930, ч. 11–12. С. 245.

8. Центральний Державний Історичний Архів у м. Львові (ЦДІАЛ). Ф. 358. Оп. 1. Спр. 147. 52 арк.

9. ЦДІАЛ. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 964.

10. Великі реколекції студентської молоді. *Нива*. 1931, р. 26, ч. 3. С. 114–117.

11. Гладилович І. Польський католицький академічний рух. *Поступ*. 1929, р. IX, ч. 6–7. С. 217–221.

12. Зі студентського католицького руху. *Мета*. 1931, ч. 20. С. 5.

13. Католицька організація молоді. *Поступ*. 1930. ч. 11–12. С. 243–245.

14. Козак М. Всеслов'янський Академічний Католицький З'їзд у Кракові. *Поступ*. 1929, р. IX, ч. 6–7. С. 237.

15. Краєвий студентський конгрес. *Нова Зоря*. 1933, р. VIII, ч. 22. С. 5.

16. Монцібович Р. Апостолят духа. *Мета*. 1934, ч. 12. С. 7.

17. Під ясним прапором. Третій міжнародний з'їзд молоді. *Поступ*. 1923, р. III, ч. 9. С. 223.

18. Сеньйорат при ТУСК «Обнова» у Львові. *Нива*. 1931, р. 26, ч. 6. С. 239.

19. Студентське життя. *Дзвони*. 1932, р. 2, ч. 21 (2). С. 801–803.

20. Студентське життя. *Дзвони*. 1932, р. 2, ч. 3 (12). С. 227–229; 395–397.

21. Тиждень християнсько-суспільної освіти. Мета. 1939, р. IX, ч. 11. С. 2.

22. ТУСК «Обнова». *Поступ*. 1930, ч. 11–12. С. 245.

23. Українська Молодь Христові: документальний збірник 1933–1988. Рим – Парма. 1991. С. 232.

24. Український Католицький академічний Сеньйорат при Товаристві «Обнова». *Мета*. 1931, р. 1, ч. 15. С. 3.

25. Хроніки. *Католицька Акція*. 1939, р. 6, ч. 1. С. 31–32.

References

1. Archiwum Akt Nowych (AAN) [Central Archives of Modern Records]. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) [Ministry of Internal Affairs]. Sygn. 1250, 108 ark. [in Polish].

2. AAN. MSW. Sygn. 2257, ark. 213–214. [in Polish].

3. AAN. MSW. Sygn. 2257, ark. 12–15. [in Polish].

4. AAN. MSW. Sygn. 2253, ark. 164–168; 172–174; 180–183. [in Polish]

5. Behen O. (2009). *Akcja Katolicka i ukraińskie organizacje katolickie w Małopolsce Wschodniej w okresie międzywojennym* [Catholic Action and Ukrainian Catholic Organizations in Eastern Lesser Poland in the Interwar Period]. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. S. 43–51; 97–119; 197–122; 133. [in Polish].

6. Derzhavnyi Arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO) [State Archives of Ivano-Frankivsk Oblast]. F. 2, op. 1, spr. 937, 5 ark. [in Ukrainian].

7. Konstytutsiinyi Statut Katolytskoi Aktsii v Halytskii Provintsii [Constitutional Statute of Catholic Action in the Halych Province]. (1930). Lviv; TUSK «Obnova» [Society of Ukrainian Catholic Students "Obnova"]. (1930). *Postup*, ch. 11–12, S. 245. [in Ukrainian].

8. Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv u m. Lvovi (TsDIAL) [Central State Historical Archive in Lviv]. F. 358, op. 1, spr. 147, 52 ark. [in Ukrainian].

9. TsDIAL. F. 205, op. 1, spr. 964. [in Ukrainian].

10. Velyki rekolektsii studentskoi molodi [The Great Retreat of Student Youth]. (1931). *Nyva*, r. 26, ch. 3, S. 114–117. [in Ukrainian].

11. Hladylovych I. (1929). Polskyi katolytskyi akademichnyi rukh [The Polish Catholic Academic Movement]. *Postup*, r. IX, ch. 6–7, S. 217–221. [in Ukrainian].

12. Zi studentskoho katolytskoho rukhu [From the Student Catholic Movement]. (1931). *Meta*, ch. 20, S. 5. [in Ukrainian].

13. Katolytska orhanizatsiia molodi [The Catholic Youth Organization]. (1930). *Postup*, ch. 11–12, S. 243–245. [in Ukrainian].

14. Kozak M. (1929). Vseslovianskyi Akademichnyi Katolytskyi Zizd u Krakovi [The All-Slavic Academic Catholic Congress in Kraków]. *Postup*, r. IX, ch. 6–7, S. 237. [in Ukrainian].

15. Kraievyi studentskyi konhres [The Regional Student Congress]. (1933). *Nova Zoria*, r. VIII, ch. 22, S. 5. [in Ukrainian].

16. Montsibovych R. (1934). Apostoliat dukha [The Apostolate of the Spirit]. *Meta*, ch. 12, S. 7. [in Ukrainian].

17. Pid yasnym praporom. Tretii mizhnarodnyi zizd molodi [Under a Bright Banner: The Third International Youth Congress]. (1923). *Postup*, r. III, ch. 9, S. 223. [in Ukrainian].

18. Seniorat pry TUSK «Obnova» u Lvovi [The Seniorate at the Society of Ukrainian Catholic Students "Obnova" in Lviv]. (1931). *Nyva*, r. 26, ch. 6, S. 239. [in Ukrainian].

19. Studentske zhyttia [Student Life]. (1932). *Dzvony*, r. 2, ch. 21 (2), S. 801–803. [in Ukrainian].

20. Studentske zhyttia [Student Life]. (1932). *Dzvony*, r. 2, ch. 3 (12), S. 227–229; 395–397. [in Ukrainian].

21. Tyzhden khrystyiansko-suspilnoi osvity [The Week of Christian Social Education]. (1939). *Meta*, r. IX, ch. 11, S. 2. [in Ukrainian].

22. TUSK «Obnova» [Society of Ukrainian Catholic Students "Obnova"]. (1930). *Postup*, ch. 11–12, S. 245. [in Ukrainian].

23. *Ukrainska Molod Khrystovi: dokumentalnyi zbirnyk 1933–1988* [Ukrainian Youth for Christ: A Documentary Collection, 1933–1988]. (1991). Rym – Parma. S. 232. [in Ukrainian]

24. Ukrainskyi Katolytskyi akademichnyi Seniorat pry Tovarystvi «Obnova» [The Ukrainian Catholic Academic Seniorate at the "Obnova" Society]. (1931). *Meta*, r. 1, ch. 15, S. 3. [in Ukrainian]

25. Khroniky [Chronicles]. (1939). *Katolytska Aktsiia*, r. 6, ch. 1, S. 31–32. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 22.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 355.2:340.13(438)«1939»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.2

Ярослав БОГДАН
здобувач вищої освіти
Тернопільського національного педагогічного імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Slawko2008@gmail.com)

Yaroslav BOGDAN
Student
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (Slawko2008@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6965-9863

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1939 Р.)

Анотація. Мета статті – *комплексно дослідити нормативно-правові засади організації та проходження військової служби у Другій Речі Посполитій у 1939 р., визначити особливості правового регулювання військового обов'язку, призову, комплектування та мобілізації Війська Польського, з'ясувати роль законодавчих і підзаконних актів у забезпеченні військової готовності держави напередодні Другої світової війни. Особливу увагу приділено нормативним положенням, що визначали правовий статус військовозобов'язаних і військовослужбовців, порядок виконання військового обов'язку та механізми мобілізаційної підготовки.* ***Методологія дослідження.*** *Дослідження здійснено на основі принципів історизму, об'єктивності та системності. Використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації, а також спеціально-історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний і проблемно-хронологічний. Застосування історико-правового підходу дало змогу розглянути нормативно-правове регулювання військової служби у взаємозв'язку з політичними, військовими та суспільними процесами в Другій Речі Посполитій.* ***Наукова новизна*** *дослідження полягає у комплексному аналізі нормативно-правових засад військової служби у Другій Речі Посполитій станом на 1939 р. Уточнено основні напрями розвитку польського законодавства у сфері військового обов'язку та військової служби, систематизовано ключові нормативні положення щодо призову, проходження військової служби та мобілізації, а також визначено особливості їх функціонування в умовах військово-політичної ситуації 1939 р.* ***Висновки.*** *Нормативно-правова система Другої Речі Посполитої у сфері військової служби до 1939 р. сформувала розгалужений механізм правового забезпечення комплектування та функціонування Збройних сил Польської Республіки. Законодавчі й підзаконні акти регламентували військовий обов'язок громадян, порядок призову та проходження служби, правовий статус військовослужбовців, а також мобілізаційні процедури. У 1939 р. зазначена нормативна база скеровувалася передусім на забезпечення мобілізаційної готовності держави в умовах загострення міжнародної ситуації та безпосередньої військової загрози. Правове регулювання військової служби стало одним із важливих інструментів функціонування польської державної та військової системи напередодні початку Другої світової війни.*

Ключові слова: *Друга Річ Посполита, нормативно-правові засади, військова служба, Військо Польське, 1939 р.*

REGULATORY AND LEGAL PROVISIONS ON MILITARY SERVICE IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1939)

Abstract. The purpose of the article *is to provide a comprehensive examination of the legal and regulatory framework governing the organization and performance of military service in the Second Polish Republic in 1939, to identify the specific features of the legal regulation of military obligations, conscription, the recruitment of the Polish Army, and mobilization, and to clarify the role of legislative and subordinate legal*

acts in ensuring the military readiness of the state on the eve of the Second World War. Particular attention is paid to the legal provisions defining the status of persons liable for military service and military personnel, the procedures for fulfilling military obligations, and the mechanisms of mobilization preparedness. ***Research methodology.*** *The study is based on the principles of historicism, objectivity, and systematic analysis. The research employs general scientific methods of analysis, synthesis, generalization, and systematization, as well as specific historical methods, including the historical-genetic, historical-comparative, and problem-chronological methods. The application of a historical-legal approach makes it possible to examine the legal and regulatory framework of military service in connection with the political, military, and social processes taking place in the Second Polish Republic.* ***Scientific novelty.*** *The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the legal and regulatory framework of military service in the Second Polish Republic as of 1939. The main directions of the development of Polish legislation concerning military obligations and military service are clarified; the key legal provisions regulating conscription, military service, and mobilization are systematized; and the specific features of their implementation in the military and political circumstances of 1939 are identified.* ***Conclusions.*** *By 1939, the legal and regulatory system of the Second Polish Republic in the field of military service had established an extensive mechanism for the legal regulation of the recruitment and functioning of the Armed Forces of the Republic of Poland. Legislative and subordinate legal acts regulated the military obligations of citizens, the procedures for conscription and military service, the legal status of military personnel, as well as mobilization procedures. In 1939, this legal framework was primarily aimed at ensuring the mobilization readiness of the state amid the deterioration of the international situation and the emergence of a direct military threat. The legal regulation of military service became one of the important instruments underpinning the functioning of the Polish state and military systems on the eve of the outbreak of the Second World War.*

Key words: *Second Polish Republic, legal and regulatory framework, military service, Polish Army, 1939.*

Постановка проблеми. Військова служба у Другій Речі Посполитій (далі – ДРП) була одним із ключових інструментів забезпечення обороноздатності держави та функціонування її військово-державного механізму. Після відновлення державності у 1918 р. формування власної системи військового законодавства стало важливим напрямом державного будівництва. Упродовж міжвоєнного періоду сформовано нормативно-правову базу, яка регламентувала військовий обов'язок громадян, порядок призову та проходження військової служби, комплектування Збройних сил, правовий статус військовослужбовців, а також організацію мобілізаційної підготовки.

Особливої актуальності проблема нормативно-правового регулювання військової служби набуває у 1939 р., коли загострення міжнародної ситуації та зростання військової загрози зумовили необхідність приведення польської військової системи у стан підвищеної мобілізаційної готовності. Саме у цей період практичне значення законодавчих і підзаконних актів, що визначали порядок виконання військового обов'язку, призову та мобілізації, набуло особливого значення.

Водночас нормативно-правові засади військової служби у ДРП не завжди розглядалися як цілісна система, у межах якої законодавчі приписи, акти виконавчої влади та військового управління взаємодіяли з практикою комплектування та мобілізаційної підготовки Збройних сил. Це зумовлювало необхідність системного історико-правового аналізу відповідних нормативних актів з урахуванням політичних, військових і суспільних реалій ДРП напередодні Другої світової війни.

Актуальність дослідження визначається також необхідністю глибшого вивчення механізмів функціонування Польської держави у сфері оборони та військового управління. Аналіз законодавства 1939 р. дає змогу не лише встановити зміст правових норм щодо військової служби, а й з'ясувати рівень нормативного забезпечення мобілізаційної готовності держави в умовах безпосередньої військової загрози. У цьому контексті дослідження нормативно-правових засад

військової служби є важливим для розуміння особливостей функціонування державного та військового механізмів ДРП на завершальному етапі її існування.

Мета статті – комплексний історико-правовий аналіз нормативно-правових засад організації та проходження військової служби у ДРП у 1939 р., визначення особливостей законодавчого регулювання військового обов'язку, призову, комплектування та мобілізації Збройних сил, з'ясування ролі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів у забезпеченні обороноздатності та мобілізаційної готовності Польщі напередодні та на початку Другої світової війни.

Історіографія проблеми. Проблематика військового будівництва та нормативно-правового регулювання військової служби у ДРП знайшла відображення у значному масиві польської історичної та військово-історичної літератури. Водночас питання нормативно-правового регулювання військового обов'язку, призову, проходження військової служби та мобілізації саме у 1939 р. потребує окремого комплексного історико-правового дослідження.

Питання військового будівництва Польщі напередодні Другої світової війни досліджував Є. Козловський, приділяючи увагу модернізації та розбудові Збройних сил у 1936–1939 рр. [1]. Завершальний етап існування ДРП та воєнно-політичні передумови її вступу в Другу світову війну розглянуто у працях Т. Юрги [2–4]. Велике значення для розуміння розвитку військової системи ДРП має праця П. Ставецького, у якій простежено основні етапи розвитку польської військової організації до 1939 р. Окремий інтерес становить розділ А. Ржепневського, присвячений Збройним силам в умовах зростання воєнної загрози у 1935–1939 рр. [5]. Значний внесок у дослідження організації та функціонування військового управління зробив Т. Кмєцик, який детально проаналізував діяльність Генерального штабу Збройних сил у 1918–1939 рр., зокрема питання мобілізаційного та воєнного планування [6]. Окремий напрям становлять дослідження практики мобілізації польських військових частин у 1939 р. Зокрема, П. Таргонський проаналізував мобілізацію 1-ї дивізії піхоти Легіонів у серпні 1939 р., звернувши увагу на реалізацію мобілізаційного плану «W» та практичні аспекти комплектування військової частини [7]. В. Ярно досліджував мобілізацію 25-ї дивізії піхоти, що дає змогу простежити співвідношення між нормативно визначеними мобілізаційними процедурами та їх практичною реалізацією [8].

Таким чином, сучасна історіографія містить значний доробок з історії Збройних сил, військового управління, мобілізаційного планування та підготовки ДРП до війни. Водночас переважну частину зазначених досліджень зосереджено на організаційних, військово-стратегічних і оперативних аспектах, тоді як нормативно-правові засади військової служби залишаються недостатньо систематизованими.

Основу **джерельної бази** становлять матеріали «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej» [9, s. 893–905; 10, s. 1019–1036; 11, s. 375–401; 12, s. 179; 13, s. 582–585; 14, s. 693; 15, s. 686–687; 16, s. 804; 17, s. 751–757; 18, s. 789; 19, s. 893–894; 20, s. 1280–1281; 21, s. 1280; 22, s. 1278–1279].

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон від 23 травня 1924 р. «Про загальний обов'язок військової служби», прийнятий на підставі ст. 44 Конституції, визначав основні правові засади організації та виконання військового обов'язку громадянами ДРП. У його положеннях національне військо характеризувалося як збройна сила держави, покликана забезпечувати незалежність і свободу Польщі та перебувати під опікою народу. Загальна військова служба визначалася як особистий обов'язок кожного громадянина чоловічої статі, що засвідчувало законодавче закріплення принципу загальності військового обов'язку. Його виконання передбачалося шляхом проходження служби у постійному війську, резерві та загальному ополченні. Тривалість служби у постійному війську для більшості військових спеціальностей становила два роки, тоді як для кавалерії та кінної артилерії – два роки і один місяць. Перебування

військовозобов'язаного в резерві тривало до кінця календарного року, в якому він досягав 40-річного віку, а у складі загального ополчення – до кінця календарного року, в якому особа досягала 50 років. Отже, законодавець сформував послідовну систему виконання військового обов'язку, яка охоплювала безпосереднє проходження військової служби та подальше перебування громадянина у резервному й мобілізаційному контингентах [9, s. 893].

Важливим складником правового регулювання було визначення призовного віку. У мирний час він розпочинався з 01 січня календарного року, в якому військовозобов'язаний досягав 21 року, і тривав до кінця року, коли йому виповнювалося 23 роки. Водночас у разі початку війни закон передбачав розширення вікових меж призову: призовний вік мав розпочинатися з 01 січня календарного року, в якому військовозобов'язаний досягав 19 років. Особи, народжені в одному календарному році, об'єднувалися в один річник, що визначався за роком народження. Такий порядок створював нормативні передумови для систематизованого комплектування збройних сил і ведення обліку військовозобов'язаних за віковими категоріями [9, s. 893].

Окремо закон регламентував порядок виконання військового обов'язку особами, які набували польського громадянства. Іноземці, які отримали польське громадянство у межах установленого призовного віку або до його настання, підлягали загальному військовому обов'язку. Особи, які набули польського громадянства після завершення встановленого призовного віку, але до досягнення 39 років, були зобов'язані одноразово з'явитися на призовну комісію. У разі визнання їх придатними до військової служби вони підлягали службі у постійному війську або зарахуванню до загального ополчення. Водночас попередня військова служба, пройдена особою в іншій державі, за умови взаємності визнавалася як служба, пройдена у постійному війську [9, s. 893].

Важливим елементом реалізації зазначених законодавчих положень було визначення системи органів, відповідальних за призов, направлення громадян на військову службу та комплектування Збройних сил. Третій розділ закону розмежовував повноваження цивільних і військових органів у цій сфері, зокрема проведення відповідних процедур та розгляд справ, пов'язаних із призовом, призначенням на військову службу й поповненням армії, належали до компетенції обох груп органів. Цивільними органами визначалися адміністративні органи першої інстанції, які у межах своїх повноважень підпорядковувалися міністру внутрішніх справ [9, s. 894].

Для забезпечення комплектування Збройних сил та управління резервами територія держави поділялася на округи повітових команд поповнення. Межі таких округів могли охоплювати один або декілька повітів. Їх територіальний поділ визначався розпорядженням міністра військових справ, виданим за погодженням із міністром внутрішніх справ. Повітова команда поповнення виступала військовим органом, відповідальним за комплектування Збройних сил та управління резервами на території відповідного округу. У межах своєї компетенції вона підпорядковувалася командуванню корпусного округу, а у вищій інстанції – міністру військових справ. Водночас конкретний обсяг повноважень цивільних адміністративних органів щодо виконання громадянами військового обов'язку та військових органів у сфері комплектування й управління резервами мав визначатися відповідними виконавчими нормативними актами. Законодавець передбачав спеціальний механізм реалізації військового обов'язку громадянами ДРП, які проживали за межами держави. Відповідні функції покладалися на польські консульства або консульські установи, які виконували свої функції за місцем проживання таких громадян; обсяг їхніх повноважень визначався окремим виконавчим розпорядженням [9, s. 894].

Не менш важливими напрямами правового регулювання були організація медичного огляду призовників та визначення їхньої придатності або непридатності до військової служби. Закон установлював дворівневу систему органів, уповноважених приймати відповідні

рішення: у першій інстанції такими органами були призовні комісії, у другій – ревізійні комісії. До складу призовної комісії входили керівник адміністративного органу першої інстанції або призначений воєводою вищий адміністративний службовець, який виконував функції голови комісії; комендант повітової команди поповнення або штабний офіцер, призначений командувачем корпусного округу; військовий лікар, призначений командувачем корпусного округу; лікар, призначений воєводою, а також представник повітового самоврядування. Для міст, які мали власні статути, передбачався особливий порядок формування комісій: замість керівника адміністративного органу першої інстанції до її складу входив президент міста або його заступник, а замість представника повітового сеймику – делегат міської ради. Відсутність представника повітового самоврядування або делегата міської ради не перешкоджала роботі призовної комісії. Під час проведення призову громадян з окремих ґмін мав бути присутній керівник відповідної ґміни або його заступник [9, s. 894].

Закон передбачав і механізм заміщення державних лікарів у разі неможливості їхньої участі в роботі призовної комісії. У таких випадках їх могли замінювати цивільні лікарі, які здійснювали приватну практику. Якщо йшлося про заміну цивільного державного лікаря, відповідного фахівця призначала адміністративна влада, а в разі заміни військового лікаря – військова влада. За виконання цих функцій цивільним лікарям передбачалася щоденна грошова винагорода, а в разі відрядження – добові та відшкодування витрат на проїзд. Розмір винагороди та добових установлювався міністром внутрішніх справ за погодженням із міністрами військових справ та фінансів [9, s. 894].

Поряд із визначенням органів призову та порядку проведення медичного огляду закон детально регламентував підготовчі заходи до призову. На органи ґмінної адміністрації покладався обов'язок щорічно вносити до відповідних реєстрів осіб, на яких поширювався загальний військовий обов'язок і які в поточному році досягали 18-річного віку та проживали на території відповідної ґміни. Особи, які фактично проживали у двох або більше ґмінах, підлягали реєстрації у кожній із них. Для осіб, які не мали місця проживання або місце проживання яких було невідомим, установлювався обов'язок особисто з'явитися до органу ґмінної адміністрації за фактичним місцем перебування та пред'явити документи, що посвідчували особу. У разі зміни місця перебування вони мали невідкладно повідомити про це орган ґмінної адміністрації за новим місцем перебування або проживання. Такий орган здійснював реєстрацію особи та одночасно повідомляв про це орган за попереднім місцем перебування [9, s. 895].

Аналогічний механізм передбачався для громадян Польщі, які в період первинної реєстрації перебували за її межами. Вони мали особисто звернутися до відповідної польської консульської установи з документами, що посвідчували особу. Консульська установа вносила таких громадян до реєстру осіб, зобов'язаних до військової служби і видавала відповідне письмове підтвердження здійснення реєстрації. У разі зміни місця проживання орган ґмінної адміністрації або консульська установа були зобов'язані повідомити відповідний орган за новим місцем проживання особи. Водночас ґмінним органам надавалося право викликати осіб, які підлягали реєстрації, для особистого надання необхідних відомостей [9, s. 895].

Важливу роль у формуванні реєстру відігравали органи реєстрації актів цивільного стану та особи, відповідальні за ведення метричних книг. Вони були зобов'язані щорічно, не пізніше вересня, надсилати відповідним органам ґмінної адміністрації витяги з актів про народження та смерть осіб, які наступного року досягали призовного віку. У разі невиконання або несвоєчасного виконання цього обов'язку адміністративний орган першої інстанції міг розпорядитися про проведення відповідних дій за рахунок винної особи. Особи, які вже перебували у призовному віці або мали його досягти, мали особисто з'явитися впродовж останніх двох місяців перед 01 січня року, в якому мав відбутися призов, до відповідного органу ґмінної адміністрації

або консульської установи та пред'явити документи, що посвідчували їхню особу. На підставі отриманих заяв, метричних витягів, ґмінних реєстрів, інших доступних списків і перевірених відомостей органи ґмінної адміністрації формували списки призовників в абетковому порядку. До них включалися всі призовники, які перебували на території відповідної ґміни [9, s. 895].

Закон передбачав також документування випадків невиконання громадянами обов'язку щодо своєчасної явки для реєстрації. Біля прізвища кожного призовника, який не виконав установленого обов'язку у визначений термін, у примітці вказувалася причина. Серед таких причин закон називав смерть, еміграцію, важку хворобу, позбавлення волі та інші обставини. Отже, підготовчий етап призову ґрунтувався на комплексній системі попередньої реєстрації військовозобов'язаних, перевірки персональних і демографічних даних, взаємодії ґмінних і консульських органів з органами реєстрації цивільного стану та формування на цій основі офіційних списків призовників. Така система забезпечувала державі можливість здійснювати систематичний облік потенційного призовного контингенту й створювала організаційно-правову основу для подальшого проведення призову на військову службу [9, s. 895].

Логічним продовженням зазначеного процесу стало внесення змін і доповнень до закону від 23 травня 1924 р. та їх систематизація в уніфікованій редакції, оприлюдненій 08 березня 1928 р. міністром військових справ ДРП Її видання здійснювалося на підставі розпорядження президента держави від 11 січня 1928 р., яким внесено зміни та доповнення до окремих положень закону 1924 р. Уніфікований текст ураховував зазначені зміни та набував чинності з 01 травня 1928 р. Факт його оприлюднення міністром військових справ Юзефом Пілсудським засвідчував активну участь військового відомства у систематизації та вдосконаленні нормативної бази щодо військового обов'язку. У новій редакції зберігалося положення про національне військо як збройну силу держави, покликану забезпечувати її незалежність і свободу. Водночас визначення загального військового обов'язку набувало більш категоричного характеру. Тобто кожен громадянин чоловічої статі підлягав загальному військовому обов'язку та повинен був виконувати його особисто. Отже, законодавець не лише зберіг принцип загальності військового обов'язку, а й чіткіше акцентував на його персональному характері [10, s. 1019].

У редакції 1928 р. зміст загального військового обов'язку охоплював, зокрема, обов'язок громадянина з'явитися для внесення до призовних списків, обов'язок явки на призов, а також обов'язок проходження військової служби у випадках і строки, визначені законом. Порівняно з попередньою редакцією законодавче визначення військового обов'язку набуло більш системного характеру, оскільки безпосередньо охоплювало не лише проходження служби, а й попередні реєстраційні та призовні процедури. Ця зміна свідчила про подальше посилення нормативної визначеності та адміністративної регламентації військового обов'язку. Якщо попередня редакція акцентувала увагу переважно на формах проходження служби, то редакція 1928 р. чіткіше окреслювала структуру самого військового обов'язку, включаючи військовий облік, явку на призов і проходження служби. У сукупності це засвідчувало подальше вдосконалення мобілізаційно-облікової системи ДРП та посилення державного контролю за виконанням громадянами встановлених законом військових обов'язків [10, s. 1019–1036].

Закон від 09 квітня 1938 р. «Про загальний військовий обов'язок» визначав основні засади організації та суспільного призначення Збройних сил. Відповідно до закону, вони розглядалися як гарант безпеки, суверенних прав, незалежності та свободи держави, а також як інституція військово-патріотичного й громадянського виховання. Збройні сили проголошувалися такими, що перебувають під особливою опікою держави та народу. Закон визначав їхню організаційну структуру, до якої входили сухопутні війська та військово-морський флот [11, s. 375].

Відповідно до положень декретів президента Польщі від 11 жовтня 1938 р. та 16 листопада 1938 р. врегульовано порядок визначення ставлення до військової служби чоловіків, на

яких поширювався загальний військовий обов'язок і які постійно проживали або перебували на територіях, приєднаних до ДРП у 1938 р. Зазначені особи, якщо їхній правовий статус щодо військової служби раніше не був визначений польськими органами влади, зобов'язувалися пройти відповідний огляд. Для цього створювалися спеціальні оглядові комісії, до складу яких входили військові та цивільні представники, зокрема штабний офіцер як голова, представник повітової адміністрації, військовий лікар та інший офіцер. Кількість комісій, порядок і черговість проведення оглядів, а також їхні місце й строки визначав міністр військових справ. Особи, які підлягали огляду, повинні були пред'явити свідоцтво про народження, документ, що посвідчував особу, документи про освіту, професію та наявні військові документи [12, s. 179].

За результатами медичного огляду комісія визначала правовий статус особи щодо військового обов'язку відповідно до категорій, установлених Законом від 09 квітня 1938 р. «Про загальний військовий обов'язок». Особи, визначені законом категорії, могли без медичного огляду бути зараховані до допоміжної військової служби. Рішення оглядових комісій прирівнювалися до рішень призовних комісій і не підлягали оскарженню. Кожному обстеженому видавався документ, що засвідчував його правовий статус щодо загального військового обов'язку [12, s. 179]. Цей нормативний акт забезпечував поширення польської системи військового обліку та призову на території, приєднані до Польщі у 1938 р., шляхом проведення централізованого огляду населення та юридичного визначення його ставлення до військової служби. Водночас установлення єдиного адміністративного порядку та остаточність рішень комісій сприяли швидкій інтеграції цих територій до польської системи військового обов'язку напередодні Другої світової війни.

Важливі зміни до правового регулювання військової служби підофіцерського складу внесені актом, прийнятим на підставі ст. 63 закону та декрету президента Польщі від 09 травня 1936 р. про здійснення верховного керівництва Збройними силами та організацію вищих військових органів у мирний час. Одним із ключових нововведень стало запровадження категорії контрактних підофіцерів, які могли залучатися до дійсної служби з числа підофіцерів резерву, ополчення та професійних підофіцерів у відставці. Їхня служба здійснювалася на підставі відповідного контракту, який одночасно визначав умови проходження служби та матеріальне забезпечення. Окремо врегульовувалося питання залучення професійних підофіцерів у відставці до дійсної служби. Міністр військових справ міг призвати їх за власним бажанням за умови відповідності віковим та медичним вимогам, а також у службовому порядку – у разі збільшення чисельності професійного підофіцерського корпусу або мобілізації. Після призову така особа втрачала право на раніше призначене пенсійне забезпечення й отримувала грошове утримання відповідно до свого військового звання, а період дійсної служби зараховувався до вислуги років для пенсійного забезпечення. Окрім того, професійні підофіцери у відставці могли залучатися до військових навчань до досягнення 56-річного віку. Вид і тривалість таких навчань визначав міністр військових справ, при цьому їх загальна тривалість не могла перевищувати чотирьох тижнів упродовж двох послідовних років [15, s. 686]. Зазначені зміни розширювали можливості щодо використання кадрового та резервного потенціалу підофіцерського складу. Особливого значення це набувало в умовах мобілізації, оскільки законодавство передбачало можливість оперативного залучення до дійсної служби як професійних підофіцерів у відставці, так і підофіцерів резерву та ополчення. Запровадження контрактної форми служби водночас створювало додатковий правовий механізм комплектування Збройних сил поза межами традиційної системи професійної та строкової служби.

На підставі ст. 20 ч. 2 та ст. 23 закону від 30 березня 1939 р. «Про допомоги сім'ям осіб, які проходили дійсну військову службу» визначено порядок його практичного застосування. Нормативний акт уточнював, що посилання на статті закону без додаткового зазначення слід

розуміти як посилання на відповідні його положення, а посилання на параграфи – як положення самого розпорядження. Велике значення мало визначення поняття «дійсна військова служба», проходження якої надавало членам сім'ї військовослужбовця право на отримання державної допомоги [17, s. 751].

Законодавство ДРП передбачало систему соціального забезпечення сімей військовослужбовців, матеріальне становище яких могло погіршитися внаслідок проходження військової служби, мобілізації або участі у війні. Право на отримання допомоги поширювалося на сім'ї військовослужбовців, які проходили різні види дійсної та основної військової служби, зокрема під час мобілізації та війни. До кола осіб, які могли претендувати на допомогу, належали дружина, діти, пасинки й падчерки, батьки, брати і сестри, а також окремі інші родичі військовослужбовця. Водночас право на соціальну допомогу не виникало автоматично, оскільки закон пов'язував його з фактом матеріальної залежності членів сім'ї від доходів військовослужбовця та їхнім матеріальним становищем після його призову. Передбачалися також певні обмеження, зокрема щодо осіб, які вже отримували відстрочку від військової служби як єдині годувальники сім'ї, а також щодо повнолітніх дітей. Для осіб, які продовжували навчання або професійну підготовку, право на допомогу могло зберігатися до завершення навчання, але не довше 24-річного віку [13, s. 582]. Держава сформувала механізм соціальних гарантій для сімей військовослужбовців, спрямований на часткову компенсацію матеріальних наслідків виконання військового обов'язку. Водночас диференціація отримувачів та встановлення умов і обмежень свідчать про прагнення законодавця забезпечити цільовий характер державної допомоги.

Важливим елементом системи соціального забезпечення сімей військовослужбовців було визначення розмірів і порядку виплати відповідних допомог. Із цією метою міністр внутрішніх справ Польщі 13 квітня 1939 р. за погодженням із міністрами закордонних справ, військових справ, фінансів та соціального забезпечення видав Розпорядження «Про визначення норм та строків виплати допомог сім'ям осіб, які проходять дійсну військову службу», прийняте на підставі ст. 15 ч. 2 Закону від 30 березня 1939 р. «Про допомоги сім'ям осіб, які проходять дійсну військову службу» [13, s. 583].

Розпорядження встановлювало диференційовані денні норми допомоги залежно від кількості членів сім'ї, які мали право на її отримання, а також від чисельності населення відповідного населеного пункту. У такий спосіб розмір виплат пристосовувався до відмінностей у вартості утримання в сільській місцевості, малих, середніх і великих містах. Окремі підвищені норми передбачалися для сімей, які проживали на території Вільного міста Данциг. Спеціальні правила також застосовувалися до окремих територій, зокрема Верхньосілезької частини Сілезького воєводства, окремих повітів та для міста Ґдині [14, s. 693].

Виплата допомоги здійснювалася після її призначення, як правило, за минулий період, із двотижневою періодичністю. Зазначене розпорядження конкретизувало положення закону від 30 березня 1939 р., установлюючи практичний механізм реалізації соціальних гарантій для сімей військовослужбовців. Диференціація розміру виплат за кількістю утриманців і місцем проживання свідчить про прагнення польської держави врахувати фактичні соціально-економічні умови забезпечення сімей осіб, які проходили військову службу напередодні Другої світової війни [14, s. 693].

Розмір денної допомоги залежав від кількості членів сім'ї, які мали право на її отримання, а також від чисельності населення населеного пункту. Для сільської місцевості, поселень і міст із населенням до 5 тис осіб (категорія I) допомога становила 60 ґрошів (далі – ґр.) для однієї особи, 70 ґр. для двох осіб та 90 ґр. для трьох і більше осіб. У поселеннях і містах із населенням від 5 до 25 тис осіб (категорія II) відповідні виплати становили 70, 85 і 110 ґр. У населених

пунктах із населенням понад 25 тис осіб (категорія III) розмір допомоги становив відповідно 80, 100 і 130 ґр. на один день [14, s. 693].

Розпорядження міністра військових справ від 27 квітня 1939 р., видане за погодженням із міністрами юстиції та фінансів, внесло зміни до порядку виконання закону від 02 квітня 1925 р. щодо відрахувань із грошового утримання та пенсійного забезпечення військовослужбовців і державних службовців військової адміністрації. Зміни стосувалися насамперед документального оформлення судового стягнення коштів із грошового забезпечення та пенсійних виплат. Циркуляр скеровано на уточнення порядку документального підтвердження законності відрахувань із грошового та пенсійного забезпечення військовослужбовців і вдосконалення механізму виконання судових рішень щодо осіб військової служби та забезпечувало уніфікацію відповідних адміністративних процедур [16, s. 804].

Розпорядження міністра внутрішніх справ від 17 травня 1939 р., видане за погодженням із міністрами закордонних справ, військових справ, фінансів та соціального забезпечення, внесло зміни до порядку визначення розмірів допомоги сім'ям осіб, які проходили дійсну військову службу. Основною зміною стало подальше диференціювання розміру допомоги залежно від чисельності населення населеного пункту. Для міст із населенням від 25 до 50 тис. осіб уточнено застосування норм III категорії, тоді як для населених пунктів із населенням понад 50 тис. осіб запроваджувалася IV категорія. Для IV категорії денна допомога становила 110 ґр., якщо право на неї мала одна особа, 130 ґр. – якщо дві особи та 150 ґр. – якщо три і більше осіб. Водночас із переліку територій, щодо яких застосовувалися спеціальні норми допомоги, вилучено місто Гдиню [18, s. 789]. Аналізоване розпорядження вдосконалювало систему соціального забезпечення сімей військовослужбовців шляхом запровадження додаткової категорії населених пунктів і підвищення розміру виплат для сімей, які проживали у великих містах. Це свідчило про прагнення Польщі враховувати відмінності у вартості життя та забезпечувати більш диференційований підхід до матеріальної підтримки сімей військовослужбовців напередодні Другої світової війни.

Законом від 23 червня 1939 р. відновлено чинність положень від 11 травня 1920 р. щодо визнання прізвищ, прийнятих особами під час проходження військової служби. Водночас законодавець установив певні зміни до порядку його застосування. Зокрема, право звертатися з клопотанням про зміну або офіційне визнання прийнятого під час військової служби прізвища надавалося лише особам, які набували таке прізвище до 30 червня 1922 р. Надання дозволу на зміну або визнання прізвища належало до компетенції міністра внутрішніх справ за погодженням із міністром військових справ. Виконання закону покладалося на міністрів внутрішніх і військових справ, що забезпечувало взаємодію цивільної та військової адміністрації у реалізації відповідних положень. Закон набував чинності зі дня його опублікування та мав тимчасовий характер: його дія встановлювалася до 31 грудня 1940 р. [19, s. 893–894]. Нормативне регулювання передбачало чітку адміністративну процедуру легалізації прізвищ, прийнятих під час військової служби, визначало момент виникнення права на їх використання та встановлювало конкретний термін дії відповідного правового механізму.

Розпорядження міністра внутрішніх справ від 02 вересня 1939 р. внесло зміни до порядку надання допомог сім'ям осіб, які проходили дійсну військову службу. Основною метою документа було пристосування механізму соціального забезпечення до умов мобілізації та війни. Передбачалося спрощення процедури підтвердження права на допомогу: у цей період виплати могли здійснюватися органами управління ґмін на підставі підтвердження факту вибуття військовослужбовця на дійсну службу. Розпорядження забезпечувало безперервність матеріальної підтримки сімей мобілізованих та набрало чинності зі дня його опублікування [21, s. 1280].

Після оголошення мобілізації та в умовах війни законодавство передбачало право на грошову допомогу для членів сімей військовослужбовців, які проходили дійсну, основну або добровільну військову службу. Основною передумовою для призначення допомоги було те, що військовослужбовець був джерелом матеріального утримання сім'ї, а його призов призводив до втрати або істотного зменшення засобів до існування. До членів сім'ї, які могли претендувати на допомогу, належали дружина, діти, пасинки та падчерки, батьки, брати і сестри, а також окремі інші родичі, визначені законодавством. Право на допомогу залежало від громадянства та місця проживання, а також від фактичної матеріальної залежності від військовослужбовця. Для дітей та інших неповнолітніх або молодих членів сім'ї установлювалися вікові обмеження. Після досягнення 18 років допомога могла продовжуватися за умови навчання, але не довше до досягнення 24-річного віку [13, s. 582].

Для населених пунктів до 5 тис жителів (категорія I) допомога становила відповідно 0,60, 0,90, 1,05 та 1,20 злотого (далі – зл.) для сімей з однією, двома, трьома та чотирма і більше особами. У населених пунктах із чисельністю населення від 5 до 25 тис осіб (категорія II) відповідні виплати становили 1, 1,50, 1,75 та 2,00 зл. Для населених пунктів із населенням від 25 до 50 тис осіб (категорія III) вони становили 1,10, 1,65, 1,95 та 2,25 зл., а для населених пунктів із населенням понад 50 тис осіб (категорія IV) – 1,30, 2,60, 2,95 та 3,30 зл. відповідно. Найвищі норми встановлювалися для Варшави, Лодзя, Ґдині та Катовіце (категорія V) – 1,60, 3,20, 3,60 та 4,00 зл. [20, s. 1280–1281].

Для сімей військовослужбовців, які проживали на території Вільного міста Данцига, після оголошення мобілізації в умовах війни встановлювалися окремі норми денної допомоги. Їхній розмір залежав від кількості осіб, які мали право на допомогу, та чисельності населення населеного пункту. У населених пунктах із населенням до 5 тис осіб (категорія A) допомога становила 1,30 гульдена (далі – гулд.) для однієї особи, 2,60 гулд. для двох, 2,95 гулд. для трьох та 3,25 гулд. для чотирьох і більше осіб. У населених пунктах із населенням понад 5 тис осіб (категорія B) відповідні виплати становили 1,60, 3,20, 3,60 та 4,00 гулд. [20, s. 1280–1281].

Законодавство визначало чіткий порядок виникнення, зміни та припинення права сім'ї військовослужбовця на отримання допомоги. Право на неї виникало з часу призову військовослужбовця на дійсну військову службу або з виникненням відповідних обставин, якщо вони з'явилися вже після призову. У разі зміни матеріальних чи інших умов, від яких залежав розмір допомоги, її сума відповідно переглядалася. Так, для сімей військовослужбовців, які зникли безвісти під час бойових дій, загинули або померли під час служби, а також утратили щонайменше 30% працездатності внаслідок проходження військової служби, передбачалося продовження виплати допомоги до призначення спеціального забезпечення. Водночас для окремих випадків установлювався максимальний термін її отримання – шість місяців [13, s. 583].

Право на допомогу припинялося після звільнення військовослужбовця з дійсної військової служби, смерті отримувача, припинення обставин, які були підставою для її призначення, умисного потрапляння військовослужбовця в полон, незаконного виїзду отримувача за межі ДРП, а також у разі окремих судових вироків щодо військовослужбовця або члена його сім'ї. Окремо законодавство передбачало відповідальність за зловживання правом на допомогу. Особи, які навмисно подавали неправдиві відомості або приховували обставини, що спричиняли припинення чи зменшення виплат, могли бути позбавлені права на допомогу [13, s. 583].

Право на допомогу оформлювалося за місцем проживання отримувача, а для осіб, які перебували за кордоном, – через польські консульські установи. Звернутися по допомогу могли уповноважена особа, її законний представник або військовослужбовець. При цьому встановлювався місячний термін для подання заяви за винятком випадків непереборної сили. Допомоги фінансувалися з державного бюджету, а їхній розмір залежав від кількості членів сім'ї та

місця проживання. Виплати могли тимчасово припинятися у разі самовільної відсутності військовослужбовця, його ув'язнення або позбавлення волі отримувача. Неправомірно отримані кошти підлягали поверненню з відсотками. Рішення щодо призначення допомоги приймали органи місцевого самоврядування та польські консульські установи за кордоном. Закон також передбачав відповідальність посадових осіб і органів місцевого самоврядування за неправомірне призначення виплат та заподіяння збитків державному бюджету [13, s. 584].

Декрет президента Польщі від 03 вересня 1939 р. встановлював спеціальні гарантії житлових прав осіб, призваних на тривалі військові навчання, дійсну військову службу або мобілізованих з огляду на потреби оборони держави. У разі істотного зменшення прибутків через призов військовослужбовець отримував право розірвати договір найму житла з дотриманням місячного терміну попередження. Водночас виселення таких осіб із займаного житла заборонялося, а вже розпочаті процедури виселення підлягали призупиненню. Виконання декрету покладалося на міністрів юстиції та внутрішніх справ. Документ набував чинності зі дня опублікування та діяв до визначеного Радою Міністрів часу [22, s. 1278–1279].

Висновки. У Другій Речі Посполитій на 1939 р. сформувалася комплексна система нормативно-правового регулювання військової служби. Її основу становив принцип загального військового обов'язку, який визначав порядок призову, проходження військової служби, військових навчань і мобілізації. Законодавчі та підзаконні акти забезпечували не лише організацію і комплектування Збройних сил, а й регулювали правовий статус військовослужбовців та соціальний захист їхніх сімей. В умовах загострення міжнародної ситуації 1939 р. нормативне регулювання набуло виразної мобілізаційної скерованості та оперативно адаптувалося до умов воєнного часу. Нормативно-правова система у сфері військової служби була важливим інструментом забезпечення обороноздатності держави, поєднуючи механізми військового комплектування, мобілізації та соціально-правових гарантій військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Kozłowski E. Wojsko Polskie 1936–1939. Warszawa, 1974. 382 s.
2. Jurga T., Maśnik-Jurga Z. Regularne jednostki Wojska Polskiego w 1939 r.: organizacja, działania bojowe, uzbrojenie, metryki związków operacyjnych, dywizji i brygad. Warszawa, 1975. 343, [1] s.: il., mapy.
3. Jurga T. U kresu II Rzeczypospolitej. Warszawa: Książka i Wiedza, 1985. 960 s.
4. Jurga T. Obrona Polski 1939. Warszawa: PAX, 1990. 866, [1] s., [120] s. tabl.
5. Stawecki P. Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939. Warszawa, 1990. 958 s.
6. Kmiecik T. Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918–1939. Słupsk, 2005. 323 s.
7. Targoński P. Mobilizacja alarmowa 1 Dywizji Piechoty Legionów w sierpniu 1939 roku. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*. 2021. Nr 109. S. 129–159.
8. Jarno W. Mobilizacja 25 Dywizji Piechoty w sierpniu 1939 roku. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*. 2022. Nr 111. S. 255–290.
9. Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1924. Nr 61. Poz. 609. S. 893–905.
10. Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 8 marca 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1924. Nr 46. Poz. 456, 457 i 458. S. 1019–1036.
11. Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1938. Nr 25. Poz. 220. S. 375–401.
12. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lutego 1939 r. Poz. 81 i 82 o ustaleniu stosunku do służby wojskowej osób zamieszkałych na ziemiach odzyskanych. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 14. Poz. 81 i 82. S. 179.

13. Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o zasiłkach dla rodzin osób odbywających czynną służbę wojskową. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 29. Poz. 195 i 196. S. 582–585.

14. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 kwietnia 1939 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 35. Poz. 226. S. 693.

15. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 kwietnia 1939 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 października 1932 r. o służbie wojskowej podoficerów i szeregowców. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 35. Poz. 220 i 221. S. 686–687.

16. Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 27 kwietnia 1939 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 47. Poz. 299, 300 i 301. S. 804.

17. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 29 kwietnia 1939 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 41. Poz. 274 i 275. S. 751–757.

18. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 17 maja 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych, Skarbu oraz Opieki Społecznej w sprawie zmiany rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 kwietnia 1939 r., wydanego w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych, Skarbu oraz Opieki Społecznej w sprawie określenia norm oraz terminów wypłaty zasiłków dla rodzin osób odbywających czynną służbę wojskową. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 41. Poz. 295. S. 789.

19. Ustawa z dnia 23 czerwca 1939 r. o przywróceniu mocy obowiązującej ustawy w przedmiocie uznania nazwisk podczas służby wojskowej. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 57. Poz. 368 i 369. S. 893–894.

20. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1939 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 89. Poz. 574, 575, 576 i 577. S. 1280–1281.

21. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1939 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 89. Poz. 574, 575, 576 i 577. S. 1280.

22. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 września 1939 r. o rozwiązywaniu umów najmu i eksmisji z mieszkań osób powołanych do służby wojskowej. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1939 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1939. Nr 89. Poz. 570, 571 i 572. S. 1278–1279.

References

1. Kozłowski, E. (1974). Wojsko Polskie 1936–1939 [The Polish Army, 1936–1939]. Warszawa, 382 s. [in Polich].

2. Jurga, T., Maśnik-Jurga, Z. (1975). Regularne jednostki Wojska Polskiego w 1939 r.: organizacja, działania bojowe, uzbrojenie, metryki związków operacyjnych, dywizji i brygad [Regular Units of the Polish Army in 1939: Organization, Combat Operations, Armament, and Service Records of Operational Formations, Divisions, and Brigades]. Warszawa, 343, [1] s.: il., mapy. [in Polich].

3. Jurga, T. (1985). U kresu II Rzeczypospolitej [At the End of the Second Polish Republic]. Warszawa: Książka i Wiedza, 960 s. [in Polich].

4. Jurga, T. (1990). Obrona Polski 1939 [The Defence of Poland in 1939]. Warszawa: PAX, 866, [1] s., [120] s. tabl. [in Polich].

5. Stawecki, P. (1990). Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939 [An Outline of the History of the Polish Military, 1864–1939]. Warszawa, 958 s. [in Polich].

6. Kmiecik, T. (2005). Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918–1939 [The General Staff of the Polish Army, 1918–1939]. Słupsk, 323 s. [in Polich].

7. Targoński, P. (2021). Mobilizacja alarmowa 1 Dywizji Piechoty Legionów w sierpniu 1939 roku [The Alert Mobilization of the 1st Legions Infantry Division in August 1939]. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 109, 129–159. [in Polich].

8. Jarno, W. (2022). Mobilizacja 25 Dywizji Piechoty w sierpniu 1939 roku [The Mobilization of the 25th Infantry Division in August 1939]. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica,* 111, 255–290. [in Polich].

9. Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (1924). [Act of 23 May 1924 on Universal Military Service]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* Nr. 61, Poz. 609, S. 893–905. [in Polich].

10. Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 8 marca 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (1924). [Announcement of the Minister of Military Affairs of 8 March 1928 on the Publication of the Consolidated Text of the Act of 23 May 1924 on Universal Military Service]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 46, Poz. 456, 457 i 458, S. 1019–1036. [in Polich].

11. Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (1938). [Act of 9 April 1938 on Universal Military Obligation]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 25, Poz. 220, S. 375–401. [in Polich].

12. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lutego 1939 r. Poz. 81 i 82 o ustaleniu stosunku do służby wojskowej osób, zamieszkałych na ziemiach odzyskanych (1939) [Regulation of the Council of Ministers of 11 February 1939, Items 81 and 82, on Determining the Military Service Status of Persons Residing in the Recovered Territories]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 14, Poz. 81 i 82, S. 179. [in Polich].

13. Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o zasiłkach dla rodzin osób, odbywających czynną służbę wojskową (1939). [Act of 30 March 1939 on Allowances for the Families of Persons Performing Active Military Service]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 29, Poz. 195 i 196, S. 582–585. [in Polich].

14. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 kwietnia 1939 r. (1939). [Regulation of the Minister of the Interior of 13 April 1939]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 35, Poz. 226, S. 693. [in Polich].

15. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 kwietnia 1939 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnía 7 października 1932 h. o służbie wojskowej podoficerów i szeregowców (1939). [Decree of the President of the Republic of Poland of 14 April 1939 Amending the Regulation of the President of the Republic of Poland of 7 October 1932 on the Military Service of Non-Commissioned Officers and Enlisted Personnel]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 35, Poz. 220 i 221, S. 686–687. [in Polich].

16. Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 27 kwietnia 1939 r. (1939). [Regulation of the Minister of Military Affairs of 27 April 1939]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 47, Poz. 299, 300 i 301, S. 804. [in Polich].

17. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 29 kwietnia 1939 r. (1939). [Regulation of the Minister of the Interior of 29 April 1939]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 41, Poz. 274 i 275, S. 751–757. [in Polich].

18. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 17 maja 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych, Skarbu oraz Opieki Społecznej w sprawie zmiany rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 kwietnia 1939 r., wydanego w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Spraw Wojskowych, Skarbu oraz Opieki Społecznej w sprawie określenia norm oraz terminów wypłaty zasiłków dla rodzin osób odbywających czynną służbę wojskową (1939). [Regulation of the Minister of the Interior of 17 May 1939, issued in consultation with the Ministers of Foreign Affairs, Military Affairs, the Treasury, and Social Welfare, amending the Regulation of the Minister of the Interior of 13 April 1939, issued in consultation with the Ministers of Foreign Affairs, Military Affairs, the Treasury, and Social Welfare, concerning the determination of the rates and payment dates of allowances for the families of persons performing active military service]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 41, Poz. 295, S. 789. [in Polich].

19. Ustawa z dnia 23 czerwca 1939 r. przywróceniu mocy obowiązującej ustawy w przedmiccie uznania nazwisk, podczas służby wojskowej (1939). [Act of 23 June 1939 on the Restoration of the Force of Law of the Act Concerning the Recognition of Surnames Adopted During Military Service]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 57, Poz. 368 i 369, S. 893–894. [in Polich].

20. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1939 r. (1939). [Regulation of the Minister of the Interior of 2 September 1939]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 89, Poz. 574, 575, 576 i 577, S. 1280–1281. [in Polich].

21. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1939 r. (1939). [Regulation of the Minister of the Interior of 2 September 1939]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 89, Poz. 574, 575, 576 i 577, S. 1280. [in Polich].

22. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 września 1939 h. o rozwiązywaniu umów najmu i eksmisji z mieszkań osób, powołanych do służby wojskowej. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 września 1939 r. (1939). [Decree of the President of the Republic of Poland of 3 September 1939 on the Termination of Tenancy Agreements and the Eviction from Dwellings of Persons Called Up for Military Service. Regulation of the Minister of the Interior of 2 September 1939]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* Nr. 89, Poz. 570, 571 i 572, S. 1278–1279. [in Polich].

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 7.01:111.852:75(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.3

Роман БОНЧУК
аспірант кафедри образотворчого мистецтва та реставрації
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018 (megabonchuk13@gmail.com)

Roman BONCHUK
Postgraduate Student at the Department of Fine Arts and Restoration
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018 (megabonchuk13@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0009-0007-1800-819X

ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ, АНРІ БЕРГСОНА ТА ЕДМУНДА ГУССЕРЛЯ НА ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ XIX–XX СТОЛІТЬ

Анотація. Мета дослідження. *Визначити основні напрями впливу філософських концепцій Фрідріха Ніцше, Анрі Бергсона та Едмунда Гуссерля на художнє мислення кінця XIX–XX ст. з урахуванням відмінностей між документованою рецепцією, опосередкованим інтелектуальним впливом і типологічною спорідненістю філософських та мистецьких пошуків.* ***Методологія.*** *Дослідження ґрунтується на історико-філософському та порівняльному аналізі філософських праць і наукових публікацій з історії модернізму. Інтерпретацію понять трагедії, тривалості, пам'яті та інтенціональності поєднано зі зіставленням їхнього значення для художньої форми й сприйняття.* ***Наукова новизна.*** *Запропоновано систематизацію філософських передумов трансформації художнього мислення за трьома взаємопов'язаними координатами: екзистенційно-аксіологічною, темпорально-динамічною та феноменологічно-інтенціональною. Уточнено критерії розмежування історично підтверджених зв'язків та інтерпретаційних зіставлень. Результати. З'ясовано значення ніцшеанських категорій аполлонівського й діонісійського, трагедії та переоцінки цінностей для модерністського й експресіоністського художнього мислення. Визначено роль бергсонівських понять тривалості, інтуїції, пам'яті та становлення в осмисленні нелінійного часу й процесуальності художньої форми. Розкрито значення гуссерлівських категорій інтенціональності, феноменологічної редукції та способу даності для аналізу художнього сприйняття. Показано опосередкований характер рецепції феноменології через феноменологічну естетику й теорію літературного твору.* ***Висновки.*** *Концепції трьох мислителів створюють різні філософські передумови переосмислення мистецтва як організації досвіду, у якій визначальними стають часовість, множинність перспектив, суб'єктивність і активність реципієнта. Аналіз філософського впливу на мистецтво потребує розмежування конкретних каналів рецепції та типологічної подібності художніх і філософських проблем.*

Ключові слова: *авангард; Анрі Бергсон; Едмунд Гуссерль; експресіонізм; інтенціональність; модернізм; тривалість; феноменологія; філософія мистецтва; Фрідріх Ніцше; художнє мислення.*

THE INFLUENCE OF THE PHILOSOPHY OF FRIEDRICH NIETZSCHE, HENRI BERGSON AND EDMUND HUSSERL ON THE ARTISTIC THINKING OF THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES

Abstract. Purpose. *To identify the main ways in which the philosophical ideas of Friedrich Nietzsche, Henri Bergson and Edmund Husserl influenced artistic thinking in the late nineteenth and twentieth centuries, distinguishing documented reception, mediated intellectual influence and typological affinities between philosophical and artistic enquiries.* ***Methodology.*** *The study draws on historical and philosophical analysis and a comparative examination of philosophical works and scholarly publications on the history of modernism. Interpretations of tragedy, duration, memory and intentionality are combined with a comparison of their significance for artistic form and perception.* ***Scientific novelty.*** *The study proposes a framework for classifying*

the philosophical premises of changes in artistic thinking along three interrelated dimensions: existential and axiological, temporal and dynamic, and phenomenological and intentional. It also refines the criteria for distinguishing historically documented connections from interpretative comparisons. ***Results.*** *The analysis clarifies the significance of Nietzsche's Apollonian and Dionysian principles, tragedy and the revaluation of values for modernist and Expressionist artistic thinking. It identifies the role of Bergson's concepts of duration, intuition, memory and becoming in understanding nonlinear time and artistic form as a process. It also explains the relevance of Husserl's concepts of intentionality, phenomenological reduction and modes of givenness to the analysis of artistic perception. The study shows how the reception of phenomenology was mediated through phenomenological aesthetics and the theory of the literary work.* ***Conclusions.*** *The three thinkers' ideas provide distinct philosophical premises for understanding art as an organisation of experience in which temporality, multiple perspectives, subjectivity and the recipient's active involvement become central. Analysing philosophical influence on art requires a distinction between specific channels of reception and typological similarities between artistic and philosophical problems.*

Key words: *artistic thinking, avant-garde, duration, Edmund Husserl, Expressionism, Friedrich Nietzsche, Henri Bergson, intentionality, modernism, phenomenology, philosophy of art.*

Постановка проблеми. Постановка проблеми. Взаємодія філософського та художнього мислення належить до проблем дослідження культури кінця XIX–XX ст., коли становлення модернізму й авангарду супроводжується переосмисленням принципів пізнання, репрезентації та художнього відображення дійсності. У цей період мистецтво дедалі більше орієнтується на внутрішній досвід, пам'ять, часовість, суб'єктивність і мінливість сприйняття. П. Льюїс пов'язує відповідні зміни з кризою репрезентації [1]. Значний вплив на формування нового художнього мислення мають концепції Ф. Ніцше, А. Бергсона та Е. Гуссерля: ніцшеанська філософія актуалізує проблеми трагізму, творчості й переоцінки цінностей [2], бергсонізм зосереджує увагу на тривалості, пам'яті, русі та інтуїції [3; 4], феноменологія Гуссерля – на інтенціональності, структурі досвіду та способах явлення предмета свідомості [5]. У науковій літературі відповідні зв'язки простежуються в дослідженнях Р. Т. Ґрея, який аналізує рецепцію Ніцше в німецькому експресіонізмі [6, с. 39–66], Ш. де Міль, яка досліджує поширення ідей Бергсона у британському модерністському середовищі [4], а також А. Мілденберг і Ґ. Фіґаля, у працях яких розкривається взаємозв'язок феноменології з модерністською художньою практикою [7; 8].

Водночас наявні дослідження не повною мірою розмежовують різні механізми взаємодії філософії та мистецтва. Пряме засвоєння філософських ідей митцями, їх опосередкована рецепція через інтелектуальне середовище та пізніша типологічна інтерпретація нерідко розглядаються як однорідні форми впливу. Це ускладнює визначення реального значення концепцій Ф. Ніцше, А. Бергсона та Е. Гуссерля у формуванні модерністського й авангардного художнього мислення. З огляду на це актуальним є диференційований аналіз способів їх рецепції та з'ясування ролі категорій трагічного, становлення, тривалості, пам'яті, інтуїції й інтенціональності у трансформації художньої форми та принципів сприйняття мистецтва.

Мета статті полягає у визначенні основних напрямів впливу філософських концепцій Ф. Ніцше, А. Бергсона та Е. Гуссерля на художнє мислення кінця XIX–XX ст. з розмежуванням документованої рецепції, опосередкованого інтелектуального впливу та типологічної спорідненості філософських і художніх пошуків. Наукова новизна полягає у систематизації відповідних зв'язків за екзистенційно-аксіологічною, темпорально-динамічною та феноменологічно-інтенціональною координатами. Для досягнення мети передбачено проаналізувати ніцшеанське розуміння мистецтва і творчості, визначити значення бергсонівських категорій тривалості, пам'яті та інтуїції, охарактеризувати феноменологічні засади художнього сприйняття у концепції Е. Гуссерля та порівняти форми рецепції цих ідей у модерністському й авангардному мистецтві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід від XIX до XX ст. супроводжується зміною способу, у який європейська культура ставить питання про реальність. У мистецтві цей процес виявляється у послабленні академічних норм зображення, відмові від єдиної сталої точки зору, переосмисленні принципів художнього відображення дійсності та посиленні уваги до самого процесу сприйняття. Реалістична модель, орієнтована на відтворення відносно стабільного зовнішнього світу, дедалі менше відповідає художнім пошукам модернізму, оскільки внутрішній досвід людини постає мінливим, фрагментарним і залежним від індивідуального сприйняття. На цьому ґрунті особливого значення набувають філософські концепції, що ставлять під сумнів уявлення про світ як цілісну, раціонально впорядковану й однозначно пізнавану реальність.

Слід зазначити, що криза репрезентації не означає одночасної відмови всіх модерністів від предметності. Значно точніше характеризувати її як зміну відношення між предметом, способом його явлення та суб'єктом сприйняття. У живописі це може реалізовуватися через деформацію, множинність ракурсів, ритм, колір або фрагментацію; у літературі – через внутрішній монолог, часові зміщення, монтаж, ненадійність оповіді, зміну фокалізації та посилення мовної саморефлексії. П. Льюїс наголошує, що модернізм пов'язаний із пошуком нових засобів репрезентації досвіду, який традиційні форми вже не здатні передавати без істотних втрат [1].

У цьому історичному контексті філософія Ф. Ніцше набуває особливої уваги насамперед тому, що проблематика мистецтва міститься в самому центрі його раннього філософського проєкту. «Народження трагедії» не є трактатом з історії мистецтва у вузькому значенні. Аналіз грецької трагедії слугує Ніцше способом постановки питання про культуру, пізнання, страждання та межі раціональності. Аполлонівське й діонісійське виступають двома принципами художнього творення. Аполлонівське пов'язується з образом, формою, мірою, індивідуацією та сновидною видимістю; діонісійське – з музикою, екстатичністю, руйнуванням стабільних меж індивідуального й переживанням первинної єдності життя [2]. Їхня взаємодія, а не механічне заперечення одного іншим, створює умови трагедії.

Відповідна концепція має принципове значення для подальшого художнього мислення. Мистецтво втрачає статус вторинного наслідування готової дійсності. Воно стає способом оформлення того, що в безпосередньому вигляді може бути хаотичним, суперечливим або травматичним. У цьому розумінні художня форма не усуває трагічності існування, а робить її доступною досвіду. Ніцше не пропонує повернення до античної трагедії як історичної форми. Його значно більше цікавить можливість відновлення трагічного способу ставлення до життя у модерній культурі, де раціоналістична віра в повну пізнаваність і впорядкованість світу, на його переконання, стає проблематичною.

Особливо істотним є ніцшеанське переосмислення відношення між мистецтвом та істиною. У ранній концепції Ніцше художня видимість не протиставляється істині як звичайна помилка. Вона виконує життєво необхідну функцію формотворення. Пізніша філософія Ніцше ще радикальніше ставить під сумнів можливість нейтральної точки зору на світ, актуалізуючи перспективність пізнання. Для художньої культури така переорієнтація відкриває можливість відмовитися від вимоги до твору бути прозорим відображенням єдиної об'єктивної реальності. Художник отримує право підкреслювати власну позицію, вибудовувати умовну реальність твору та акцентувати сам механізм її створення.

Є підстави вважати, що однією з найбільш продуктивних для мистецтва XX ст. складових ніцшеанської спадщини стає розуміння творчості як активного формування цінностей. Художній акт за такої перспективи пов'язаний із переоцінкою наявного, експериментом зі способом життя та створенням нової форми. Цей мотив особливо легко входить у дискурс авангарду, представники якого прагнуть змінити не тільки технічні прийоми мистецтва, а й саме співвідношення між мистецтвом, життям і культурними нормами.

Документований вплив Ніцше найвиразніше простежується у німецькому експресіонізмі. Р. Т. Ґрей підкреслює, що ніцшеанські ідеї становили один із складників інтелектуального середовища експресіоністського покоління. Дослідник виокремлює серед них діонісійське, волю до влади, переоцінку цінностей, критику буржуазної культури, життєствердний пафос і концепт нової людини [6]. Відповідно, експресіоністська деформація не повинна інтерпретуватися лише як технічне порушення реалістичного зображення. Вона входить до ширшої програми заперечення культурної нормативності й пошуку форми, здатної передати інтенсивність внутрішнього стану.

Для експресіоністського художнього мислення характерною стає недовіра до зовнішньої видимості як достатньої основи мистецтва. Зображення змінюється відповідно до внутрішньої напруги, а пропорція, перспектива, колір і синтаксис можуть навмисно втрачати звичну рівновагу. У літературі це виявляється в уривчастості, гіперболізації, напруженій метафориці, пророчому або декларативному тоні. Такі ознаки не слід прямо виводити з Ніцше, однак його критика нормативної культури створює для них потужний інтелектуальний контекст.

Поряд із цим ніцшеанська концепція діонісійського сприяє новому інтересу до тілесності, ритму, музикальності та колективного афекту. Відповідний поворот має значення для модерністського театру, танцю, музики й літератури, оскільки ставить під сумнів домінування раціонально організованого дискурсу. Художнє мислення отримує можливість працювати з досвідом, який не зводиться до логічно сформульованого змісту. Жест, ритм, звук, повторення, тілесна інтенсивність набувають смислотворчого значення самі по собі.

Разом із тим недоцільно інтерпретувати Ніцше як апологета безформної ірраціональності. Вже структура аполлонівського й діонісійського показує, що мистецтво потребує оформлення. Діонісійська стихія стає художньо значущою тоді, коли вступає у складне співвідношення з аполлонівською формою. Саме ця напруга між руйнуванням і структурою виявляється продуктивною для модернізму, де експеримент майже завжди супроводжується пошуком нових принципів організації твору.

Якщо ніцшеанська лінія переважно змінює аксіологічний та екзистенційний статус мистецтва, то Бергсон здійснює радикальне переосмислення часу і руху. Центральним поняттям його ранньої філософії є durée – тривалість. Вона характеризує час безпосереднього переживання, який не складається з відокремлених однакових одиниць. Кількісно вимірюваний час, поділений на години, хвилини й секунди, Бергсон розглядає як просторову схему, необхідну для практичного та наукового впорядкування дійсності. Внутрішній час свідомості має іншу структуру: його моменти взаємопроникають, а минуле продовжує діяти в теперішньому [3].

Для художнього мислення бергсонівське розуміння часу має принципове значення. Якщо внутрішній досвід є безперервним і неоднорідним, мистецьке зображення не обов'язково підпорядковується лінійній хронології: минуле може актуалізуватися в теперішньому через пам'ять, асоціації та окремі деталі. Саме тому філософія Бергсона виявляється співзвучною модерністським прийомам нелінійного часу, внутрішнього монологу та суб'єктивної часовості. У «Матерії і пам'яті» минуле постає активним складником теперішнього сприйняття, що дозволяє розглядати художній образ як результат взаємодії зовнішнього світу, пам'яті та індивідуального досвіду.

Важливим є також розмежування інтуїції та аналітичного інтелекту. Бергсон вважає, що інтелект схильний розкладати мінливу реальність на стабільні елементи, тоді як інтуїція дає змогу осягнути процес становлення зсередини [3]. У модерністському мистецтві відповідні ідеї сприяють утвердженню форм, орієнтованих на передачу руху, зміни та безпосереднього досвіду. Звідси посилюється увага до ритму, повторення, серійності, послідовності вражень і зміни точки зору.

Історичні дослідження демонструють, що бергсонівська філософія реально циркулює в мистецькому середовищі початку ХХ ст. Ш. де Міль встановлює її помітну присутність у британській культурі перед Першою світовою війною й аналізує творчість Ванесси Белл, ДанканаҐранта, Джона ДанканаФергюссона та діяльність художників-критиків Роджера Фрая і Віндема Льюїса [4]. У цьому контексті особливого значення набувають проблеми суб'єктивного зору, тілесного відчуття, жесту, часу та мінливості художнього сприйняття.

Бергсонівський вплив простежується і в ширшому авангардному контексті. Історики футуризму вказують на присутність ідей Бергсона й Ніцше в інтелектуальному середовищі раннього футуризму. Для футуристичної естетики проблема руху має фундаментальне значення: предмет осмислюється не як статична річ у нейтральному просторі, а як частина силового, часово змінного середовища. Динамічність композиції, повторення фаз руху, взаємопроникнення фігури та простору відповідають прагненню зробити сам процес зміни предметом мистецтва. Водночас бергсонівську тривалість не слід ототожнювати з футуристичним культом швидкості. Тривалість означає якісну структуру переживання, тоді як швидкість може бути виміряна кількісно. Саме тому рецепція Бергсона авангардом часто передбачає переосмислення його понять відповідно до власної художньої програми.

Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок тривалості й живописної форми. Традиційне зображення фіксує предмет у певній умовній миті. Модерністський художник дедалі частіше намагається включити в образ інформацію про те, що передує моменту споглядання або розгортається в часі. Звідси виникають накладання площин, послідовні фази руху, ритмічні повтори, серії та різні форми візуальної симультанності. Не всі вони мають пряме бергсонівське походження, але сама проблема зображення часу стає однією з точок дотику між філософією та мистецтвом.

У модерністській літературі зміна уявлень про час виявляється у відмові від лінійної хронології та посиленні ролі пам'яті, асоціацій, очікувань і зміни перспектив. Тривалість художньої події визначається не календарним часом, а особливостями її переживання, що зближує модерністські пошуки з бергсонівським розумінням внутрішнього часу.

Інший напрям формує феноменологія Е. Гуссерля, зосереджена на способах явлення предмета свідомості. Принцип інтенціональності означає, що сприйняття, спогад, уява чи очікування завжди спрямовані на певний предмет, але подають його в різних модусах [5]. Для теорії мистецтва це відкриває можливість аналізувати художній образ не лише за його змістом, а й за способом його сприйняття та представлення у свідомості.

Феноменологічна редукція ще більше зміщує акцент із готового предметного світу на структуру досвіду. Гуссерль пропонує призупинити звичайне прийняття світу як самоочевидно існуючої реальності й досліджувати спосіб, у який він з'являється свідомості [5]. Це не означає заперечення реальності світу. Йдеться про методичну зміну настанови: замість питання про незалежне існування предмета увага спрямовується на його явлення, смисл і структуру досвіду.

Зв'язок феноменологічної настанови з мистецтвом засвідчує сам Гуссерль. У листі до Гуґо фон Гофмансталя 1907 р. він звертає увагу на спорідненість чистого естетичного споглядання з феноменологічним баченням. Ґ. Фіґаль, аналізуючи цей текст, зазначає, що художній твір здатний виводити реципієнта зі звичної практичної настанови й спрямовувати увагу на явлення як таке [8]. Відтак естетичний досвід виявляється близьким до феноменологічної процедури не тому, що мистецтво «застосовує» філософський метод, а тому, що воно здатне припиняти автоматизоване практичне використання речей і повертати їх до поля споглядання.

Цей момент особливо важливий для мистецтва модернізму. Значна частина модерністських практик спрямована на деавтоматизацію зору. Звичайний предмет перестає бути

функціонально прозорим; його форма, поверхня, колір, просторові відношення або мовне позначення стають самостійною проблемою. Глядач уже не може миттєво перейти від знака до звичного значення. Йому доводиться затримуватися на самому процесі сприйняття.

А. Мілденберг, зіставляючи модернізм і феноменологію на матеріалі творчості П. Сезанна, П. Клее, Ф. Кафки, В. Вулф та інших митців, підкреслює відкритість і незавершеність модерністського сприйняття [7]. Художній образ у такійсистеміпередбачаєактивну участь реципієнта у формуваннісмислу. У живописіцевиявляється у відмовівідєдиноїсталої точки зору: предмет розкривається через множинністьможливих перспектив, що робить феноменологічнийпідхідпродуктивним для аналізумодерністськоївізуальності.

П. Льюїс у дослідженні модернізму прямо звертає увагу на відповідну близькість і зазначає, що кубізм можна інтерпретувати як своєрідну феноменологію зору, а модерністський роман потоку свідомості – як феноменологію ментального досвіду [1]. Тут необхідно ще раз провести методологічну межу: таке формулювання описує структурну спорідненість, а не доводить, що кубізм виникає під прямим впливом Гуссерля. Цінність порівняння полягає у виявленні спільної проблеми – неможливості звести досвід до однієї завершеної й нейтральної перспективи.

У літературному творі інтенціональна структура проявляється інакше. Читач має справу не з матеріальним світом персонажів як фізично наявною реальністю, а з системою мовних актів, завдяки яким предметний світ постає в уяві. Це положення набуває системного розвитку у феноменологічній теорії Р. Інгардена. Подальша історія феноменологічного літературознавства приводить до проблеми конкретизації твору в акті читання та рецептивної естетики [9]. Таким чином, феноменологічний поворот впливає вже не тільки на аналіз художнього зображення, а й на розуміння онтологічного статусу твору й ролі реципієнта.

У цьому контексті змінюється сама модель художньої комунікації. Традиційне уявлення про взаємодію автора, завершеного твору та пасивного реципієнта поступово поступається складнішій системі, у якій смисл формується в процесі сприйняття та інтерпретації. Художній твір містить певну структуру можливих значень, однак їх конкретизація залежить від досвіду читання, слухання або споглядання. Відповідно, у мистецтві ХХ ст. посилюється значення відкритої форми, недомовленості, багатозначності та активної участі реципієнта у формуванні змісту.

Порівняння філософських концепцій Ф. Ніцше, А. Бергсона та Е. Гуссерля дає підстави виокремити різні, але взаємопов’язані напрями їхнього впливу на художнє мислення. У філософії Ніцше центрального значення набувають питання цінності мистецтва, творчості, трагізму та переосмислення культурних норм. Бергсон зосереджує увагу на проблемах часу, руху, пам’яті та становлення, що створює підґрунтя для нового розуміння процесуальності художньої форми. Гуссерль акцентує на структурі сприйняття, інтенціональності свідомості та способах явлення предмета. На основі зіставлення цих підходів пропонуємо систематизувати їхній вплив на художнє мислення за трьома аналітичними напрямами: екзистенційно-аксіологічним, темпорально-динамічним і феноменологічно-інтенціональним. Запропонована систематизація дозволяє розмежувати різні механізми філософського впливу та водночас простежити їхню взаємодію у формуванні модерністської художньої свідомості. Її застосування дає можливість співвіднести окремі філософські категорії з конкретними змінами у трактуванні художнього образу, часу, суб’єкта та процесу сприйняття. Такий підхід також дозволяє уникнути спрощеного об’єднання різних філософських концепцій у єдину систему та точніше визначити функціональне значення кожної з них для розвитку мистецтва кінця XIX та XX ст.

Екзистенційно-аксіологічний напрям найбільш виразно представлений у філософії Ф. Ніцше. У його межах мистецтво пов’язується з переживанням трагізму, творенням цінностей і формуванням нових способів осмислення дійсності. Художник постає як активний

суб'єкт творчості, здатний переглядати усталені культурні норми та виробляти нові принципи художнього бачення.

Темпорально-динамічний напрям пов'язаний передусім із філософією А. Бергсона. Художній досвід у цій перспективі розглядається як процес, що розгортається в часі та поєднує пам'ять, теперішнє сприйняття й очікування. Відповідно, композиція може організовуватися через ритм, повторення, зміну, послідовність вражень і трансформацію образу, а не лише за принципом статичної завершеності.

Феноменологічно-інтенціональний напрям формується під впливом Е. Гуссерля та подальшого розвитку феноменологічної традиції. У центрі уваги перебуває взаємозв'язок свідомості й предмета, а також спосіб, у який цей предмет постає у сприйнятті. Художній твір у такому розумінні можна розглядати як структуру можливого досвіду, значення якої залежить від перспективи, способу сприйняття та участі реципієнта. Узагальнення зазначених положень дає змогу систематизувати вплив трьох філософських концепцій на художнє мислення за екзистенційно-аксіологічним, темпорально-динамічним і феноменологічно-інтенціональним напрямами (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика впливу філософських концепцій на художнє мислення

Філософ	Ключові категорії	Основний рівень впливу на художнє мислення	Найхарактерніші художні наслідки
Ф. Ніцше	аполлонівське, діонісійське, трагедія, перспектива, переоцінка цінностей, творчість	екзистенційно-аксіологічний	посилення експресивності; заперечення нормативного мімезису; міфопоетика; образ творчої особистості; переоцінка культурних норм
А. Бергсон	тривалість, інтуїція, пам'ять, рух, становлення	темпорально-динамічний	нелінійний час; передавання руху; процесуальність форми; взаємопроникнення минулого й теперішнього; акцент на безпосередньому досвіді
Е. Гуссерль	інтенціональність, феноменологічна редукція, ноезис/ноема, горизонт, спосіб даності	феноменологічно-інтенціональний	проблематизація сприйняття; множинність перспектив; активізація реципієнта; увага до способу явлення предмета; розвиток феноменологічної естетики

Джерело: узагальнено автором на основі [1–9].

Відповідна модель дозволяє також уточнити співвідношення філософських концепцій із конкретними мистецькими напрямами. Ніцше найтісніше пов'язаний із експресіоністською та модерністською переоцінкою культурних цінностей, хоча його рецепція не обмежується експресіонізмом. Бергсон особливо важливий для тих мистецьких пошуків, де центрального значення набувають рух, пам'ять і суб'єктивна часовість. Гуссерлівська феноменологія формує методологічний фундамент, який упродовж XX ст. розвивається в теоріях художнього сприйняття, літературного твору, тілесності та просторового досвіду.

Разом із тим у реальній історії культури зазначені лінії перетинаються. Футуристична естетика, наприклад, може поєднувати ніцшеанську переоцінку культурної традиції з бергсонівською мовою руху й становлення. Модерністський роман одночасно працює з часовістю, яка може бути осмислена через Бергсона, та зі структурою свідомості, продуктивною для феноменологічного аналізу. Експресіонізм поєднує ніцшеанську інтенсивність із ширшою кризою об'єктивістської репрезентації. Отже, філософські впливи не створюють ізольованих художніх «шкіл», а входять до складної мережі інтелектуальних взаємодій.

Важливим наслідком цієї трансформації є зміна розуміння суб'єкта творчості. У традиційній репрезентативній моделі суб'єкт часто мислиться як спостерігач відносно стабільного

світу. У модерністській парадигмі він стає учасником формування досвіду. Для Ніцше суб'єкт визначає перспективу й бере участь у творенні цінностей; для Бергсона його теперішнє пронизане пам'яттю і тривалістю; для феноменології предметний смисл відкривається у спрямованих актах свідомості. Художній твір відповідно перестає претендувати на позицію «погляду нізвідки».

Зміна статусу суб'єкта безпосередньо позначається на просторі. Класична перспектива конструює однорідний простір із визначеною позицією спостерігача. Модернізм проблематизує цю модель. Кілька ракурсів можуть співіснувати, простір деформується залежно від афекту, а межі між фігурою та середовищем послаблюються. Феноменологічний аналіз дозволяє пояснити цю зміну через залежність предметного явлення від позиції тіла і горизонту можливих сприйнять. Бергсонівський аналіз, зі свого боку, підкреслює часову природу самого сприйняття: людина не бачить світ поза часом, оскільки кожен новий момент включається в попередній досвід.

Відповідно змінюється і художній образ. Його більше не обов'язково розглядати як закриту одиницю зі стабільним значенням. Модерністський образ може функціонувати як подія, процес або поле напруження. Саме тут сходяться різні філософські лінії: ніцшеанська відмова від остаточної метафізичної гарантії значення, бергсонівське становлення та феноменологічна незавершеність перспективного досвіду.

Окремої уваги вимагає проблема тілесності. У Ніцше критика абстрактного раціоналізму постійно пов'язується з тілом, афектом, інстинктом і фізіологічними передумовами культури. У Бергсона тіло є центром можливих дій і посередником між пам'яттю та сприйняттям. У гуссерлівській традиції розрізнення фізичного тіла й живого, пережитого тіла надалі стає фундаментальним для феноменології Мерло-Понті. У мистецтві XX ст. це сприяє переходу від уявлення про глядача як «чисте око» до розуміння сприйняття як тілесно й просторово локалізованої події.

Характерно, що відповідна трансформація впливає не лише на образотворче мистецтво або літературу, а й на саму концепцію художнього досвіду. Художній твір дедалі частіше потребує часу, руху, участі або послідовної зміни позиції реципієнта. Навіть у традиційних статичних медіа – живописі чи скульптурі – процес споглядання набуває більшої теоретичної ваги. Глядач не отримує зміст одномоментно, а вибудовує його через переміщення уваги.

Це дозволяє встановити ще одну спільну рису розглянутих філософських концепцій: усі вони по-різному ставлять під сумнів абсолютну перевагу абстрактно-раціональної моделі пізнання. Проте характер цієї критики істотно відрізняється. Ніцше досліджує історичну та життєву цінність способів пізнання; Бергсон вказує на обмеженість інтелектуального «опросторовлення» рухомої реальності; Гуссерль, навпаки, прагне надати аналізу досвіду максимальної філософської строгості й аж ніяк не відкидає раціональність. Саме тому об'єднання трьох мислителів поняттям «ірраціоналізм» спотворює структуру їхніх концепцій.

Розглянуті напрями дозволяють уточнити, яким чином філософські ідеї трансформують принципи художнього формотворення. У модерністському мистецтві посилюється увага до безпосереднього досвіду, мінливості сприйняття та процесуальності форми. У цьому аспекті ніцшеанське поєднання аполлонівського і діонісійського можна співвіднести з напруженням між структурою та експресією, тоді як бергсонівська концепція тривалості дає змогу осмислювати композицію як взаємодію послідовних і водночас взаємопроникних станів. Феноменологічний підхід, своєю чергою, акцентує на незавершеності сприйняття та залежності смислу від перспективи реципієнта. А. Мілденберг саме через увагу до складності безпосереднього досвіду зближує феноменологію та модерністське мистецтво [7].

Унаслідок цього змінюється і саме розуміння художньої реальності. Вона дедалі менше ототожнюється з точним відтворенням зовнішньої видимості й охоплює пам'ять,

афективні стани, часовість, зміну перспектив і суб'єктивний досвід. Відповідно, деформація, фрагментарність, ритмічність і композиційна відкритість набувають значення не лише формальних прийомів, а засобів передавання складної структури сприйняття. Саме в цьому виявляється спільний результат впливу розглянутих філософських концепцій на художнє мислення ХХ ст.

На наш погляд, саме поєднання зазначених зрушень визначає одну з головних інтелектуальних передумов модерністського художнього мислення. Митець більше не зобов'язаний займати позицію зовнішнього спостерігача щодо завершеного світу. Він може показувати процес формування досвіду, його часові деформації, перспективність і залежність від пам'яті. Твір при цьому перетворюється на простір, у якому реципієнт не стільки отримує готовий образ світу, скільки проходить через певний спосіб його бачення.

Важливою є й трансформація категорії новизни. Для авангардних рухів початку ХХ ст. новизна часто набуває програмного значення, однак її філософські передумови різні. Ніцше створює модель переоцінки наявних цінностей і творчого самоперевищення; Бергсон розглядає реальність через становлення та непередбачувану творчість; феноменологія повертає увагу до явищ до їхнього автоматичного включення у звичні класифікації. У кожному випадку нове постає не як декоративне оновлення форми, а як зміна режиму досвіду.

Таким чином, художня революція межі ХІХ–ХХ ст. пов'язана не лише з появою нових технік. Вона охоплює глибшу перебудову антропологічних та епістемологічних передумов мистецтва. Питання «як правильно зобразити предмет?» поступово доповнюється питаннями «як предмет переживається?», «як він змінюється в часі?», «з якої перспективи він постає?», «як пам'ять бере участь у його сприйнятті?», «яким чином художня форма створює або переоцінює смисл?».

Саме тому вплив філософії Ніцше, Бергсона та Гуссерля не слід вимірювати лише кількістю прямих згадок їхніх імен у маніфестах художників. Філософський концепт може входити до культурного середовища через лекції, критичні статті, журнали, літературні дискусії, інших філософів і мистецтвознавців. Згодом його походження може втрачати очевидність, тоді як певна проблема часу, перспективи, інтуїції чи явлення продовжує визначати художню практику.

Водночас для коректного визначення філософського впливу необхідно розмежовувати різні рівні взаємодії філософії та мистецтва. Прямий рівень передбачає документоване читання, цитування або свідому рецепцію філософських текстів; опосередкований пов'язаний із поширенням ідей через критику, інші теорії та інтелектуальне середовище; типологічний фіксує структурну спорідненість між філософськими концепціями та художніми прийомами без доведеного причинного зв'язку. Таке розмежуваннядозволяєуникнутинеобґрунтованогоприписуваннямитцямідей, ізякими вони могли не бути безпосередньознайомі.

Результати здійсненого аналізу показують, що філософія у культурі модернізму діє переважно не як система готових правил художньої творчості. Її функція полягає у зміні набору питань, які культура ставить перед мистецтвом. Ніцше актуалізує питання про межі раціональності, трагедію та творення цінностей; Бергсон – про тривалість, пам'ять і рух; Гуссерль – про інтенціональність, перспективу та структуру явлення. Саме ці проблеми стають надзвичайно продуктивними для мистецтва ХХ ст.

У підсумку можна стверджувати, що розглянуті філософські концепції сприяють переходу від моделі «мистецтво як відображення предмета» до складнішої моделі «мистецтво як організація досвіду». У першій головною залишається відповідність зображення зовнішній реальності; у другій принципового значення набуває те, як реальність переживається, структурується, пам'ятається, уявляється і відкривається свідомості. Відповідна

зміна становить одну з головних передумов модерністського та постмодерного розширення меж художньої форми.

Висновки й перспективи подальших розробок. Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що філософські концепції Ф. Ніцше, А. Бергсона та Е. Гуссерля істотно змінюють інтелектуальний контекст художньої культури кінця XIX–XX ст., хоча характер і механізм їхнього впливу відрізняються. Найбільш продуктивним є диференційований підхід, за якого враховуються прямі історико-культурні зв'язки, опосередкована рецепція та типологічна спорідненість філософської й художньої проблематики.

По-перше, філософія Ф. Ніцше сприяє переосмисленню статусу мистецтва як активної сили культури. Концепція аполлонівського й діонісійського, критика раціоналізованої культурної моделі, проблематика трагедії, перспективності та переоцінки цінностей створюють інтелектуальні передумови для відходу від нормативного мімезису. Особливо виразно відповідний вплив простежується в експресіоністському середовищі, де ніцшеанські мотиви входять до програм переоцінки буржуазної культури, нового пафосу та інтенсивної художньої форми.

По-друге, філософія А. Бергсона змінює уявлення про часову структуру художнього досвіду. Тривалість, пам'ять, інтуїція та становлення дають змогу осмислити час як якісну й внутрішньо неоднорідну реальність. Для художнього мислення це відкриває можливість переходу від послідовної хронології до часових накладань, асоціативності, внутрішнього монологу, ритмічної організації та візуалізації руху. Історично підтверджена рецепція Бергсона у британському модерністському середовищі свідчить, що його філософія функціонує не тільки як пізніший теоретичний інструмент, а як складова інтелектуального поля самого модернізму.

По-третє, феноменологія Е. Гуссерля формує інший спосіб постановки проблеми художнього сприйняття. Категорії інтенціональності, феноменологічної редукції, способу даності та горизонту зміщують увагу з предмета самого по собі на структуру його явлення свідомості. Вплив відповідних положень на мистецтво переважно реалізується через ширший розвиток феноменології, феноменологічної естетики, теорію Р. Інгардена та подальші концепції сприйняття. У результаті художній твір дедалі виразніше розглядається як структура можливого досвіду, що потребує активності реципієнта.

Результати аналізу дають підстави запропонувати три взаємопов'язані координати філософської трансформації художнього мислення: екзистенційно-аксіологічну, представлену передусім Ніцше; темпорально-динамічну, найбільш повно розроблену Бергсоном; феноменологічно-інтенціональну, сформовану Гуссерлем і подальшою феноменологічною традицією. Їхня взаємодія дозволяє пояснити низку фундаментальних рис модернізму – відмову від єдиної стабільної перспективи, процесуальність форми, нелінійну часовість, посилення суб'єктивності, увагу до тілесного й афективного досвіду та активізацію ролі глядача або читача.

Водночас здійснене дослідження підтверджує необхідність розмежування філософського впливу та дослідницької інтерпретації. Наявність феноменологічних рис у художньому творі не доводить автоматично прямого впливу Гуссерля; аналогічно використання мотивів руху не завжди має бергсонівське походження, а експресивна деформація не є сама по собі свідченням ніцшеанства. Науково коректним є встановлення конкретних каналів рецепції там, де джерела це дозволяють, і використання категорії типологічної спорідненості в інших випадках.

Таким чином, вплив Ніцше, Бергсона та Гуссерля на художнє мислення XIX–XX ст. полягає передусім у зміні способу постановки фундаментальних питань мистецтва. У центрі

уваги опиняються не тільки зображуваний предмет або естетична форма, а процес творення смислу, часовість досвіду, позиція суб'єкта, множинність перспектив і структура сприйняття. Відповідна трансформація створює філософське підґрунтя для значної частини модерністських та авангардних пошуків XX ст. й зберігає методологічне значення для сучасного аналізу художньої культури.

Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаються у конкретизації каналів рецепції філософських концепцій у межах окремих мистецьких напрямів, зокрема символізму, експресіонізму, кубізму, футуризму та літературного модернізму, а також у порівняльному аналізі їхнього впливу на образотворче мистецтво, літературу, театр, музику й ранній кінематограф.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Lewis P. TheCambridgeIntroductiontoModernism. Cambridge : CambridgeUniversityPress, 2007. 298 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511803055.

2. Nietzsche F. TheBirthofTragedyandOtherWritings / ed. by R. Geuss, R. Speirs ; transl. by R. Speirs. Cambridge : CambridgeUniversityPress, 1999. 204 p.

3. Bergson H. TimeandFreeWill: AnEssayontheImmediateDataofConsciousness / transl. by F. L. Pogson. Mineola, NY : DoverPublications, 2001. 252 p.

4. deMilleCh. BergsoninBritain: PhilosophyandModernistPainting, c. 1890–1914. Edinburgh : EdinburghUniversityPress, 2023. 400 p. DOI: https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474492386.001.0001.

5. Husserl E. Ideas: GeneralIntroductiontoPurePhenomenology / transl. by W. R. BoyceGibson ; forewordby D. Moran. London ; NewYork : Routledge, 2012. 432 p.

6. Gray R. T. MetaphysicalMimesis: Nietzsche'sGeburtderTragödieandtheAestheticsofLiteraryExpressionism. A CompaniontotheLiteratureofGermanExpressionism / ed. by N. H. Donahue. Rochester, NY : CamdenHouse, 2005. P. 39–66.

7. Mildenberg A. ModernismandPhenomenology: Literature, Philosophy, Art. London : PalgraveMacmillan, 2017. XVI, 183 p. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-349-59251-7.

8. Figal G. Theprimacyofthenoematic. Onthemethodologicalrelevanceofartforphenomenology. ContinentalPhilosophyReview. 2021. Vol. 54. P. 171–181. DOI: https://doi.org/10.1007/s11007-021-09531-2.

9. RuthrofH. Phenomenology. OxfordResearchEncyclopediaofLiterature. Oxford : OxfordUniversityPress, 2019. P. 105–127. DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.998.

References

1. Lewis, P. (2007). TheCambridgeintroductiontomodernism. CambridgeUniversityPress. https://doi.org/10.1017/CBO9780511803055

2. Nietzsche, F. (1999). Thebirthoftragedyandotherwritings (R. Geuss& R. Speirs, Eds.; R. Speirs, Trans.). CambridgeUniversityPress.

3. Bergson, H. (2001). Timeandfreewill: Anessayontheimmediatedataofconsciousness (F. L. Pogson, Trans.). DoverPublications.

4. deMille, C. (2023). BergsoninBritain: Philosophyandmodernistpainting, c. 1890–1914. EdinburghUniversityPress. https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474492386.001.0001

5. Husserl, E. (2012). Ideas: Generalintroductiontopurephenomenology (W. R. BoyceGibson, Trans.; D. Moran, Foreword). Routledge.

6. Gray, R. T. (2005). Metaphysicalmimesis: Nietzsche'sGeburtderTragödieandtheaestheticsofliteraryExpressionism. In N. H. Donahue (Ed.), A companiontotheliteratureofGermanExpressionism (pp. 39–66). CamdenHouse.

7. Mildenberg, A. (2017). Modernismandphenomenology: Literature, philosophy, art. PalgraveMacmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-349-59251-7

8. Figal, G. (2021). Theprimacyofthenoematic: Onthemethodologicalrelevanceofartforphenomenology. ContinentalPhilosophyReview, 54, 171–181. https://doi.org/10.1007/s11007-021-09531-2

9. Ruthrof, H. (2019). Phenomenology. OxfordResearchEncyclopediaofLiterature. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.998

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 2-534.3:322(477)«2014/2024»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.4

Nadiia VOLIK
PhD (History), Associate Professor at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (n_volik@ukt.net)

Надія ВОЛІК
кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (n_volik@ukt.net)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7039-2327

INTERCONFESSIONAL PRAYER PRACTICES IN UKRAINE AMID SOCIO-POLITICAL CRISES (2014–2024)

Abstract. *The article examines the development of interconfessional prayer practices in Ukraine during the socio-political crises of 2014–2024. It* ***aims*** *to determine how the forms, content, and public functions of joint prayer changed during the Revolution of Dignity, the early stage of the Russian-Ukrainian war, the COVID-19 pandemic, and Russia's full-scale invasion.* ***Methodology.*** *The study applies historical-comparative, chronological, and analytical methods. Its source base comprises scholarly publications, documents and reports issued by religious organizations, and materials concerning public prayer initiatives. The article distinguishes interconfessional prayer involving Christian denominations from interreligious events and online services conducted by individual Churches.* ***Scientific novelty.*** *For the first time, interconfessional prayer practices in Ukraine are examined across three successive periods of crisis as a continuous yet changing phenomenon. It is established that, during the Revolution of Dignity, joint prayer became a public expression of solidarity, pastoral support, and opposition to violence. In 2019–2021, cooperation among religious communities became more regular, while pandemic restrictions encouraged the use of digital communication tools. After February 2022, public prayer focused primarily on protecting civilians, supporting Ukraine's defenders and people affected by the war, and commemorating those who had died.* ***Conclusions.*** *Interconfessional prayer created a shared public space in which religious communities could respond collectively to national crises while preserving their identities. It promoted practical cooperation without eliminating doctrinal and institutional differences. Further research should focus on regional prayer initiatives and the personal experiences of clergy and lay participants.*

Key words: *COVID-19 pandemic, interconfessional cooperation, prayer practices, Revolution of Dignity, Russian-Ukrainian war, Ukraine.*

МІЖКОНФЕСІЙНІ МОЛИТОВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ (2014–2024 РР.)

Анотація. *У статті досліджено розвиток міжконфесійних молитовних практик в Україні в умовах суспільно-політичних криз 2014–2024 рр.* ***Мета статті*** *полягає у з'ясуванні змін у формах, змісті та суспільних функціях спільної молитви під час Революції гідності, початкового етапу російсько-української війни, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення рф.* ***Методологія.*** *У дослідженні застосовано історико-порівняльний, хронологічний та аналітичний методи. Джерельну основу становлять наукові публікації, документи й повідомлення релігійних організацій, а також матеріали про публічні молитовні ініціативи. У статті розмежовано міжконфесійну молитву за участю представників християнських конфесій, міжрелігійні заходи та онлайн-богослужіння, організовані окремими Церквами.* ***Наукова новизна.*** *Уперше міжконфесійні молитовні практики в Україні розглянуто в межах трьох послідовних кризових періодів як цілісне явище, що зберігало тяглість і водночас зазнавало трансформацій. Установлено, що під час Революції гідності спільна*

молитва стала публічним виявом солідарності, формою душпастирської підтримки та протидії насильству. У 2019–2021 рр. співпраця релігійних громад набула регулярнішого характеру, а карантинні обмеження сприяли використанню цифрових засобів комунікації. Після лютого 2022 р. у публічних молитвах особливого значення набули захист цивільного населення, підтримка захисників України та постраждалих від війни, а також ушанування загиблих. ***Висновки.*** *Міжконфесійна молитва створювала спільний публічний простір, у якому релігійні громади могли колективно реагувати на загальнонаціональні кризи, зберігаючи власну ідентичність. Вона сприяла практичній співпраці, не усуваючи доктринальних та інституційних розбіжностей. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення регіональних молитовних ініціатив та особистого досвіду духовенства і мирян.*

Ключові слова: *міжконфесійна співпраця, молитовні практики, пандемія COVID-19, Революція гідності, російсько-українська війна, Україна.*

Problem Statement. During the Revolution of Dignity, clergy prayed on the Maidan stage and in the space between protesters and security forces. During the COVID-19 pandemic, prayer reached people confined to their homes through broadcasts and online platforms. After Russia's full-scale invasion, religious leaders gathered at St Sophia Cathedral while Kyiv was under attack [1; 9; 15]. Although these crises differed in their causes and consequences, each raised the same question: how could religious communities pray together in response to a national crisis while preserving their distinct confessional identities?

Interconfessional prayer provides an important perspective from which to examine the changing public role of religion in contemporary Ukrainian history. Its participants, locations, forms, and intentions changed in response to political violence, restrictions on public gatherings, and war. At the same time, participation in a common prayer event did not necessarily indicate doctrinal agreement, liturgical unity, or the resolution of disputes concerning Church jurisdiction. It is therefore necessary to distinguish practical cooperation in times of crisis from institutional or theological rapprochement.

The religious dimension of the Revolution of Dignity is documented in the collective volume «Maidan and the Church», while Viktoriia Chubarko's interview-based research and Anatolii Denysenko's study examine the participation of Churches and clergy in the Maidan protests [1; 2; 4]. The development of military chaplaincy and the pastoral activities of clergy during the Russian-Ukrainian war have also received scholarly attention [5]. Documents and reports published by the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, individual Churches, and organisers of national prayer initiatives provide evidence of institutional cooperation, digital adaptation during the pandemic, and public prayer gatherings after February 2022 [7; 9–17]. These publications describe particular events and forms of religious engagement; however, the transformation of interconfessional prayer practices across the successive crises of 2014–2024 has not yet been examined as a continuous historical process.

The source base of the study comprises scholarly publications, documents and official statements issued by religious organisations. The research employs chronological, historical-comparative, and analytical methods. The chronological method makes it possible to trace changes in prayer practices during three successive periods, while the historical-comparative method is used to identify their persistent and changing features. Source criticism is applied to distinguish documented interconfessional prayer from interreligious events, statements calling for prayer, and broadcasts of services conducted by a single Church.

The purpose of the article. is to examine the transformation of interconfessional prayer practices in Ukraine during the socio-political crises of 2014–2024 and to identify changes in their forms, participants, content, and public functions. The study also seeks to determine how joint prayer contributed to practical cooperation among religious communities without eliminating their doctrinal and institutional differences.

1. Interconfessional Prayer during the Revolution of Dignity and the Early Stage of the Russian-Ukrainian War 2014–2018

The Revolution of Dignity changed the public role of interconfessional prayer in Ukraine. During the Euromaidan protests, joint prayer moved beyond churches and formal ecumenical meetings into the centre of civic resistance. It offered pastoral support, expressed solidarity and helped participants respond to violence without abandoning the non-violent character of the protest.

After the violent dispersal of student protesters on the night of 30 November 2013, St Michael's Golden-Domed Monastery sheltered people fleeing the police. Its bells alerted the city and became a symbol of the Church's response to the violence. Clergy from the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, the Ukrainian Greek Catholic Church, the Roman Catholic Church and Protestant communities, as well as individual clergy of the Ukrainian Orthodox Church, subsequently joined prayers on the Maidan. Their participation brought different Christian traditions into a shared public space without removing their confessional differences [1, p. 73–101].

Prayer soon acquired a regular rhythm and a physical setting. A prayer tent and chapel provided space for worship and pastoral conversations, while clergy also assisted the injured and supplied protesters with food and medicine [1, p. 172–198; 2]. After the attempted dispersal of the Maidan on 10–11 December 2013, the «Night Watch» became another recurring practice. Clergy led prayers from the main stage, sang the national anthem with protesters and offered words of encouragement through the night [3]. Prayer thus served both religious and civic purposes: it sustained those present and reinforced appeals to refrain from violence.

The position of priests and monks between protesters and security forces made this role particularly visible. By praying in the space separating the two sides, they appealed against further bloodshed and acted as mediators. Later, representatives of different Churches joined memorial prayers for those killed during the protests. These gatherings connected religious mourning with public remembrance of the Heavenly Hundred [2; 4, p. 6–11].

Such cooperation had limits. Participation in a common event did not imply shared liturgy or doctrinal agreement. Clergy could pray according to their own traditions or use widely recognised Christian texts, such as the Lord's Prayer. Moreover, gatherings that included Jewish or Muslim representatives should be described as *interreligious*, rather than solely ecumenical. Distinguishing these forms of participation is necessary to understand who prayed together and on what terms.

Russia's occupation of Crimea and the beginning of the war in Donbas in 2014 changed the intentions and locations of public prayer. Alongside appeals for peace, religious communities prayed for Ukraine's territorial integrity, service personnel, displaced people, the wounded and families of the deceased. Prayer became part of commemorative events and support for people affected by the war. Military chaplains from different Christian traditions also responded to shared pastoral needs, combining prayer with assistance to soldiers, the wounded and their families [5, p. 28–56].

The practices associated with the Maidan continued in regional settings. For example, representatives of several Christian denominations took part in a citywide ecumenical prayer in Lviv in April 2017 [6]. Such events show how an initially urgent response to protest and violence became a more regular form of public cooperation.

Between 2014 and 2018, interconfessional prayer therefore developed from immediate solidarity on the Maidan into a practice of wartime support and remembrance. It did not settle differences among the Churches. Its significance was that religious communities could act together in public while retaining their distinct identities.

2. Institutionalization and Digital Transformation of Interconfessional Prayer Practices 2019–2021

By 2019, interconfessional prayer in Ukraine was no longer associated primarily with the exceptional circumstances of the Revolution of Dignity. It had become part of recurring public events

and the work of established platforms for cooperation. This did not mean that interconfessional institutions emerged only in 2019: the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations (UCCRO), for example, had existed since 1996. Rather, practices that had gained particular visibility during the Maidan and the early years of the war were increasingly incorporated into regular forms of public religious life [7].

The 2019 presidential election illustrates the relationship between prayer and this broader institutional cooperation. In its statement of 26 March, the UCCRO urged citizens to approach their electoral choice responsibly and to accompany it with prayer. The appeal did not endorse a candidate; it presented prayer as a response to a potentially divisive political moment. For the purposes of this study, however, a distinction is necessary: a joint statement *calling for prayer* demonstrates coordinated action by religious leaders, but it is not itself evidence that believers of different denominations prayed together at a particular event [8].

The COVID-19 pandemic changed both the conditions of public prayer and the means of interconfessional communication. Restrictions on gatherings made the Maidan-era model of a large shared physical space difficult to reproduce. On 26 March 2020, the UCCRO Secretariat met by videoconference to discuss worship during quarantine, the forthcoming Christian Easter celebrations and the Jewish Passover. Its report also recorded a general day of prayer and fasting for Ukraine initiated by the Council on 25 March [9].

At the same time, individual Churches expanded livestreamed services and home prayer. In March 2020, the head of the Ukrainian Greek Catholic Church explained that believers remaining at home could join their Church's prayer through a live broadcast. His April pastoral message likewise described online transmission as a way for clergy to maintain contact with people isolated by quarantine [10; 11]. Such broadcasts changed access to prayer, allowing people to follow services without being physically present. They should not, however, be counted as interconfessional initiatives merely because an online audience was potentially open to everyone.

The annual prayer for peace and the blessing of Ukraine on Independence Day provides a clearer example of the intersection of institutional continuity and digital transmission. On 24 August 2020, leaders of communities represented in the UCCRO offered prayers near St Sophia Cathedral in Kyiv in the presence of state representatives. The event was broadcast live, enabling people outside the venue to follow it during the pandemic. Its significance lay not in the creation of an entirely new form of prayer, but in the adaptation of an established public ceremony to conditions that limited physical participation [12].

Digital access nevertheless had religious limits. In December 2020, the head of the UGCC stressed that online communication could not permanently replace embodied church life or the administration of the sacraments. Although this was the position of one Church rather than a joint interconfessional declaration, it identifies an important distinction for analysing the period: livestreaming could extend the reach of prayer, but it did not make online viewing equivalent to every form of participation in worship [13].

By 2021, established structures of cooperation continued to operate alongside these adapted forms of public prayer. At its twenty-fifth-anniversary meeting, the UCCRO emphasised equality among its members, respect for their distinct identities and agreement on matters of common concern [7]. The evidence from 2019–2021 therefore points to two connected but unequal developments. Interconfessional cooperation retained a stable organisational framework, while prayer and religious communication became more accessible through broadcasts and online platforms.

3. Interconfessional Prayer during Russia's Full-Scale Invasion 2022–2024

Russia's full-scale invasion on 24 February 2022 changed the purpose and urgency of public prayer in Ukraine. Appeals for peace, already familiar from the preceding years of war, now took

place amid attacks on cities, mass displacement and the immediate threat to the state's survival. Religious communities used both established interconfessional networks and public prayer events to express support for civilians and defenders of Ukraine. The change is especially visible when comparing two gatherings at St Sophia Cathedral in Kyiv: one held before the invasion and the other during its first week.

On 16 February 2022, the UCCRO organised a prayer at St Sophia Cathedral on Ukraine's Day of Unity. Orthodox, Greek Catholic, Roman Catholic and Protestant leaders offered prayers or blessings alongside Jewish and Muslim representatives. The participants appealed for Ukraine's protection against a possible Russian attack [14]. The event demonstrates that the infrastructure for a collective religious response was already in place before 24 February; it was not created by the full-scale invasion.

On 2 March 2022, while Kyiv was under attack, the UCCRO convened another prayer at St Sophia Cathedral. This time, the petitions named cities being bombarded, called for an end to the bloodshed and asked for strength for Ukraine's military and civilian defenders. Representatives of the Orthodox Church of Ukraine, the Ukrainian Greek Catholic Church, the Roman Catholic Church, Protestant Churches, the Armenian Apostolic Church took part, as did a Muslim religious leader [15]. Because this gathering included a Muslim leader, it was interreligious as well as interconfessional.

The two St Sophia prayers also show a change in the language of public religious solidarity. Before the invasion, participants asked for protection against an anticipated attack; after it began, they identified the aggressor, prayed for places already under bombardment and linked the defence of civilians with the defence of Ukraine's sovereignty [14; 15]. The historical significance of the March gathering lies partly in its location. Holding a public prayer in a national religious and cultural landmark, despite the danger to Kyiv, made the event a visible affirmation that the country's religious communities would continue to act in public during wartime.

Other forms of joint prayer developed alongside events organised by the UCCRO. The organisers of the National Day of Prayer for Ukraine record gatherings in 2023 and 2024, including an event at Kyiv's Palace of Sports on 22 June 2024 [16]. These gatherings should be distinguished from UCCRO initiatives: they had their own organising structures and histories. Considered together, however, they illustrate that prayer for Ukraine was expressed through more than one network and was not confined to a single annual state ceremony.

The National Prayer Breakfast of 29 June 2024 offers a further example of the widening public setting for prayer. According to the Office of the President of Ukraine, it brought together 836 participants from fifteen countries, including representatives of twelve denominations [17]. Unlike a prayer service, a breakfast combines prayer with speeches and public encounters; its significance for this study is the opportunity it provided for religious leaders and public officials to gather around the needs of a country at war. It should therefore be analysed as a distinct format, not treated as interchangeable with the services at St Sophia Cathedral.

During 2022–2024, the subjects of public prayer increasingly reflected the prolonged consequences of war: protection for service personnel and civilians, support for the wounded and displaced, and remembrance of those killed. Yet the available records do not establish that every denomination participated equally in every initiative, nor that shared prayer removed differences over Church affiliation, political positions or worship. The evidence points instead to a form of practical cooperation: religious leaders could pray in the same public space, sometimes in their own traditions, while retaining distinct institutional identities. Compared with the spontaneous solidarity of the Maidan, wartime prayer relied more visibly on established organisations and recurring events. Its principal new feature was the explicit connection of public religious appeals with the defence of Ukraine amid an ongoing full-scale invasion [14–17].

Conclusions. Between 2014 and 2024, interconfessional prayer in Ukraine developed from a visible form of solidarity during the Revolution of Dignity into a recurring practice of public cooperation. During the early years of the Russian-Ukrainian war, it accompanied support for service personnel and the commemoration of those killed. The COVID-19 pandemic prompted organisers to adapt prayer events and communication to digital formats, while Russia's full-scale invasion gave public prayer renewed urgency as religious communities appealed for the protection of civilians and defenders of Ukraine. The evidence shows continuity in the willingness of different Churches to act together, but also variation in who participated and how each event was organised. Shared prayer did not remove doctrinal or institutional disagreements. Its historical significance lies in creating a space for cooperation while participants retained their confessional identities.

Use of Artificial Intelligence. No artificial intelligence tools were used in the preparation of this article.

Bibliography

1. Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка / за заг. ред. Л. О. Филипович, О. В. Горкуші. Київ : Самміт-Книга, 2014. 656 р.

2. Денисенко А. Майдан і Церква: досвід духовної взаємодії. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2015. 23 листопада. URL: https://risu.ua/maydan-i-cerkva-dosvid-duhovnoji-vzayemodiji_n77081 (дата звернення: 16.09.2026).

3. Духова варта. Священники на Майдані : документальний фільм. *Суспільне Новини*. 2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=jJH1cLZZ0jQ (дата звернення: 16.09.2026).

4. Чубарько В. Роль Церкви в подіях Майдану: на матеріалах інтерв'ю. *Грані*. 2015. Т. 18, № 5. Р. 6–11. DOI: https://doi.org/10.15421/1715090

5. Bystrytska E., Volik N. «Be close!»: Service of military chaplains in the conditions of the Russian-Ukrainian War (2014–2022). Religious Particularism vs. Religious Universalism / ed. by Z. Matevski. Wilmington : Ethics International Press, 2023. P. 28–56.

6. У Львові відбулась загальноміська екуменічна молитва за визволення України. *Духовна велич Львова*. 2017. 2 квітня. URL: https://velychlviv.com/u-lvovi-vidbulas-zagalnomiska-ekumenichna-molytva-za-vyzvolennya-ukrayiny/ (дата звернення: 16.09.2026).

7. Ювілей ВРЦіРО: 25 років міжконфесійної співпраці на благо України. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій*. 2021. 24 червня. URL: https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-meeting-on-25th-anniversary (дата звернення: 16.09.2026).

8. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо виборів Президента України. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій*. 2019. 26 березня. URL: https://vrciro.org.ua/ua/statements/statement-on-presidential-elections-in-ukraine-2019 (дата звернення: 16.09.2026).

9. ВРЦіРО продовжує працювати в онлайн-форматі. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій*. 2020. 27 березня. URL: https://vrciro.org.ua/ua/events/2020-03-26-uccro-online-meeting (дата звернення: 16.09.2026).

10. Блаженніший Святослав: «Нові виклики потребують нових відповідей, навіть способом молитви Христової Церкви». *Синод єпископів Української греко-католицької церкви*. 2020. 29 березня. URL: https://synod.ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-novi-vyklyky-potrebuyut-novyh-vidpovidey-navit-sposobom-molytvy-hrystovoy-tserkvy-2737/ (дата звернення: 16.09.2026).

11. Послання Блаженнішого Святослава до духовенства УГКЦ на Великий четвер 2020 року. *Синод єпископів Української греко-католицької церкви*. 2020. 08 квітня. URL: https://synod.ugcc.ua/data/poslannya-blazhennishogo-svyatoslava-do-duhovenstva-ugkts-na-velykyy-chetver-2020-roku-2812/ (дата звернення: 16.09.2026).

12. Святкування Дня незалежності України розпочалося з молитви. *Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій*. 2020. 24 серпня. URL: https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-pray-on-independence-day-ukraine (дата звернення: 16.09.2026).

13. «Тільки в режимі онлайн Церква існувати не може», – Глава УГКЦ про карантинні обмеження. *Синод Єпископів Української греко-католицької церкви*. 2020. 18 грудня. URL: https://synod.ugcc.ua/data/tilky-v-rezhymi-onlayn-tserkva-isnuvaty-ne-mozhe-glava-ugkts-pro-karantynni-obmezhennya-4750/ (дата звернення: 16.09.2026).

14. The Day of Unity in Ukraine began with a prayer at the Saint Sophia Cathedral. *Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations*. 2022. 16 February. URL: https://vrciro.org.ua/en/events/prayer-for-ukraine-in-st-sophia-cathedral (дата звернення: 16.09.2026).

15. A prayer for Ukraine held in St Sophia Cathedral, despite the shelling of Kyiv with Russian missiles. *Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations*. 2022. 2 March. URL: https://vrciro.org.ua/en/events/uccro-prayer-for-ukraine-and-against-russian-aggression (дата звернення: 16.09.2026).

16. Національна молитва за Україну: матеріали про молитовні заходи 2023–2024 рр. *Національна молитва за Україну*. URL: https://prayforukraine.com.ua/ua/ (дата звернення: 16.09.2026).

17. More than 800 Participants from 15 Countries Joined the National Prayer Breakfast. *Official Website of the President of Ukraine*. 2024. 29 June. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/ponad-800-uchasnikiv-iz-15-krayin-svitu-priyednalisya-do-nac-91893 (дата звернення: 16.09.2026).

References

1. Fylypovych, L. O., & Horkusha, O. V. (Eds.). (2014). *Maidan i Tserkva: Khronika podii ta ekspertna otsinka* [The Maidan and the Church: A chronicle of events and expert assessment]. Sammit-Knyha. [in Ukrainian].

2. Denysenko, A. (2015, November 23). Maidan i Tserkva: Dosvid dukhovnoi vzaiemodii [The Maidan and the Church: An experience of spiritual interaction]. *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. Retrieved from: https://risu.ua/maydan-i-cerkva-dosvid-duhovnoji-vzayemodiji_n77081 [in Ukrainian].

3. Suspilne Novyny (2015). *Dukhova varta. Sviashchennyky na Maidani* [Spiritual watch. Priests on the Maidan]. Documentary film. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=jJH1cLZZ0jQ [in Ukrainian].

4. Chubarko, V. V. (2015). Rol tserkvy v podiiakh Maidanu: Na materialakh interviu [The role of the Church in the events of the Maidan: Based on interviews]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani, 18*(5), 6–11. https://doi.org/10.15421/1715090 [in Ukrainian].

5. Bystrytska, E., & Volik, N. (2023). «Be close!» History and activities of the military chaplains in Ukraine. In Z. Matevski (Ed.), *Religious particularism vs. religious universalism* (pp. 28–56). Ethics International Press.

6. U Lvovi vidbulas zahalnomiska ekumenichna molytva za vyzvolennia Ukrainy [A citywide ecumenical prayer for the liberation of Ukraine was held in Lviv]. (2017, April 2). *Dukhovna velych Lvova*. Retrieved from: https://velychlviv.com/u-lvovi-vidbulas-zagalnomiska-ekumenichna-molytva-za-vyzvolennya-ukrayiny/ [in Ukrainian].

7. Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2021, June 24). *Yuvilei VRTsiRO: 25 rokiv mizhkonfesiinoi spivpratsi na blaho Ukrainy* [UCCRO anniversary: 25 years of interconfessional cooperation for the benefit of Ukraine]. Retrieved from: https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-meeting-on-25th-anniversary [in Ukrainian].

8. Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2019, March 26). *Zvernennia VRTsiRO z nahody vyboriv Prezydenta Ukrainy 2019 roku* [UCCRO appeal on the occasion of the 2019 presidential election in Ukraine]. Retrieved from: https://vrciro.org.ua/ua/statements/statement-on-presidential-elections-in-ukraine-2019 [in Ukrainian].

9. Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2020, March 27). *VRTsiRO prodovzhuie pratsiuvaty v onlain formati* [UCCRO continues to work online]. Retrieved from: https://vrciro.org.ua/ua/events/2020-03-26-uccro-online-meeting [in Ukrainian].

10. Synod of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church. (2020, March 29). *Blazhennishyi Sviatoslav: «Novi vyklyky potrebuiut novykh vidpovidei, navit sposobom molytvy Khrystovoi Tserkvy»* [His Beatitude Sviatoslav: «New challenges require new responses, even in the way the Church of Christ prays»].

Retrieved from: https://synod.ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-novi-vyklyky-potrebuyut-novyh-vidpovidey-navit-sposobom-molytvy-hrystovoy-tserkvy-2737/ [in Ukrainian].

11. Synod of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church. (2020, April 8). *Poslannia Blazhennishoho Sviatoslava do dukhovenstva UHKTs na Velykyi chetver 2020 roku* [Message of His Beatitude Sviatoslav to the UGCC clergy for Holy Thursday 2020]. Retrieved from: https://synod.ugcc.ua/data/poslannya-blazhennishogo-svyatoslava-do-duhovenstva-ugkts-na-velykyy-chetver-2020-roku-2812/ [in Ukrainian].

12. Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2020, August 24). *Sviatkuvannia Dnia Nezalezhnosti Ukrainy rozpochalosia z molytvy* [Ukraine's Independence Day celebrations began with prayer]. Retrieved from: https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-pray-on-independence-day-ukraine [in Ukrainian].

13. Synod of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church. (2020, December 18). *«Tilky v rezhymi onlain Tserkva isnuvaty ne mozhe», – Hlava UHKTs pro karantynni obmezhennia* [«The Church cannot exist solely online»: Head of the UGCC on quarantine restrictions]. Retrieved from: https://synod.ugcc.ua/data/tilky-v-rezhymi-onlayn-tserkva-isnuvaty-ne-mozhe-glava-ugkts-pro-karantynni-obmezhennya-4750/ [in Ukrainian].

14. Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2022, February 16). *The Day of Unity in Ukraine began with a prayer at the Saint Sophia Cathedral*. Retrieved from: https://vrciro.org.ua/en/events/prayer-for-ukraine-in-st-sophia-cathedral [in Ukrainian].

15. Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2022, March 2). *A prayer for Ukraine held in St Sophia Cathedral, despite the shelling of Kyiv with Russian missiles*. Retrieved from: https://vrciro.org.ua/en/events/uccro-prayer-for-ukraine-and-against-russian-aggression [in Ukrainian].

16. Natsionalna molytva za Ukrainu [National Prayer for Ukraine]. (n.d.). *Materialy pro molytovni zakhody 2023–2024 rr.* [Materials on prayer events in 2023–2024]. Retrieved September 16, 2026, from https://prayforukraine.com.ua/ua/ [in Ukrainian].

17. Office of the President of Ukraine. (2024, June 29). *More than 800 participants from 15 countries joined the National Prayer Breakfast*. Retrieved from: https://www.president.gov.ua/en/news/ponad-800-uchasnikiv-iz-15-krayin-svitu-priyednalisya-do-nac-91893 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(477):316.347
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.5

Оксана ГРИНЧИШИН
кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, вул. Проскурівського Підпілля, 139, м. Хмельницький, Україна, 29013 (ksenya_982@ukr.net)

Oksana HRYNCHYSHYN
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Disciplines Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, 139 Proskurivskoho Pidpillia Street, Khmelnytskyi, Ukraine, 29013 (ksenya_982@ukr.net)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2558-9574

КОНТРОВЕРСІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОТВОРЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. ***Мета статті*** *полягає в обґрунтуванні механізму взаємозв'язку контроверсійних інтерпретацій історії України з націотворенням і формуванням національної ідентичності. На матеріалі досліджень проблеми «давньоруської народності», Переяслава 1654 р., Української революції 1917–1921 рр., Голодомору, ОУН і УПА, Волині, Голокосту та сучасної деколонізації простежено, як різні історіографічні інтерпретації переходять у суспільні історичні наративи та взаємодіють з історичною і колективною пам'яттю.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на поєднанні історіографічного і теоретичного аналізу, порівняння, дискурс-аналізу, систематизації та узагальнення. Це дало змогу зіставити різні трактування окремих історичних проблем та розмежувати академічні, політичні й суспільні способи репрезентації минулого.* ***Наукова новизна*** *полягає в обґрунтуванні взаємозв'язку між історіографічною інтерпретацією минулого, історичним наративом, історичною та колективною пам'яттю, політикою пам'яті, націотворенням і національною ідентичністю з урахуванням зворотного впливу змін національної ідентичності на подальше осмислення минулого.* ***Висновки***. *Установлено, що історична подія не включається у національну ідентичність безпосередньо. Між ними діють проміжні рівні інтерпретації, історичного наративу, історичної та колективної пам'яті й політики пам'яті. Водночас зміни національної ідентичності та суспільного досвіду створюють нові умови для переосмислення минулого, тому тривалі історичні дискусії можуть бути пов'язані як зі станом історичного знання, так і зі змінами колективної пам'яті та сучасних ідентифікаційних орієнтирів.*

Ключові слова: *контроверсійні питання історії України, історична пам'ять, політика пам'яті, націотворення, національна ідентичність.*

CONTESTED ISSUES IN UKRAINIAN HISTORY IN THE CONTEXT OF NATION-BUILDING AND NATIONAL IDENTITY FORMATION

Abstract. ***The purpose of the article*** *is to substantiate the mechanism linking contested interpretations of Ukrainian history with nation-building and national identity formation. Drawing on studies of the concept of the «Old Rus' nationality», the Pereiaslav agreements of 1654, the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the Holodomor, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), Volhynia, the Holocaust, and contemporary decolonisation, the article traces how different historiographical interpretations develop into public historical narratives and interact with historical and collective memory.* ***The research methodology*** *combines historiographical and theoretical analysis, comparison, discourse analysis, systematisation, and generalisation. These methods make it possible to compare different interpretations of particular historical issues and to distinguish between academic, political, and public modes of representing the past.* ***The scientific novelty*** *lies in substantiating the relationship between historiographical interpretations of the past, historical narrative, historical and collective memory, memory politics, nation-building, and*

national identity, while also accounting for the reverse influence of changes in national identity on subsequent reinterpretations of the past. ***Conclusions****. Historical events are not incorporated into national identity directly. This relationship is mediated by historiographical interpretation, historical narrative, historical and collective memory, and memory politics. At the same time, changes in national identity and social experience create new conditions for interpreting the past. Therefore, long-running historical debates may reflect both the state of historical knowledge and transformations in collective memory and contemporary patterns of identification.*

Key words: *contested issues in Ukrainian history, historical memory, memory politics, nation-building, national identity.*

Постановка проблеми. Контроверсійні питання історії України залишаються важливими для сучасного суспільства, оскільки їх значення не обмежується встановленням і поясненням подій минулого. Різні трактування походження та історичної спадщини Русі, Переяславських домовленостей 1654 р., Української революції 1917–1921 рр., Голодомору, діяльності ОУН і УПА, подій Другої світової війни, польсько-українського конфлікту та радянського минулого поступово входили до ширших уявлень про історію України. Частина цих інтерпретацій закріплюється в історичній і колективній пам'яті, освіті, комеморативних практиках, символічному просторі та державній політиці пам'яті. Унаслідок цього трактування минулого впливають на те, як суспільство осмислює походження нації, історію державотворення, спільні травматичні події та постаті, яким надається символічне значення. Водночас зміни національної ідентичності спонукають знову звертатися до минулого та переглядати усталені способи його пояснення. Особливо виразним цей взаємозв'язок став в умовах російсько-української війни та сучасного переосмислення імперської й радянської спадщини, що визначає актуальність системного аналізу контроверсійних питань історії України в контексті націотворення та формування національної ідентичності.

Проблематика представлена кількома напрямами. Теоретичні та історіографічні аспекти національної ідентичності досліджують А. Яблуновський [15], Т. Бевз [3], М. Козловець [10], О. Дєдуш [6]. Історичну й колективну пам'ять, її зв'язок із націотворенням і сучасною українською ідентичністю аналізують Р. Волошин [5], Н. Макаренко [11], І. Терлюк [13]. Окремі періоди та контроверсійні питання розглядають Г. Басара-Тиліщак [2], С. Рудько [12], В. Балушок [1], В. Смолій, В. Матях, Г. Касьянов [8], Г. Касьянов, В. Смолій та О. Толочко [9]. У зарубіжних працях досліджуються переосмислення радянського минулого, пам'ять про Голодомор і Голокост, ОУН і УПА, деколонізація та польсько-українські конфлікти пам'яті [19; 20]. Емпіричний вимір сучасного ставлення до минулого представлено в матеріалах КМІС [7]. Отже, окремі аспекти проблеми опрацьовано досить ґрунтовно, проте недостатньо простежено, як історіографічна дискусія переходить у суспільні наративи й пам'ять, а зміни національної ідентичності, своєю чергою, впливають на нове осмислення минулого.

Мета статті полягає в обґрунтуванні механізму взаємозв'язку контроверсійних інтерпретацій історії України з націотворенням і формуванням національної ідентичності. Для реалізації мети визначено **завдання**: 1) з'ясувати місце історіографічної інтерпретації у виникненні контроверсійності історичного минулого; 2) простежити на прикладах перехід від історіографічної дискусії до історичного наративу та колективної пам'яті; 3) визначити роль політики пам'яті в закріпленні й трансформації відповідних уявлень; 4) обґрунтувати зворотний вплив змін національної ідентичності на нове осмислення минулого.

Використано історіографічний і теоретичний аналіз, порівняння, дискурс-аналіз, систематизацію та узагальнення. Порівняння застосовано для зіставлення різних трактувань окремих історичних проблем, дискурс-аналіз – для розмежування академічних, політичних та суспільних способів репрезентації минулого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контроверсійність історичного питання виникає не від самого факту існування події, а з відмінностей у її поясненні та суспільному осмисленні. Інтерпретація формується в процесі роботи з джерелами, вибору дослідницьких питань, понять і способів пояснення причин та наслідків.

Г. Касьянов чітко розмежовує ці рівні на матеріалі Голодомору. Предметом його дослідження є «не сам голод 1932–1933 років [...] а уявлення про нього, оформлені в наукові й публіцистичні наративи, дискусії [...] та ідеологічні форми і суспільні практики» [8, с. 5]. Такий підхід дає можливість аналізувати не лише зміст історичного знання, а й те, як воно набуває суспільного значення. Таке розмежування дає змогу простежити, як змінювалися способи пояснення події та її місце в суспільних уявленнях про минуле.

Відмінності в інтерпретаціях добре видно на прикладі періодизації української національної ідентичності. О. Дєдуш, аналізуючи українську історіографію національної ідентичності, зазначає: «Періодизація розвитку національної ідентичності українців у сучасній українській історіографії є однією з найбільш дискусійних проблем» [6, с. 177]. Учений виділяє чотири основні підходи: «руський», «домодерної нації», «модерної нації» та сучасний [6, с. 177–178]. Розбіжність тут стосується не однієї дати. Вона залежить від того, як розуміється сама нація і де проводиться межа між етнічною, культурною та політичною ідентифікацією.

А. Яблуновський систематизує українські дослідження національної ідентичності за кількома проблемами: її історичною ґенезою, мовним чинником, історичною пам'яттю, регіональними особливостями, глобалізацією та трансформаціями, пов'язаними з російською агресією [15, с. 100–109]. Т. Бевз звертає увагу на складність самого поняття ідентичності та на множинність його тлумачень у соціогуманітарних науках [3, с. 178–200]. В іншій праці вчена пов'язує загальнонаціональну ідентичність із ширшим питанням стійкості суспільства та держави [4, с. 143–158]. М. Козловець розглядає національну ідентичність як соціокультурний феномен, формування якого відбувається під дією багатьох чинників, серед яких суттєве місце належить історичній пам'яті [10]. У цій статті національна ідентичність розуміється як належність до національної спільноти, що осмислюється через історичні, культурні, політичні та символічні орієнтири.

Серед ранніх контроверсійних сюжетів окреме місце посідає проблема «давньоруської народності». В. Балушок зазначає, що після проголошення незалежності України ця концепція втратила статус офіційної, а відмінності між її прихильниками й критиками стали виразнішими. Автор прямо говорить про «контроверсійні точки зору», пов'язуючи їх, зокрема, з позиціями Л. Залізняка та П. Толочка [1, с. 72]. Власне пояснення В. Балушка ґрунтується на поняттях земельних етнічних спільнот та ширшій метаетнічній спільності Русі [1, с. 80–83]. Тому суперечка виходить за межі термінології: різні моделі по-різному пояснюють походження українців та історичну спадкоємність.

Проблема спадкоємності особливо помітна в дослідженні Г. Касьянова, В. Смолія та О. Толочка. Автори показують, що українське і російське історіописання по-різному включали спадщину Київської Русі до власних історичних схем. Російську «парадигму єдності» вони характеризують як модель, у якій українське минуле складно концептуалізувати поза російським історичним досвідом [9, с. 11–12]. Утвердження українського національного наративу сформувало іншу схему спадкоємності та поставило під сумнів включення українського минулого до єдиної російської історичної схеми.

Так само дискусійним залишається трактування Переяслава 1654 р. В. Матях писала, що в історії середини XVII ст. «навряд чи є інша подія, яка б дістала такі суперечливі оцінки в історичній науці, як Переяславський пакт 1654 р.» [14, с. 53]. У різних історіографічних традиціях домовленості визначали як союз, протекторат, унію, васальну залежність, приєднання та інші

форми політичного зв'язку [14, с. 55–56]. Кожне із цих понять задає іншу логіку подальшої історії українсько-московських відносин.

І. Терлюк розглядає українську національну державно-правову традицію через історичну спадкоємність процесів творення нації та держави [13, с. 3]. У такому підході оцінка Переяслава пов'язана з питанням про самостійність українського державотворчого розвитку.

Г. Касьянов, В. Смолій та О. Толочко визначають історичний дискурс як комплекс культурно, ідеологічно та політично зумовлених практик щодо минулого, які впливають на суспільну свідомість і політичні рішення [9, с. 3]. Вони зауважують, що після розпаду комуністичної системи багато нових держав почали активно відновлювати або створювати власні історичні наративи. Цей процес сприяв консолідації, але мав і конфліктний потенціал: «Націоналізація історії, з одного боку, сприяла мобілізації «титульних» етнічних спільнот [...] з іншого – спричинила появу конфліктних версій історії» [9, с. 13].

Такі версії минулого не залишаються винятково академічними. Вони поступово входять до історичної та колективної пам'яті. М. Козловець говорить про «безпосередній взаємозв'язок історичної пам'яті й реальностей сьогодення з національною ідентичністю» [10, с. 482]. За його спостереженням, «спільність в уявленнях, оцінках і ставленні до історичного процесу сприяє консолідації суспільства» [10, с. 482]. Протилежні оцінки минулого, навпаки, можуть підтримувати суспільні суперечності. Н. Макаренко доповнює це регіональним виміром. Вона пов'язує відмінності в ідентичності з неоднаковим історичним досвідом регіонів та підкреслює, що формування української спільноти відбувалося через взаємодію, взаємовплив і часом конфлікт історично сформованих регіональних ідентичностей [11, с. 15–16].

У період Української революції 1917–1921 рр. зв'язок державотворення та національної самоідентифікації став особливо виразним. Г. Басара-Тиліщак зазначає: «Українська революція 1917–1921 рр. стала переломним періодом у становленні української національної ідентичності» [2, с. 61]. У її дослідженні Наддніпрянщина та Галичина постають як регіони з різним політичним і соціокультурним досвідом, але соборницька ідея поступово створювала ширший простір національного самоусвідомлення. Звідси й висновок авторки: «Проголошення Акта Злуки створило нові умови для розвитку української національної ідентичності» [2, с. 78].

С. Рудько аналізує інший бік цього процесу. Серед політичних діячів революційної доби він розрізняє українську ідентичність, подвійну лояльність і загальноросійську самосвідомість [12, с. 273–280]. Типологія є авторською, однак вона добре передає неоднорідність тогочасних ідентифікаційних орієнтацій. Державотворення не усувало попередніх форм належності миттєво. Частина з них співіснувала або змінювалася залежно від політичної ситуації.

Окреме місце в історичній пам'яті посідає травматичний досвід, зокрема Голодомор. Він поступово став одним із центральних сюжетів української історичної пам'яті. Г. Касьянов пов'язує повернення теми голоду 1932–1933 рр. до суспільного простору з ширшим процесом «націоналізації історії» [8, с. 37]. В. Кудела-Свйонтек простежує, як після відновлення незалежності пам'ять про Голодомор поступово увійшла до нового українського бачення минулого та стала одним із чинників відмежування від радянської спадщини [16, с. 34–37]. Авторка водночас критично оцінює надмірну політизацію пам'яті. На її думку, колективний образ трагедії може формуватися під впливом публічної політики сильніше, ніж через безпосередню міжпоколіннєву передачу родинного досвіду [16, с. 41]. У цьому разі йдеться про співвідношення особистої пам'яті та публічних способів її формування й передавання. Інституційне закріплення пам'яті відбувається через державну політику, освіту, комеморативні практики, музеї, пам'ятники й топоніміку. О. Мишловська водночас критично оцінює нормативне закріплення єдиного «правильного» прочитання історії [17, с. 378]. Тут постає питання про межі державного впливу на політику пам'яті та збереження простору для фахової дискусії.

Особливо гостро це виявляється навколо ОУН, УПА, Другої світової війни та польсько-українського конфлікту. Ю. Рисич-Шафранець розглядає Волинь як приклад асиметрії польської й української історичної пам'яті. Відмінні способи представлення подій, на її думку, ускладнювали політичний діалог між державами, а додатковим чинником ставала політизація історичного питання у внутрішніх дискусіях [19, с. 497–499]. Праця зосереджена на конфлікті пам'ятей, тому її висновки не замінюють спеціальних досліджень фактичних обставин і правової кваліфікації подій.

У. Вуллі на матеріалі Голокосту також простежує зв'язок академічної історіографії з публічною історією, комеморативними практиками та політикою пам'яті [20, с. 30]. Авторка звертає увагу на ситуацію, коли питання про причини, відповідальність або складні аспекти минулого через сильну політизацію можуть сприйматися як визначення політичної позиції самого дослідника [20, с. 36]. Разом із тим У. Вуллі відзначає поступове розширення простору для критичного аналізу Голокосту в Україні та ролі різних груп у подіях війни [20, с. 60–63].

Після 2014 р., а особливо після 2022 р., у політиці пам'яті посилився деколонізаційний напрям. С. Пахоменко трактує деколонізацію як поле боротьби за символи, історичні наративи та значення у просторі пам'яті [18, с. 3]. Війна, на його думку, радикалізує історичні наративи та звужує простір для неоднозначних оцінок складних питань. Водночас дослідник застерігає від зведення деколонізації до простого вилучення російських маркерів із культурного простору або утвердження одного безальтернативного наративу [18, с. 3–5]. Його аналіз Одеси добре показує суперечність між загальнонаціональним переосмисленням імперської спадщини та локальною пам'яттю. Частина символів, які в межах деколонізаційної політики трактуються як імперські, для частини міської спільноти залишаються пов'язаними з культурною історією міста. С. Пахоменко тому пропонує враховувати локальний контекст, не відмовляючись від критичного переосмислення імперської спадщини [18, с. 18–21]. Загальнонаціональна політика пам'яті тут взаємодіє з локальними способами осмислення міського минулого. Р. Волошин пов'язує зіткнення різних історичних інтерпретацій із постімперськими трансформаціями, деколонізацією та сучасною війною [5, с. 4–10].

Зміни у ставленні до минулого фіксують і дані КМІС. Під час опитування 19–27 січня 2023 р. 68% респондентів повідомили, що російсько-українська війна змінила їхнє ставлення до історії України [7, с. 5]. 85% уважали державну політику у сфері історичної пам'яті потрібною [7, с. 5]. Дані стосуються січня 2023 р. і не характеризують стан 2026 р., однак засвідчують зміну ставлення до минулого під впливом війни.

Узагальнення розглянутих підходів показує, що взаємозв'язок між історичним минулим і національною ідентичністю має зворотний характер. Історіографічні інтерпретації можуть переходити в суспільні історичні наративи, закріплюватися в історичній і колективній пам'яті та через політику пам'яті включатися в процеси націотворення. Водночас зміни національної ідентичності впливають на подальше осмислення минулого та актуалізацію окремих історичних питань.

Висновки. Проведений аналіз показав, що контроверсійні питання історії України доцільно розглядати у взаємозв'язку історіографії, історичної пам'яті, політики пам'яті та націотворення. Розглянуті приклади засвідчують, що між історичною подією та її включенням у національну ідентичність існують проміжні рівні: інтерпретація, історичний наратив, пам'ять та її суспільне й інституційне закріплення. Водночас простежується і зворотний зв'язок: зміни національної ідентичності та суспільного досвіду створюють нові умови для осмислення минулого. Тому тривалі історичні дискусії можуть бути пов'язані не лише зі станом історичного знання, а й зі змінами колективної пам'яті та сучасних ідентифікаційних орієнтирів.

Подальшого дослідження потребує співвідношення академічних, державних і суспільних трактувань окремих контроверсійних питань.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Література

1. Балушок В. Г. «Давньоруська народність»: що насправді ховається за терміном? *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2011. Вип. 20. С. 72–83. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c544bb7a-b269-46be-87e7-00503ca0f9e8/content (дата звернення: 27.09.2026).

2. Басара-Тиліщак Г. Б. Розвиток української національної ідентичності на Наддніпрянщині у 1917 – на початку 1919 рр.: галицький чинник. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років.* 2010. Вип. 5. С. 61–82. URL: https://resource.history.org.ua/publ/revol_2010_5_61 (дата звернення: 27.09.2026).

3. Бевз Т. А. Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері (історіографія проблеми). *Українознавство*. 2020. № 3(76). С. 178–200. DOI: https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(76).2020.213207

4. Бевз Т. А. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. *Українознавство*. 2020. № 4(77). С. 143–158. DOI: https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(77).2020.217504

5. Волошин Р. О. Історична та колективна пам'ять як чинник геополітичного самовизначення сучасної України (історико-філософський аналіз) : дис. ... д-ра філософії : 033. Київ, 2026. 203 с. URL: https://udu.edu.ua/images/data_file/viddil_aspirant/Doctor_filosofii/Voloshyn/dis_Voloshyn.pdf (дата звернення: 27.09.2026).

6. Дєдуш О. В. Історіографія дослідження української національної ідентичності в кінці XX – на початку XXI століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2021. 215 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0421U102189 (дата звернення: 27.09.2026).

7. Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України : аналітичний звіт / Київський міжнародний інститут соціології. Київ, 2023. 76 с. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt_UA_fin.pdf (дата звернення: 27.09.2026).

8. Касьянов Г. В. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). Київ : Наш час, 2010. 271 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/978-966-1530-47-7/978-966-1530-47-7.pdf (дата звернення: 27.09.2026).

9. Касьянов Г. В., Смолій В. А., Толочко О. П. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 128 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/UkrRosIstDis_2013/UkrRosIstDis_2013.pdf (дата звернення: 27.09.2026).

10. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/6217/ (дата звернення: 27.09.2026).

11. Макаренко Н. Ю. Регіональний вимір національної ідентичності: витоки й модерні виклики (південноукраїнський формат). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2010. Вип. 3(47). С. 14–27. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/makarenko_regionalnyi.pdf (дата звернення: 27.09.2026).

12. Рудько С. О. Проблема «національної ідентичності» українських політичних діячів доби Української революції 1917–1921 рр. *Historia, mentalność, tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii* / red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek, L. Zaszkilniak. Poznań : Instytut Historii UAM, 2010. S. 273–280. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/688/ (дата звернення: 27.09.2026).

13. Терлюк І. Я. Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2021. 43 с.

14. Українсько-російський договір 1654 р.: нові підходи до історії міждержавних стосунків : матеріали науково-теоретичного семінару / редкол.: С. В. Кульчицький (гол. ред.), М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 1995. 69 с. URL: https://history.org.ua/LiberUA/5-7702-0977-1/5-7702-0977-1.pdf (дата звернення: 27.09.2026).

15. Яблуновський А. В. Українська національна ідентичність: особливості дослідження у вітчизняній науці. *Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках.* 2023. Т. 6, № 2. С. 100–109. DOI: https://doi.org/10.15421/342330

16. Kudela-Świątek W. From private memory to the collective image of the Ukrainian Holodomor. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*. 2016. Vol. 6. P. 33–62. DOI: https://doi.org/10.26774/wrhm.148

17. Myshlovska O. Delegitimizing the Communist Past and Building a New Sense of Community: The Politics of Transitional Justice and Memory in Ukraine. *International Journal for History, Culture and Modernity*. 2019. Vol. 7, No. 1. P. 372–405. DOI: https://doi.org/10.18352/hcm.561

18. Pakhomenko S. Decolonization in Ukraine's Memory Politics: Anticolonialism Versus Ambivalence in The City of Odesa. *Nationalities Papers.* 2026. First View. P. 1–27. DOI: https://doi.org/10.1017/nps.2026.10182

19. Rysicz-Szafraniec J. Ukrainian «Working through the Past» in the Context of the Polish–Ukrainian Dialogue on Volhynia-43. *Asymmetry of Memory. European Review.* 2021. Vol. 29, No. 4. P. 497–509. DOI: https://doi.org/10.1017/S1062798720000538

20. Woolley U. Writing the History of the Holocaust in Ukraine Before and After 24 February 2022: An Outside View. *Holocaust Studies: A Ukrainian Focus*. 2024. Vol. 16. P. 29–72. DOI: https://doi.org/10.33124/hsuf.2024.16.02

References

1. Balushok, V. H. (2011). «Davnoruska narodnist»: shcho naspravdi khovaietsia za terminom? [«Old Rus' Nationality»: What's really hidden behind the term?]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 20, 72–83. Retrieved from: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c544bb7a-b269-46be-87e7-00503ca0f9e8/content [in Ukrainian].

2. Basara-Tylishchak, H. B. (2010). Rozvytok ukrainskoi natsionalnoi identychnosti na Naddnipranshchyni u 1917 – na pochatku 1919 rr.: halytskyi chynnyk [Development of Ukrainian national identity in Dnieper Ukraine in 1917 – early 1919: The Galician factor]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv,* 5, 61–82. Retrieved from: https://resource.history.org.ua/publ/revol_2010_5_61 [in Ukrainian].

3. Bevz, T. A. (2020). Kontsept identychnosti ukrainstva v umovakh sotsiokulturnykh transformatsii: zahrozy natsionalnii bezpetsi v humanitarnii sferi (istoriohrafiia problemy) [Concept of Ukrainian Identity in Terms of Sociocultural Transformations: Threats to National Security in the Humanitarian Sphere (Historiography of the Problem)]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 3(76), 178–200. https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(76).2020.213207 [in Ukrainian].

4. Bevz, T. A. (2020). Ukrainska identychnist i natsionalna bezpeka u vyklykakh sohodennia [Ukrainian Identity and National Security in the Challenges of Today]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 4(77), 143–158. https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(77).2020.217504 [in Ukrainian].

5. Voloshyn, R. O. (2026). Istorychna ta kolektyvna pamiat yak chynnyk heopolitychnoho samovyznachennia suchasnoi Ukrainy (istoryko-filosofskyi analiz) [Historical and Collective Memory as a Factor in the Geopolitical Self-Determination of Modern Ukraine (Historical and Philosophical Analysis)] [Doctoral dissertation, Dragomanov Ukrainian State University]. Retrieved from: https://udu.edu.ua/images/data_file/viddil_aspirant/Doctor_filosofii/Voloshyn/dis_Voloshyn.pdf [in Ukrainian].

6. Diedush, O. V. (2021). Istoriohrafiia doslidzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v kintsi XX – na pochatku XXI stolit [Historiography of the researching of Ukrainian national identity in the late XX – early XXI centuries] [Candidate of Historical Sciences dissertation, M. T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from: https://uacademic.info/ua/document/0421U102189 [in Ukrainian].

7. Kyiv International Institute of Sociology. (2023). Istorychna pamiat: rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia doroslykh zhyteliv Ukrainy: analitychnyi zvit [Historical Memory. Analytical Report]. Retrieved from: https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt_UA_fin.pdf [in Ukrainian].

8. Kasianov, G. V. (2010). Danse macabre: holod 1932–1933 rokiv u polititsi, masovii svidomosti ta istoriohrafii (1980-ti – pochatok 2000-kh) [Danse Macabre: Great Famine of 1932–1933 in Historiography, Politics and Mass Consciousness, 1980s–2000s]. *Nash chas.* Retrieved from: https://history.org.ua/LiberUA/978-966-1530-47-7/978-966-1530-47-7.pdf [in Ukrainian].

9. Kasianov, G. V., Smolii, V. A., & Tolochko, O. P. (2013). Ukraina v rosiiskomu istorychnomu dyskursi: problemy doslidzhennia ta interpretatsii [Ukraine in Russian Historical Discourse: Problems of Research and Interpretation]. *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.* Retrieved from: https://history.org.ua/LiberUA/UkrRosIstDis_2013/UkrRosIstDis_2013.pdf [in Ukrainian].

10. Kozlovets, M. A. (2009). Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The Phenomenon of National Identity: The Challenges of Globalisation]. Vydavnytstvo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Retrieved from: https://eprints.zu.edu.ua/6217/ [in Ukrainian].

11. Makarenko, N. Yu. (2010). Rehionalnyi vymir natsionalnoi identychnosti: vytoky y moderni vyklyky (pivdennoukrainskyi format) [The regional dimension of national identity: Origins and contemporary challenges (South Ukrainian format)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3(47), 14–27. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/makarenko_regionalnyi.pdf [in Ukrainian].

12. Rudko, S. O. (2010). Problema «natsionalnoi identychnosti» ukrainskykh politychnykh diiachiv doby Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The problem of «national identity» of Ukrainian political figures during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. In K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek, & L. Zaszkilniak (Eds.), *Historia, mentalność, tożsamość: Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii* (pp. 273–280). Instytut Historii UAM. Retrieved from: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/688/ [in Ukrainian].

13. Terlyuk, I. Ya. (2021). Ukrainska natsionalna derzhavnist: formuvannia derzhavno-pravovoi tradytsii (druha polovyna XVI – pochatok XX st.) [Ukrainian national statehood: Formation of state and legal tradition (second half of XVI – beginning of XX century)] [Extended abstract of Doctor of Legal Sciences dissertation, Lviv Polytechnic National University]. [in Ukrainian].

14. Kulchytskyi, S. V., Dmytriienko, M. F., Hurzhii, O. I., Danylenko, V. M., Koval, V. S., Shyp, N. A., Hanzha, O. I., & Khmil, I. S. (Eds.). (1995). Ukrainsko-rosiiskyi dohovir 1654 r.: novi pidkhody do istorii mizhderzhavnykh stosunkiv [The Ukrainian-Russian Treaty of 1654: New approaches to the history of interstate relations]. *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. Retrieved from: https://history.org.ua/LiberUA/5-7702-0977-1/5-7702-0977-1.pdf [in Ukrainian].

15. Yablunovskyi, A. V. (2023). Ukrainska natsionalna identychnist: osoblyvosti doslidzhennia u vitchyznianii nautsi [Ukrainian National Identity: Features of Research in Domestic Science]. *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh – Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences,* 6(2), 100–109. https://doi.org/10.15421/342330 [in Ukrainian].

16. Kudela-Świątek, W. (2016). From private memory to the collective image of the Ukrainian Holodomor. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 6, 33–62. https://doi.org/10.26774/wrhm.148

17. Myshlovska, O. (2019). Delegitimizing the communist past and building a new sense of community: The politics of transitional justice and memory in Ukraine. *International Journal for History, Culture and Modernity*, 7(1), 372–405. https://doi.org/10.18352/hcm.561

18. Pakhomenko, S. (2026). Decolonization in Ukraine's memory politics: Anticolonialism versus ambivalence in the city of Odesa. *Nationalities Papers. Advance online publication*. https://doi.org/10.1017/nps.2026.10182

19. Rysicz-Szafraniec, J. (2021). Ukrainian «working through the past» in the context of the Polish–Ukrainian dialogue on Volhynia-43. *Asymmetry of memory. European Review,* 29(4), 497–509. https://doi.org/10.1017/S1062798720000538

20. Woolley, U. (2024). Writing the history of the Holocaust in Ukraine before and after 24 February 2022: An outside view. *Holocaust Studies: A Ukrainian Focus*, 16, 29–72. https://doi.org/10.33124/hsuf.2024.16.02

Дата першого надходження статті до видання: 27.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 327:305-055.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.6

Наталія ДЕМКО
аспірантка кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, Україна, 88000 (nataliia.demko@uzhnu.edu.ua)

Nataliia DEMKO
Postgraduate Student at the Department of the Department of international studies and public communication
Uzhhorod National University,
14 Universytetska Street, Uzhhorod, Ukraine, 88000 (nataliia.demko@uzhnu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5771-2610

УЧАСТЬ ЖІНОК У МИРОБУДІВНИЦТВІ ТА ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Анотація. Метою статті *є дослідження історичних передумов і сучасних форм участі жінок у миробудівництві та відновленні України, а також визначення основних чинників, що впливають на реалізацію їхнього суспільного потенціалу.* ***Методологічну основу*** *становлять принципи історизму та системності, гендерний підхід, а також загальнонаукові й спеціально-історичні методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та історико-порівняльний аналіз.* ***Наукова новизна*** *статті полягає в комплексному поєднанні історичного та сучасного підходів до аналізу участі жінок у миробудівництві й відновленні України, що дає змогу виявити трансформацію форм жіночої громадської активності та обґрунтувати значення інституційних механізмів забезпечення їхнього впливу на процеси ухвалення рішень. Розглянуто історичні форми жіночої громадської активності, благодійності та самоорганізації, а також сучасні напрями участі жінок у волонтерській, гуманітарній, громадській, соціальній та економічній діяльності. Визначено значення жіночих ініціатив для підтримки внутрішньо переміщених осіб, розвитку територіальних громад, відновлення соціальних зв'язків і зміцнення суспільної згуртованості. Виокремлено основні перешкоди для змістовної участі жінок у стратегічному прийнятті рішень, серед яких гендерні стереотипи, нерівномірний розподіл неоплачуваної доглядової праці, економічні труднощі та обмежений доступ до ресурсів впливу. Обґрунтовано, що історичний досвід жіночої самоорганізації може бути використаний для осмислення сучасних механізмів суспільної взаємодії, однак форми та умови жіночої участі змінюються відповідно до історичного контексту. Зроблено* ***висновок*** *про необхідність забезпечення реального представництва жінок у процесах планування та реалізації відновлення України, розвитку жіночого лідерства й створення інституційних умов для їхньої повноцінної участі в суспільних трансформаціях.*

Ключові слова: *жіночий рух, миробудівництво, відновлення України, історична трансформація, жіноче лідерство, гендерна рівність, соціальна згуртованість.*

WOMEN'S PARTICIPATION IN PEACEBUILDING AND UKRAINE'S RECOVERY: HISTORICAL TRANSFORMATION AND CONTEMPORARY CHALLENGES

Abstract. *The* ***purpose of the article*** *is to examine the historical background and contemporary forms of women's participation in peacebuilding and Ukraine's recovery, as well as to identify the key factors influencing the realization of their societal potential. The* ***methodological framework*** *is based on the principles of historicism and systematic analysis, a gender-sensitive approach, and general scientific and specialized historical methods, including analysis, synthesis, comparison, generalization, and historical-comparative analysis. The* ***scientific novelty*** *of the article lies in the integrated application of historical and contemporary approaches to the analysis of women's participation in peacebuilding and Ukraine's recovery, making it possible to identify transformations in forms of women's civic engagement and substantiate the importance of institutional mechanisms that enable women to influence decision-making processes. The article*

examines historical forms of women's civic engagement, charitable activities, and self-organization, as well as contemporary areas of women's participation in volunteering, humanitarian assistance, civic initiatives, social activities, and economic development. It identifies the importance of women's initiatives in supporting internally displaced persons, developing local communities, restoring social ties, and strengthening social cohesion. The main barriers to women's meaningful participation in strategic decision-making are identified, including gender stereotypes, the unequal distribution of unpaid care work, economic difficulties, and limited access to resources and decision-making mechanisms. The article argues that the historical experience of women's self-organization can contribute to understanding contemporary mechanisms of social interaction, although the forms and conditions of women's participation change according to the historical context. The ***conclusion*** *emphasizes the need to ensure women's meaningful representation in planning and implementing Ukraine's recovery, promote women's leadership, and establish institutional conditions for their full participation in social transformation.*

Key words: *women's movement, peacebuilding, Ukraine's recovery, historical transformation, women's leadership, gender equality, social cohesion.*

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна зумовила глибокі суспільні трансформації, що охоплюють політичну, економічну, соціальну та гуманітарну сфери. Одним із важливих проявів цих змін стало розширення участі жінок у волонтерській діяльності, гуманітарному реагуванні, громадській самоорганізації, підтримці постраждалого населення та забезпеченні стійкості територіальних громад. Водночас активна участь жінок у подоланні наслідків війни не завжди супроводжується пропорційними можливостями впливати на формування стратегічних рішень щодо майбутнього розвитку держави. Для осмислення цього явища важливе значення має історична перспектива. Жіноча громадська активність в Україні формувалася в різних суспільно-політичних умовах і виявлялася у створенні громадських об'єднань, благодійних ініціатив, освітніх осередків та мереж взаємодопомоги. Досвід жіночої самоорганізації попередніх історичних періодів дає змогу простежити зміну форм суспільної участі, способів мобілізації ресурсів і механізмів представництва інтересів. Водночас сучасне миробудівництво та відновлення відбуваються в інших інституційних і міжнародних умовах, тому історичні аналогії потребують критичного осмислення.

Наукова проблема полягає в необхідності поєднання історичного аналізу жіночої громадської активності з дослідженням сучасних механізмів участі жінок у миробудівництві та відновленні України. Особливої уваги потребує суперечність між значним внеском жінок у повсякденне подолання наслідків війни та необхідністю забезпечення їхнього реального впливу на розроблення програм відновлення, визначення пріоритетів соціальної політики й ухвалення управлінських рішень. Актуальність дослідження зумовлена потребою визначити історичні передумови сучасної жіночої самоорганізації, систематизувати основні напрями участі жінок у відновлювальних процесах і з'ясувати, які соціальні та інституційні бар'єри обмежують реалізацію їхнього потенціалу. Такий підхід дає змогу розглядати жіночу участь не лише крізь призму гендерної рівності, а й як складову суспільної стійкості, розвитку громад і формування передумов довготривалого миру.

Мета статті полягає у визначенні історичних передумов і сучасних особливостей участі жінок у миробудівництві та відновленні України, виявленні трансформацій основних форм жіночої громадської активності й обґрунтуванні напрямів забезпечення змістовної участі жінок у процесах прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика участі жінок у миробудівництві, подоланні наслідків збройних конфліктів і повоєнному відновленні суспільства розглядається в сучасних наукових працях крізь історичний, гендерний, політичний, соціальний та міжнародний виміри. Водночас для комплексного розуміння цього явища важливо простежити

історичну трансформацію жіночої громадської активності й визначити, як накопичений досвід співвідноситься із сучасними механізмами участі жінок у процесах ухвалення рішень.

Історичні передумови жіночої громадської активності висвітлено в дослідженнях М. Байдак, М. Ігнатенко, В. Магась, Ю. Корнійчук, Ю. Магась-Демидас та Г. Дикун. М. Ігнатенко аналізує ідеологічні засади українського жіночого руху на зламі XIX–XX століть, що дає змогу розглядати формування жіночої самоорганізації у взаємозв'язку із суспільно-політичними процесами відповідного періоду [5]. В. Магась, Ю. Корнійчук і Ю. Магась-Демидас досліджують діяльність жіночих об'єднань у підросійській Україні в 1905–1914 роках, розкриваючи організаційні форми жіночої активності на початку XX століття [7]. М. Байдак розглядає громадську діяльність українок Галичини в роки Першої світової війни як один зі способів жіночої емансипації, акцентуючи увагу на значенні суспільної активності в умовах воєнних випробувань [1]. Продовжує історичний напрям дослідження Г. Дикун, присвячене громадському об'єднанню працюючих жінок як чиннику розвитку гендерної політики на західноукраїнських землях у міжвоєнний період XX століття [4]. У сукупності ці праці створюють підґрунтя для аналізу змін у формах жіночої самоорганізації, громадської діяльності та суспільного представництва.

Сучасні гендерні аспекти управління, дипломатії та відновлення України висвітлено в працях К. Бринюк, Н. Гербут, К. Левченко та І. Сопілко, І. Матяш, М. Окладної та Л. Менькової, В. Савенка, В. Татарнікової і Г. Федорової. К. Бринюк розглядає вплив російсько-української війни на гендерні виміри управлінської комунікації в органах влади, актуалізуючи питання взаємодії гендерних чинників і функціонування державних інституцій в умовах воєнних викликів [2]. Н. Гербут досліджує гендерний вимір планів повоєнної відбудови України, що дає змогу розглядати врахування гендерних аспектів як складову планування майбутнього розвитку держави [3]. К. Левченко та І. Сопілко у праці «Людина, суспільство, держава: ґендерний вимір» порушують ширше коло питань взаємозв'язку гендерної проблематики із суспільними й державними процесами [6].

Окремий напрям становлять дослідження жіночої участі в дипломатії та міжнародній діяльності. І. Матяш у праці «Жіноче обличчя української дипломатії: нариси, спогади, інтерв'ю» висвітлює внесок жінок у розвиток української дипломатичної служби [8]. М. Окладна та Л. Менькова розглядають історію, проблеми й перспективи діяльності жінок у дипломатичній службі, порушуючи питання професійної реалізації та становища жінок у цій сфері [9]. Г. Федорова аналізує роль дипломатії в умовах воєнного стану, що доповнює дослідження міжнародного виміру функціонування держави під час війни [12].

Питання участі жінок у врегулюванні конфліктів і миротворчій діяльності розглядають В. Савенко та В. Татарнікова. В. Савенко приділяє увагу ролі жінок у прийнятті рішень, вирішенні збройних конфліктів і миротворчих операціях [10]. В. Татарнікова досліджує особливості участі жінок у конфліктних і мілітарних процесах в Україні з 2013 року, що створює підстави для осмислення змін жіночої активності в умовах тривалого збройного протистояння [11]. Міжнародний контекст проблеми представлено в дослідженні M. Katayanagi та S. Khan, присвяченому ролі жінок у миробудівництві в Афганістані та їхньому потенціалу сприяти суспільним трансформаціям [13]. Ця праця дає змогу розглядати жіночу участь у миробудівництві в ширшому порівняльному контексті, хоча специфіка афганського досвіду не може бути безпосередньо ототожнена з українськими умовами.

Отже, наявні дослідження висвітлюють окремі аспекти історії жіночого руху, громадської самоорганізації, дипломатії, участі в конфліктах і гендерного виміру відновлення. Водночас потребує подальшого осмислення взаємозв'язок між історичними формами жіночої громадської активності та сучасними практиками миробудівництва в Україні. Особливо важливо

з'ясувати, як змінювалися можливості жінок впливати на суспільні процеси, які бар'єри зберігаються та які інституційні умови необхідні для переходу від громадської активності до повноцінної участі в ухваленні рішень щодо відновлення держави. Саме на заповнення цієї дослідницької прогалини спрямовано увагу в цій статті.

Виклад основного матеріалу. Миробудівництво є комплексним процесом, що охоплює діяльність, спрямовану на запобігання повторному виникненню конфліктів, відновлення довіри між соціальними групами, зміцнення інституцій, підтримку постраждалого населення та формування умов для довготривалого миру. Участь жінок у цьому процесі може реалізовуватися на різних рівнях [6, с. 173]. На локальному рівні вона проявляється через діяльність громадських організацій, волонтерських груп, ініціатив взаємодопомоги, психологічної та соціальної підтримки населення. На регіональному та національному рівнях жінки можуть брати участь у розробленні програм відновлення, формуванні політики соціальної інтеграції, захисті прав постраждалих та представництві інтересів різних соціальних груп. Особливого значення набуває роль жінок у відновленні соціальної довіри. Війна створює значні ризики соціальної фрагментації. Внутрішнє переміщення населення, різний досвід перебування на окупованих та неокупованих територіях, військовий досвід, втрати членів сім'ї та руйнування соціальних зв'язків можуть формувати напруження між різними групами населення. У таких умовах локальні жіночі ініціативи можуть виконувати функцію соціального посередництва. Йдеться про створення просторів комунікації, взаємодопомоги та інтеграції, у межах яких відбувається відновлення горизонтальних зв'язків між людьми.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму та системності, а також гендерний підхід, що дає змогу розглядати жіночу громадську активність у взаємозв'язку з історичними умовами, суспільними відносинами та можливостями участі в процесах прийняття рішень. Для аналізу історичних передумов жіночої самоорганізації використано історико-порівняльний метод, який дає змогу зіставити форми громадської активності жінок у різні періоди та визначити відмінності між ними. Історико-хронологічний підхід застосовано для впорядкування матеріалу відповідно до послідовності суспільних трансформацій. Методи аналізу, синтезу та узагальнення використано для систематизації наукових публікацій і визначення основних напрямів участі жінок у миробудівництві та відновленні України. Структурно-функціональний аналіз дав змогу розглянути громадські, гуманітарні, соціальні та економічні ініціативи як складові підтримки суспільної стійкості й розвитку територіальних громад.

Історія українського жіночого руху свідчить про поступове розширення суспільних ролей жінок – від участі в доброчинних і просвітницьких ініціативах до організованої громадської та політичної діяльності. Наприкінці XIX – на початку XX століття жіноча самоорганізація розвивалася під впливом модернізаційних процесів, поширення ідей емансипації та дискусій про громадянські права. При цьому український жіночий рух формувався у взаємодії національних прагнень, ліберальних ідей та уявлень про соціальну рівність. М. Ігнатенко, аналізуючи ідеологічні засади жіночого руху на зламі XIX-XX століть, звертає увагу на взаємозв'язок феміністичних ідей із ширшими політичними та суспільними течіями [5].

Важливою формою реалізації жіночої активності стала діяльність громадських об'єднань. Дослідження В. Магась, Ю. Корнійчук та Ю. Магась-Демидас засвідчує, що в підросійській Україні у 1905-1914 роках жіночі організації діяли в суспільно-політичній та економічній сферах, створювали доброчинні товариства, долучалися до кооперативного руху й професійних об'єднань [7]. Це дає підстави розглядати жіночу самоорганізацію не лише як спосіб надання допомоги окремим групам населення, а і як механізм набуття досвіду колективної дії, представництва інтересів та впливу на суспільні процеси.

Нові форми жіночої громадської активності особливо виразно проявилися в умовах Першої світової війни. За дослідженням М. Байдак, українки Галичини брали участь у допомозі цивільному населенню, пораненим та інтернованим, підтримували військових, поєднували традиційні види праці з волонтерською діяльністю й організаційним керівництвом [1]. Війна, таким чином, розширювала простір суспільної реалізації жінок, водночас виявляючи залежність їхніх можливостей від освіти, доступу до ресурсів і суспільного визнання.

Історичний досвід дає змогу визначити кілька тенденцій, важливих для розуміння сучасності. По-перше, кризові періоди активізували жіночу самоорганізацію та сприяли появі нових форм громадської діяльності. По-друге, суспільно корисна праця жінок не завжди забезпечувала їм рівнозначний доступ до політичного представництва. По-третє, розширення жіночої участі відбувалося поступово – через набуття організаційного досвіду, формування мереж взаємодопомоги та боротьбу з обмежувальними суспільними уявленнями. Ці закономірності важливі для аналізу сучасної України, хоча історичні періоди відрізняються політичними умовами, інституційними можливостями та характером жіночих ініціатив.

У сучасних умовах повномасштабної війни жіноча громадська активність охоплює широкий спектр напрямів: гуманітарну допомогу, волонтерство, підтримку внутрішньо переміщених осіб, психологічну та соціальну допомогу постраждалим, розвиток місцевих ініціатив, підприємництво, дипломатичну діяльність і участь у формуванні політики відновлення. Ці напрями взаємопов'язані, оскільки миробудівництво передбачає не лише припинення збройного протистояння, а й створення умов для суспільної довіри, соціальної згуртованості, захисту прав людини та відновлення громад. Водночас необхідно розмежовувати участь жінок у подоланні гуманітарних наслідків війни та їхній вплив на стратегічні рішення. Виконання значного обсягу волонтерської, організаційної й доглядової роботи саме по собі не гарантує представництва жіночих інтересів у державних інституціях, органах місцевого самоврядування або структурах, відповідальних за розподіл фінансування. Тому важливим критерієм реальної участі є не лише кількість залучених жінок, а й можливість впливати на визначення пріоритетів, розроблення програм і оцінювання результатів їх реалізації.

Гендерний вимір відновлення України передбачає врахування різних потреб і можливостей соціальних груп під час планування відбудови. У дослідженні Н. Гербут увагу зосереджено на тому, наскільки задекларовані принципи гендерної рівності відображаються в підходах до післявоєнного відновлення, механізмах врядування та фінансування [3]. Це питання має принципове значення, адже формальне проголошення рівності не усуває автоматично структурних перешкод, які обмежують доступ жінок до ресурсів і процесів ухвалення рішень. До таких перешкод належать гендерні стереотипи щодо розподілу суспільних ролей, непропорційне навантаження неоплачуваною доглядовою працею, економічні труднощі, обмежений доступ до фінансових ресурсів і недостатні можливості професійного розвитку. Додатковими викликами є вимушене переміщення, втрата житла чи роботи, необхідність забезпечувати потреби дітей та інших членів родини. Водночас жінки не становлять однорідної соціальної групи: їхні можливості відрізняються залежно від віку, місця проживання, стану здоров'я, сімейних обставин, професійного досвіду та доступу до підтримки. Отже, політика відновлення має враховувати різноманітність жіночого досвіду, уникаючи універсальних рішень для всіх категорій населення.

Забезпечення змістовної участі жінок потребує інституційних механізмів, які виходять за межі символічного представництва. Йдеться про залучення жінок до консультацій щодо місцевих і державних програм відновлення, участі в робочих групах, розроблення бюджетних пріоритетів, моніторингу використання коштів і визначення соціальних потреб громад. Не менш важливими є підтримка жіночого підприємництва, доступ до професійного навчання,

розвиток соціальної інфраструктури та створення умов для поєднання професійної діяльності із сімейними обов'язками [2; 8; 9; 13].

Історичний досвід жіночої самоорганізації дає підстави наголосити на значенні громадських мереж і колективної дії. Однак у сучасних умовах ці форми активності мають бути доповнені стабільними каналами взаємодії з органами влади, прозорими процедурами консультацій і можливістю контролювати виконання ухвалених рішень. Саме поєднання громадської ініціативи з інституційною участю створює передумови для переходу від ситуативної допомоги до довгострокового впливу на політику відновлення.

Проведений аналіз дає змогу виокремити три взаємопов'язані результати. Перший полягає у визначенні історичної тяглості жіночої громадської активності. Досвід жіночих об'єднань початку XX століття та громадської діяльності українок у роки Першої світової війни засвідчує, що кризові обставини стимулювали самоорганізацію, благодійність, просвітницьку роботу й формування нових суспільних ролей. Водночас історичні приклади демонструють, що суспільна корисність жіночої праці не завжди означала рівноправний доступ до механізмів ухвалення рішень. Другий результат полягає в уточненні сучасного розуміння жіночої участі в миробудівництві. Її доцільно розглядати як поєднання практичної допомоги постраждалим, громадської самоорганізації, професійної діяльності та впливу на формування політики. Такий підхід дає змогу розмежувати безпосередній внесок жінок у подолання наслідків війни та їхні можливості визначати довгострокові напрями суспільного розвитку. Третій результат полягає у визначенні інституційних умов, необхідних для реалізації жіночого потенціалу під час відновлення України. До них належать реальні механізми представництва, доступ до фінансування, гендерно чутливе планування, підтримка професійного розвитку та врахування потреб різних соціальних груп. Отже, основна суперечність полягає в тому, що значна громадська активність жінок може співіснувати з обмеженим впливом на стратегічні рішення. Подолання цієї суперечності потребує не лише визнання внеску жінок, а й закріплення можливостей їхньої змістовної участі в управлінні процесами відновлення.

Висновки. Таким чином, участь жінок у миробудівництві та відновленні України має історичні передумови й водночас набуває нових форм у сучасних умовах війни. Історія українського жіночого руху демонструє поступове розширення громадської активності – від доброчинності та просвітництва до організованої суспільно-політичної діяльності. Досвід Першої світової війни засвідчує важливість жіночої самоорганізації в умовах масштабних криз, а сучасні практики підтверджують значення жіночої участі в гуманітарній підтримці, соціальній згуртованості та плануванні відновлення. Наукове значення проведеного аналізу полягає в поєднанні історичної перспективи із сучасною проблематикою миробудівництва. Це дає змогу розглядати жіночу активність не як ізольоване явище, спричинене виключно війною, а як складову тривалих змін у суспільних відносинах, громадській самоорганізації та уявленнях про жіночу роль у публічному просторі. Водночас історична тяглість не означає незмінності форм і умов жіночої участі. Сучасне відновлення України потребує переходу від визнання внеску жінок до забезпечення їхнього реального впливу на визначення пріоритетів, розподіл ресурсів і контроль за реалізацією відновлювальних програм. Для цього необхідно розвивати прозорі механізми представництва, підтримувати жіночі громадські ініціативи й підприємництво, усувати бар'єри доступу до ресурсів та враховувати різноманітність потреб населення. Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним вивченням жіночих громадських ініціатив у різні історичні періоди, аналізом регіональних особливостей жіночої участі в Україні та оцінюванням ефективності механізмів залучення жінок до планування й реалізації програм відновлення.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Байдак М. Громадська діяльність як спосіб емансипації жінки в роки Першої світової війни (на прикладі українок Галичини). *Українознавчий альманах*. 2015. Т. 18., С. 67.

2. Бринюк К. Вплив російсько-української війни на гендерні виміри управлінської комунікації в органах влади. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*, матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2022. т. 1. С. 239–241.

3. Гербут Н. Гендерний вимір планів повоєнної відбудови України. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-11

4. Дикун Г. П. Громадське об'єднання працюючих жінок як каталізатор гендерної політики на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду XX ст. *Часопис Київського університету права.* 2023. № 4. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.24.

5. Ігнатенко М. Ідеологія українського жіночого руху на зламі XIX–XX століть. *Інтермарум: історія, політика, культура.* DOI: https://doi.org/10.35433/history.112058.

6. Левченко К., Сопілко І. 2025. Людина, суспільство, держава: ґендерний вимір. *Київ: Ла Страда-Україна*. 250 с.

7. Магась В. О., Корнійчук Ю. Г., Магась-Демидас Ю. І. Діяльність жіночих об'єднань у підросійській Україні у 1905–1914 рр. *Сторінки історії.* 2022. № 54. DOI: https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264569.

8. Матяш І. Жіноче обличчя української дипломатії: нариси, спогади, інтерв'ю. Книга 1. Житомир. 2024. 300 с.

9. Окладна М., Менькова Л. Жінка на дипломатичній службі: історія, проблеми та перспективи. *Право та інноваційне суспільство.* 2020. № 2(15). С. 40-46.

10. Савенко В. Роль жінок у прийнятті рішень та вирішенні збройних конфліктів, їхня участь у миротворчих операціях. У збірнику: *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи*, матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 231–233.

11. Татарнікова В. Особливості участі жінок у конфліктних та мілітарних процесах в Україні з 2013 року. *КПІ ім. Ігоря Сікорського*. 2019. 89 с.

12. Федорова Г. Роль дипломатії під час воєнного стану. *Науково-теоретичний альманах Грані*. т. 25. 2022. № 5. С. 10–17.

13. Katayanagi M., Khan S. Women's Peacebuilding Roles in Afghanistan: Potent Approaches for Social Transformation. *Asian Women*. 2022. Vol. 38, No. 3. P. 77–98.

References

1. Baidak, M. (2015). Hromadska diialnist yak sposib emansypatsii zhinky v roky Pershoi svitovoi viiny (na prykladi ukrainok Halychyny). [Civic Activity as a Means of Women's Emancipation during the First World War: The Case of Ukrainian Women in Galicia]. *Ukrainoznavchyi almanakh,* 18. https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/38/0 [in Ukrainian].

2. Bryniuk K. (2022). Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na henderni vymiry upravlinskoi komunikatsii v orhanakh vlady. [The impact of the Russian-Ukrainian war on gender dimensions of managerial communication in government institutions]. *European Choice of Ukraine, Development of Science and National Security in the Realities of Large-Scale Military Aggression and Global Challenges of the 21st Century, Proceedings of the International Scientific and Practical Conference,* Vol. 1, pp. 239–241. [in Ukrainian].

3. Herbut, N. (2025). Hendernyi vymir planiv povoiennoi vidbudovy Ukrainy. [The Gender Dimension of Ukraine's Post-War Reconstruction Plans]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia.* https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-11 [in Ukrainian].

4. Dykun, H. P. (2023). Hromadske obiednannia pratsiuiuchykh zhinok yak katalizator hendernoi polityky na zakhidnoukrainskykh zemliakh mizhvoiennoho periodu XX st. [The Public Association of Working Women as a Catalyst for Gender Policy in the Western Ukrainian Lands during the Interwar Period of the

20th Century]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava,* (4). https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.24 [in Ukrainian].

5. Ihnatenko, M. (n.d.). Ideolohiia ukrainskoho zhinochoho rukhu na zlami XIX–XX stolit. [The Ideology of the Ukrainian Women's Movement at the Turn of the 20th Century]. *Intermarum: Istoriia, polityka, kultura.* https://doi.org/10.35433/history.112058 [in Ukrainian].

6. Levchenko K., Sopilko I., (2025). Liudyna, suspilstvo, derzhava: hendernyi vymir. [Human, Society, State: Gender Dimension]. *Kyiv: La Strada-Ukraine*. 250 p. [in Ukrainian].

7. Mahas, V. O., Korniichuk, Yu. H., & Mahas-Demydas, Yu. I. (2022). Diialnist zhinochykh obiednan u pidrosiiskii Ukraini u 1905–1914 rr. [Activities of Women's Associations in Russian-ruled Ukraine in 1905–1914]. *Storinky istorii*, (54). https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264569 [in Ukrainian].

8. Matiash I. (2024). Zhinoche oblychchia ukrainskoi dyplomatii: narysy, spohady, interview. [The Female Face of Ukrainian Diplomacy: Essays, Memoirs, Interviews]. Book 1. Zhytomyr. 300 p. [in Ukrainian].

9. Okladna M., Menkova L. (2020). Zhinka na dyplomatychnii sluzhbi: istoriia, problemy ta perspektyvy. [Women in Diplomatic Service: History, Problems, and Prospects]. *Law and Innovative Society,* No. 2(15), pp. 40-46. [in Ukrainian].

10. Savenko V. (2021). Rol zhinoк u pryiniatti rishen ta vyriishenni zbroinykh konfliktiv, yikhna uchast u myrotvorchykh operatsiiakh. [The role of women in decision-making and conflict resolution, their participation in peacekeeping operations]. In: *Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men in Ukraine: Contemporary Achievements and Prospects, Proceedings of the International Scientific and Practical Conference,* pp. 231-233. [in Ukrainian].

11. Tatarnikova V. (2019). Osoblyvosti uchasti zhinoк u konfliktnykh ta militarnykh protsesakh v Ukraini z 2013 roku. [Peculiarities of Women's Participation in Conflict and Military Processes in Ukraine since 2013], *Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute*, 89 p. [in Ukrainian].

12. Fedorova H. (2022). Rol dyplomatii pid chas voiennoho stanu. [The Role of Diplomacy During Martial Law]. *Scientific-Theoretical Almanac Hrani,* Vol. 25, No. 5, pp. 10–17. [in Ukrainian].

13. Katayanagi M., Khan S. (2022). Women's Peacebuilding Roles in Afghanistan: Potent Approaches for Social Transformation. *Asian Women*. Vol. 38, No. 3. P. 77–98. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 069:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.7

Ivan ZULYAK
Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Branches of Historical Sciences
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (zulyak@tnpu.edu.ua)

Іван ЗУЛЯК
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (zulyak@tnpu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3758-2019

Andriy KLISH
Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Branches of Historical Sciences
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (klish_1980@tnpu.edu.ua)

Андрій КЛІШ
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (klish_1980@tnpu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6074-6064

Andrii PALIUKH
Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Ukrainian History, Archaeology and Special Branches of Historical Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (apaliukh@tnpu.edu.ua)

Андрій ПАЛЮХ
доктор юридичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (apaliukh@tnpu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9856-9147

VIRTUAL MUSEUMS AS A NEW CULTURAL SPACE

Abstract. The purpose of this article *is to provide a comprehensive analysis of virtual museums as a new cultural space, to determine their place within the contemporary system of preserving, representing, and interpreting cultural heritage, and to examine the impact of digital technologies on the transformation of museum communication, cultural memory, and interaction between museums and their audiences.* ***The methodological framework*** *is based on an interdisciplinary approach that integrates methods from museum studies, cultural anthropology, digital humanities, and heritage studies, combined with the principles of systemic, historical-comparative, structural-functional, and cultural-anthropological analysis. The application of this comprehensive methodology makes it possible to trace the evolution of virtual museums from electronic catalogues to interactive digital platforms that facilitate new forms of creating, interpreting, and disseminating cultural knowledge. The study demonstrates that the digitalization of the museum sector has fundamentally*

transformed the traditional functions of museums, shifting them from institutions primarily concerned with the physical preservation of artefacts to open digital cultural spaces where heritage preservation, scholarly communication, education, virtual representation, and cultural interaction converge. Particular attention is devoted to the application of three-dimensional modelling, virtual and augmented reality, artificial intelligence, digital reconstruction, and online platforms as key drivers of expanding public access to museum collections and fostering new models of cultural participation. ***The scientific novelty*** *of the study lies in its comprehensive conceptualization of the virtual museum as an autonomous socio-cultural phenomenon that functions not merely as a digital extension of the traditional museum but as a new type of cultural space that transforms the mechanisms of cultural heritage representation, the construction of collective memory, and the interaction between cultural institutions and society. It is concluded that virtual museums have become one of the leading directions in the development of contemporary museum policy, contributing to the democratization of access to cultural heritage, the expansion of international cultural communication, the preservation of digital cultural resources, and the emergence of new models of public participation in the preservation, interpretation, and promotion of cultural heritage.*

Key words: *virtual museum, museum digitalization, cultural heritage, digital humanities, cultural anthropology, museum communication.*

ВІРТУАЛЬНІ МУЗЕЇ ЯК НОВИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

Анотація. Метою статті *є комплексний аналіз феномену віртуальних музеїв як нового культурного простору, визначення їхнього місця у сучасній системі збереження, репрезентації та інтерпретації культурної спадщини, а також дослідження впливу цифрових технологій на трансформацію музейної комунікації, культурної пам'яті та взаємодії між музеями й аудиторією.* ***Методологічну основу дослідження*** *становлять міждисциплінарний підхід, що поєднує методи музеєзнавства, культурної антропології, цифрової гуманітаристики та heritage studies, а також принципи системного, історико-порівняльного, структурно-функціонального й культурно-антропологічного аналізу. Використання комплексної методології дало змогу простежити еволюцію віртуальних музеїв від електронних каталогів до інтерактивних цифрових платформ, що забезпечують нові форми створення, інтерпретації та поширення культурного знання. Установлено, що цифровізація музейної сфери суттєво змінює традиційні функції музею, перетворюючи його з інституції фізичного зберігання артефактів на відкритий цифровий культурний простір, у якому поєднуються збереження спадщини, наукова комунікація, освіта, віртуальна репрезентація та культурна взаємодія. Особливу увагу приділено використанню технологій тривимірного моделювання, віртуальної та доповненої реальності, штучного інтелекту, цифрової реконструкції та онлайн-платформ як чинників розширення доступу до музейних колекцій і формування нових моделей культурної участі.* ***Наукова новизна*** *дослідження полягає у комплексному осмисленні віртуального музею як самостійного соціокультурного феномену, що функціонує не лише як цифрове доповнення традиційного музею, а й як новий тип культурного простору, який трансформує механізми репрезентації культурної спадщини, формування колективної пам'яті та взаємодії між культурними інституціями й суспільством. Зроблено* ***висновок,*** *що віртуальні музеї стають одним із провідних напрямів розвитку сучасної музейної політики, сприяючи демократизації доступу до культурної спадщини, розширенню міжнародної культурної комунікації, збереженню цифрових культурних ресурсів та формуванню нових моделей участі громадськості у процесах збереження, інтерпретації й популяризації культурної спадщини.*

Ключові слова: *віртуальний музей, цифровізація музеїв, культурна спадщина, цифрова гуманітаристика, культурна антропологія, музейна комунікація.*

Problem Statement. The digital transformation of contemporary society has fundamentally reshaped the ways in which cultural heritage is created, preserved, represented, and consumed. Whereas, until the late twentieth century, the museum was primarily understood as a physical institution rooted in a specific location, material collections, and conventional modes of visitor engagement, the rapid advancement of digital technologies in the twenty-first century has prompted

a profound reconceptualization of the very nature of museum space. The widespread adoption of high-speed Internet, three-dimensional (3D) modelling, virtual and augmented reality (VR/AR), photogrammetry, artificial intelligence (AI), and cloud-based technologies has created the conditions for the emergence of a new type of cultural institution – the virtual museum.

This transformation has become particularly significant in recent years. The COVID-19 pandemic demonstrated the critical importance of digital communication channels between museums and society, transforming online engagement from a supplementary tool into one of the core dimensions of museum practice. At the same time, Russia's military aggression against Ukraine has confronted the museum sector with unprecedented challenges related to the preservation of cultural heritage under conditions of physical destruction, occupation, and the unlawful removal of cultural property. Under these circumstances, the digital documentation of heritage assets, the development of virtual exhibitions, and the creation of digital archives have acquired not only cultural but also legal, memorial, and security significance.

The contemporary virtual museum can no longer be understood merely as an electronic catalogue of museum collections or a digital replica of a traditional exhibition. Rather, it is increasingly evolving into an autonomous cultural environment that integrates the functions of heritage preservation, scholarly research, public dissemination, education, social communication, and interactive audience engagement. Simultaneously, the digitalization of the museum sector has generated a range of complex theoretical and practical challenges concerning the authenticity of digital representations, digital inequality, the long-term preservation of digital resources, intellectual property rights, the ethical implications of artificial intelligence, and the relationship between physical and virtual museum experiences.

Despite the substantial growth of scholarship on digital cultural heritage, existing studies have predominantly focused either on specific technological solutions or on individual museum projects. Considerably less attention has been devoted to the development of an integrated conceptual framework that examines the virtual museum as a new mode of cultural space, combining institutional, technological, sociocultural, and memorial functions. Such an approach is particularly relevant in the Ukrainian context, where the digital transformation of the museum sector is unfolding simultaneously with the urgent need to document war crimes, safeguard cultural heritage, and develop new practices of cultural memory in the context of ongoing armed conflict.

Aim of the Study. The aim of this article is to provide a comprehensive analysis of the phenomenon of virtual museums as a new form of cultural space, to determine their role within the contemporary system of preserving, representing, and interpreting cultural heritage, and to examine the impact of digital technologies on the transformation of museum communication, cultural memory, and interactions between museums and their audiences.

Literature Review. The digital transformation of museums and the emergence of virtual museums as a new cultural space have become one of the most dynamic areas of contemporary museum studies, digital humanities, and heritage studies. The theoretical foundations for the functioning of museums in the digital era are reflected in the revised museum definition adopted by ICOM, which emphasizes accessibility, inclusivity, community participation, and the use of advanced technologies in the preservation and dissemination of cultural heritage [1]. Comprehensive analyses of the development of virtual museums, digital exhibitions, extended reality (XR), three-dimensional (3D) modelling, and interactive platforms have been presented in the works of H. Cui and J. Wu [2], Z. Song and L. Evans [3], D. Aiello *et al.* [4], F. Tian *et al.* [11], O. Yezhova *et al.* [12], and H. Wang *et al.* [21]. These studies demonstrate that contemporary digital technologies are reshaping not only the methods of presenting museum collections but also the very model of interaction between museums and their audiences, fostering new forms of cultural communication, participation, and public engagement.

A substantial body of recent scholarship has focused on the digital transformation of museums in the aftermath of the COVID-19 pandemic, which acted as a catalyst for the rapid adoption of online exhibitions, digital services, and remote visitor engagement [5–9]. Another important line of research addresses the digital preservation of cultural heritage during armed conflict. Particular attention has been devoted to the Ukrainian experience of employing 3D scanning, virtual museums, and digital heritage repositories for documenting, preserving, and promoting cultural heritage under conditions of Russia's military aggression [13–20]. Nevertheless, an analysis of the current historiography indicates that, despite the growing number of publications, most studies remain focused on specific technological dimensions of museum digitalization. Comparatively little attention has been paid to a holistic conceptualization of the virtual museum as an autonomous sociocultural phenomenon and a new form of cultural space that transforms the mechanisms of cultural heritage representation, the construction of collective memory, and the relationships between museums, society, and digital communities. It is these issues that constitute the central focus of the present study.

Main Findings. The classical understanding of the museum has long been grounded in its institutional status as a permanent, non-profit organization responsible for acquiring, preserving, researching, interpreting, and publicly presenting cultural heritage. This perspective is reflected in the revised definition adopted by the International Council of Museums (ICOM) in 2022, according to which a museum is a public-serving institution that «acquires, conserves, researches, communicates and exhibits tangible and intangible heritage» [1]. However, the ongoing digital transformation of the cultural sector has substantially expanded the traditional boundaries of museum practice. Increasingly, the museum functions not only as a physically localized institution but also as a multidimensional communicative environment in which the creation, preservation, interpretation, and dissemination of cultural heritage are progressively embedded within digital ecosystems. Consequently, digitalization has transformed not merely the technological modes of presenting museum collections but also the very concept of museum communication, audience engagement, and the production of cultural meaning.

One of the most significant manifestations of this institutional transformation has been the emergence of the virtual museum. Its development has been driven by the interaction of several interrelated processes. First, rapid advances in digital technologies for the representation of cultural heritage – including three-dimensional (3D) scanning, photogrammetry, virtual reality (VR), augmented reality (AR), and artificial intelligence (AI) – have dramatically expanded the possibilities for documenting and interpreting museum collections. Second, broader sociocultural changes associated with the democratization of access to cultural resources, the expansion of digital culture, and the transformation of museum–audience relationships have redefined expectations regarding public participation and accessibility. Third, the global crises of the past decade – including the COVID-19 pandemic, armed conflicts, and natural disasters – have underscored the necessity of digital documentation and the long-term preservation of cultural heritage. Under these circumstances, the virtual museum is increasingly understood not merely as a supplementary digital extension of the traditional museum but as an autonomous cultural space that performs functions of preservation, communication, education, memorialization, and international cultural exchange.

The concept of the *virtual museum* emerged in the late twentieth century in parallel with the rapid development of information and communication technologies and the gradual digitization of cultural heritage. During its initial stage (the 1990s to the early 2000s), the term primarily referred to electronic catalogues of museum collections or institutional websites that provided remote access to object descriptions and digital images. At that time, digital technologies performed predominantly supportive functions by enhancing public access to museum collections without fundamentally transforming the traditional model of museum communication. It was during this period that the

first international standards for digital documentation and computer-based visualization of cultural heritage were established, emphasizing, among their core principles, the provision of open access to cultural resources [2].

The subsequent evolution of the virtual museum was driven not only by technological innovation but also by a profound reconceptualization of museum practice itself. Throughout the 2010s, digital technologies ceased to be regarded merely as auxiliary tools for presenting collections and became increasingly integrated into every dimension of museum activity, including collection management, scholarly research, interpretation, exhibition design, and audience engagement. Advances in high-performance computer graphics, three-dimensional (3D) modelling, photogrammetry, virtual reality (VR), and augmented reality (AR) substantially expanded the possibilities for representing cultural heritage in digital form, transforming the virtual museum from an informational repository into an interactive environment for cultural communication. This transition reflects a broader paradigm shift in museum studies, whereby digital technologies are no longer perceived simply as instruments for reproducing physical collections but as integral components of new modes of heritage production, interpretation, and public participation. Consequently, the virtual museum has evolved into a dynamic platform that enables immersive experiences, collaborative knowledge creation, and transnational access to cultural heritage, fundamentally redefining the relationship between museums, their collections, and diverse global audiences.

In contemporary museum studies, the virtual museum is increasingly conceptualized as an autonomous digital cultural space rather than merely a digital replica of a traditional museum exhibition. Accordingly, the nature of interaction between visitors and museum objects has undergone a fundamental transformation: passive engagement with digitized materials has been replaced by interactive experiences that enable exploration, navigation, personalization, and collaborative engagement with digital collections.

According to the degree of digital integration, contemporary scholarship generally distinguishes several principal forms of virtual museum environments: online digital collections, virtual tours based on panoramic imaging or 360-degree video, three-dimensional (3D) reconstructions of individual artefacts and museum spaces, fully immersive virtual reality (VR) environments, and augmented reality (AR) systems that integrate digital content into physical museum settings [3]. Rather than constituting mutually exclusive models, these formats increasingly coexist within integrated digital museum ecosystems, where different technologies complement one another to enhance accessibility, interpretation, and visitor engagement.

Despite the widespread adoption of digital museum practices, there is still no universally accepted definition of the concept of the *virtual museum*. Existing definitions reflect diverse scholarly perspectives, including technological, informational, communicative, cultural, and museological approaches. These differences primarily arise from divergent understandings of the principal function of the virtual museum – whether it is viewed as a platform for the digital presentation of collections, an interactive environment for user engagement, or a new space for cultural production and knowledge creation.

One of the most frequently cited definitions is that proposed by D. Aiello and colleagues, who define the virtual museum as a digital institution that enables interactive exploration of cultural objects irrespective of the user's physical location [4]. Within this framework, the defining characteristics of the virtual museum are interactivity, remote accessibility, and the possibility of non-linear engagement with museum content, thereby extending the museum experience beyond the spatial and temporal constraints of the physical institution.

A similar perspective is reflected in the position of the International Council of Museums (ICOM), which emphasizes that digital technologies substantially extend the temporal and spatial

boundaries of museum practice by providing access to collections regardless of visitors' geographical location while creating new opportunities for public communication through digital platforms and social media [5]. From this perspective, the virtual museum should be understood not simply as a technological solution but as a new institutional model that fundamentally reshapes the operation of museums in the digital age.

Within the framework of this study, the virtual museum is defined as a digital cultural space that provides access to both tangible and intangible cultural heritage through contemporary information and communication technologies, creates an interactive environment for engagement between users and cultural objects, and performs the core museum functions of preservation, interpretation, communication, and public dissemination independently of the physical boundaries of conventional museum institutions. This conceptualization makes it possible to analyse the virtual museum not as a technological extension of the traditional museum but as an autonomous form of cultural representation emerging within the broader context of the digital transformation of contemporary society.

Although the digitalization of the museum sector began long before the COVID-19 pandemic, the global health crisis marked a decisive turning point by transforming digital innovation from a gradual process into an institutional necessity. The closure of museums across most countries placed their core public functions – including access to cultural heritage, educational activities, and cultural communication – under unprecedented pressure. Under these circumstances, digital environments ceased to serve merely as complementary tools and instead became the primary channel through which museums interacted with society.

According to the International Council of Museums (ICOM), approximately 95% of museums worldwide were temporarily closed to physical visitors during the pandemic, while the overwhelming majority significantly expanded their digital presence. More than half of museums substantially increased their activity on social media, broadened their range of online exhibitions, educational programmes, and interactive digital services [6]. Consequently, the pandemic dramatically accelerated the digital modernization of the museum sector, compressing into a short period a process that might otherwise have unfolded over many years.

The quantitative outcomes of this digital adaptation further illustrate the scale of this transformation. For example, the virtual exhibition *The New PK – Fighting the New Coronavirus*, launched in China, attracted more than five million visitors during its first month online [7]. Likewise, an international survey conducted by ICOM-AVICOM and ICOM-MPR involving 173 museums from 51 countries documented a rapid expansion of digital content and the emergence of new forms of museum communication, including podcasts, live-streamed events, multimedia lectures, digital educational platforms, and virtual guided tours [8]. These findings demonstrate that the pandemic not only accelerated the technological modernization of museums but also fundamentally transformed the relationship between cultural institutions and their audiences, establishing digital engagement as an essential component of contemporary museum practice.

The most significant consequence of the COVID-19 pandemic has been the fundamental redefinition of the role of digital space within museum practice. Prior to 2020, digital resources were generally regarded as supplementary components of conventional exhibition activities. In the post-pandemic period, however, they have increasingly come to be recognized as a fully integrated dimension of museum operations, embedded within collection management, research, exhibition development, educational programming, and communication with audiences.

Contemporary scholarship increasingly emphasizes that digitalization is no longer a temporary response to exceptional circumstances but has evolved into a long-term strategic direction for museum development. The automation of routine tasks, the application of artificial intelligence (AI) to collection cataloguing, digital analysis, and the personalization of museum content enable

museum professionals to devote greater attention to activities requiring creative interpretation, critical thinking, public engagement, and the construction of cultural narratives [6]. In this respect, digital technologies do not replace the traditional functions of museums; rather, they fundamentally transform the nature of museum professionals' work by shifting the emphasis from administrative routines toward interpretation, mediation, and knowledge production.

The pandemic has also profoundly reshaped patterns of museum audience behaviour. These changes have been particularly evident among members of Generation Z, for whom digital environments constitute the primary context for accessing information and experiencing culture. A growing body of empirical research demonstrates that COVID-19 not only accelerated the digital transformation of cultural institutions but also altered patterns of cultural consumption by generating sustained demand for interactive, personalized, and multimedia forms of engagement with cultural heritage [9]. As a result, a strong digital presence has ceased to represent a competitive advantage and has instead become an essential prerequisite for the effective functioning of museums within the contemporary cultural landscape.

Consequently, the COVID-19 pandemic should be interpreted not merely as a temporary episode in the history of museum digitalization but as a critical turning point in institutional transformation. It marked the emergence of a new operational model in which physical and digital dimensions of museum communication are integrated into a unified and complementary framework for preserving, interpreting, and disseminating cultural heritage.

Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies have become central components of the digital infrastructure of the contemporary virtual museum. Their application has long moved beyond the experimental stage and now represents one of the principal directions in the digital representation of cultural heritage. Unlike conventional digital collections, VR and AR technologies provide not only enhanced visualization of museum objects but also immersive and interactive environments in which users become active participants in the process of knowledge creation rather than passive recipients of information.

Recent meta-analyses indicate that the application of VR and AR technologies positively influences visitor engagement, depth of understanding of cultural content, emotional immersion, perceptions of authenticity, and educational effectiveness [10]. At the same time, it has become increasingly evident that the success of digital museum environments depends less on technological sophistication than on the quality of their museological design. In other words, the educational and cultural value of immersive technologies is determined not by the technologies themselves but by the interpretative frameworks within which they are embedded.

A particularly illustrative example is provided by the study of Lee and Ch'ng (2022), who proposed a hybrid VR/AR environment designed to facilitate collaborative engagement with digital cultural heritage objects. Their model enables users operating within different digital environments to examine museum artefacts collectively and to construct shared interpretations through interactive participation. The authors convincingly demonstrate that cognitive engagement is determined primarily by the design of interaction scenarios – specifically, users' ability to manipulate digital objects, navigate virtual environments collaboratively, and participate in the collective interpretation of cultural heritage – rather than by the mere implementation of VR or AR technologies [10]. This finding highlights an important principle of contemporary museum digitalization: immersive technologies create the potential for new forms of museum experience, but the quality and significance of that experience ultimately depend on the conceptual design of museum communication and the interpretative strategies through which digital heritage is presented to diverse audiences.

The technological foundation of the contemporary digital museum is formed by three-dimensional (3D) heritage documentation techniques, particularly laser scanning, photogrammetry,

and digital modelling. These technologies enable the creation of highly accurate digital representations of museum objects, architectural monuments, and historic environments that can be employed for scholarly research, conservation and restoration, virtual exhibition, and the long-term digital preservation of cultural heritage [3].

Unlike conventional photographic documentation, three-dimensional modelling captures not only the external appearance of an object but also its spatial geometry, surface texture, chromatic properties, and structural characteristics. Consequently, a digital model is no longer merely an illustration of a museum artefact; it becomes an independent scholarly resource capable of supporting further research, digital reconstruction, conservation planning, and diverse forms of virtual representation. In this sense, 3D documentation contributes to a fundamental shift from the static recording of cultural objects toward the creation of dynamic digital heritage assets with enduring scientific and educational value.

Three-dimensional documentation technologies have acquired particular importance in contexts where cultural heritage has been damaged, destroyed, or rendered inaccessible. Under such circumstances, digital models perform not only informational functions but also memorial, documentary, and evidential roles. A study devoted to the digital reconstruction of Bronze Age artefacts from the Sanxingdui archaeological complex in China demonstrated that the integration of high-precision 3D scanning with multimodal visualization technologies creates an entirely new framework for interacting with museum objects, combining spatial, visual, simulated tactile, and auditory dimensions of heritage experience [11]. Accordingly, three-dimensional documentation should be regarded not merely as a preservation technology but also as a powerful instrument for developing new models of cultural communication and public engagement.

The next stage in the evolution of digital museums is characterized by the integration of artificial intelligence (AI), which is progressively transforming the organization of museum content and the nature of visitor interaction. Whereas the first generations of digital museums generally provided identical informational content to all users, contemporary machine learning algorithms enable the development of personalized museum experiences tailored to individual interests, levels of prior knowledge, linguistic preferences, and behavioural patterns.

Recent studies demonstrate that the integration of artificial intelligence substantially enhances the quality of digital exhibitions through the automated adaptation of interface design, visual content, and information presentation according to users' individual characteristics [12]. At the same time, the potential of AI extends well beyond personalization. Machine learning systems are increasingly employed for the automated description of museum objects, metadata generation, semantic analysis of collections, identification of relationships among cultural objects, and support for curatorial decision-making. These developments illustrate the growing role of AI as an analytical and interpretative tool capable of enhancing the efficiency and accessibility of museum knowledge management.

Nevertheless, the implementation of artificial intelligence also raises a number of significant museological challenges. These include concerns regarding algorithmic bias, the transparency of automated interpretative processes, the preservation of curatorial authority, and the ethical limits of delegating interpretative functions to algorithmic systems. In this context, artificial intelligence should not be understood as a substitute for museum professionals but rather as an instrument that supports scholarly research, collection management, and public communication. AI expands the institutional capacities of museums while simultaneously reinforcing the continuing necessity of professional humanistic expertise, critical interpretation, and ethical responsibility in the representation of cultural heritage.

One of the central propositions of contemporary digital museology is that virtual museums substantially expand access to cultural heritage. Unlike conventional museums, whose operation is

constrained by physical location, opening hours, and the material resources available to visitors, digital museums have the potential to provide continuous access to cultural collections regardless of geographical location, physical ability, socioeconomic status, or temporal limitations. From this perspective, the digitalization of museum practice represents an important mechanism for advancing the principle of cultural democracy by promoting broader, more equitable, and more inclusive public access to cultural resources. Moreover, virtual museums contribute to reducing long-standing barriers to participation in cultural life, enabling audiences that have traditionally been excluded from physical museum spaces – including individuals with disabilities, geographically remote communities, and socially disadvantaged groups – to engage more fully with both tangible and intangible cultural heritage.

Russia's full-scale invasion of Ukraine has posed an unprecedented challenge to the museum sector while simultaneously accelerating the transformation of the functions performed by virtual museums. Whereas, in peacetime, digital technologies were employed primarily to broaden public access to cultural heritage, under conditions of armed conflict they have acquired fundamentally new significance as instruments for documenting, preserving, and legally protecting cultural property. As a result, the digital museum has evolved beyond its traditional representational role and is increasingly becoming an integral component of the broader system for safeguarding cultural heritage.

In this context, the Ukrainian experience has assumed international significance. As Elżbieta Olzacka observes, from the very first days of the full-scale invasion Ukrainian museums implemented a wide range of measures aimed not only at the physical protection of collections but also at the digital recording of destruction, the documentation of war crimes against cultural heritage, and the creation of digital surrogates of artefacts and monuments at risk of destruction [13]. Consequently, digitalization has become not merely a technical process but also a form of cultural resistance and an essential instrument for preserving historical memory under conditions of war.

The scale of the challenge is further confirmed by UNESCO's assessments. By early 2023, the organization had documented damage to hundreds of cultural sites, including museums, architectural monuments, libraries, and religious buildings [14]. Under these circumstances, conventional mechanisms for the protection of cultural heritage proved insufficient, while digital documentation emerged as one of the few effective means of preserving information about cultural assets whose physical existence had been placed under immediate threat. Digital recording thus assumed not only a conservation function but also legal and evidential significance, providing reliable documentation for future restoration efforts, accountability processes, and international legal proceedings.

The Ukrainian experience has also demonstrated the emergence of a new category of digital museums whose primary purpose is not the presentation of existing museum collections but the documentation of lost, destroyed, or looted cultural heritage. One of the most illustrative examples is the *Museum of Stolen Art* project, which has established a digital archive of cultural objects destroyed or unlawfully removed by the Russian occupying forces [15]. Unlike a conventional museum, its exhibitions are organized around objects whose physical existence has already been lost or remains under imminent threat, while digital reconstructions serve as the only accessible means of preserving and publicly representing these elements of cultural heritage. This represents a significant conceptual shift in museum practice, whereby digital technologies function not simply as instruments of interpretation but also as mechanisms for preserving the memory of cultural loss.

A particularly significant example is the digital reconstruction of the Mariupol Drama Theatre, created using aerial imagery collected shortly before the building's destruction. The resulting three-dimensional model performs several complementary functions: it preserves the digital memory of a lost monument, provides a foundation for future scholarly research and potential reconstruction, and serves simultaneously as digital evidence documenting the destruction of cultural heritage during armed conflict [16]. In this respect, digital museums are becoming increasingly integrated into

international systems for documenting war crimes and protecting cultural heritage in accordance with contemporary international standards and practices. The Ukrainian case therefore demonstrates that virtual museums have expanded far beyond their traditional educational and exhibition functions, emerging as critical instruments of cultural resilience, historical documentation, and international heritage protection in times of war.

The war has also significantly intensified international cooperation in the field of the digital protection of Ukrainian cultural heritage. Large-scale three-dimensional documentation initiatives are being implemented through partnerships involving leading universities, international organizations, and specialized centres for digital archaeology. One of the most prominent examples is the *Our Land* project, coordinated by Archaic and CyArk with the support of the Jagiellonian University, the Iron Mountain Living Legacy Initiative, and other international partners [17]. The project aims to systematically document Ukrainian cultural heritage sites through high-precision three-dimensional recording, create accurate digital models, and ensure their long-term digital preservation within sustainable archival infrastructures.

UNESCO has likewise assumed a central role in these efforts by supporting the development of digital platforms for museum collections, providing Ukrainian institutions with specialized digitization equipment, and strengthening the digital infrastructure of the museum sector [18]. As a consequence, the digital preservation of Ukrainian cultural heritage is gradually evolving from a national initiative into an integral component of the international system for safeguarding cultural property. This process illustrates how digital heritage preservation has become embedded within broader frameworks of international cooperation, emergency heritage protection, and post-conflict recovery.

A distinctive feature of the Ukrainian experience is the gradual transition from isolated digitization projects toward the establishment of a comprehensive national system for recording museum collections. A key element of this process is the eMuseum platform, which functions as an integrated electronic register of the Museum Fund of Ukraine, providing access to object descriptions, digital images, and three-dimensional models of museum artefacts [19].

Unlike conventional electronic catalogues, eMuseum simultaneously performs several interconnected functions, including informational, scholarly, educational, communicative, and legal roles. The availability of a comprehensive digital passport for each museum object significantly facilitates its identification in cases of illicit trafficking, supports international efforts to recover stolen cultural property, and provides additional mechanisms for protecting museum collections during armed conflict. Consequently, digital registries have become not only instruments of collection management but also essential components of international cultural heritage protection and legal accountability.

Alongside the digital documentation of cultural heritage, another important direction in the development of virtual museums has emerged in Ukraine: museums dedicated to the memory of war. A notable example is the VR Museum of War Memory, which documents the destruction of Bucha, Irpin, Hostomel, and other localities in the Kyiv region [20]. Unlike conventional historical museums, whose exhibitions are typically created long after the events they commemorate, this museum develops its digital exhibitions almost simultaneously with the events themselves. Such an approach fundamentally alters the traditional temporal relationship between historical events and their musealization, transforming the museum into an active participant in the contemporary process of documenting history.

In this context, the digital museum performs functions that extend far beyond memorialization and education. It becomes a space for documenting collective trauma, constructing historical memory, and facilitating international communication about the consequences of war. The Ukrainian experience thus demonstrates the emergence of a new model of the virtual museum that combines the functions of a digital archive, a memorial space, a scholarly research resource, and an instrument of

international cultural diplomacy. This model reflects a significant expansion of the social and political roles of museums in the digital age, particularly under conditions of armed conflict.

Overall, Russia's full-scale invasion of Ukraine has substantially expanded the functional boundaries of the virtual museum. Alongside their traditional roles in exhibition, education, and the dissemination of cultural heritage, digital museums have assumed new responsibilities related to documenting war crimes against cultural heritage, preserving digitally reconstructed monuments, generating evidentiary records, and supporting international mechanisms for the protection and restitution of cultural property. This transformation represents one of the most significant developments in contemporary digital museology, demonstrating that virtual museums have evolved from platforms of cultural representation into essential infrastructures for heritage protection, historical documentation, and international cooperation in times of crisis.

Despite the evident advantages of the digital transformation of museum practice, virtual museums face a number of fundamental technological challenges, one of the most significant being digital obsolescence. Unlike physical museum objects, digital assets are highly dependent on software environments, data storage formats, and digital infrastructures. Changes in technological standards, the discontinuation of software support, the obsolescence of hardware, or the closure of digital platforms may render even properly digitized collections inaccessible over time.

In this context, the challenge of long-term digital preservation has become increasingly important. Digital preservation involves not only the creation of digital surrogates of cultural objects but also ensuring their accessibility and usability over decades despite continuous technological change. As recent research demonstrates, the creation, dissemination, and long-term preservation of digital cultural memory remain among the most complex challenges facing contemporary digital museology [3]. Consequently, the widespread perception of the inherent permanence of digital heritage requires critical reassessment, as digital resources are often more vulnerable to technological loss than the material artefacts they are intended to preserve.

An equally significant challenge concerns the establishment of an appropriate legal framework governing digital museum collections. The large-scale digitization of museum holdings has brought renewed attention to issues of copyright, related rights, ownership of digital surrogates, and policies governing open access to cultural heritage. In many instances, the legal status of digital representations of museum objects remains ambiguous, particularly in cases involving works that continue to be protected by copyright or possess complex histories of ownership and intellectual property rights.

The experience of leading museum institutions that have implemented open-access digital collection policies demonstrates that expanding public access to cultural heritage must be accompanied by the development of new legal mechanisms regulating licensing, attribution, citation standards, and safeguards against the commercial exploitation or manipulative use of digital representations of museum objects. Accordingly, digitalization is transforming not only the technological foundations of museum practice but also its legal and ethical framework.

One of the central conceptual dilemmas of contemporary digital museology concerns the relationship between maximizing access to cultural heritage and ensuring the quality of users' digital experiences. The most straightforward model of digital accessibility involves making photographic images of museum objects freely available online, thereby reaching the widest possible audience. By contrast, the development of fully immersive VR exhibitions, interactive three-dimensional models, or multi-user virtual environments provides significantly richer and more engaging experiences but requires specialized hardware, substantial financial investment, and an appropriate level of users' digital literacy.

Contemporary scholarship increasingly moves beyond presenting these approaches as mutually exclusive and instead advocates a multilayered model of digital accessibility, according to which

different modes of interaction should coexist in order to address the needs of diverse audiences and fulfill different communicative objectives [2; 3; 11]. Such an approach makes it possible to reconcile broad public access to museum collections with opportunities for deeper immersive engagement among users possessing the necessary technological resources. This layered strategy also reflects the broader principle of digital inclusion, recognizing that meaningful access to cultural heritage depends not only on technological availability but also on the diversity of users' capacities, expectations, and modes of participation.

Current developments in digital technologies indicate a gradual transition from the digital representation of museum collections toward fundamentally new models of cultural communication. One of the most promising directions is the integration of museum activities into the **Metaverse**, which enables the creation of persistent, multi-user three-dimensional environments unconstrained by geographical boundaries. Within such environments, the digital museum ceases to function merely as an electronic replica of a physical institution and instead acquires the status of an autonomous cultural space with its own exhibition formats, educational practices, and communicative ecosystems. An illustrative example is the Metaverse platform proposed for the presentation of traditional culture through the digital reconstruction of the Bells of Marquis Yi of Zeng, which demonstrates the potential of immersive virtual environments for preserving and interpreting cultural heritage [21].

An equally important driver of the continuing transformation of museums is the rapid development of artificial intelligence. At the current stage, AI applications extend far beyond the automation of cataloguing or collection retrieval. Artificial intelligence algorithms are increasingly employed to personalize museum experiences, generate metadata automatically, analyse large-scale museum datasets, design individualized visitor pathways, and adapt digital content to the educational needs of diverse user groups. As recent scholarship emphasizes, the integration of artificial intelligence opens museum collections to new forms of interpretation and interaction, making digital museums more accessible, inclusive, and user-centred while expanding opportunities for knowledge discovery and public participation [6].

Looking ahead, the convergence of the Metaverse, artificial intelligence, augmented and virtual reality, three-dimensional modelling, and digital archival technologies is likely to shape a new paradigm of museology. Within this emerging framework, museums will increasingly function as dynamic digital cultural spaces that integrate preservation, research, communication, education, and the collaborative construction of cultural memory. Under these conditions, digital technologies can no longer be regarded merely as auxiliary tools supporting museum activities; rather, they are becoming one of the principal forces driving the institutional evolution of the museum in the twenty-first century. This transformation signals a broader reconfiguration of the museum from a predominantly physical repository of cultural heritage into a hybrid, networked, and participatory institution capable of responding to the cultural, technological, and societal challenges of the digital era.

Conclusions. The findings of this study demonstrate that the virtual museum is not merely the product of the digitalization of traditional museum practice but represents a qualitatively new form of cultural space that fundamentally transforms the preservation, interpretation, and communication of cultural heritage. The evolution of the concept of the virtual museum – from a simple electronic catalogue to a multifunctional interactive environment – reflects the broader processes of digital transformation shaping contemporary culture. Within this context, the museum is increasingly evolving beyond the boundaries of a purely physical institution into an open, networked cultural space accessible irrespective of geographical location or temporal constraints.

The analysis of contemporary digital technologies has shown that the development of virtual museums is driven by the integrated application of three-dimensional (3D) scanning, photogrammetry, virtual and augmented reality (VR/AR), artificial intelligence (AI), digital platforms, and interactive

multimedia technologies. At the same time, the effectiveness of a digital museum depends not primarily on technological sophistication itself but on the quality of museological interpretation, the scholarly reliability of its content, and its capacity to facilitate meaningful engagement between users and cultural heritage. Technological innovation therefore constitutes a necessary, but not sufficient, condition for the successful development of virtual museums.

The study further confirms that the digital transformation of the museum sector creates significant opportunities for democratizing access to cultural heritage by making museum collections available to global audiences regardless of physical, social, or economic constraints. However, digital environments do not automatically eliminate existing inequalities; in many cases, they generate new forms of digital exclusion associated with uneven technological infrastructure, disparities in institutional resources, and differences in levels of digital literacy. Consequently, the continued digitalization of museums should be accompanied by comprehensive policies promoting digital inclusion and equitable access to cultural resources, thereby ensuring that technological innovation contributes to greater cultural participation rather than reinforcing existing disparities.

Virtual museums acquire particular significance under conditions of armed conflict. The Ukrainian experience clearly demonstrates that the digital documentation of cultural heritage performs not only memorial and educational functions but also serves as a crucial instrument for heritage preservation, international advocacy, and the documentation of crimes against culture. Virtual reconstructions of destroyed monuments, digital registries of museum collections, and international three-dimensional documentation initiatives have established a new domain of museum practice in which digital space functions as an arena of cultural resilience, historical memory, and international cooperation in the protection of cultural heritage.

At the same time, the growing adoption of virtual museums raises a number of fundamental challenges, including questions concerning the authenticity of digital representations, the long-term preservation of digital resources, copyright and intellectual property, technological obsolescence, and the ethical implications of artificial intelligence. These challenges underscore the necessity of developing new international standards for digital heritage preservation together with comprehensive public policies addressing the legal, technological, and ethical dimensions of digital humanities and digital museology.

Overall, the virtual museum should be understood not as an alternative to the traditional museum but as a new dimension of museum practice that substantially expands the possibilities for preserving, researching, interpreting, and disseminating cultural heritage. The most promising trajectory for future museum development is a **hybrid model** that combines the strengths of physical exhibitions with the capabilities of digital technologies, fostering openness, interactivity, inclusiveness, resilience, and long-term sustainability. As digital technologies continue to evolve, museums are likely to function increasingly as interconnected physical–digital ecosystems in which cultural heritage is not only preserved but also continuously reinterpreted, collaboratively constructed, and made accessible to diverse global communities. Such a model provides a robust foundation for ensuring the relevance and social impact of museums in an era characterized by rapid technological innovation and complex global challenges.

Use of Artificial Intelligence. No artificial intelligence tools were used in the preparation of this article.

Conflict of Interest. The author Ivan Zulyak is the journal's editor-in-chief. The author Andriy Klish is a member of the journal's editorial board. To ensure the independence of the editorial process, the manuscript was handled by a designated editor who was not subordinate to the author and had no conflict of interest. The author did not participate in the selection of reviewers, the peer-review process, or the decision to publish the article. The manuscript underwent the standard double-blind peer review process.

Bibliography

1. ICOM Museum Definition. URL: https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/ (дата звернення: 21.10.2026).

2. Cui H., Wu J. Virtual Exhibitions of Cultural Heritage: Research Landscape and Future Directions. *Applied Sciences*. 2025. Vol. 15, No. 22. Art. 12287. DOI: https://doi.org/10.3390/app152212287

3. Song Z., Evans L. The Museum of Digital Things: Extended Reality and Museum Practices. *Frontiers in Virtual Reality*. 2024. Vol. 5. Art. 1396280. DOI: https://doi.org/10.3389/frvir.2024.1396280

4. Aiello D., Fai S., Santagati C. Virtual Museums as a Means for Promotion and Enhancement of Cultural Heritage. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*. 2019. Vol. XLII-2/W15. P. 33–40. DOI: https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLII-2-W15-33-2019

5. Burke V., Jørgensen D., Jørgensen F. A. Museums at Home: Digital Initiatives in Response to COVID-19. *Norsk museumstidsskrift*. 2020. Vol. 6, No. 2. P. 117–123. DOI: https://doi.org/10.18261/issn.2464-2525-2020-02-05

6. Giannini T., Bowen J. P. Museums and Digital Culture: From Reality to Digitality in the Age of Covid-19. *Preprints*. 2021. Art. 2021110556. DOI: https://doi.org/10.20944/preprints202111.0556.v1

7. Menezes R. P., Fernandes J. M., Silva A. L., et al. Digital Transformation: A Study of the Actions Taken by Museums. *Proceedings of the 6th International Conference on Tourism Research*. 2023. Vol. 6, No. 1. DOI: https://doi.org/10.34190/ictr.6.1.1312

8. Eulenstein M. L., Faber M. H. The Digital Leap: Museums Adapting to COVID-19 and Beyond. *ICOM*. URL: https://icom.museum/en/news/the-digital-leap-museums-adapting-to-covid-19-and-beyond/ (дата звернення: 21.10.2026).

9. Bonel E., Capestro M., Di Maria E. How COVID-19 Impacted Cultural Consumption: An Explorative Analysis of Gen Z's Digital Museum Experiences. *Italian Journal of Marketing*. 2023. No. 2. P. 135–160. DOI: https://doi.org/10.1007/s43039-023-00071-6

10. Asobayire D. Y., Lawson G., Hermawati S., King C. Designing Immersive Experiences for Heritage Sites: Developing VR-Focused Guidance Based on a Case Study of Nottingham's Caves. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*. 2026. Vol. 40. Art. e00510. DOI: https://doi.org/10.1016/j.daach.2026.e00510

11. Tian F., Li K., Huang X., et al. An Empirical Study of Virtual Museum Based on Dual-Mode Mixed Visualization: The Sanxingdui Bronzes. *Heritage Science*. 2024. Vol. 12. Art. 146. DOI: https://doi.org/10.1186/s40494-024-01241-1

12. Yezhova O., Zhao J., Pashkevych K. Exploring Design Aspects of Online Museums: From Cultural Heritage to Art, Science and Fashion. *Preservation, Digital Technology & Culture*. 2025. Vol. 54, No. 1. P. 35–50. DOI: https://doi.org/10.1515/pdtc-2024-0044

13. Olzacka E. War and «Museum Front» in a Digital Era: The Ukrainian War Museum During the Russian Invasion of Ukraine. *Media, War & Conflict*. 2024. Vol. 17, No. 1. P. 98–115. DOI: https://doi.org/10.1177/17506352231175077

14. Ukraine Is Racing to 3D Scan Its Monuments in Case They're Bombed in the War and Need Restoration. *Euronews*. 2023. URL: https://www.euronews.com/next/2023/01/22/ukraine-is-racing-to-3d-scan-its-monuments-in-case-theyre-bombed-in-the-war-and-need-resto (дата звернення: 21.10.2026).

15. Museum of Stolen Art. URL: https://www.museumofstolen.art/en (дата звернення: 21.10.2026).

16. Ukraine's Urgent Mission to Digitize Its Cultural Heritage. *UNITED24 Media*. URL: https://united24media.com/culture/ukraines-cultural-race-to-digitize-history-before-russia-destroys-it-3080 (дата звернення: 21.10.2026).

17. Archaeologists Launch 'Virtual Museum' to Ukraine's Ancient Heritage. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2026. URL: https://www.rferl.org/a/ukraine-archaeologists-museum-heritage-war/33677091.html (дата звернення: 21.10.2026).

18. Supporting the Digitization of Museum Collections and Documentary Heritage in Ukraine. *UNESCO*. URL: https://www.unesco.org/en/articles/supporting-digitization-museum-collections-and-documentary-heritage-ukraine (дата звернення: 21.10.2026).

19. How Ukraine's Digital Museum Fund Protects Cultural Heritage in Wartime. *Digitalstate.gov.ua*. URL: https://digitalstate.gov.ua/news/govtech/zakhyst-kulturnoyi-spadshchyny-iak-pratsiuye-novyy-reyestr-muzeynoho-fondu (дата звернення: 21.10.2026).

20. VR Museum of War Memory. *Kyiv Region Tours*. URL: https://kyivregiontours.gov.ua/en/war (дата звернення: 21.10.2026).

21. Wang H., Du J., Li Y., Zhang L., Li X. Grand Challenges in Immersive Technologies for Cultural Heritage. *International Journal of Human–Computer Interaction*. 2025. Vol. 41, No. 21. P. 13682–13703. DOI: https://doi.org/10.1080/10447318.2025.2475996

References

1. Aiello, D., Fai, S., & Santagati, C. (2019). Virtual museums as a means for promotion and enhancement of cultural heritage. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLII-2/W15*, 33–40. https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLII-2-W15-33-2019

2. Asobayire, D. Y., Lawson, G., Hermawati, S., & King, C. (2026). Designing immersive experiences for heritage sites: Developing VR-focused guidance based on a case study of Nottingham's caves. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage, 40*, Article e00510. https://doi.org/10.1016/j.daach.2026.e00510

3. Bonel, E., Capestro, M., & Di Maria, E. (2023). How COVID-19 impacted cultural consumption: An explorative analysis of Gen Z's digital museum experiences. *Italian Journal of Marketing*, (2), 135–160. https://doi.org/10.1007/s43039-023-00071-6

4. Burke, V., Jørgensen, D., & Jørgensen, F. A. (2020). Museums at home: Digital initiatives in response to COVID-19. *Norsk museumstidsskrift, 6*(2), 117–123. https://doi.org/10.18261/issn.2464-2525-2020-02-05

5. Cui, H., & Wu, J. (2025). Virtual exhibitions of cultural heritage: Research landscape and future directions. *Applied Sciences, 15*(22), Article 12287. https://doi.org/10.3390/app152212287

6. Eulenstein, M. L., & Faber, M. H. (n.d.). *The digital leap: Museums adapting to COVID-19 and beyond*. International Council of Museums. Retrieved from: https://icom.museum/en/news/the-digital-leap-museums-adapting-to-covid-19-and-beyond/

7. Euronews & Associated Press. (2023, January 22). *Ukraine is racing to 3D scan its monuments in case they're bombed in the war and need restoration*. Euronews. Retrieved from: https://www.euronews.com/next/2023/01/22/ukraine-is-racing-to-3d-scan-its-monuments-in-case-theyre-bombed-in-the-war-and-need-resto

8. Giannini, T., & Bowen, J. P. (2021). *Museums and digital culture: From reality to digitality in the age of COVID-19*. Preprints.org. https://doi.org/10.20944/preprints202111.0556.v1

9. International Council of Museums. (n.d.). *Museum definition*. Retrieved from: https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/

10. Menezes, R. P., Fernandes, J. M., Silva, A. L., & Reis, L. P. (2023). Digital transformation: A study of the actions taken by museums. *Proceedings of the 6th International Conference on Tourism Research, 6*(1). Retrieved from: https://doi.org/10.34190/ictr.6.1.1312

11. Museum of Stolen Art. (n.d.). *Museum of Stolen Art*. Retrieved from: https://www.museumofstolen.art/en

12. Olzacka, E. (2024). War and «museum front» in a digital era: The Ukrainian War Museum during the Russian invasion of Ukraine. *Media, War & Conflict, 17*(1), 98–115. https://doi.org/10.1177/17506352231175077

13. Song, Z., & Evans, L. (2024). The museum of digital things: Extended reality and museum practices. *Frontiers in Virtual Reality, 5*, Article 1396280. https://doi.org/10.3389/frvir.2024.1396280

14. Tian, F., Li, K., Huang, X., et al. (2024). An empirical study of virtual museum based on dual-mode mixed visualization: The Sanxingdui bronzes. *Heritage Science, 12*, Article 146. https://doi.org/10.1186/s40494-024-01241-1

15. Ukraine's digital museum fund protects cultural heritage in wartime. (n.d.). *Digitalstate.gov.ua*. Retrieved from: https://digitalstate.gov.ua/news/govtech/zakhyst-kulturnoyi-spadshchyny-iak-pratsiuye-novyy-reyestr-muzeynoho-fondu

16. UNESCO. (2023, March 1). *Supporting the digitization of museum collections and documentary heritage in Ukraine*. Retrieved from: https://www.unesco.org/en/articles/supporting-digitization-museum-collections-and-documentary-heritage-ukraine

17. United24 Media. (n.d.). *Ukraine's urgent mission to digitize its cultural heritage*. Retrieved from: https://united24media.com/culture/ukraines-cultural-race-to-digitize-history-before-russia-destroys-it-3080

18. *VR Museum of War Memory*. (n.d.). Kyiv Region Tours. Retrieved from: https://kyivregiontours.gov.ua/en/war

19. Wang, H., Du, J., Li, Y., Zhang, L., & Li, X. (2025). Grand challenges in immersive technologies for cultural heritage. *International Journal of Human–Computer Interaction, 41*(21), 13682–13703. https://doi.org/10.1080/10447318.2025.2475996

20. Yezhova, O., Zhao, J., & Pashkevych, K. (2025). Exploring design aspects of online museums: From cultural heritage to art, science and fashion. *Preservation, Digital Technology & Culture, 54*(1), 35–50. https://doi.org/10.1515/pdtc-2024-0044

21. *Archaeologists launch 'virtual museum' to Ukraine's ancient heritage*. (2026, February 18). Radio Free Europe/Radio Liberty. Retrieved from: https://www.rferl.org/a/ukraine-archaeologists-museum-heritage-war/33677091.html

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 391:001.8:050 «2017–2020»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.8

Антоніна КІЗЛОВА
доктор історичних наук, доцент кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, Україна, 03056 (ant_kiz@ukr.net)

Antonina KIZLOVA
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of History Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Beresteiskyi Ave, Kyiv, Ukraine, 03056 (ant_kiz@ukr.net)

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-2056-3834

РЕЦЕНЗУВАННЯ КНИГ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “COSTUME” (2017–2020) В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ КОСТЮМА

Анотація. Мета роботи *– охарактеризувати роль книжкових рецензій у журналі «Costume» в організації досліджень з історії костюма, визначити масштаб і динаміку рецензійного корпусу, його авторську структуру, тематичні пріоритети та основні функції рецензій.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на поєднанні принципів історизму та об’єктивності, корпусного, контент- і функціонального аналізу, порівняльно-історичного методу, бібліографічного й системного підходів.* ***Наукова новизна*** *визначається тим, що рецензійний розділ «Book Reviews» уперше розглянуто як цілісний сегмент наукової комунікації та механізм організації дисциплінарного поля історії костюма: установлено кількісний масштаб і часову оперативність рецензування, охарактеризовано авторську структуру, простежено участь представників редакційної колегії, визначено основні функції рецензій та їх поєднання.* ***Висновки.*** *Рецензійний розділ Costume у 2017–2020 рр. був не допоміжним інформаційним сегментом журналу, а важливим механізмом виробництва, оцінювання та циркуляції знань з історії костюма. Досліджений корпус дає підстави розглядати його як достатньо репрезентативний для аналізу редакційної та комунікативної практики журналу. Оперативність рецензійної практики «Costume» не зводилася до максимально швидкої реакції, а передбачала підтримання актуальності видання в професійній дискусії за умов достатньої аналітичної дистанції. Аналіз авторського складу засвідчив поєднання широкого кола залучених фахівців із невеликим стабільним ядром активних рецензентів. Це свідчить про взаємодію редакційної координації та ширшого професійного експертного середовища. Повторне залучення окремих авторів було пов’язане переважно з відповідністю їхньої професійної компетентності певним тематичним і методологічним сегментам рецензованої літератури. У рецензіях поряд із базовими інформаційною та критично-оцінювальною функціями систематично реалізуються навігаційна, методологічна, легітимаційна, коригувальна й програмна. Їх співвідношення показує, що рецензія в «Costume» переважно не обмежується повідомленням про зміст книги або загальною оцінкою її наукової вартості. Вона орієнтує дослідника в новій літературі, демонструє способи роботи з джерелами й матеріалом, визначає місце нової проблематики в дисциплінарному полі, фіксує недоліки та пропонує напрями їх подолання, а в окремих випадках безпосередньо формулює перспективи досліджень. Кількісні результати підтверджують переважання саме такого багатофункціонального типу. Загалом рецензійна практика «Costume» може бути інтерпретована як форма вторинного виробництва наукового знання, коли рецензент не лише реагує на вже опубліковане дослідження, а й визначає способи його прочитання, межі його наукової цінності та можливості подальшого використання. Особливе значення має те, що через рецензії до професійного поля вводяться не лише нові книги, а й нові джерела, методи, об’єкти та дослідницькі оптики. У цьому сенсі рецензійний розділ бере участь в організації самої структури дисциплінарного поля історії костюма.*

Ключові слова: *дисциплінарне поле, журнал «Costume», історія костюма, історія повсякдення, наукова комунікація, мода, одяг, організація наукових досліджень, рецензійна практика, рецензія.*

BOOK REVIEWS IN THE JOURNAL "COSTUME" (2017–2020) AS A MECHANISM FOR ORGANIZING RESEARCH IN COSTUME HISTORY

Abstract. The aim of the study *is to characterize the role of book reviews in the journal Costume in organizing research on the history of dress, to determine the scale and dynamics of the review corpus, its authorship structure, thematic priorities, and the main functions of reviews.* ***Methodology****. The research methodology is based on a combination of the principles of historicism and objectivity, corpus, content, and functional analysis, the comparative-historical method, and bibliographic and systemic approaches.* ***Scientific novelty****. The novelty of the study lies in the fact that the Book Reviews section is considered for the first time as an integral segment of scholarly communication and a mechanism for organizing the disciplinary field of dress history. The study establishes the quantitative scale and temporal responsiveness of the review practice, characterizes its authorship structure, traces the participation of members of the editorial board, and identifies the main functions of reviews and their combinations.* ***Conclusions****. In 2017–2020, the Costume review section was not merely an auxiliary informational segment of the journal but an important mechanism for the production, evaluation, and circulation of knowledge on the history of dress. The corpus examined provides sufficient grounds for regarding it as representative for analysing the journal's editorial and communicative practices. The timeliness of Costume's reviewing practice did not consist in responding as quickly as possible; rather, it involved maintaining the journal's relevance to professional debate while allowing sufficient analytical distance. Analysis of the authorship structure revealed a combination of a broad range of contributing specialists with a small, stable core of active reviewers. This indicates an interaction between editorial coordination and the broader professional expert community. The repeated engagement of particular authors was primarily associated with the correspondence between their professional expertise and specific thematic and methodological segments of the literature under review. Alongside the basic informational and critical-evaluative functions, the reviews systematically performed navigational, methodological, legitimizing, corrective, and programmatic functions. Their combination demonstrates that a review in Costume generally goes beyond reporting the contents of a book or providing an overall assessment of its scholarly value. It guides researchers through new literature, demonstrates ways of working with sources and material, determines the place of new issues within the disciplinary field, identifies shortcomings and proposes ways of addressing them, and, in some cases, directly formulates prospects for further research. Quantitative results confirm the predominance of this multifunctional type. Overall, the reviewing practice of Costume can be interpreted as a form of secondary knowledge production, in which the reviewer not only responds to a published study but also determines ways of reading it, the limits of its scholarly value, and the possibilities for its further use. Of particular significance is the fact that reviews introduce into the professional field not only new books but also new sources, methods, objects, and research perspectives. In this sense, the review section participates in shaping the very structure of the disciplinary field of dress history.*

Key words: *disciplinary field, «Costume» journal, costume history, history of everyday life, scholarly communication, fashion, clothing, reviewing practice, organization of scholarly research, book review.*

Постановка проблеми. Сучасний науковий журнал є складною системою різних типів публікацій, кожен із яких має власне функціональне призначення в науковій комунікації. В. Касянчук, досліджуючи типи матеріалів у рейтингових журналах гуманітарної тематики, наголосила, що на необхідності розглядати жанрову палітру наукової періодики як окремий предмет дослідження. На її думку, аналізуючи типи публікацій, слід ураховувати не лише редакційні вимоги, а й фактичну структуру опублікованого контенту, адже саме співвідношення різних жанрів дає змогу виявити особливості функціонування конкретного наукового видання. Показово, що серед гуманітарних журналів, котрі дослідила В. Касянчук, рецензії на книги становили другий за частотою тип публікації після наукових статей – 18% усього контенту; поряд із книжковими рецензіями авторка зафіксувала огляди інших ресурсів, виставок, фільмів та інших об'єктів наукової комунікації [1, с. 104]. Водночас кількісне визначення рецензії як окремого жанру саме по собі не пояснює її функціонального значення. О. Ясь, розглядаючи

рецензію у структурі наукової творчості історика, визначає її як один із важливих і найоперативніших видів наукової продукції та наголошує на її функціональній варіативності. Традиційне розуміння рецензії як критичного аналізу й оцінки наукової праці, за О. Ясем, слід доповнити врахуванням її інформаційної функції, яка забезпечує швидке введення нового дослідження до професійного наукового обігу [2, с. 97]. Окремого врахування потребує суперечливий статус книжкової рецензії у сучасній академічній культурі. Ф. Обенг-Одум звертає увагу на її маргіналізацію в умовах панування логіки «publish or perish», коли рецензії можуть бути сприйняті як другорядні публікації, перекази праць або некритичні схвальні відгуки [3, p. 87]. Водночас рецензія залишається формою критичного читання та професійної рефлексії, за допомогою якої нові наукові здобутки включаються до ширшого наукового діалогу, а також окреслюються перспективи досліджень різних проблем. Актуальність дослідження практик публікації книжкових рецензій зумовлена потребою перейти від розгляду їх як допоміжного жанру наукової періодики до аналізу їх реального внеску в циркуляцію історіографічного знання.

Журнал «Costume» посідає особливе місце у формуванні сучасного дослідницького поля історії костюма. Це спеціалізоване рецензоване видання, присвячене дослідженням історичного й сучасного одягу в широких часових та географічних рамках, котре поєднує практичні й теоретичні підходи, концентруючись на соціальному значенні одягу. Водночас структура журналу включає не лише наукові статті, а й рецензії та списки нових книг, журнальних статей і виставок [4; 5]. З 1 січня 2017 р. «Costume» видає «Edinburgh University Press», замість «Taylor & Francise». Видавничий перехід супроводжувався розширенням міжнародної видавничої інфраструктури журналу. Рецензійні матеріали журналу за 2017–2020 рр. послідовно представлені у «free access» та можуть бути систематично зібрані й зіставлені за єдиною процедурою. Важливим є й інституційний контекст журналу [6]. Саме така особливість робить «Costume» показовим для дослідження рецензійної практики як окремого механізму наукової комунікації.

Історія та зміст журналу «Costume» уже ставали предметом наукового дослідження рефлексії, передусім у зв'язку з ювілеями «Costume Society» й осмисленням ролі видання у становленні та розвитку історії костюма. У редакційній статті Е. Сондерс простежено історію створення журналу, його редакційної концепції та інституційного розвитку від перших випусків 1967 р.; особливу увагу приділено прагненню розглядати одяг як важливий складник соціальної історії та поєднувати предметно орієнтовані дослідження з ширшими історичними й міждисциплінарними підходами [7]. Важливим для розуміння редакційної моделі «Costume» є й випуск 2015 р., присвячений 50-річчю заснування «Costume Society». У редакційній статті В. Каммінг і А. Кім наголошено, що поряд із рецензованими науковими статтями журнал містить рецензії та некрологи, які забезпечують більшу гнучкість висловлювання й можливість професійного коментування поза жорсткішими рамками академічних протоколів [8]. Тим самим редакція визначає рецензію не як периферійний додаток до наукових статей, а як важливий елемент комунікативної структури видання, що дає змогу реагувати на актуальні праці, оцінювати їх і підтримувати професійну дискусію. І. Стюарт проаналізувала зміст і структуру матеріалів «Costume» за перші 44 роки його існування. Дослідниця звернула увагу на різноманітність авторського складу, тематичне охоплення журналу, його інформаційний потенціал і значення для доступу до ресурсів та праць з історії костюма [9]. У ювілейному випуску 2015 р. А. Кім як літопис діяльності «Costume Society», реконструювавши на матеріалах спогадів, некрологів, рубрики «Notes and Queries» не лише історію самого видання, а й професійне середовище, де формувалась історія костюма як напрям [10]. В. Каммінг уклала список 50 знакових публікацій журналу за 50 років його існування. Надані до вибраних статей коментарі важливі не лише для оцінки окремих праць, а й для розуміння того, які теми, підходи й дослідницькі напрями професійна спільнота вважає визначальними для інтелектуальної історії «Costume» [11].

Отже, «Costume» розглядали передусім крізь призму історії його створення й розвитку, редакційної концепції, тематичного змісту, авторського середовища, професійної спільноти, визначних публікацій. Водночас рецензійний розділ, зокрема його кількісний масштаб, тематична структура, авторсько-редакційна організація, оперативність і функції, дотепер не був предметом поглибленого аналізу як окремий корпус наукової комунікації.

Метою статті є охарактеризувати роль рецензійної практики журналу «Costume» щодо книг відповідного профілю в організації досліджень з історії костюма: визначити масштаб і динаміку рецензійного корпусу, охарактеризувати його авторську структуру, простежити тематичні пріоритети рецензованих видань і виявити основні функції рецензій. Такий підхід дає змогу уточнити особливості рецензійного розділу «Costume» не лише як засобу інформування про нову наукову продукцію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерельною базою є повні тексти рецензій з усіх випусків журналу за 2017–2020 рр., що дає змогу уникнути вибіркового аналізу окремих показових текстів і простежити рецензійну практику як цілісний сегмент журнальної комунікації. Бібліографічні дані досліджуваних рецензій систематизовано в таблицях 1–4. Надалі за необхідності точно зазначати окремі роботи для поглибленого аналізу для їх точнішої ідентифікації вказуватиметься № п/п із цих таблиць.

Таблиця 1

Книжкові рецензії у журналі “Costume” за 2017 р.

Costume. 2017. Vol. 51. Issue 1. P. 134–143 [12].	**Costume. 2017. Vol. 51. Issue 2. P. 246–267 [13].**
№ п/п, вихідні дані рецензії	№ п/п, вихідні дані рецензії
1.51.1. Taylor E. Julian Robinson and Gracie Calvey, The Fine Art of Fashion Illustration. P. 134–135.	1.51.2. Nutz B. Medieval Clothing and Textiles 11, ed. by Robin Netherton and Gale R. Owen-Crocker. P. 246–247.
2.51.1. Ness C. April Calahan, Fashion Plates: 150 Years of Style, ed. by Karen Trivette Cannell. P. 135–136.	2.51.2. Tarrant N. E. A. Aileen Ribeiro, Clothing Art: The Visual History of Fashion, 1600–1914. P. 247–253.
3.51.1. Byrde P. Ingrid Mida and Alexandra Kim, The Dress Detective. A Practical Guide to Object-Based Research in Fashion. P. 137–138.	3.51.2. Hitchcock F. Anne Hollander, Sex and Suits. P. 253–254.
4.51.1. Salen J. Suzanne Rowland, Making Edwardian Costumes for Women. P. 138–139.	4.51.2. Campbell K. C. Lynne Zacek Bassett, with Robin Jaffee Frank, Gothic to Goth: Romantic Era Fashion and its Legacy. P. 254–256.
5.51.1. Mackrell A. Megan Hess, Coco Chanel. The Illustrated World of a Fashion Icon. P. 139.	5.51.2. Poppy P. Cassidy Percoco, Regency Women’s Dress: Techniques and Patterns 1800–1830. P. 256–257.
6.51.1. Ripley G. Andrew Bolton, Manus x Machina Fashion in an Age of Technology. P. 140–141.	6.51.2. Stevens C. Jane Bradbury and Edward Maeder, American Style and Spirit: Fashions and Lives of the Roddis Family 1850–1995. P. 257–260.
7.51.1. Anderson F. London Couture 1923–1975: British Luxury, ed. by Amy de la Haye and Edwina Ehrman. P. 141–142.	7.51.2. Taylor L. Wendy Salmond, Wifried Zeisler and Russell E. Martin, Constantin Makovsky: The Tsar’s Painter in America and Paris. P. 260–261.
8.51.1. Ballard L.-M. Pravina Shukla, Costume: Performing Identities through Dress. P. 142–143.	8.51.2. Toomer H. Angela Lynne, Nursery Days. P. 261–262.
	9.51.2. Behlen B. Valerie Steele and Melissa Mara, with Susanne Bartsch and Waleed Khairzada, Fashion Underground: The World of Susanne Bartsch. P. 262–263.
	10.51.2. O’Neill A. Carol Tulloch, The Birth of Cool. Style Narratives of the African Diaspora. P. 263–265.
	11.51.2. Quinton R. Louise Coffey-Webb, Managing Costume Collections: An Essential Primer. P. 265–266.
	12.51.2. Cole S. Fashion Studies: Research Methods, Sites and Practices, ed. by Heike Jenss. P. 266–267.

Таблиця 2

Книжкові рецензії у журналі “Costume” за 2018 р.

Costume. 2018. Vol. 52. Issue 1. P. 135–152 [14].	**Costume. 2018. Vol. 52. Issue 2. P. 290–307 [15].**
№ п/п, вихідні дані рецензії	№ п/п, вихідні дані рецензії
1.52.1. Walton Rogers P. Ulla Mannering, Iconic Costumes. Scandinavian Late Iron Age Costume Iconography. P. 135–136.	1.52.2. Capwell T. Donald J. LaRocca, How to Read European Armor. P. 290–291.
2.52.1. Taylor E. Colors in Fashion, ed. by Jonathan Faiers and Mary Westerman Bulgarella. P. 136–138.	2.52.2. Ashelford J. Elizabeth Currie, Fashion and Masculinity in Renaissance Florence. P. 291–292.
3.52.1. Sprecher D. Alan Hopkins and Vanessa Hopkins, Waistcoats: From the Hopkins Collection c. 1720–1950. P. 138–140.	3.52.2. Tankard D. Margaret Spufford and Susan Mee, The Clothing of the Common Sort 1570–1700. P. 292–293.
4.52.1. Campbell K. C. An Agreeable Tyrant: Fashion After the Revolution, ed. by Alden O’Brien. P.140–144.	4.52.2. North S. Timothy Campbell, Historical Style: Fashion and the New Mode of History, 1740–1830. P. 294–295.
5.52.1. Jarvis A. Fiona Anderson, Tweed. P. 144–146.	5.52.2. David A. M. Carolyn A. Day, Consumptive Chic: A History of Beauty, Fashion, and Disease. P. 295–296.
6.52.1. Ness C. Lesley Ellis Miller, Balenciaga: Shaping Fashion. P. 146–147.	6.52.2. Lambert M. Bianca M. Du Mortier, Costume and Fashion, Rijksmuseum. P. 296–297.
7.52.1. Berkowitz M. Carol Zemel, Looking Jewish: Visual Culture and Modern Diaspora. P. 147–148.	7.52.2. Kelley V. Cheryl Buckley and Hazel Clark, Fashion and Everyday Life: London and New York. P. 297–298.
8.52.1. Ripley G. Andrew Bolton, Rei Kawakubo / Comme des Garçons: Art of the In-Between. P. 148–150.	8.52.2. Evans G. Peter Kimpton, Edwardian Ladies’ Hat Fashions. Where did you get that hat? P. 299–300.
9.52.1. Hodge C. M. Barbara Brownie, Acts of Undressing. Politics, Eroticism and Discarded Clothing. P. 150–151.	9.52.2. Mackrell A. Catherine Tackley, Rhythm & Reaction: The Age of Jazz in Britain. P. 300.
10.52.1. Isaac V. Donatella Barbieri, Costume in Performance: Materiality, Culture and the Body. P. 151–152.	10.52.2. Salen J. [a] Suzanne Rowland, Making Vintage 1920s Clothes for Women. [b] Sarah Magill, Making Vintage 1940s Clothes for Women. P. 301.
	11.52.2. Isaac V. Gary Chapman, Dolly Tree, A Dream of Beauty. P. 302–303.
	12.52.2. Walker I. Sheila Cliffe, The Social Life of Kimono. P. 303–304.
	13.52.2. Hitchcock F. Francesca Granata, Experimental Fashion: Performance Art, Carnival and the Grotesque Body. P. 304–306.
	14.52.2. Singer P. Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress, ed. by Mary M. Brooks and Dinah D. Eastop. P. 306–307.

Таблиця 3

Книжкові рецензії у журналі “Costume” за 2019 р.

Costume. 2019. Vol. 53. Issue 1. P. 126–142 [16].	**Costume. 2019. Vol. 53. Issue 2. P. 284–297 [17].**
1	**2**
№ п/п, вихідні дані рецензії	№ п/п, вихідні дані рецензії
1.53.1. Brandenburgh C. Elizabeth Coatsworth and Gale R. Owen-Crocker, Clothing the Past: Surviving Garments from Early Medieval to Early Modern Western Europe. P. 126–127.	1.53.2. Poppy P. The Household Inventories of Helmingham Hall (Suffolk), 1597–1741, ed. by Moira Colman. P. 284.
2.53.1. Miller L. E. Clare Backhouse, Fashion and Popular Print in Early Modern England: Depicting Dress in Black-Letter Ballads. P. 127–128.	2.53.2. Wilcox D. Janet Arnold, Jenny Tiramani, Luca Costigliolo, et al., Patterns of Fashion 5: The Content, Cut, Construction and Context of Bodies, Stays, Hoops and Rumps c.1595–1795. P. 285–286.
3.53.1. Mikhaila N. Elizabeth Friendship, Making Working Women’s Costume: Patterns for Clothes from the Mid-15th to Mid-20th Centuries. P. 129.	3.53.2. Burman B. Pam Inder, Dresses and Dressmaking from the Late Georgians to the Edwardians. P. 286–287.

Продовження таблиці 3

1	2
4.53.1. Johnston L. Rachel Worth, Clothing and Landscape in Victorian England, Working-Class Dress and Rural Life. P. 130–131.	4.53.2. Nicklas C. Deirdre Murphy, The Young Victoria. P. 288–289.
5.53.1. Tarrant N. E. A. Heather Toomer, Fashionable White-Embroidered Accessories c.1840 to 1900. P. 131.	5.53.2. Buruma A. Jess Berry, House of Fashion. P. 289–290.
6.53.1. Nicklas C. Don Chapman, Wearing the Trousers: Fashion, Freedom and the Rise of the Modern Woman. P. 132–133.	6.53.2. Marschner J. Kate Strasdin, Inside the Royal Wardrobe: A Dress History of Queen Alexandra. P. 290–291.
7.53.1. Shawcross R. Edward Maeder, Walk This Way: Footwear from the Stuart Weitzman Collection of Historic Shoes. P. 133–135.	7.53.2. Reeder J. G. Michèle Gerber Klein, Charles James: Portrait of an Unreasonable Man. P. 291–292.
8.53.1. Lorenzo, de V. A. [a] Mariu Emilas, Balenciaga: Mi Jefe; [b] Hubert de Givenchy, Denis Itxaso, Tony Willlis, Eloy Martinez de la Pera and Igor Uria, Rachel L. Mellon. P. 135–137.	8.53.2. Cole S. Daniel Delis Hill, Peacock Revolution: American Masculine Identity and Dress in the Sixties and Seventies. P. 292–294.
9.53.1. Bradford J. Kate Nelson Best, The History of Fashion Journalism. P. 137–138.	9.53.2. Banić S. Andrew Bolton, Heavenly Bodies: Fashion and the Catholic Imagination. P. 294–295.
10.53.1. Blackman C. Fashion Game Changers. Reinventing the 20th Century Silhouette, ed. by Karen Van Godtsenhoven, Miren Arzalluz and Kaat Debo. P. 138–139.	10.53.2. Geissler S.-M. Therèsa M. Winge, Costuming Cosplay: Dressing the Imagination. P. 295–296.
11.53.1. Gilbert J. European Fashion: The Creation of a Global Industry, ed. by Regina Lee Blaszczyk and Véronique Pouillard. P. 139–141.	11.53.2. Taylor L. Clair Hughes, Hats. P. 296–297.
12.53.1. Ripley G. Fashion Curating: Critical Practice in the Museum and Beyond, ed. by Annamari Vänskä and Hazel Clark. P. 131–142.	

Таблиця 4

Книжкові рецензії у журналі «Costume» за 2020 р.

Costume. 2020. Vol. 54. Issue 1. P. 151–164 [18].	Costume. 2020. Vol. 54. Issue 2. P. 272–281 [19].
1	2
№ п/п, вихідні дані рецензії	№ п/п, вихідні дані рецензії
1.54.1. Davidson H. Kimberly S. Alexander, Treasures Afoot: Shoe Stories from the Georgian Era. P. 151–152.	1.54.2. Richardson J. French Fashion, Women & The First World War, ed. by Maude Bass-Krueger and Sophie Kurkdjian. P. 272–274.
2.54.1. Majer M. Fashion in European Art: Dress and Identity, Politics and the Body, 1775–1925, ed. by Justine De Young. P. 152–154.	2.54.2. Jones M. Jenny Lister, Mary Quant. P. 274–275.
3.54.1. Taylor L. The Pioneer Clothing Project, Oysters and Oilskins: The Clothes of Victorian East Coast Fishermen. P. 154–155.	3.54.2. Bailey-Dowling J. Fashion Crimes: Dressing for Deviance, ed. by Joanne Turney. P. 275–276.
4.54.1. [a] Hughes C. Kiera Vaclavik, Fashioning Alice: The Career of Lewis Carroll's Icon, 1860–1901. [b] Rebecca-Anne C. Do Rozario, Fashion in the Fairy-Tale Tradition: What Cinderella Wore. P. 155–157.	4.54.2. McLoughlin M. Kerry Taylor, Galliano: Spectacular Fashion. P. 276–277.
5.54.1. Wahl K. Tailored for Freedom. The Artistic Dress around 1900 in Fashion, Art and Society, ed. by Magdalena Holzhey and Ina Ewers-Schultz. P. 157–158.	5.54.2. Pollen A. Fashion and Politics, ed. by Djurdja Bartlett. P. 278–279.
6.54.1. Salen J. Ciara Phipps and Claire Reed, Making Vintage 1930s Clothes for Women. P. 158–159.	6.54.2. Nicklas C. Fashion, Identity and Power in Modern Asia, ed. by Kyunghee Pyun and Aida Yuen Wong. P. 280–281.
7.54.1. Salen J. Theresa Parker, Making Vintage 1950s Clothes for Women. P. 159–160.	
8.54.1. Boydell C. Konstantina Hlaváčová, The Mad Silkman: Zika and Lida Ascher Textiles and Fashion. P. 160–161.	

Продовження таблиці 4

1	2
9.54.1. Kett A. V. Fashion, Agency and Empowerment: Performing Agency, Following Script, ed. by Annette Lynch and Katalin Medvedev. P. 161–162.	
10.54.1. Lee Yu. Fashion in Multiple Chinas: Chinese Styles in the Transglobal Landscape, ed. by Wessie Ling and Simone Segre-Reinach. P. 163–164.	
11.54.1. Isaac V. Barbara Burman and Ariane Fennetaux, The Pocket: A Hidden History of Women's Lives, 1660–1900. P. 270–272.	

Важливо розрізняти бібліографічні позиції та власне тексти рецензій: у корпусі налічується 84 рецензовані бібліографічні позиції, тоді як у текстах рецензій К. Х'юджес, Дж. Сален, А. В. де Лоренцо охарактеризовано по два різні видання. Під час підрахунку статистики оперативності рецензій ураховуються окремі праці в межах однієї рецензії окремо, в інших випадках – бібліографічні позиції.

Цифрова доступність джерел у цьому дослідженні має значення не лише як технічна передумова формування корпусу. Її значення полягає насамперед у тому, що вона створює умови для повноти, прозорості й відтворюваності корпусного аналізу. Рецензія ж як така покликана оперативно орієнтувати професійну спільноту в новій науковій продукції, тож за умови цифрової доступності можливості для цього розширюються. Водночас цифрова доступність не розглядається як критерій оцінювання наукової якості рецензованої праці або рецензії.

Теоретико-методологічна рамка дослідження ґрунтується на поєднанні кількох підходів до рецензій. В. Касянчук розглядає книжковий огляд як самостійний тип публікації у структурі наукового журналу [1, с. 104–105]. О. Ясь передусім виокремлює інформаційну та критично-оцінювальну функції рецензії, її оперативність і функціональну варіативність [2, с. 97, 98, 105]. Ф. Обенг-Одум розглядає рецензію як практику критичного читання та включення нової праці до ширшого наукового діалогу [3]. Е. Д. Лі, Б. Т. Грін, К. Д. Джонсон і Дж. Найквіст конкретизують критерії професійного оцінювання рецензованої праці – її цілей, змісту, аргументації, якості, внеску, відповідності цільовій аудиторії та співвідношення з іншими дослідженнями [20, p. 63–65]. Тож у статті, виходячи із сукупності поглядів згаданих дослідників, розглядаються п'ять пов'язаних функцій рецензії: навігаційна, методологічна, легітимаційна, коригувальна та програмна, які конкретизують ширші інформаційну та критично-оцінювальну функції.

За півріччями рецензії розподіляються нерівномірно. Утім, наявність рецензій у кожному з досліджуваних випусків дає підстави стверджувати, що розділ «Book Reviews» – це регулярна частина редакційної політики, через яку журнал систематично реагує на появу нових досліджень. Така регулярність принципово значуща для розуміння організаційної функції розділу. Читач отримує можливість не лише ознайомитися з окремими новими виданнями, а й побачити, які теми, періоди, регіони, методи та дослідницькі підходи в певний момент стають предметом професійної уваги.

Одним із важливих показників функціонування рецензійного розділу є час між появою рецензованого видання та публікацією рецензії. Його аналіз дає змогу оцінити, наскільки оперативно журнал реагував на нову наукову продукцію. Щодо випадків рецензування видань уже в рік їх публікації: 2017 р. (табл. 1: 2.51.2; 6.51.2); 2018 р. (табл. 2: 9.52.2); 2019 р. (табл. 3: 4.53.2). Ці випадки особливо виразно демонструють функцію рецензійного розділу як оперативного каналу професійної комунікації.

Однак найтиповішою моделлю є така, коли рецензія виходила наступного календарного року після книги. 2017 р. рецензійний розділ систематично реагував на публікації 2016 р.

(табл. 1: 4.51.1; 6.51.1; 3.51.2; 4.51.2; 10.51.2; 11.51.2; 12.51.2). 2018 р. – 2017 р. (табл. 2: 3.52.1; 5.52.1; 6.52.1; 8.52.1; 10.52.1; 1.52.2; 2.52.2; 3.52.2; 5.52.2; 6.52.2; 7.52.2; 8.52.2; 10.52.2 a; 10.52.2 b; 11.52.2; 12.52.2; 14.52.2). 2019 р. значна частина рецензованих праць датована 2018 р. (табл. 3: 3.53.1; 4.53.1; 5.53.1; 7.53.1; 10.53.1; 11.53.1; 1.53.2; 2.53.2; 3.53.2; 5.53.2; 7.53.2; 8.53.2; 9.53.2; 10.53.2), а 2020 р. – 2019 р. (табл. 4: 2.54.1; 4.54.1 a; 6.54.1; 7.54.1; 8.54.1; 9.54.1; 11.54.1; 1.54.2; 2.54.2; 3.54.2; 4.54.2; 5.54.2). Водночас дворічний інтервал (табл. 1: 1.51.1; 2.51.1; 3.51.1; 5.51.1; 7.51.1; 8.51.1; 1.51.2; 5.51.2; 7.51.2; 8.51.2; 9.51.2; табл. 2: 1.52.1; 2.52.1; 4.52.1; 9.52.1; 4.52.2; 13.52.2; табл. 3: 1.53.1; 2.53.1; 6.53.1; 8.53.1 a; 8.53.1 b; 9.53.1; 12.53.1; 6.53.2; 11.53.2; табл. 4: 1.54.1; 3.54.1; 4.54.1 b; 5.54.1; 10.54.1; 16.54.2) часто стосується фундаментальних, міждисциплінарних або спеціалізованих видань, які потребували ґрунтовнішого опрацювання. Лише одна рецензія – М. Берковіца на працю 2015 р. «Looking Jewish: Visual Culture and Modern Diaspora» (автор – К. Земель) вийшла через три роки – 2018 р. (табл. 2: 7.52.1), що також не слід трактувати як відсутність оперативності.

Загалом чотири рецензії із 87 (4,6%) опубліковано того самого року, що й рецензована праця; 50 (57,46%) – через один рік; 32 (36,8%) – через два роки; лише одна рецензія (1,14%) – через три роки (табл. 1–4).

Окремої уваги потребує структура кола авторів рецензійного розділу «Costume», бо її аналіз дає змогу перейти до характеристики способів організації експертного середовища журналу. Протягом досліджуваного періоду рецензії підготували 65 авторів (табл. 1–4). Їхня участь у роботі розділу була нерівномірною. 52 автори (80%) були рецензентами лише один раз, вісім авторів (12,3%) підготували по дві рецензії, чотири автори (6,15%) – по три, а один автор (1,54%) – чотири рецензії. Особливо показовою є група найактивніших рецензентів. В. Ісаак, Ш. Ніклас, Дж. Ріплі та Л. Тейлор підготували по три рецензії кожна, тоді як Дж. Сален стала рецензенткою чотири рази. Тож лише п’ять авторів, або 7,7% від загалу, забезпечили 16 із 84 рецензій (19,0%). Це вказує на відкритість рецензійного розділу до широкого кола фахівців, що забезпечувало різноманітність авторських позицій за існування невеликого, але достатньо продуктивного й затребуваного ядра авторів, чия систематична участь у формуванні рецензійного контенту створювала певну спадкоємність і стабільність оцінювання нової наукової літератури.

Особливий інтерес становить група авторів із найвищою повторною активністю, адже специфіка їхніх рецензій дає змогу з’ясувати, чи була повторна участь пов’язана з певною спеціалізацією.

Найбільш сталими тематично є рецензії Дж. Сален (в одній із них охарактеризовано одразу дві книги). У рецензії на «Making Edwardian Costumes for Women» С. Роуленд увагу приділено використанню музейних предметів як основи для створення викрійок, історичних технік шиття, способів носіння одягу та реконструкції окремих елементів костюма. Подальші рецензії присвячено виданням «Making Vintage 1920s Clothes for Women» С. Роуленд й у тому самому тексті «Making Vintage 1940s Clothes for Women» С. Мегілл, а також «Making Vintage 1930s Clothes for Women» і «Making Vintage 1950s Clothes for Women» К. Фіппс і К. Рід, орієнтованим на реконструкцію жіночого одягу різних періодів XX ст. (табл. 1: 4.51.1; табл. 2: 10.52.2 a; 10.52.2 b; табл. 4: 6.54.1; 7.54.1). Експертність Дж. Сален була пов’язана з оцінюванням видань, де історія костюма поєднується з реконструкцією, кроєм, технікою виготовлення та практичною роботою з речовими джерелами. Отже, її повторне залучення має виразну предметно-технологічну спеціалізацію.

Іншу модель демонструє В. Ісаак. У рецензії на «Costume in Performance: Materiality, Culture and the Body» Д. Барб’єрі увагу зосереджено на зв’язку костюма з виставою, тілом, антропологією, гендерними студіями, мистецтвом, театром і матеріальною культурою. Рецензія на «Dolly

Tree, A Dream of Beauty» Г. Чепмана переносить цю увагу до історії костюмного дизайну для сцени та кіно, тоді як «The Pocket: A Hidden History of Women's Lives, 1660–1900» Б. Берман і А. Феннето репрезентують підхід до невеликого предмета одягу як джерела жіночої, соціальної та матеріальної історії (табл. 2: 10.52.1; 11.52.2; табл. 4: 11.54.1). Отже, повторна участь В. Ісаак характеризується не вузькою предметною спеціалізацією, а стійкою орієнтацією на міждисциплінарне трактування костюма.

Ш. Ніклас у рецензії на «Wearing the Trousers: Fashion, Freedom and the Rise of the Modern Woman» Д. Чепмена розглядає жіночий одяг у контексті реформування одягу, соціальних змін, жіночої історії та політичної активності; особливу увагу звертає на використання газетних матеріалів і архівної документації. У її рецензії на «The Young Victoria» Д. Мерфі одяг розглядається через поєднання листів, щоденників, малюнків, живопису, збережених предметів одягу й аксесуарів. Нарешті, рецензія на «Fashion, Identity and Power in Modern Asia» (ред. К. Піун і А. Ю. Вонг) розширює перспективу до проблем ідентичності, влади, гендеру, споживання, колоніалізму та транскультурних зв'язків у Східній Азії (табл. 3: 6.53.1; 4.53.2; табл. 4: 6.54.2). Тож повторна участь Ш. Ніклас представляє соціокультурний і політичний підходи до історії одягу, що дає змогу розглядати костюм як інструмент формування ідентичності й суспільних відносин.

Дж. Ріплі рецензувала працю «Manus x Machina: Fashion in an Age of Technology» Е. Болтона, присвячену співвідношенню ручної та машинної роботи, технологічним процесам, професіям, дотичним до виробництва одягу й ролі консервації у дослідженні предметів. У відрецензованій книзі «Rei Kawakubo / Comme des Garçons: Art of the In-Between» Е. Болтона предметом аналізу є концептуальні межі між модою, мистецтвом і дизайном, авангардна практика та музейна виставка. Натомість видання «Fashion Curating: Critical Practice in the Museum and Beyond» (ред. А. Вянскя і Г. Кларк) зосереджується на розвитку модного кураторства, сучасних стратегіях музейної репрезентації, цифрових медіа, консервації та взаємодії музею з комерційним середовищем (табл. 1: 6.51.1; табл. 2: 8.52.1; табл. 3: 12.53.1). Отже, повторне залучення Дж. Ріплі пов'язане з її експертністю на перетині сучасної моди, музейних студій, історії матеріальної культури та нових способів інтерпретації й презентації костюма.

Л. Тейлор звернула увагу на працю «Constantin Makovsky: The Tsar's Painter in America and Paris» В. Салмонд, В. Цайслера та Р. Е. Мартіна, де костюм розглядається в контексті художньої репрезентації, міжнародної циркуляції образів та історично стилізованого костюма. У «Hats» К. Х'юджес увага переноситься на історію головних уборів, їхні гендерні та соціальні функції, тоді як праця «Oysters and Oilskins: The Clothes of Victorian East Coast Fishermen», підготовлена в рамках «The Pioneer Clothing Project», представляє одяг робітників і місцеву матеріальну культуру (табл. 1: 7.51.2; табл. 2: 11.53.2; табл. 4: 3.54.1). Тож повторна участь Л. Тейлор пов'язана з послідовним трактуванням одягу як соціального й культурного явища, здатного віддзеркалювати клас, професію, гендер, регіональну належність і суспільні зміни.

Зіставлення кола авторів рецензій зі складом редакційної структури журналу дає змогу визначити, якою мірою до підготовки рецензій залучалися безпосередньо члени редакційної колегії та інші особи, пов'язані з редакційною організацією журналу. Серед 65 авторів рецензій виявлено вісім осіб, які одночасно входили до складу редакції або редакційної колегії «Costume»: К. Стівенс, Б. Берман, П. Бірд, Ш. Коул, А. М. Девід, П. Поппі, Н. Е. А. Таррант і Л. Тейлор (табл. 1–4) [21]. Отже, представники редакційного складу становили 12,3% загального авторського складу рецензій. Ці вісім авторів разом підготували 13 із 84, тобто 15,5% рецензій. 12,3% авторів забезпечили 15,5% рецензій. Особливо показовим є розподіл активності всередині цієї групи. К. Стівенс, Б. Берма, П. Бірд і А. М. Девід підготували по одній рецензії. Ш. Коул, П. Поппі й Н. Е. А. Таррант стали рецензентами двічі, й лише Л. Тейлор,

котра це зробила тричі (табл. 1–4), увійшла до ядра найактивніших авторів розділу. Усе це свідчить про певну концентрацію рецензійної активності серед осіб, безпосередньо залучених до редакційної роботи, хоча їхня участь не була панівною.

Водночас частина представників редакційної структури, попри їхній безпосередній зв'язок із журналом, не представлена серед авторів рецензій у досліджуваному корпусі. Це, зокрема, К. Брювард, Дж. Дрюзідоу, М. Гейворд, М. Кайт, М. Мейнорд, А. Ріберіо, Е. Тарлол та В. Вільсон. Так само серед авторів рецензій не виявлено А. Кім, зазначеної як «Reviews Editor» [21]. Її ім'я, однак, є у самому рецензійному корпусі в іншій ролі: вона є співавторкою І. Міди у виданні «The Dress Detective. A Practical Guide to Object-Based Research in Fashion», яке рецензувала П. Бірд (табл. 1: 3.51.1). Отже, участь у редколегії не накладала автоматично обов'язку готувати саме рецензії для розділу, як і чиясь відсутність серед авторів рецензій не означала автоматично відсутності у його бібліографічному полі.

Тематичний і функціональний аналіз дає змогу перейти від питання «що рецензувалося?» до питання «як рецензійний розділ організовував професійне прочитання нової літератури?». Тому перш ніж перейти до аналізу кількісних показників, розглядаються конкретні приклади рецензій для унаочнення, як установлювалися ознаки рецензій, котрі потім підраховуються.

Аналіз повного корпусу рецензій «Costume» крізь призму концепції О. Яся, який виокремлює як основоположні їх інформаційну та критично-оцінювальну функції [2, с. 97, 98], дає змогу розглянути їх не лише як короткі повідомлення про нові видання, а як особливу форму наукової комунікації, у межах якої нова праця одночасно вводиться до професійного обігу та отримує експертну інтерпретацію.

Інформаційна функція рецензій у «Costume» реалізується в усіх рецензіях (табл. 1–4) насамперед через те, що рецензенти зазвичай не обмежуються бібліографічним повідомленням. Вони реконструюють зміст книги, характеризують її структуру, джерельну базу, методологічні підходи, хронологічні та географічні межі, типи використаних матеріалів і цільову аудиторію. Наприклад, Е. Тейлор у рецензії на «The Fine Art of Fashion Illustration» Дж. Робінсон і Г. Калві не лише повідомляє про структуру та ілюстративну базу видання, а й визначає модну ілюстрацію як окрему, недостатньо оцінену галузь, звертаючи увагу на приватну колекцію, професійну компетентність автора та історичний потенціал цього матеріалу (табл. 1: 1.51.1). К. Несс у рецензії на «Fashion Plates: 150 Years of Style, ed. by Karen Trivette Cannell» Е. Келеген перетворює повідомлення про видання на коротку історію модних ілюстрацій як джерела. Вона характеризує хронологічний принцип організації матеріалу, колекцію «Fashion Institute of Technology», співвідношення модної ілюстрації із соціальною та політичною історією, а також показує вплив фотографії на розвиток цього типу візуального матеріалу (табл. 1: 2.51.1). Ця особливість особливо виразна у рецензіях на праці, що вводять до історії костюма нові джерела або методи. У рецензії П. Бірд на «The Dress Detective. A Practical Guide to Object-Based Research in Fashion» І. Міди й А. Кім докладно пояснюються принцип предметно орієнтованих досліджень, робота з музейними предметами, фотографіями, модними ілюстраціями та іншими візуальними матеріалами. Рецензентка фактично повідомляє читачеві не лише про зміст книги, а й про запропоновану в ній дослідницьку процедуру (табл. 1: 3.51.1). Отже, інформаційна функція рецензій «Costume» передбачає повідомлення не лише про нове видання, а й про те, як його може використати дослідник. У цьому сенсі рецензія виконує своєрідну навігаційну функцію всередині дисципліни.

Критично-оцінювальна функція виявляється практично в усьому корпусі, але реалізується з різною інтенсивністю. Показовою є рецензія Е. Тейлор на «The Fine Art of Fashion Illustration» Дж. Робінсон і Г. Калві. Позитивна оцінка професійної компетентності авторів поєднується з критикою недостатньої академічної строгості, браку належних посилань на

цитати й недостатньої глибини для досвідченого дослідника історії костюма. Рецензентка водночас визнає значення книги як вступу до предмета і застерігає від її використання як повноцінного академічного дослідження (табл. 1: 1.51.1). Ще виразніше критично-оцінювальна функція реалізується у рецензії С. Норс на «Historical Style: Fashion and the New Mode of History, 1740–1830» Т. Кемпбелла. Рецензентка не просто викладає основну тезу книги, а перевіряє її на відповідність джерельним матеріалам, виявляє хронологічні й аргументаційні проблеми, звертає увагу на брак доказів щодо впливу модних ілюстрацій на історіографічні праці (табл. 2: 4.52.2). У рецензіях фактично проводиться експертна перевірка доказової сили авторської концепції.

Окремий рівень становить критика джерельної бази. У значній частині рецензій рецензент фактично перевіряє, наскільки коректно автор книги використовує візуальні, матеріальні чи документальні джерела. Показовим прикладом є рецензія Н. Міхаіли на «Making Working Women's Costume: Patterns for Clothes from the Mid-15th to Mid-20th Centuries» Е. Френдшіп. Рецензентка визнає практичну користь видання, але критикує відсутність приміток, нечітке розмежування авторських суджень і документованих фактів, брак джерел для значної частини викрійок та надмірну широту хронологічного охоплення (табл. 3: 3.53.1). Тож рецензія фактично встановлює критерії джерельної верифікованості реконструкції.

Загалом у «Costume» рецензенти оцінюють не лише загальну наукову цінність праці, а й її джерельну базу, методологію, аргументацію, структуру, повноту бібліографії, якість ілюстрацій, співвідношення тексту і візуального матеріалу, відповідність заявленій меті й цільовій аудиторії (табл. 1–4). Високо оцінюються не просто книги з великою кількістю ілюстрацій або предметів, а праці, у яких матеріал супроводжується належною документацією, контекстуалізацією, методологічною рефлексією та переконливою аргументацією. Натомість рецензенти систематично вказують на слабкі посилання, відсутність джерел, недостатню контекстуалізацію, хронологічні прогалини, надмірну описовість, невиправдані узагальнення або недостатню увагу до окремих груп. При цьому критична функція не обов'язково означає негативну оцінку: вона полягає у диференційованому визначенні наукової цінності видання.

Е. М. Девід у рецензії на «Consumptive Chic: A History of Beauty, Fashion, and Disease» К. А. Дей спочатку реконструювала попередню історіографію зв'язку одягу та здоров'я, назвала праці С. М. Ньютон, П. Каннінгем, П. Бланка й К. Еванс, а потім визначила внесок К. А. Дей у розвиток цього напряму. Водночас вона вказала на недостатньо розроблений аспект раси та імперіалізму й прямо сформулювала перспективу, яку могли б розвинути інші дослідники (табл. 2: 5.52.2). Тож критична оцінка в рецензіях «Costume» може бути порівняльною та історіографічною.

Навігаційна функція виникає там, де інформаційна переходить у орієнтування читача в новому дослідницькому матеріалі [1–3; 20]: для яких дослідницьких завдань ця праця потрібна, кому вона буде корисна і яке місце займає серед доступної літератури.

Найвиразніше це видно в рецензії Е. Тейлор Taylor на «The Fine Art of Fashion Illustration» Дж. Робінсон і Г. Калві. Рецензентка характеризує не лише зміст книги, а й її потенційну аудиторію та можливості використання для історії мистецтва, матеріальної культури й моди. Водночас вона застерігає, що книга є радше вступом до теми (табл. 1: 1.51.1). Аналогічні риси має, наприклад, рецензія П. Бірд на «The Dress Detective. A Practical Guide to Object-Based Research in Fashion» І. Міди й А. Кім. Особливо важливо, що практичні чеклісти для спостереження й осмислення визначаються як інструменти, потенційно корисні для майбутньої роботи з музейними колекціями (табл. 1: 3.51.1). Отже, читач отримує відповідь не лише на питання «про що ця книга?», а й «чи потрібна вона мені як досліднику?» та «для чого потрібна?».

А навігаційна функція перетворює рецензійний розділ на своєрідну систему професійної орієнтації у літературі з історії костюма.

Методологічна функція виникає тоді, коли рецензія переходить від оцінювання результату до оцінювання способу виробництва знання [1–3; 20]. Це добре видно в рецензіях на видання, присвячені предметно орієнтованому дослідженню, музейному зберіганню, консервації, реконструкції та кураторству. Наприклад, П. Сінгер у рецензії на «Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress» (ред. М. Брукс і Д. Д. Істоп) аналізує співпрацю кураторів і консерваторів, значення фізичного дослідження предмета, документації та міждисциплінарних методів для інтерпретації історичного одягу (табл. 2: 14.52.2). Р. Квінтон у рецензії на «Managing Costume Collections: An Essential Primer» Л. Кофі-Вебб оцінює книгу вже як інструмент практичної організації роботи з колекціями, включаючи документування, середовище зберігання, експонування й ресурси для подальшої роботи (табл. 1: 11.51.2). Н. Е. А. Таррант у рецензії на «Clothing Art: The Visual History of Fashion, 1600–1914» А. Рібейро особливо наголошує на необхідності зіставляти художні зображення одягу зі збереженими реальними предметами, бо художник не завжди відтворює костюм буквально (табл. 1: 2.51.2). Таким чином, через оцінку конкретної книги формується методологічне правило роботи з одним із ключових видів джерел в історії костюма.

Отже, через рецензійний розділ до наукового поля входять не лише нові об'єкти дослідження, а й нові способи їх бачення, опису, збереження, реконструкції та інтерпретації. Це особливо важливо для історії костюма з її широким міждисциплінарним контекстом.

Легітимаційна функція вона виникає тоді, коли критично-оцінювальна функція рецензії переходить у визначення того, які предмети, напрями, методи й дослідницькі проблеми заслуговують на включення до дисциплінарного поля [1–3; 20]. Показовою є рецензія Е. Тейлор на «The Fine Art of Fashion Illustration» Дж. Робінсон і Г. Калві. Рецензентка не просто оцінює книгу, а фактично підтримує необхідність ставитися до модної ілюстрації як до серйозного предмета дослідження (табл. 1: 1.51.1), сприяючи легітимації візуальної ілюстрації як джерела з історії костюма.

У рецензії А. О'Ніла на «The Birth of Cool. Style Narratives of the African Diaspora» одяг постає джерелом для дослідження африканської діаспори, ідентичності, міграції, раси та культурної пам'яті (табл. 1: 10.51.2). Тож рецензія легітимує розширення предметного поля історії костюма за межі власне історії моди.

Рецензія Дж. Річардсон на «French Fashion, Women & The First World War» (ред. М. Басс-Крюгер і С. Куркджян) демонструє значення історії костюма для ширшого вивчення Першої світової війни та жіночого досвіду (табл. 4: 1.54.2). У цьому разі рецензія фактично легітимує історію костюма як основи для ширших історичних досліджень.

У рецензії Ю. Лі на «Fashion in Multiple Chinas: Chinese Styles in the Transglobal Landscape» (ред. В. Лінг і С. Сегре-Рейнах) особливе значення надається деколонізації модного дискурсу, транснаціональним зв'язкам, подоланню уявлення про Китай як переважно місце виробництва модних речей і включенню локальних та глобальних перспектив (табл. 4: 10.54.1). Отже, рецензія стає частиною зміни дисциплінарної оптики.

Коригувальна функція найбільш безпосередньо випливає з критично-оцінювальної. Але її значення ширше за вказівку на недоліки [1–3; 20]. Рецензент фактично демонструє, що саме в праці потребує іншого підходу. Найпереконливішим прикладом є рецензія С. Норс на «Historical Style: Fashion and the New Mode of History, 1740–1830» Т. Кемпбелла, де крім констатації слабких місць перевіряється доказовість центральної тези, звертається увага на недооцінку антикваріанізму, портретної гравюри й театрального костюма (табл. 2: 4.52.2). Ще більш показовою є рецензія Н. Міхаіли на «Making Working Women's Costume: Patterns for

Clothes from the Mid-15th to Mid-20th Centuries» Е. Френдшіп, де рекомендації з удосконалення стосуються оформлення належних посилань, розмежування документованих фактів і авторських суджень, а також посилення джерельної основи реконструкцій (табл. 3: 3.53.1). Тобто рецензії фактично встановлюють вимоги до доказовості реконструктивного дослідження й наводять для цього практичні вказівки.

Програмна функція виникає тоді, коли рецензент, аналізуючи книгу, фактично формулює питання, які ще треба дослідити, називає недостатньо розроблені аспекти або вказує, куди може рухатися дисципліна загалом [1–3; 20]. Непоодинокими є приклади, коли програмну функцію проголошено відкрито. Так, Е. Тейлор у рецензії на «The Fine Art of Fashion Illustration» Дж. Робінсон і Г. Калві прямо сподівається, що книга стимулюватиме подальше дослідження модної ілюстрації (табл. 1: 1.51.1); В. Ісаак у рецензії на «Dolly Tree, A Dream of Beauty» Г. Чепмана наголошує на великому просторі для подальшого дослідження (табл. 2: 11.52.2); К. Валь у рецензії на «Tailored for Freedom. The Artistic Dress around 1900 in Fashion, Art and Society» (ред. М. Хольцгай та І. Еверс-Шульц) прямо говорить про відкриття простору для подальших досліджень (табл. 4: 5.54.1). У багатьох випадках рецензія виходить за межі оцінки конкретної книги та формулює приховану або пряму програму подальших досліджень. Так, у рецензії П. Уолтон Роджерс на «Iconic Costumes. Scandinavian Late Iron Age Costume Iconography» У. Маннерінг особливо наголошено, що систематизація зображень одягу створює хронологічну основу, куди можуть бути вбудовані майбутні знахідки (табл. 2: 1.52.1). Тож рецензія показує потенціал книги не лише для розуміння вже відомих матеріалів, а й для інтерпретації майбутніх археологічних знахідок. Подібний механізм простежується в рецензії В. Ісаак на «Costume in Performance: Materiality, Culture and the Body» Д. Барб'єрі. Рецензентка спочатку локалізує книгу в новому дослідницькому напрямі – історія костюма й вистави, – далі визначає її міждисциплінарні засади, а наприкінці наголошує, що широке охоплення джерел і методів відкриває «myriad» напрямів для подальших досліджень (табл. 2: 10.52.1). Отже, рецензія картографує дослідницьке поле.

До рецензій, яким одночасно притаманні всі п'ять функцій окрім двох базових (навігаційна, методологічна, легітимаційна, коригувальна та програмна), можна віднести 11 текстів (табл. 1: 1.51.1; 6.51.1; табл. 2: 1.52.1; 11.52.2; 14.52.2; табл. 3: 4.53.1; табл. 4: 4.54.1; 5.54.1; 10.54.1; 11.54.1; 5.54.2). П'ять із них сконцентровано у випусках за 2020 р., що може непрямо вказувати на ймовірну еволюцію підходу до рецензування книг для журналу загалом. Ці випадки показують повну реалізацію ланцюга: що читати – як досліджувати – чому це важливо – що в дослідженні потрібно виправити – що досліджувати далі.

Загалом легітимаційна функція виявлена у 83 бібліографічних позиціях рецензій із 84 (98,8%), методологічна – у 76 (90,5%), навігаційна – у 61 (72,6%), коригувальна – у 44 (52,4%), програмна – у 26 (31,0%). За кількістю одночасно реалізованих функцій 33 позиції (39,3%) виконують чотири функції, 26 (31,0%) – три, 11 (13,1%) – дві, а 11 (13,1%) усі п'ять. Лише три позиції (3,6%) монофункціональні. Тож рецензійний розділ «Costume» постає не лише як механізм оперативного інформування та професійної оцінки нової літератури, а й як інструмент навігації, методологічної орієнтації, дисциплінарної легітимації, критичного коригування та програмування подальших досліджень.

Висновки. Рецензійний розділ Costume у 2017–2020 рр. був не допоміжним інформаційним сегментом журналу, а важливим механізмом виробництва, оцінювання та циркуляції знань з історії костюма. Досліджений корпус дає підстави розглядати його як достатньо репрезентативний для аналізу редакційної та комунікативної практики журналу. Оперативність рецензійної практики «Costume» не зводилася до максимально швидкої реакції, а передбачала підтримання актуальності видання в професійній дискусії за умов достатньої аналітичної дистанції.

Аналіз авторського складу засвідчив поєднання широкого кола залучених фахівців із невеликим стабільним ядром активних рецензентів. Це свідчить про взаємодію редакційної координації та ширшого професійного експертного середовища. Повторне залучення окремих авторів було пов'язане переважно з відповідністю їхньої професійної компетентності певним тематичним і методологічним сегментам рецензованої літератури. У рецензіях поряд із базовими інформаційною та критично-оцінювальною функціями систематично реалізуються навігаційна, методологічна, легітимаційна, коригувальна й програмна. Їх співвідношення показує, що рецензія в «Costume» переважно не обмежується повідомленням про зміст книги або загальною оцінкою її наукової вартості. Вона орієнтує дослідника в новій літературі, демонструє способи роботи з джерелами й матеріалом, визначає місце нової проблематики в дисциплінарному полі, фіксує недоліки та пропонує напрями їх подолання, а в окремих випадках безпосередньо формулює перспективи досліджень. Кількісні результати підтверджують переважання саме такого багатофункціонального типу. Загалом рецензійна практика «Costume» може бути інтерпретована як форма вторинного виробництва наукового знання, коли рецензент не лише реагує на вже опубліковане дослідження, а й визначає способи його прочитання, межі його наукової цінності та можливості подальшого використання. Особливе значення має те, що через рецензії до професійного поля вводяться не лише нові книги, а й нові джерела, методи, об'єкти та дослідницькі оптики. У цьому сенсі рецензійний розділ бере участь в організації самої структури дисциплінарного поля історії костюма.

Перспективним насамперед є розширення хронологічних меж аналізу для визначення тривалої динаміки рецензійної практики. Окремого дослідження потребує порівняння «Costume» з іншими спеціалізованими журналами з історії костюма, моди, матеріальної культури та музейних студій, що дасть змогу встановити специфічні й загальні моделі організації книжкової рецензії. Перспективним є також окреслення тематичної, географічної та хронологічної структури рецензованої літератури, а також аналіз видавничих і авторських мереж.

Особливо продуктивним може стати дослідження коригувальної та програмної функцій рецензій: типологізація зауважень рецензентів, рекомендацій із удосконалення дослідницьких практик і пропозицій щодо напрямів подальшої роботи. Це, своєю чергою, відкриває можливість перевірити, наскільки сформульовано в рецензіях дослідницькі перспективи були реалізовані в наступній науковій літературі. Такий підхід дав би змогу перейти до вивчення реального впливу рецензій на розвиток історії костюма.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Література

1. Касянчук В. О. Типи наукових публікацій у рейтингових журналах гуманітарної тематики. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2016. Вип. 13. С. 103–113. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.103

2. Ясь О. Рецензія у науковій творчості історика: проблеми різновидів та функціонального призначення. *Україна модерна.* 2007. Т. 12, Вип. 1. С. 97–128.

3. Obeng-Odoom F. Why Write Book Reviews? *Australian Universities' Review*. 2014. Vol. 56, № 1. P. 78–82.

4. About this Journal. URL: https://surl.li/ivhbxl

5. Costume. URL: https://costumesociety.org.uk/journal

6. Costume. URL: https://www.euppublishing.com/journal/cost

7. Saunders A. Editorial Forty Years On... *Costume*. 2005. P. VII–X. https://doi.org/10.1179/cos.2005.39.1.vii

8. Cumming V., Kim A. Editorial. *Costume*. 2015. Vol. 49, Issue 1. P. 1–2. DOI: https://doi.org/10.1179/0590887614Z.00000000068

9. Stewart I. Costume – The Journal of the Costume Society: Past, Present and Future. *Costume*. 2011. Vol. 45, № 1. P. 1–7. DOI: https://doi.org/10.1179/174963011X12978768537410

10. Kim A. A Life in Costume: How the Journal Recorded the Costume Society. *Costume*. Volume 49, Issue 2. DOI: https://doi.org/10.1179/0590887615Z.00000000077

11. Cumming V. Fifty Articles for Fifty Years Pages. *Costume*. 2015. Vol. 49, Issue 1. P. 91–99. DOI: https://doi.org/10.1179/0590887614Z.00000000067

12. Book Reviews. *Costume*. 2017. Vol. 51, Issue 1. P. 134–143.

13. Book Reviews. *Costume*. 2017. Vol. 51, Issue 2. P. 246–267.

14. Book Reviews. *Costume*. 2018. Vol. 52, Issue 1. P. 135–152.

15. Book Reviews. *Costume*. 2018. Vol. 52, Issue 2. P. 290–307.

16. Book Reviews. Costume. 2019. Vol. 53, Issue 1. P. 126–142.

17. Book Reviews. Costume. 2019. Vol. 53, Issue 2. P. 284–297.

18. Book Reviews. *Costume*. 2020. Vol. 54, Issue 1. P. 151–164.

19. Book Reviews. Costume. 2020. Vol. 54, Issue 2. P. 272–281.

20. Lee A. D., Green B. N., Johnson C. D., Nyquist J. How to Write a Scholarly Book Review for Publication in a Peer-Reviewed Journal: a Review of the Literature. *The Journal of Chiropractic Education.* 2010. № 24 (1). P. 57–69. DOI: https://doi.org/10.7899/1042-5055-24.1.57

21. Front Matter. *Costume*. 2017. Vol. 51, Issue 1. P. 2. URL: https://surl.li/bgkkuf

References

1. Kasianchuk, V. O. (2016). Typy naukovykh publikatsii u reitynhovykh zhurnalakh humanitarnoi tematyky [Scientific Publication Types in Humanities' Journals]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori,* 13, 103–113. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.103 [in Ukrainian].

2. Yas, O. (2007). Retsenziia u naukovii tvorchosti istoryka: problemy riznovydiv ta funktsionalnoho pryznachennia [The Review in the Historian's Scholarly Output: Problems of Type and Functional Designation]. *Ukraina moderna,* 12(1), 97–128 [in Ukrainian].

3. Obeng-Odoom, F. (2014). Why write book reviews? *Australian Universities' Review,* 56(1), 78–82.

4. About this Journal. Retrieved from: https://surl.li/ivhbxl

5. Costume. Retrieved from: https://costumesociety.org.uk/journal

6. Costume. Retrieved from: https://www.euppublishing.com/journal/cost

7. Saunders, A. (2005). Editorial: Forty years on... *Costume*, 39(1), VII–X. https://doi.org/10.1179/cos.2005.39.1.vii

8. Cumming, V., & Kim, A. (2015). Editorial. *Costume,* 49(1), 1–2. https://doi.org/10.1179/0590887614Z.00000000068

9. Stewart, I. (2011). Costume – The Journal of the Costume Society: Past, present and future. *Costume*, 45(1), 1–7. https://doi.org/10.1179/174963011X12978768537410

10. Kim, A. (2015). A life in Costume: How the journal recorded the Costume Society. *Costume*, 49(2). https://doi.org/10.1179/0590887615Z.00000000077

11. Cumming, V. (2015). Fifty articles for fifty years pages. *Costume*, 49(1), 91–99. https://doi.org/10.1179/0590887614Z.00000000067

12. Book Reviews. (2017). *Costume*, 51(1), 134–143.

13. Book Reviews. (2017). *Costume*, 51(2), 246–267.

14. Book Reviews. (2018). Costume, 52(1), 135–152.

15. Book Reviews. (2018). *Costume*, 52(2), 290–307.

16. Book Reviews. (2019). *Costume*, 53(1), 126–142.

17. Book Reviews. (2019). *Costume*, 53(2), 284–297.

18. Book Reviews. (2020). *Costume*, 54(1), 151–164.

19. Book Reviews. (2020). *Costume*, 54(2), 272–281.

20. Lee, A. D., Green, B. N., Johnson, C. D., & Nyquist, J. (2010). How to Write a Scholarly Book Review for Publication in a Peer-Reviewed Journal: A Review of the Literature. *The Journal of Chiropractic Education*, 24(1), 57–69. https://doi.org/10.7899/1042-5055-24.1.57

21. Front Matter. (2017). *Costume*, 51(1), 2. Retrieved from: https://surl.li/bgkkuf

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(438):316.647.8(=161.2) «1944/1953»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.9

Володимир КІЦАК
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Kitsak@tnpu.edu.ua)

Volodymyr KITSAK
PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (Kitsak@tnpu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7180-0588

ОБРАЗ УКРАЇНЦЯ У ПОЛЬСЬКОМУ ОФІЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ 1944–1953 РР.

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню конструювання образу українця в офіційному польському дискурсі періоду становлення та утвердження комуністичного режиму в Польщі (1944–1953 рр.). Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення механізмів формування образу «Іншого» у владних наративах повоєнної Центрально-Східної Європи, а також аналізу того, як політична влада використовувала мовні конструкції, історичну пам'ять і пропагандистські практики для легітимації репресивних заходів щодо національних груп.* ***Метою статті*** *є аналіз основних дискурсивних стратегій, за допомогою яких польська комуністична влада формувала образ українця як потенційно небезпечного суб'єкта, а також визначення взаємозв'язку між офіційною риторикою, політикою безпеки та практиками асиміляції українського населення у 1944–1953 рр. Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, системності та міждисциплінарності, а також інструментарій критичного дискурс-аналізу, політичної антропології та студій пам'яті. Застосування дискурсивного підходу дало змогу розглянути офіційні тексти не лише як джерела інформації про події, а й як активні механізми творення політичної реальності. Джерельну базу становлять документи органів державної влади Польщі, матеріали органів безпеки, партійні постанови, офіційна преса, пропагандистські видання та наукові праці, створені в межах інституційного дискурсу ПНР.* ***Наукова новизна*** *дослідження полягає у комплексному аналізі образу українця як дискурсивного конструкта польської комуністичної держави. У статті доведено, що в 1944–1953 рр. офіційний дискурс поступово трансформував етнічну категорію «українець» у політично маркований образ «ворога», використовуючи такі семантичні замінники, як «бандерівець», «фашистський бандит», «агент іноземних розвідок» і «ворог народу». Установлено, що ці конструкти виконували подвійну функцію: з одного боку, забезпечували ідеологічне виправдання боротьби зі збройним українським підпіллям, а з іншого – створювали підстави для поширення підозри та відповідальності на широкі верстви мирного українського населення.* ***У результаті дослідження встановлено****, що польський офіційний дискурс 1944–1953 рр. характеризувався переходом від мобілізаційної риторики «боротьби з бандерівською загрозою» до асиміляційної моделі управління українською меншиною після операції «Вісла». Доведено, що мова влади не лише відображала політичні рішення, а й формувала символічні рамки їх сприйняття суспільством. Відсутність у цьому дискурсі самостійного образу мирного українця стала важливим чинником легітимації колективного покарання, депортаційної політики та обмеження культурних прав української громади у повоєнній Польщі.*

Ключові слова: *польський офіційний дискурс, образ українця, пропаганда, операція «Вісла», ОУН-УПА, національна меншина.*

THE IMAGE OF THE UKRAINIAN IN POLISH OFFICIAL DISCOURSE, 1944–1953

Abstract. *The article examines the construction of the image of the Ukrainian in Polish official discourse during the period of the establishment and consolidation of the communist regime in Poland (1944–1953).* ***The relevance of the study*** *is determined by the need to reassess the mechanisms of constructing the image of the «Other» in state narratives of post-war Central and Eastern Europe, as well as to analyse how political authorities employed linguistic constructs, historical memory, and propaganda practices to legitimize repressive measures against national groups. The aim of the article is to analyse the main discursive strategies through which the Polish communist authorities constructed the image of Ukrainians as a potentially threatening social and political subject, as well as to identify the relationship between official rhetoric, security policies, and assimilation practices directed towards the Ukrainian population in 1944–1953.* ***The methodological framework*** *of the study is based on the principles of historicism, systemic analysis, and interdisciplinarity, combined with the approaches of critical discourse analysis, political anthropology, and memory studies. The application of a discourse-oriented approach makes it possible to interpret official texts not merely as sources of information about historical events, but as active mechanisms of constructing political reality. The source base of the research includes documents of Polish state institutions, materials of security agencies, party resolutions, official press publications, propaganda materials, and scholarly works produced within the institutional discourse of the Polish People's Republic.* ***The scientific novelty*** *of the study lies in the comprehensive analysis of the image of the Ukrainian as a discursive construct of the Polish communist state. The article demonstrates that during 1944–1953 official discourse gradually transformed the ethnic category of «Ukrainian» into a politically marked image of the «enemy» through the use of semantic substitutes such as «Banderite», «fascist bandit», «foreign intelligence agent», and «enemy of the people». It is established that these discursive constructs performed a dual function: on the one hand, they provided ideological justification for the struggle against the Ukrainian armed underground; on the other hand, they created grounds for extending suspicion and responsibility to broad segments of the peaceful Ukrainian population.* ***The study concludes*** *that Polish official discourse in 1944–1953 was characterised by a transition from the mobilising rhetoric of the «struggle against the Banderite threat» to an assimilationist model of governing the Ukrainian minority after Operation Vistula. It is demonstrated that the language of state authorities not only reflected political decisions but also shaped symbolic frameworks for their perception by society. The absence of an autonomous image of the peaceful Ukrainian in official discourse became an important factor in legitimising collective punishment, deportation policies, and restrictions on the cultural rights of the Ukrainian community in post-war Poland.*

Key words: *Polish official discourse, image of Ukrainians, propaganda, Operation Vistula, OUN-UPA, national minority.*

Постановка проблеми. Після завершення Другої світової війни польська комуністична влада зіткнулася із цілим комплексом проблем, які потребували одночасного політичного, адміністративного та силового врегулювання. Однією з найбільш складних залишалася проблема українського населення та українського визвольного підпілля. Вона була тісно пов'язана з наслідками польсько-українського протистояння воєнного періоду, діяльністю ОУН і УПА, змінами державних кордонів та масштабними переміщеннями населення. Водночас перед новою владою стояло ширше завдання – утвердити контроль над суспільством і сформувати таку модель політичної лояльності, яка відповідала б радянському баченню повоєнного устрою. За цих обставин офіційна мова влади набувала значення, що виходило далеко за межі звичайної інформаційної чи пропагандистської функції. Через документи державних і партійних органів, пресу, публічні виступи та інші канали комунікації влада визначала, кого слід уважати «своїм», а кого – потенційною загрозою для держави та суспільного порядку.

У сучасних гуманітарних дослідженнях образ етнічного чи політичного «Іншого» дедалі частіше розглядається як результат певного способу говоріння про нього, а не як просте відображення історичної реальності. Особливого значення такий підхід набуває під час аналізу авторитарних і тоталітарних режимів, де контроль над публічним словом був важливим

складником політичної влади. Держава не лише повідомляла суспільству про події, а й пропонувала готову схему їх розуміння: визначала причини конфліктів, окреслювала коло винних і визначала допустимі способи реагування на них. Складні соціальні та міжетнічні суперечності при цьому могли зводитися до спрощеної опозиції між «захисниками порядку» та «ворогами», що полегшувало суспільне прийняття репресивних рішень.

Формування польського офіційного дискурсу щодо українців у 1944–1953 рр. відбувалося на перетині двох чинників. Перший становили реальні наслідки польсько-українського конфлікту 1940-х років, пам'ять про насильство та людські втрати, які залишалися болючими для обох суспільств. Цей досвід створював сприятливе середовище для поширення образів страху, небезпеки та помсти. Другий чинник був пов'язаний із політичною та ідеологічною моделлю сталінізму, у межах якої збройний опір комуністичній владі трактувався передусім як кримінальна або контрреволюційна діяльність. Українське підпілля, відповідно, описувалося через категорії «бандитизму», «фашизму», «націоналізму» та «агентури іноземних розвідок». У польському інформаційному просторі цього часу дедалі ширше використовувалися поняття «бандерівець», «банда», «фашистський злочинець», «ворог народу». Вони не просто характеризували учасників збройного підпілля, а поступово набували ширшого значення, впливаючи на сприйняття українського населення загалом.

Особливо виразно ця тенденція проявилася напередодні та під час операції «Вісла» 1947 р., коли дискурсивне протиставлення «бандитів» і «мирного населення» дедалі більше втрачало практичне значення. В офіційній мові з'являлися формулювання, які давали змогу поширювати відповідальність за діяльність підпілля на ширші групи українського населення. Після завершення депортацій акцент змістився: на перший план поступово вийшли питання контролю, розпорошення українського населення та його асиміляції. Таким чином, зміна політичної ситуації супроводжувалася зміною самої мови влади – від мобілізації проти «бандерівської загрози» до адміністративного управління українською громадою.

Метою статті є аналіз основних дискурсивних стратегій, за допомогою яких польська комуністична влада формувала образ українця як потенційно небезпечного суб'єкта, а також визначення взаємозв'язку між офіційною риторикою, політикою безпеки та практиками асиміляції українського населення у 1944–1953 рр.

Проблематика конструювання образу «Іншого» у політичному та суспільному дискурсах авторитарних і тоталітарних режимів сьогодні розглядається на перетині історії, політичної антропології та критичного дискурс-аналізу. У межах цього дослідницького підходу образ певної етнічної, соціальної чи політичної групи трактується не як просте відображення суспільної реальності, а як результат її цілеспрямованої інтерпретації владними інституціями. Через документи державних органів, пресу, освітні та культурні практики, а також наукові й пропагандистські тексти влада не лише описувала конфліктні явища, а й визначала спосіб їх суспільного сприйняття. Саме в такому контексті категорії «ворога», «небезпечної меншини» або «антидержавного елемента» набували значення важливих інструментів політичного управління, оскільки створювали необхідне символічне підґрунтя для обмеження прав, посилення контролю та застосування репресивних практик [16].

Польсько-українське протистояння 1943–1947 рр., операція «Вісла» та політика комуністичної влади щодо українського населення належать до найбільш ґрунтовно досліджених сюжетів новітньої історії Центрально-Східної Європи. Значний внесок у їх сучасне осмислення зробили Гж. Мотика [8], І. Галагіда [4; 5], Є. Місило [7], Й. Пісулінський [10], М. Семчишин [12], А. Земба [18] та ін.

Наявна історіографія створила ґрунтовну основу для реконструкції польсько-українського конфлікту, депортаційної політики та функціонування комуністичної системи контролю, проте

дискурсивний вимір цієї політики ще не отримав достатньо комплексного висвітлення. Саме тому в центрі запропонованого дослідження перебуває не лише питання про те, які рішення ухвалювала польська комуністична влада щодо українців, а й те, якою мовою вона описувала українця, які смисли вкладала у це поняття та як ці смисли взаємодіяли з практиками безпеки, депортації й асиміляції. Такий ракурс дає змогу розглянути офіційний дискурс не як другорядний супровід політичних рішень, а як один із механізмів їхньої підготовки, легітимації та суспільного закріплення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У польському офіційному дискурсі 1944–1953 рр., що формувався в умовах становлення та поступової інституціоналізації комуністичного режиму, «українське питання» посідало особливе місце. Його специфіка визначалася поєднанням двох взаємопов'язаних обставин. З одного боку, польсько-українське збройне протистояння 1943–1947 рр. залишило глибоку суспільну травму, яка стала важливим емоційним ресурсом для повоєнної державної пропаганди. З іншого – офіційна інтерпретація цього конфлікту визначалася ідеологічними рамками марксистсько-ленінської доктрини, що не передбачала визнання національно-визвольної боротьби самостійним політичним явищем. Отже, державний дискурс мав одночасно апелювати до колективної пам'яті про воєнне насильство та зберігати риторику соціалістичного інтернаціоналізму. Саме ця суперечність значною мірою визначила специфіку репрезентації українського населення в повоєнній Польщі.

У межах сформованої моделі образ українця конструювався переважно не безпосередньо через етнічну належність, а за допомогою політично та ідеологічно маркованих категорій. Серед них особливого значення набули поняття «бандерівець», «фашистський бандит», «агент іноземних розвідок», «куркуль», «ворог народу». Такі номінації функціонували як дискурсивні маркери, за допомогою яких український визвольний рух переводився у площину кримінальної, антидержавної та суспільно небезпечної діяльності. Водночас офіційна риторика формально зберігала розмежування між «злочинним підпіллям» і «лояльним українським населенням». Аналіз документів, матеріалів преси та практики реалізації державної політики, однак, показує, що це розмежування поступово втрачало практичне значення. У політичній практиці дедалі виразніше проявлялася логіка колективної відповідальності, яка стала одним із дискурсивних підґрунть репресивної політики щодо українського населення.

Реконструюючи механізми формування образу українця в офіційному польському дискурсі, необхідно враховувати історичне середовище, у якому цей дискурс виник і розвивався. Польсько-українське збройне протистояння 1943–1947 рр. стало одним із найтрагічніших конфліктів Центрально-Східної Європи періоду Другої світової війни та перших повоєнних років. Воно супроводжувалося масштабним насильством щодо цивільного населення, взаємними репресивними акціями та радикалізацією польсько-українських відносин. За сучасними оцінками, унаслідок антипольських акцій, здійснених підрозділами ОУН(б) та УПА у 1943–1944 рр., загинуло від 60 до 120 тис польських цивільних, тоді як жертвами польських відплатних і каральних акцій, за різними підрахунками, стали від 15 до 30 тис українців [8]. Попри дискусії щодо окремих аспектів цього протистояння, його масштаб і гуманітарні наслідки залишаються беззаперечними.

Саме колективна травма, пов'язана з воєнним насильством, стала одним із важливих чинників формування повоєнного інформаційного середовища в Польщі. Пам'ять про події 1943–1944 рр. створювала сприятливий ґрунт для поширення державних інтерпретацій «українського питання», оскільки в суспільстві вже існували сильні емоційні та психологічні передумови для сприйняття українського підпілля як безпосередньої загрози. За таких обставин комуністична влада не формувала образ ворога ex nihilo. Вона спиралася на реальний досвід воєнного конфлікту, включаючи його у власну ідеологічну систему координат, надаючи

окремим подіям нових політичних смислів та використовуючи їх для обґрунтування безпекової й національної політики [18].

Водночас після завершення Другої світової війни збройне протистояння не припинилося. У 1944–1947 рр. підрозділи УПА продовжували діяти на території Закерзоння: Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Посяння та Перемишльщини, які після зміни державних кордонів увійшли до складу Польщі. Отже, проблема українського підпілля мала для польської влади не лише меморіальний, а й цілком актуальний безпековий вимір. Проте подальший аналіз офіційних документів і пропагандистських матеріалів показує, що реальний військово-політичний конфлікт поступово переосмислювався в межах ширшої дискурсивної конструкції. У ній боротьба зі збройним українським підпіллям дедалі тісніше пов'язувалася з необхідністю політичного контролю, адміністративного втручання та загального «врегулювання» українського питання [10].

Одним із центральних лексичних конструктів польського офіційного дискурсу щодо українського збройного підпілля у 1944–1953 рр. була категорія «банда» (banda) та похідні від неї номінації. Уже в перших урядових документах, повідомленнях органів безпеки та матеріалах офіційної преси Українська повстанська армія систематично означувалася як *«bandy UPA», «bandy nacjonalistów ukraińskich»* або просто «бандити». Таке слововживання не було випадковою особливістю офіційної мови. Воно становило один із важливих механізмів репрезентації українського визвольного руху та визначало рамки його суспільного сприйняття.

У дискурсивному вимірі поняття «банда» насамперед виконувало функцію криміналізації політичного противника. На відміну від понять «армія», «підпілля» чи «партизанський рух», які передбачають наявність певної організаційної структури, політичної програми та суб'єктності, категорія «банда» переводила конфлікт із політичної площини у сферу кримінального правопорядку. За такого підходу УПА поставала не як організована сила із власними політичними цілями, а як злочинне угруповання, боротьба з яким могла подаватися як звичайна операція з підтримання державного порядку та ліквідації злочинності.

Ця мовна конструкція мала ще один важливий наслідок: вона звужувала можливості для суспільного осмислення причин і політичного змісту українського руху. Сам термін «банда» не передбачав необхідності аналізувати його ідеологію, організаційну структуру, соціальну базу чи політичні цілі. У результаті складне явище українського визвольного руху редукувалося до категорії кримінальної загрози. Саме через таку семантичну редукцію офіційний дискурс отримував можливість представляти силове придушення підпілля як природну та безальтернативну реакцію держави на злочинність.

Водночас ця лексична конструкція виконувала функцію деполітизації конфлікту. Використання категорії «бандитизм» давало офіційному дискурсу можливість не звертатися до політичних, соціальних та історичних передумов діяльності українського підпілля, оскільки сам характер слововживання наперед визначав спосіб інтерпретації цього явища. Збройний опір поставав передусім як кримінальне правопорушення, а не як політичний конфлікт із власними мотивами, цілями та суспільним підґрунтям. У такий спосіб український визвольний рух позбавлявся статусу політичного суб'єкта і репрезентувався насамперед як форма антидержавної діяльності, що підлягала силовому придушенню.

Не менш важливою була функція семантичного узагальнення. У практиці офіційного слововживання поняття «банда» поступово виходило за межі позначення безпосередньо збройних формувань. Воно могло стосуватися як учасників підпілля, так і осіб, яких підозрювали у сприянні йому, а в ширшому контексті – українського населення певних територій. Така невизначеність категорії створювала можливість для розширення кола осіб, які могли бути представлені як пов'язані з «бандитизмом». У результаті відповідальність за діяльність збройного

підпілля поступово переносилася з конкретних організацій та їхніх учасників на ширше українське середовище. Саме ця семантична трансформація мала велике значення для подальшого обґрунтування репресивних заходів щодо цивільного населення.

Аналіз польської офіційної пропаганди, здійснений Міланом Сіручеком, показує, що сформований у другій половині 1940-х років «дискурс банди» відзначався значною стабільністю. Відповідна лексика відтворювалася не лише в партійній пресі, а й у військових виданнях, науково-популярній літературі та академічних публікаціях Польської Народної Республіки й зберігала вплив практично до кінця існування ПНР [13]. Це дає підстави розглядати її не як короткотривалий пропагандистський прийом, пов'язаний винятково з конкретною фазою збройного протистояння, а як стійкий компонент офіційного способу опису українського питання. Згодом ця мовна модель була перенесена з оперативно-політичного та пропагандистського середовища до сфери історичних інтерпретацій, де отримала додаткове інституційне закріплення.

Поряд із категорією «банда» важливе місце в офіційному польському дискурсі посідало поняття *«banderowiec»* («бандерівець»). У документах державних органів, матеріалах преси та політичній публіцистиці 1944–1953 рр. цей термін поступово виходив за межі свого первісного значення, безпосередньо пов'язаного з членством в ОУН(б). У міру його поширення в офіційній комунікації «бандерівець» дедалі частіше використовувався як узагальнене позначення різних проявів українського націоналістичного руху, а подекуди – українського збройного опору загалом. Таким чином, відбувалася своєрідна семантична генералізація: назва конкретної політичної течії поступово перетворювалася на універсальний маркер політичної неблагонадійності та «української загрози».

Важливо, що така трансформація поняття не була лише мовним явищем. Вона змінювала самі межі категорії, до якої застосовувалася. Якщо початково «бандерівець» мав позначати конкретного політичного противника, то його подальше використання в офіційному дискурсі створювало значно ширше поле підозри. У нього могли потрапляти не лише безпосередні учасники підпілля, а й особи, яких влада пов'язувала з українським національним рухом за політичними, соціальними, родинними або територіальними ознаками. Саме тому поняття «бандерівець» варто розглядати не просто як елемент пропагандистської лексики, а як один із механізмів категоризації українського населення в координатах лояльності та нелояльності до держави.

Характерною ілюстрацією тривалого функціонування цієї мовної моделі стала монографія Антонія Сщесняка та Вєслава Шоти, підготовлена у видавництві Міністерства національної оборони ПНР. Попри наявність зовнішніх ознак наукового дослідження, її понятійний апарат значною мірою відтворював усталені категорії офіційного дискурсу, зокрема номінації *«bandy UPA», «banderowcy»* та інші визначення, сформовані ще в перші повоєнні роки [14]. Показовим є не лише саме використання цієї лексики, а й те, що вона була перенесена до тексту, який претендував на систематизований історичний опис діяльності українського підпілля.

Отже, категорії «банда» та «бандерівець» поступово вийшли за межі ситуативної мови боротьби з українським підпіллям. Вони сформували стійкий лексичний комплекс, за допомогою якого український рух послідовно криміналізувався, деполітизувався та включався до ширшої конструкції «ворожого середовища». Подальше відтворення цих понять у партійній, військовій, публіцистичній та квазіакадемічній продукції ПНР свідчить про їх інституціоналізацію та перетворення на складник офіційної історичної пам'яті про польсько-українське протистояння.

Ще одним важливим елементом польського офіційного дискурсу 1944–1953 рр. було систематичне використання означень *«faszystowski», «hitlerowski»* та похідних від них

словосполучень щодо українського визвольного руху. У державних документах, офіційній пресі та пропагандистських матеріалах ОУН і УПА регулярно характеризували як «фашистські», «гітлерівські» або «гітлерівсько-українські» формування. Водночас взаємовідносини українського націоналістичного руху з нацистською Німеччиною є складною проблемою, яка тривалий час залишається предметом історіографічних дискусій і не може бути зведена до однозначної схеми співпраці. У польському офіційному дискурсі ця складність фактично зникала. Натомість утверджувалася спрощена формула, відповідно до якої українське підпілля подавалося передусім як продовження або інструмент гітлерівської політики [13].

Із погляду дискурс-аналізу така номінація була важливою передусім як засіб символічної делегітимації політичного противника. Для повоєнного польського суспільства, яке безпосередньо пережило нацистську окупацію, масовий терор і Голокост, поняття «фашизм» мало не лише політичний, а й сильний моральний та емоційний зміст. Тому включення українського визвольного руху до семантичного поля «фашизму» давало владі можливість представляти боротьбу проти ОУН і УПА як продовження антифашистської боротьби. Остання, своєю чергою, була одним із важливих елементів легітимації комуністичного режиму. Отже, означення «фашистський» у цьому разі мало не так описове, як нормативне значення: воно заздалегідь задавало суспільству допустимі рамки сприйняття українського питання.

Показовою була й стійкість цієї мовної конструкції. Вона не обмежувалася окремими документами чи пропагандистськими матеріалами, а відтворювалася в різних сегментах офіційного інформаційного простору. Як засвідчує аналіз польської пропаганди, здійснений Міланом Сіручеком, словосполучення на зразок «фашистські банди УПА» або «боротьба проти фашистських банд» стали типовими формулами державної риторики. Вони регулярно з'являлися в пресі, офіційних повідомленнях, історичних працях і пропагандистських кампаніях [13]. Така повторюваність свідчить про поступове закріплення цього словника на інституційному рівні. Тож образ українського визвольного руху дедалі міцніше вписувався в ширший антифашистський наратив Польської Народної Республіки.

Ще одним важливим елементом цього дискурсу була репрезентація українського визвольного руху через поняття «агент іноземної розвідки», «шпигун» і «диверсант» (*«szpieg», «dywersant», «agent obcych wywiadów»*). У політичній мові сталінської доби такі визначення були своєрідною універсальною схемою пояснення опору. Вони давали можливість представляти збройну або політичну діяльність противників як результат зовнішнього впливу, а не як наслідок внутрішніх соціальних, політичних чи національних суперечностей. У такий спосіб реальні причини конфлікту відсувалися на другий план, тоді як основний акцент переносився на образ зовнішнього ворога та його агентури.

У контексті операції «Вісла» та в наступні роки ця дискурсивна схема набула ще більшого значення. У пропагандистських наративах ОУН і УПА дедалі частіше поставали не як результат конкретного польсько-українського конфлікту, а як інструмент діяльності зовнішніх сил. Водночас уявлення про ці «центри впливу» поступово змінювалося. Якщо в перші повоєнні роки головний акцент робився на зв'язках українського підпілля з нацистською Німеччиною, то після 1947 р. дедалі помітнішою ставала теза про його залежність від західних розвідок, передусім британської та американської, а також від Ватикану, який у комуністичному дискурсі дедалі виразніше поставав як один із символічних осередків антикомуністичного впливу.

Водночас важливо розмежовувати реальні контакти українського підпілля із західними спецслужбами та їх подальшу інтерпретацію польською комуністичною владою. Окремі контакти представників британських і американських розвідувальних структур з українським підпіллям після 1945 р. справді відбувалися в контексті розвідувальної діяльності проти СРСР. Проте в офіційному дискурсі ПНР ці епізоди набували значно ширшого значення: їх представляли як доказ

системної координації українського визвольного руху із західними центрами прийняття рішень. У такий спосіб формувалася своєрідна конспірологічна схема пояснення конфлікту. Українське підпілля в ній втрачало власну політичну суб'єктність і поставало передусім як складова частина ширшого протистояння між комуністичним блоком та його західними противниками.

Важливий матеріал для розуміння цієї трансформації дають урядові та відомчі документи повоєнного періоду. Їх зіставлення з публічною риторикою влади виявляє помітну різницю між мовою, призначеною для суспільного споживання, та внутрішньою адміністративною мовою. У документах обмеженого доступу формулювання часто були значно прямішими й менше залежали від необхідності дотримуватися пропагандистських схем. Саме тому такі матеріали мають особливу цінність для реконструкції не лише офіційної риторики, а й реальних управлінських намірів комуністичної держави щодо українського населення.

Показовим у цьому контексті є договір між Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) та урядом Української РСР від 09 вересня 1944 р. про «взаємний обмін населенням». Документ формально визначав переселення як добровільний процес, а для його позначення використовувалися терміни «репатріація» та «евакуація». Така лексика створювала уявлення про організоване й добровільне переміщення населення, хоча на практиці процес супроводжувався значним адміністративним тиском і примусом. Саме тому термінологія офіційних документів у цьому разі заслуговує на розгляд не лише як описовий, а й як важливий складник політичної комунікації.

Сучасна історіографія, спираючись на демографічні та архівні матеріали, загалом розглядає цей процес як організоване примусове переселення. Із приблизно 482 тис осіб, офіційно зареєстрованих як переселенці до УРСР, лише незначну частину можна з достатніми підставами вважати добровільними переселенцями [2]. Отже, вже на ранньому етапі повоєнної політики щодо українського населення простежується характерна для комуністичного дискурсу розбіжність між офіційною номінацією процесу та його фактичним змістом.

Водночас внутрішні документи адміністративних і військових структур дають змогу побачити іншу, значно прямішу мовну практику. У рапорті заступника начальника Генерального штабу Війська Польського генерала Стефана Мосора, підготовленому для Державної комісії безпеки, серед цілей переселенської політики прямо визначалося забезпечення «швидкої асиміляції» українського населення [15]. Це формулювання має принципове значення, оскільки показує, що переселення розглядалося владою не лише як спосіб переміщення населення або нейтралізації безпекової загрози. Воно мало також забезпечити довгострокову зміну соціального та етнокультурного середовища, у якому опинилися українські переселенці.

Ще виразніше ця логіка простежується в ранніх проєктних документах оперативної групи «Схід», яка була створена напередодні операції «Вісла». У початкових редакціях завдання операції визначалося як необхідність «остаточного вирішення української проблеми в Польщі». У фінальній редакції документа це формулювання було вилучено або замінено нейтральнішими адміністративними конструкціями. Проте сама ідея комплексного «вирішення» українського питання не зникла: вона простежується в інших положеннях документації, що стосувалися характеру розселення, контролю за переселенцями та їхньої подальшої асиміляції [3].

Отже, внутрішня документація польської комуністичної влади дає змогу побачити важливу відмінність між публічною та адміністративною мовою. Для суспільства переселення подавалося переважно як необхідний захід безпеки та відповідь на діяльність українського підпілля. У внутрішніх документах натомість виразніше проступали завдання, пов'язані з довгостроковою трансформацією українського середовища. Таким чином, переселенська політика поєднувала безпековий, адміністративний та асиміляційний компоненти, а її дискурсивне оформлення змінювалося залежно від адресата документа.

Ключовим політичним рішенням, яке санкціонувало проведення операції «Вісла», стала Постанова Політичного бюро Центрального комітету Польської робітничої партії від 29 березня 1947 р. Її ухвалили за участю провідних представників партійно-державного керівництва, зокрема Болєслава Бєрута, Яцека Бермана, Станіслава Радкевича та Владислава Ґомулки. Особливо показовим є формулювання про проведення «репресивної акції щодо українського населення». Ішлося не лише про боротьбу зі збройним підпіллям: документ передбачав переселення українців і змішаних сімей на так звані «відновлені землі», причому розміщувати їх компактними групами заборонялося, а відстань від державного кордону мала становити не менше ніж 100 км [1, s. 65].

Саме ця частина Постанови дає змогу побачити одну з принципових суперечностей офіційного дискурсу. У публічній риториці головним об'єктом боротьби залишалися «банди» та «бандерівці», тоді як у партійно-державному документі об'єктом «репресивної акції» прямо називалося українське населення. Отже, межа між збройним підпіллям і цивільним українським середовищем, яка формально декларувалася владою, на рівні практичних управлінських рішень виявлялася значно менш чіткою.

Використання у Постанові формули «репресивна акція щодо українського населення» має принципове значення для розуміння логіки державної політики. На дискурсивному рівні вона засвідчує перехід від риторики, зосередженої переважно на боротьбі зі збройним підпіллям, до значно ширшої моделі адміністративного впливу на українське населення. Об'єктом державного втручання визначається вже не конкретна воєнно-політична структура – ОУН чи УПА, – а «українське населення» як узагальнена етнічна та адміністративна категорія. У цьому сенсі постанова Політичного бюро може розглядатися як важливий інституційний момент закріплення логіки колективної відповідальності в політиці польської комуністичної держави.

Після ухвалення рішення про проведення операції дискурсивна рамка його публічного обґрунтування зазнала помітних змін. Важливим приводом для її перебудови стали події кінця березня 1947 р., насамперед загибель генерала Кароля Свєрчевського в засідці УПА поблизу Яблонок у Бещадах. У державній пропаганді ця подія була швидко включена до вже сформованого наративу про «українську загрозу» та використана для емоційного підсилення легітимації репресивних заходів. Свєрчевський репрезентувався як «інтернаціоналіст» і ветеран Іспанської війни, тоді як українське підпілля описувалося через усталені категорії «бандерівських формувань» і «злочинних банд» [11].

У цьому разі простежується важливий механізм взаємодії політичного рішення та пропаганди. Рішення про переселення українського населення було ухвалене ще до загибелі Свєрчевського, однак його смерть стала зручним символічним ресурсом для публічного пояснення та морального виправдання вже прийнятого курсу. Таким чином, адміністративний акт і його пропагандистське оформлення становили два взаємопов'язані, але не тотожні рівні державної політики: перший визначав конкретні управлінські дії, другий створював для них необхідну суспільну інтерпретацію.

Важливу роль у цьому процесі відігравала офіційна польська преса. У 1944–1953 рр. у ній поступово утверджувалася модель, за якої образ українця переважно ототожнювався зі збройним підпіллям. Мирне українське населення при цьому рідко поставало як самостійний суб'єкт суспільного життя. У публічному дискурсі воно з'являлося переважно у двох ролях: як населення, яке нібито необхідно «звільнити» від «бандерівського терору», або як соціальне середовище, що могло підтримувати чи приховувати учасників підпілля. Така подвійна репрезентація поступово стирала в публічному інформаційному просторі межу між учасниками збройного протистояння та цивільним населенням.

Аналіз офіційної преси, проведений Маріушем Зайончковським, показує, що під час висвітлення операції «Вісла» 1947 р. переважала селективна репрезентація насильства. Основна увага приділялася злочинам українського підпілля, тоді як досвід цивільного населення, яке підлягало депортації, залишався на периферії або взагалі не потрапляв до публічного наративу [2]. Отже, преса виконувала не лише інформаційну функцію. Вона визначала, які аспекти подій мали бути видимими для суспільства, а які залишалися поза межами публічного обговорення. Саме через таку селективність формувалося сприятливе інформаційне середовище для легітимації державної політики щодо українського населення.

Показово, що цей аспект проблеми привертав увагу й у рамках наукових заходів Інституту національної пам'яті (IPN), присвячених операції «Вісла». Розгляд пропагандистського забезпечення операції та її обґрунтування у тогочасній пресі додатково підтверджують значення медіадискурсу як одного з ключових інструментів формування суспільного сприйняття депортаційної політики [2].

Важливе місце в офіційній репрезентації польсько-українського конфлікту посідала постать генерала Кароля Свєрчевського (Вальтера). Його загибель 28 березня 1947 р. у Бещадах була використана владою як символічна подія, покликана обґрунтувати необхідність подальших репресивних заходів. Хоча обставини загибелі генерала й нині залишаються предметом історіографічних дискусій, у тогочасному публічному просторі її однозначно пов'язували з діяльністю українського підпілля, надаючи події значно ширшого політичного значення.

У подальші десятиліття образ Свєрчевського посів помітне місце в офіційному пантеоні героїв Польської Народної Республіки. Його меморіалізація проявлялася у перейменуванні вулиць, назвах шкіл, установленні пам'ятників, а також у виданні біографічної та художньої літератури [13]. У такому контексті загибель одного представника державної влади поступово перетворювалася на символ колективної загрози, пов'язаної з українським населенням. Отже, постать Свєрчевського виконувала подвійну функцію: з одного боку, утверджувала образ героїчного захисника держави, а з іншого – посилювала негативну репрезентацію українського середовища як потенційно небезпечного.

Образ українського збройного підпілля формувався не лише засобами офіційної преси та адміністративної документації. Важливу роль у його закріпленні відігравали художня література, кінематограф та інші форми культурного виробництва. Показовим прикладом є повість Яна Герхарда «Łuny w Bieszczadach» («Пожежі в Бещадах», 1959). Хоча твір з'явився вже після завершення досліджуваного періоду, він відтворював і систематизував ті образи та схеми пояснення польсько-українського протистояння, які активно формувалися в офіційному дискурсі ще в 1944–1953 рр.

Як показує дослідження М. Сіручека, публікація твору Герхарда сприяла активізації видавничої діяльності, присвяченої польсько-українському конфлікту в ПНР, та поширенню сталої моделі його інтерпретації. У межах цієї моделі український визвольний рух одночасно поставав як кримінальне явище, політична загроза та інструмент зовнішнього впливу [13]. Таким чином, художня література стала одним із каналів перенесення офіційних оцінок із політичної та адміністративної сфери у масову культуру. Завдяки цьому сформований владою образ «українського ворога» отримував додаткову емоційну переконливість і міг відтворюватися вже поза межами безпосередньо політичної пропаганди.

Одним із важливих аспектів офіційного польського дискурсу 1944–1953 рр. було вибіркове представлення різних соціальних груп, унаслідок чого образ мирного українського населення фактично опинявся поза межами самостійної репрезентації. Селяни, греко-католицьке духовенство, учителі, кооперативні діячі та інші представники цивільного суспільства не розглядалися як окрема соціальна спільнота із власними інтересами та позиціями. У публічній

риториці вони поставали переважно у двох ролях: як населення, яке нібито потребувало «визволення» від «бандерівського терору», або як потенційна чи фактична соціальна база українського підпілля. У такий спосіб складна внутрішня структура українського суспільства зводилася до спрощеної опозиції «жертва/співучасник».

Таке уявлення мало не лише символічний, а й безпосередній адміністративно-політичний ефект. Воно звужувало можливості для індивідуальної оцінки поведінки населення під час реалізації операції «Вісла», оскільки об'єктом переселення ставали цілі групи, визначені передусім за етнічною ознакою, незалежно від їхнього реального ставлення до українського підпілля. Показовою у цьому відношенні є Постанова Політичного бюро ЦК ПРП від 29 березня 1947 р., у якій використано формулу «репресивна акція щодо українського населення» [1]. Її принципове значення полягає у тому, що об'єктом державного впливу визначалося вже не конкретне підпілля чи його учасники, а українське населення як ширша етнокультурна спільнота.

Показовим є також становище тих українців, які демонстрували лояльність до Польської держави й намагалися дистанціюватися від власного етнічного середовища, зокрема через зміну прізвищ або перехід до іншої конфесії. Навіть такі стратегії не гарантували уникнення депортаційних заходів, якщо українське походження особи було зафіксоване в адміністративних документах [12]. Отже, у практиці державного управління формальна етнічна класифікація могла мати більшу вагу, ніж індивідуальна політична поведінка, рівень лояльності чи фактичний зв'язок із підпіллям.

Ця логіка зберігалася і після завершення операції «Вісла». Попри певне послаблення обмежень у сфері українського культурного життя в 1952–1956 рр., українське населення Польщі тривалий час не отримувало повноцінного визнання як національна меншина, а в адміністративному та політичному дискурсах продовжувало розглядатися передусім як специфічна «регіональна група» або залишкове населення колишніх прикордонних територій [18]. Таким чином, класифікаційні підходи, сформовані в умовах депортаційної політики, виявилися значно стійкішими за безпосередні репресивні заходи, зберігаючи вплив і після зміни окремих напрямів державної політики.

Після завершення операції «Вісла» у серпні 1947 р. офіційний польський дискурс щодо «українського питання» не припинився, а поступово змінив свою основну акцентуацію. Якщо раніше центральне місце в ньому посідала сек'юритизаційна модель, побудована навколо «бандерівської загрози», то в наступний період дедалі більшого значення набувала категорія «асиміляція» (asymilacja). Отже, змінювався і сам характер державної політики: якщо попередні заходи були спрямовані переважно на придушення збройного підпілля та територіальне розосередження українського населення, то після 1947 р. дедалі виразніше простежується орієнтація на його довготривалу соціокультурну інтеграцію на умовах, визначених державою.

Внутрішні адміністративні документи досить прямо визначали мету такого підходу: «основною метою переселення є асиміляція Українців» [17]. Ця формула дає підстави розглядати переселення не лише як захід територіального переміщення населення, а й як складову частину ширшої політики, спрямованої на послаблення механізмів відтворення української ідентичності. Територіальне розосередження, зміна соціального середовища та обмеження діяльності інституцій, які підтримували культурну окремішність, створювали умови для поступової асиміляції переселенців.

Важливим інструментом цієї політики стала просторова фрагментація українського населення. Директиви, які забороняли компактне розселення переселенців і передбачали їх розміщення на відстані не ближче ніж 100 км від кордону з СРСР [1], мали не лише безпекове, а й соціальне значення. Розосередження послаблювало усталені зв'язки між родинами, громадами та

місцевими інституціями, ускладнювало відновлення традиційних форм громадського життя й тим самим зменшувало можливості для збереження етнокультурної ідентичності.

Іншим важливим напрямом державного впливу стало обмеження інституційної основи українського суспільного та релігійного життя. Особливе значення у цьому контексті мали ліквідація греко-католицьких структур та їх заміщення контрольованими державою церковними інституціями. У сукупності з просторовим розосередженням населення такі заходи послаблювали ті соціальні та культурні механізми, через які українська громада могла підтримувати власну ідентичність і відтворювати її в наступних поколіннях.

Отже, після 1947 р. відбувається помітна зміна функціонального призначення офіційного дискурсу: від мобілізації суспільства навколо образу «української загрози» він поступово переходить до обґрунтування політики адміністративного контролю, соціального розосередження та асиміляції. Водночас ці два етапи не були повністю відокремленими. Асиміляційна політика стала можливою значною мірою завдяки попередньому дискурсивному ототожненню української етнічності з політичною нелояльністю та потенційною загрозою для держави.

Важливим складником цієї політики була також практика систематичного нагляду за переселеним населенням та інфільтрації його середовища органами безпеки. Матеріали Архіву Інституту національної пам'яті (AIPN) засвідчують, що після завершення операції «Вісла» українське населення залишалося об'єктом постійної уваги з боку силових структур [4]. Нагляд охоплював не лише потенційно пов'язаних із підпіллям осіб, а й ширше середовище переселенців, що свідчить про тривале збереження підходу до української громади як до групи, яка потребувала спеціального адміністративного контролю. У поєднанні з територіальним розосередженням та обмеженнями у сфері суспільного життя це створювало особливий режим управління, за якого етнічна належність ставала одним із чинників визначення рівня державного нагляду.

Ще одним важливим аспектом повоєнної політики була відсутність чітко визначеного та інституційно гарантованого статусу українців як національної меншини. Упродовж тривалого часу держава не закріплювала за українською спільнотою повноцінного правового статусу, що обмежувало можливості легального представництва її колективних інтересів та інституційного відновлення культурного життя. Така ситуація посилювала соціальну невизначеність українського населення і водночас створювала сприятливі умови для здійснення політики, спрямованої на його поступову асиміляцію.

У документах державних органів українці часто фігурували не як повноправна національна спільнота, а через деперсоналізовані статусні визначення: «переселенці», «особи, що перебувають під наглядом», «колишні мешканці реакційних районів» [5]. У таких номінаціях акцент переносився з етнокультурної ідентичності людини на її адміністративне становище та зв'язок із територією попереднього проживання.

Таким чином, адміністративна мова була не просто засобом опису переселеного населення, а частиною ширшої системи його державної класифікації. Людина передусім постає як «переселенець», «особа під наглядом» або мешканець «реакційного району», а її українська ідентичність набуває значення передусім у контексті безпеки та контролю. Це давало змогу поступово переводити «українське питання» з площини національно-культурних прав у площину адміністративного регулювання та соціальної дисципліни. У цьому сенсі нагляд, просторове розосередження, обмеження інституційного життя та відсутність повноцінного статусу меншини виступали взаємопов'язаними складниками політики, спрямованої на послаблення можливостей колективного відтворення української ідентичності.

Одним із найбільш виразних проявів цієї логіки стало формування принципу колективної відповідальності, за якого дії збройного підпілля поступово почали поширюватися у владній

інтерпретації на значно ширше коло цивільного населення. Унаслідок цього межа між учасниками збройного протистояння та некомбатантами ставала дедалі менш виразною, а сама етнічна належність могла розглядатися як ознака потенційної нелояльності або загрози.

На рівні офіційно-адміністративної мови ця тенденція простежується, зокрема, у формулі «репресивна акція щодо українського населення» [1]. Її використання показує, що об'єктом державного втручання визначалися вже не лише конкретні структури ОУН і УПА чи особи, безпосередньо пов'язані зі збройним підпіллям. У поле адміністративного впливу потрапляло українське населення як ширша етнокультурна спільнота. Таким чином, індивідуальна або організаційна відповідальність поступово поступалася місцем колективній етнічній атрибуції.

Подібна логіка проявилася й у практиці проведення операції «Вісла». Як зазначає Ян Пісулінський, депортаційні заходи здійснювалися також у тих районах, де українське підпілля фактично не діяло [10]. Це дає підстави стверджувати, що масштаби переселення визначалися не лише реальною активністю ОУН і УПА, а й ширшими адміністративно-територіальними критеріями. Отже, безпекове обґрунтування операції виходило за межі безпосередньої боротьби зі збройним підпіллям.

Ще виразніше ця тенденція простежується у функціонуванні Центрального табору праці в Явожно (Centralny Obóz Pracy Jaworzno), куди було направлено 3 873 особи. Серед інтернованих були не лише особи, яких підозрювали у зв'язках із підпіллям, а й представники духовенства, інтелігенції та цивільного населення. Дослідження Казімєжа Мірошевського [6] та Євгена Місила [7] засвідчують високий рівень репресивності режиму утримання та ізоляції у таборі. У цьому контексті Явожно слід розглядати не як окремий епізод репресивної політики, а як частину ширшої системи адміністративного контролю, у межах якої підозра могла поширюватися далеко за межі безпосередньої участі у збройному підпіллі.

Отже, у другій половині 1940-х років етнічна належність дедалі частіше ставала одним із критеріїв визначення політичної та безпекової благонадійності. Це означало поступовий відхід від принципу індивідуальної відповідальності й перехід до практики колективної адміністративної категоризації. Саме така зміна давала змогу поширювати репресивні заходи на значно ширше коло осіб, аніж безпосередні учасники українського підпілля.

Особливий напрям формування образу «українського ворога» був пов'язаний із виробництвом інституціоналізованого знання. Ідеться передусім про праці, підготовлені під егідою військових, партійних та державних видавництв ПНР. У них дослідницька форма нерідко поєднувалася з виконанням виразної ідеологічної функції, а сформовані державною пропагандою оцінки набували вигляду усталених історичних інтерпретацій.

Показовим прикладом є монографія Антонія Сщесняка та Вєслава Шоти «Droga donikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce». Автори використовували характерні для наукової праці елементи: посилання на архівні матеріали, документальні додатки, хронологічну систематизацію подій. Водночас понятійний апарат і загальна інтерпретаційна схема книги значною мірою відтворювали офіційну модель трактування польсько-українського протистояння. ОУН та УПА в ній послідовно репрезентувалися як організації фашистського типу, українське збройне підпілля описувалося через криміналізовану лексику («bandy»), а операція «Вісла» поставала як необхідний та ефективний захід державної безпеки [14].

Значення цієї праці виходило за межі безпосереднього історичного опису подій. Вона стала одним із важливих текстів, через які офіційна інтерпретація польсько-українського конфлікту отримувала форму систематизованого історичного наративу. Її вплив простежується у подальших військово-історичних та пропагандистських публікаціях ПНР, а сама праця зберігала значення референтного тексту аж до кінця існування комуністичного режиму [9]. У цьому

сенсі «Droga donikąd» можна розглядати як приклад переходу державної пропаганди від ситуативної політичної риторики до довготривалої історичної інтерпретації, здатної відтворювати сформований образ «українського ворога» вже в академізованій формі.

Висновки. Проведений аналіз показує, що в 1944–1953 рр. польська комуністична влада сформувала цілісну систему репрезентації «українського питання», у межах якої образ українця дедалі більше набував політико-безпекового, а не суто етнокультурного змісту. Формально проголошувана риторика соціалістичного інтернаціоналізму поєднувалася з використанням лексики, що пов'язувала український визвольний рух із «бандитизмом», «фашизмом», іноземною агентурою та антидержавною діяльністю. Такі поняття, як «банда», «бандит», «бандерівець», «фашистський злочинець» і «агент іноземних розвідок», були не лише засобами пропагандистського опису. Вони визначали допустимі рамки суспільного сприйняття українського питання та задавали спосіб його політичної інтерпретації.

Водночас зіставлення публічних матеріалів із внутрішньою адміністративною документацією дає змогу побачити суттєву відмінність між офіційною риторикою та практикою державного управління. У відкритому інформаційному просторі репресивні заходи здебільшого обґрунтовувалися необхідністю боротьби зі збройним підпіллям. Натомість службові документи засвідчують поступове розширення об'єкта державного впливу – від конкретних структур ОУН і УПА до українського населення як окремої етнокультурної спільноти. Цей перехід мав принципове значення для формування політики, що була реалізована під час операції «Вісла», оскільки створював умови для заміни індивідуальної відповідальності колективною.

Важливим результатом дослідження є також висновок про систематичне розмивання в офіційному дискурсі межі між українським підпіллям і цивільним населенням. Хоча влада формально розмежовувала «мирних українців» і «бандитів», у практиці державної політики українське населення дедалі частіше розглядалося як потенційне середовище підтримки підпілля. Саме ця логіка колективної підозри створювала політичні та символічні передумови для депортацій, адміністративного нагляду, обмеження культурного життя та подальшої асиміляції українців.

Дослідження показує також, що образ «українського ворога» формувався не лише органами державної влади та силовими структурами. Його відтворення забезпечувала ширша система інституцій: офіційна преса, видавнича діяльність, художня література, кінематограф, історіографія та політична освіта. Взаємодія цих каналів сприяла закріпленню стійких схем сприйняття українського визвольного руху, які пережили безпосередній сталінський період і продовжували відтворюватися в політичному та історичному дискурсах ПНР у наступні десятиліття.

Водночас отримані результати не дають підстав пояснювати особливості польського офіційного дискурсу виключно етнічною ворожістю або національною ненавистю. Його специфіка була складнішою й полягала у поєднанні реального досвіду польсько-українського насильства з універсальними механізмами сталінської політичної мови. У цій системі український визвольний рух інтерпретувався як форма «контрреволюції» та загроза державному порядку, тоді як українське населення ставало об'єктом політичної інтеграції, адміністративного контролю й асиміляції. Саме це поєднання давало змогу комуністичній владі одночасно підтримувати риторику інтернаціоналізму та реалізовувати політику широкомасштабних репресій щодо української спільноти.

Таким чином, образ українця у польському офіційному дискурсі 1944–1953 рр. був не простим відображенням складної повоєнної реальності, а результатом її політичної інтерпретації та цілеспрямованого конструювання. У цьому процесі досвід міжетнічного насильства, історична пам'ять, сталінська політична мова та інтереси державної безпеки взаємодіяли між собою, створюючи систему аргументації, яка виправдовувала не лише боротьбу зі збройним підпіллям,

а й ширший контроль над українським населенням. Такий підхід дає змогу краще зрозуміти механізми функціонування державної пропаганди та політики пам'яті в повоєнній Польщі, а також простежити, яким чином дискурсивні конструкції впливали на практику державного управління та подальше формування польсько-українських взаємин у другій половині XX ст.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Akcja «Wisła». Dokumenty / red. E. Misiło. Warszawa, 1993. 832 s.
2. Akcja «Wisła». URL: https://ipn.gov.pl/pl/nauka-i-edukacja/badania-historyczne/konferencje/26794,Akcja.html
3. Cień akcji «Wisła». *Zjednoczenie Łemków*. URL: https://www.lemkounion.pl/prasa-i-dokumenty/cien-akcji-wisla/
4. Hałagida I. Prowokacja «Zenona». URL: https://przystanekhistoria.pl/download/166/72724/HalagidaProwokacjaZenona.pdf.
5. Hałagida I. Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach polskich 1947–1957. Warszawa: IPN, 2002. (Seria «Monografie», t. 1). URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/28699/file.pdf
6. Miroszewski K. Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949). Katowice: Wydawnictwo Naukowe «Śląsk», 2001. 650 s.
7. Misiło E. Obóz Jaworzno – zbrodnia nieukarana: Polacy i Ukraińcy w Centralnym Obozie Pracy Jaworzno (1947–1949). Jesionowo: Fundacja Archiwum Ukraińskiego, 2022. 1016 s.
8. Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011. 524 s.
9. Owczarek B., Penar J. Nacjonalistyczne organizacje ukraińskie w Polsce. Wybrane problemy. Warszawa, 1979. 240 s.
10. Pisuliński J. Akcja «Wisła» i jej fałszywy obraz. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 2024. № 25(1). S. 222–256. DOI: https://doi.org/10.32089/WBH.PHW.2024.1(287).0007
11. Przyczyny akcji «Wisła». URL: https://uitp.org.pl/index.php/aktualnosci/relacje-prasowe/31-przyczyny-akcji-wisla
12. Semczyszyn M. Przesiedleńcy z akcji «Wisła» na Pomorzu Zachodnim. *Przystanek Historia IPN*. URL: https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/oun-upa/80911,Przesiedlency-z-akcji-Wisla-na-Pomorzu-Zachodnim.html
13. Syruček M. Proti «fašistickým bandám UPA». Ukrajinci v propagandě lidového Polska. *Soudobé dějiny.* 2010. № 4. URL: https://sd.usd.cas.cz/pdfs/sod/2010/04/04.pdf
14. Szcześniak A. B., Szota W. Z. Droga donikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1973. 290 s.
15. To była zaplanowana operacja wynarodowienia. 2026. URL: https://www.national-geographic.pl/historia/akcja-wisla-byla-zaplanowana-operacja-wynarodowienia-pozory-walki-z-podziemiem-skrywaly-plan-czystki/
16. Wodak R. The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. 252 p.
17. Żerelik R. Mniejszość ukraińska w Polsce po II wojnie światowej. URL: https://www.pninstytut.org/pl/badania/o-podlasiu-historia-kultura-jezyk/historia/mniejszosc-ukrainska-w-polsce-po-ii-wojnie-swiatowej/
18. Zięba A. Akcja «Wisła»: Przyczyny I Sprawcy, Rezonans I Konsekwencje. *Rocznik Ruskiej Bursy.* 2017. № 13 (January). S. 97–130. URL: https://doi.org/10.12797/RRB.13.2017.13.05

References

1. Chudzik, W., Gajowniczek, Z., Majewski, M., & Tucholski, J. (Eds.). (2006). *Akcja «Wisła» 1947* [Operation «Vistula» 1947]. Warszawa–Kijów: Instytut Pamięci Narodowej. 832 p. [in Polish].
2. Instytut Pamięci Narodowej. (n.d.). *Akcja «Wisła»* [Operation «Vistula»]. Retrieved from: https://ipn.gov.pl/pl/nauka-i-edukacja/badania-historyczne/konferencje/26794,Akcja.html [in Polish].

3. Zjednoczenie Łemków. (n.d.). *Cień akcji «Wisła»* [The Shadow of Operation «Vistula»]. Retrieved from: https://www.lemkounion.pl/prasa-i-dokumenty/cien-akcji-wisla/ [in Polish].

4. Hałagida, I. (n.d.). *Prowokacja «Zenona»* [The «Zenon» Provocation]. Retrieved from: https://przystanekhistoria.pl/download/166/72724/HalagidaProwokacjaZenona.pdf [in Polish].

5. Hałagida, I. (2002). *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach polskich 1947–1957* [Ukrainians in the Western and Northern Polish Lands, 1947–1957]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. 259 p. Retrieved from: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/28699/file.pdf [in Polish].

6. Miroszewski, K. (2001). *Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949)* [Jaworzno Central Labour Camp. The Ukrainian Subcamp (1947–1949)]. Katowice: Wydawnictwo Naukowe «Śląsk». 650 p. [in Polish].

7. Misiło, E. (2022). *Obóz Jaworzno – zbrodnia nieukarana: Polacy i Ukraińcy w Centralnym Obozie Pracy Jaworzno (1947–1949)* [Jaworzno Camp – An Unpunished Crime: Poles and Ukrainians in the Central Labour Camp in Jaworzno (1947–1949)]. Jesionowo: Fundacja Archiwum Ukraińskiego. 1016 p. [in Polish].

8. Motyka, G. (2011). *Od rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947* [From the Volhynia Massacre to Operation «Vistula». The Polish-Ukrainian Conflict, 1943–1947]. Kraków: Wydawnictwo Literackie. 524 p. [in Polish].

9. Owczarek, B., & Penar, J. (1979). *Nacjonalistyczne organizacje ukraińskie w Polsce. Wybrane problemy* [Ukrainian Nationalist Organizations in Poland. Selected Issues]. Warszawa. 240 p. [in Polish].

10. Pisuliński, J. (2024). Akcja «Wisła» i jej fałszywy obraz [Operation «Vistula» and Its False Image]. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 25(1), 222–256. https://doi.org/10.32089/WBH.PHW.2024.1(287).0007 [in Polish].

11. *Przyczyny akcji «Wisła»* [Causes of Operation «Vistula»]. (n.d.). Retrieved from: https://uitp.org.pl/index.php/aktualnosci/relacje-prasowe/31-przyczyny-akcji-wisla [in Polish].

12. Semczyszyn, M. (n.d.). *Przesiedleńcy z akcji «Wisła» na Pomorzu Zachodnim* [The Resettlers from Operation «Vistula» in Western Pomerania]. *Przystanek Historia IPN*. Retrieved from: https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/oun-upa/80911,Przesiedlency-z-akcji-Wisla-na-Pomorzu-Zachodnim.html [in Polish].

13. Syruček, M. (2010). Proti «fašistickým bandám UPA». Ukrajinci v propagandě lidového Polska [Against the «Fascist Bands of the UPA». Ukrainians in the Propaganda of People's Poland]. *Soudobé dějiny*, 4. Retrieved from: https://sd.usd.cas.cz/pdfs/sod/2010/04/04.pdf [in Czech].

14. Szcześniak, A. B., & Szota, W. Z. (1973). *Droga donikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce* [Road to Nowhere. The Activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and Its Elimination in Poland]. Warszawa: Wydawnictwo MON. 290 p. [in Polish].

15. *To była zaplanowana operacja wynarodowienia* [It Was a Planned Operation of Denationalization]. (2026). *National Geographic Polska*. Retrieved from: https://www.national-geographic.pl/historia/akcja-wisla-byla-zaplanowana-operacja-wynarodowienia-pozory-walki-z-podziemiem-skrywaly-plan-czystki/ [in Polish].

16. Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 252 p.

17. Żerelik, R. (n.d.). *Mniejszość ukraińska w Polsce po II wojnie światowej* [The Ukrainian Minority in Poland after the Second World War]. Retrieved from: https://www.pninstytut.org/pl/badania/o-podlasiu-historia-kultura-jezyk/historia/mniejszosc-ukrainska-w-polsce-po-ii-wojnie-swiatowej/ [in Polish].

18. Zięba, A. (2017). Akcja «Wisła»: Przyczyny i sprawcy, rezonans i konsekwencje [Operation «Vistula»: Causes and Perpetrators, Resonance and Consequences]. *Rocznik Ruskiej Bursy*, 13, 97–130. Retrieved from: https://doi.org/10.12797/RRB.13.2017.13.05 [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 25.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 321.01+323.1
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.10

Роман КОРШУК
кандидат політичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України,
просп. Повітряних сил, 30, м. Київ, Україна, 03168 (dekalog@ukr.net)

Roman KORSHUK
Candidate of Political Sciences, Research Fellow Department of Humanitarian Policy Issues Research Center for Humanitarian Issues of the Armed Forces of Ukraine,
30 Povitrianykh syl Ave., Kyiv, Ukraine, 03168 (dekalog@ukr.net)

ORCID: http://orcid.org/0000-0001-7368-3963

РІЗНОВИДИ НАЦІОНАЛЬНОГО МІФУ

Анотація. Мета статті *полягає в аналізі різновидів феномену національного міфу, ролі міфів у формуванні уявлень про походження нації, її сутність, особливості та відмінності від інших націй, призначення (місія) нації у світовій історії, окресленні сутності найбільш поширених національних міфів на прикладі окремих народів Європи, Азії та Північної Америки.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на використанні системного, структурно-функціонального, порівняльного методів та методу каузального аналізу. За допомогою системного методу національний міф та його складники (міфологеми) розглядаються як цілісний феномен, що функціонує у межах ширшого середовища – нації та національної свідомості. Структурно-функціональний метод використовується для аналізу ролі національних міфів у формуванні нації. Використання порівняльного методу дало змогу здійснити порівняльний аналіз різновидів національних міфів в окремих народів Європи, Азії та Північної Америки. Метод каузального аналізу дав змогу розкрити конкретно-історичні обставини формування національних міфів в окремих країнах.* ***Наукова новизна*** *полягає у комплексному аналізі найбільш поширених національних міфів: міфу про походження, міфу про обраність, міфу про «священну територію», міфу національного відродження, міфу про «батька нації», міфу про національного героя, міфу про націю-жертву, міфу про націю-героя, їх взаємозв'язку, спільних та відмінних рис в окремих народів.* ***Висновки.*** *У сучасному світі національні міфи є важливим політичним ресурсом та засобом ідеологічної боротьби. Водночас навряд чи варто розглядати національні міфи лише як засіб маніпулювання масами. Національні міфи обґрунтовують, легітимізують існуючий лад національних держав, інтегрують суспільство, виконують терапевтичну функцію, спонукають народ до нових звершень. Таким чином, у процесах націотворення національні міфи відграють одну з провідних ролей.*

Ключові слова: *міф, нація, національний міф, націоналістичний міф, походження, обраність, «священна територія», національне відродження, «батько нації», національний герой, нація-жертва, нація-герой.*

VARIETIES OF NATIONAL MYTH

Abstract. The purpose *of the article is to analyze the varieties of the national myth phenomenon, the role of myths in shaping perceptions of a nation's origin, its essence, specific features, and differences from other nations, as well as its mission in world history, and to outline the essence of the most widespread national myths using the examples of individual nations in Europe, Asia, and North America.* ***The research methodology*** *is based on systemic, structural-functional, and comparative methods, as well as the method of causal analysis. By means of the systemic method, the national myth and its components (mythemes) are examined as an integral phenomenon functioning within a broader environment, namely the nation and national consciousness. The structural-functional method is employed to analyze the role of national myths in nation-building. The comparative method enables a comparative analysis of varieties of national myths among individual peoples of Europe, Asia, and North America. The method of causal analysis makes it possible to reveal the*

concrete historical circumstances of the formation of national myths in particular countries. The scientific novelty lies in a comprehensive analysis of the most widespread national myths – the myth of origin, the myth of chosenness, the myth of the «sacred territory», the myth of national revival, the myth of the «father of the nation», the myth of the national hero, the myth of the victim-nation, and the myth of the hero-nation – along with their interrelation, commonalities, and differences across various peoples. ***Conclusions.*** *In the contemporary world, national myths serve as an important political resource and a tool of ideological struggle. At the same time, national myths should hardly be viewed merely as a means of mass manipulation. They justify and legitimize the existing order of nation-states, integrate society, perform a therapeutic function, and inspire people to new achievements. Thus, national myths play a leading role in nation-building processes.*

Key words: *myth, nation, national myth, nationalist myth, origin, chosenness, «sacred territory», national revival, «father of the nation», national hero, victim-nation, hero-nation.*

Постановка проблеми. У масовій свідомості міф, як правило, протиставляється правді та асоціюється зі словом «брехня». Водночас подібне твердження занадто спрощує дійсність. Міф не є синонімом неправди, а виступає специфічною формою освоєння дійсності. Особливостями висвітлення міфом дійсності є спрощення картини світу, сприйняття на віру, бінарне протиставлення (свій/чужий, добро/зло) тощо. Саме у цьому полягає привабливість міфів, адже спрощена інтерпретація (чорно-білий світ), яка не аналізується критично, а сприймається на віру, скоріше завойовує уми мас, аніж гірка різнокольорова правда. Простіше кажучи, міф дає прості відповіді на складні питання. Людська свідомість за своєю природою набагато простіше сприймає прості відповіді, що виступає запорукою тріумфу міфів. На відміну від архаїчних міфів, що формувалися шляхом міфотворення – формування міфу, незалежного від безпосереднього впливу соціальних суб'єктів, сучасні міфи, як правило, формуються шляхом свідомої міфотворчості з певною чітко задуманою метою.

Епоха націй та національних держав потребувала формування національних міфів, здатних пояснити феномен нації. За аналогією з архаїчними міфами, що пояснювали будову всесвіту, національні міфи пояснюють походження та сутність нації, її особливості, призначення тощо. Як і абсолютна більшість сучасних міфів, національні міфи формуються переважно шляхом цілеспрямованої міфотворчості, а не міфотворення.

Мета статті полягає в аналізі різновидів феномену національного міфу, ролі міфів у формуванні уявлень про походження нації, її сутність, особливості та відмінності від інших націй, призначення (місія) нації у світовій історії тощо, виокремленні найбільш поширених національних міфів на прикладі окремих народів Європи, Азії та Північної Америки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний український дослідник Д. Судин визначає національний міф як «смислове поле, що в ньому утворюються та відтворюються уявлення членів нації про її минуле, які мають сакральний характер» [9]. В Енциклопедії сучасної України міф національний визначається як «розповідь, анонімне оповідання, у якому в символічній формі подані певні події, що мали місце в історії різних народів, особливо на початковій фазі їхнього етнічного розвитку» [5]. Перелік подібних визначень можна було б продовжити, однак предметом даного дослідження є аналіз різновидів національних міфів, а не власне поняття «національний міф» у трактуванні дослідників. У контексті дослідження національний міф визначається як специфічний спосіб пояснення різноманітних аспектів національної (етнічної) дійсності, певних історичних подій, пов'язаних із нацією, особливістю якого є спрощення уявлень про дійсність, запровадження бінарних опозицій (свій/чужий, добро/зло), сприйняття на віру, емоційність тощо.

У наукових дослідженнях терміни «національний міф» та «націоналістичний міф» іноді використовуються як синоніми. Це пов'язано з трактуванням терміна «націоналізм», зокрема з підходом, згідно з яким націоналізм розуміється як «увесь процес формування та утвердження

націй або національних держав» [6, с. 80]. Серед п'яти основних підходів до трактування феномена націоналізму даний підхід, на думку британського дослідника Е. Сміта, є найбільш широким, що охоплює усі інші підходи: націоналізм як національна свідомість, націоналізм як мова та символізм нації, націоналізм як ідеологія та націоналізм як політичних рух.

Особливістю національного міфу є спирання на історію і водночас її інтерпретація в інтересах власної нації. Історія виступає базисом формування національних міфів, без історії національний міф утрачає власний сенс: «У модерну епоху, тобто в епоху націотворення, відбувається легітимізація національного міфу: тут важливу роль відіграє історія, яка дає «наукове обґрунтування» міфові. Національний міф стає тотожним історичному» [2, с. 150]. У переважній більшості випадків творцями національних міфів, іноді навіть попри власне бажання, виступають саме історики.

У кожній національній міфології є набір тих чи інших міфів, перелік яких можна назвати класичним. Серед таких національних міфів найбільш поширеними є: міф про походження, міф про обраність, міф про «священну територію», міф національного відродження, міф про «батька нації», міф про національного героя, міф про націю-жертву, міф про націю-героя тощо.

Міф про походження поряд із міфом про обраність виступає своєрідним базисом національної міфології, адже від їхнього змісту відштовхується більшість інших міфів. Сутність міфу про походження – усвідомлення та наголос на древності свого народу, його першості порівняно з іншими, особливо сусідніми народами, акцент на божественному (обраному) походженні, прив'язка походження та історії до певного древнього народу, метою якої є наголос не лише на древності своєї нації, а й на тяглості та неперервності її національної історії і культури тощо. Прикладами подібних міфів виступають: ведення родоводу сучасних євреїв від праотця Авраама; міф про походження англійців від тринадцятого загубленого коліна Ізраїлю; наголос на походженні поляків від древніх сарматів («шляхетський сарматизм»); ототожнення сучасних французів із древніми галлами, італійців – із римлянами, українців – як мінімум із Київською Руссю, як максимум – із древніми трипільцями тощо.

Доволі цікавим прикладом подібної міфотворчості є японська версія. Японія розглядається як божественна країна, а японські імператори виступають не лише нащадками богів, а й утіленням божественної волі. Японський імператор – це не лише Син Неба, який отримує Мандат Неба, він виступає уособленням самого Неба, яке дає йому мандат. На основі цього міфу в першій половині XIX ст. була сформована офіційна ідеологічна доктрина кокутай, згідно з якою Японія розглядається як органічна єдність трьох рівнів: перший рівень – боги камі та імператор; другий рівень – японська нація як нащадки богів; третій рівень – японські острови як результат творіння богів.

Міф про обраність ґрунтується на ідеї унікальності певної нації, її богообраності, національній ролі (місії) у світовій історії тощо. Даний міф, як правило, органічно пов'язаний із міфом про походження, адже виняткове походження визначає особливу долю народу, безпосередньо впливає на його призначення (місію) в історії людства. Серед найбільш відомих прикладів подібного міфу варто згадати: міф про євреїв як народ, що уклав договір із Богом; французький народ як носій універсальних цінностей Великої французької революції; англійців з їхньою місією поширення цивілізації («тягар білої людини»); місію чехів як своєрідного мосту між слов'янською та німецькою культурами, між Сходом і Заходом Європи загалом; Польщу як «щита Європи» від східних варварів тощо.

Міф про обраність, як правило, виступає основою національного відродження, стає обґрунтуванням національної боротьби за незалежність та єдність нації. Особливо яскраво подібні риси виявилися у XVIII–XIX ст. в Італії та Німеччині. Один з ідеологів італійського Рісорджименто Дж. Мацціні вказував на особливу роль майбутньої об'єднаної Італії у світовій

історії: «Ваша країна є знаком місії, яку дав вам Бог, аби ви її здійснили у складі людства» [4, с. 59]. Утіленням цієї місії має бути побудова «третього Риму» – «Риму народу», що прийде на зміну двом попереднім епохах – «Риму цезарів» та «Риму пап».

У Німеччині ідея особливої ролі німців (германців) у Європі набула поширення завдяки працям інтелектуальної еліти. На думку Й.-Г. Гердера, германські племена не лише знищили Римську імперію і розселилися на її землях, а й століттями забезпечували оборону Європи від азійських завойовників: гуннів, угорців, монголів, турків тощо. Саме завдяки германським народам, насамперед німцям, їхнім стійкості та мужності сформувалася сучасна Європа. Дану ідею творчо розвинув Й. Г. Фіхте, який уважав, що німці (у широкому розумінні германські народи) творчо поєднали створений у стародавній Європі (Римська імперія) громадський порядок з істинною релігією (християнство), що виникла в древній Азії. Мислитель зазначав, що «німці та інші народи їхніх поглядів у світовій історії перемогли тому, що їх надихало вічне» [10, с. 54]. Дане поєднання, сформоване на основі вічної істини, дало німцям змогу сформувати у собі та для себе сучасний новий час.

На цілком новий щабель подібні погляди виводив Г. В. Ф. Гегель. Германський світ є кінцевим результатом розвитку світової історії як історії розгортання свободи. У східній деспотії вільний лише один (деспот), грецький та римський світи знали свободу лише кількох, натомість германський світ уперше усвідомлює, що вільні всі. Зародки цієї свободи виникли ще у германських лісах, однак остаточно усвідомлення здійснення свободи сформувалося під впливом християнства. Германські народи дійшли у християнстві до свідомості, що людина як така є вільною, а свобода духу є основною якістю її природи.

Американська інтерпретація міфу про обраність органічно пов'язана з боротьбою за незалежність США. Америка для перших колоністів виступала місцем утілення їх призначення, за біблійними аналогіями «Новим Сіоном» (Новим Єрусалимом). Війна за незалежність лише скріпила цю віру. На ґрунті віри в американську унікальність виросла впевненість у божественному призначенні американського народу як носія універсальних цінностей свободи і демократії, що має поширювати дані цінності серед інших народів. Американський сенатор А. Беверідж у кінці XIX ст. стверджував, що Господь «позначив американський народ як обрану націю, яка має відродити світ» [2, с. 150].

В українській традиції серед міфотворців даного міфу варто відзначити М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, Д. Донцова, В. Липинського, Ю. Липу тощо. Зокрема, М. Костомаров у «Книгах буття українського народу» вбачав місію України у реалізації духовного ідеалу слов'янського світу, що полягав у досягненні свободи та рівності: «І встане Україна зі своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не зостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар» [3, с. 258].

Міф про «священну територію» – це уявлення про певну територію (батьківщину), яка нерозривно ототожнюється з народом (народ та його земля), виступає його символом, пов'язується з важливими та епохальними етапами його історії (зародження народу, розквіт його держави, епохальні перемоги та поразки тощо). Священною цю землю робить наголос на сакральному зв'язку з історією народу. У свідомості нації подібна сакральність знаходить вияв в «успадкованій батьківщині, освяченій святими, героями й мудрецями, а також могилами та надгробками предків» [8, с. 131].

Священна територія – це саме та єдина батьківщина (земля батьків), істинне місце буття народу, його серце. Батьківщина виступає не лише місцем проживання чи навіть народження, а й священним палладіумом, дарованим народу вищими божественними силами. Прикладами

подібної території є Земля Обітована (Ерец-Ісраель) для євреїв, Фатерлянд (земля батьків) для німців, Америка як «Новий Сіон» для американських колоністів, японські острови для японців, Південна Африка для бурів тощо.

Священним палладіумом може виступати не лише вся територія країни, а й її окрема частина, що завдяки певним особливостям (символ нації, конкретне місце важливої події в її історії, священна столиця, місце духовної сили тощо) виокремлюється в межах священної батьківщини: «У межах батьківщини певні місцевості теж можуть мати певну особливу ауру святості» [9, с. 70]. Прикладами таких священних місць є: гора Арарат для вірмен; гора Олімп для греків; Гора Сіон та місто Єрусалим для євреїв; місто Київ та ріка Дніпро для українців; Косово для сербів (битва на Косовому полі 1389 р.); Фірвальдштетське озеро для швейцарців (колиска зародження країни); Ельзас та Лотарингія для французів (анексовані Німеччиною після франко-прусської війни); північні території (острови Ітурупу, Кунашир, Шикотан і Хабома, які ще й досі перебувають під окупацією Росії) для японців; Карелія для фінів (відторгнута СРСР унаслідок радянсько-фінської війни) тощо. Останні три приклади вказують, що територія стає священною в уявленні певного народу, коли у нації ці території відбирають. Відповідно, її повернення перетворюється на мету нації, принаймні одне з її завдань. Даний міф може активно використовуватися для пропаганди агресивної війни. Подібна інтерпретація активно використовувалася росією під час окупації Криму та Севастополя.

Міф національного відродження в епоху формування націй виступає своєрідним обґрунтуванням боротьби за власну національну державу. Даний міф «ґрунтується на бінарній опозиції між ідеальним станом вільної та могутньої нації та її сучасним становищем, сприйнятим як рабство і занепад. Перед нами синтеза трьох міфологем: а) нації як організму, здатного хворіти, «хвилево завмирати» й гинути»; б) відродження, або воскресіння; в) «золотої доби» [1, с. 206].

Міфологема «золотої доби» («золотого віку») описує найвищу точку розвитку нації, що, як правило, була в минулому. Картини «золотої доби» «розповідають про часи, коли спільнота була велика і славетна в політичному та військовому аспектах або заможна й квітуча, або мала найбільший творчий інтелектуальний, мистецький, релігійний і духовний потенціал» [7, с. 71]. Відповідно, основне завдання нації – повернутися до «золотого віку», відродити себе з попелу та знову досягнути величі.

Існує точка зору, згідно з якою цей міф поширений лише серед, виражаючись гегелівською термінологією, «неісторичних», бездержавних народів. У таких народів міф національного відродження виступає центральною ідейною основою боротьби за власну державність та незалежність. Натомість народи «історичні», державні не потребують подібного міфу. Однак світовий досвід доводить хибність подібної точки зору. У будь-якого народу подібний міф актуалізується в часи криз та національних лихоліть. Наприклад, подібний міф став надзвичайно популярним у Німеччині після поразки в Першій світовій війні, чим надзвичайно вдало скористалися нацисти. Яскравим прикладом використання нацистами міфу національного відродження став пропагандистський фільм «Тріумф волі» (нім. Triumph des Willens) 1935 р.

Міф про національного героя виступає важливим складником національної міфології абсолютної більшості націй. Загалом архетип героя був надзвичайно поширений ще в архаїчній міфології, фактично це універсальний міфологічний образ. Міф про національного героя має декілька інтерпретацій (міфологем), що можуть виступати самостійними міфами. Першою з них є міф про «батька нації», що виступає реінкарнацією найдревніших міфів про спільних пращурів, батьків та матерів роду. У цьому разі йдеться про героя як пращура (прабатька), героїчного предка нації, її засновника. Це може бути як міфічна особа (Авраам – прабатько євреїв, імператор Дзіму – пращур японців, Гайк (Айк, Хайк, Гаос) – прабатько вірмен), так

і цілком історично підтверджена особа (Карл Великий – предок французів та німців, Чингісхан – монголів, Осман – турків).

Бувають випадки, коли одна особа виступає «батьком» декількох народів. У випадку з Карлом Великим його постать є предметом суперечки німців та французів, що відображає суперечку за першість в європейській історії.

В іншій інтерпретації міфу герой виступає не прабатьком народу, а людини, що своїми діями та власним прикладом «будить» націю, запускає процес її відродження. Надзвичайно вдалим терміном, що описує подібну роль, є слово «будитель» (чеське buditele, словаце buditelia дослівно перекладається «той, хто пробуджує») – термін, яким називали активістів національного відродження у східнослов'янських народів. Будитель – це герой-пророк, своєрідний новітній «батько нації», що спонукає її до відродження та повернення національної величі. Прикладами таких міфологізованих постатей є Й. Добровський та Ф. Палацький у чехів, Л. В. Штур у словаків. Й. Г. Фіхте у німців, Т. Шевченко в українців тощо.

Найбільш поширеною інтерпретацією є власне міф про героя-спасителя нації – героїчної постаті, що в найтемніший час національного буття («перед світанком ніч найчорніша») врятувала націю. Прикладами подібної міфотворчості є постаті Жанни д'Арк, Дж. Вашингтона, Т. Масарика, Ю. Пілсудського, К. Маненгейма, Б. Муссоліні, А. Гітлера, Ф. Франко, Ататюрка тощо. Наприклад, у нацистській Німеччині активно пропагувався сакральний погляд на Гітлера як на «Німецького Христа», який посланий Провидінням, щоб урятувати Німеччину. Нацистське вітання «Heil Hitler» не лише означало «Слава Гітлеру» чи «Хай живе Гітлер», а й мало на увазі формулу «Спасіння через Гітлера» (одне зі значень німецького слова «heil» – це «спасіння»).

Надзвичайно розповсюдженим національним міфом є міф про націю-жертву – уявлення про певну націю, яка як мінімум протягом тривалого періоду свого існування зазнавала вторгнень, утисків, переслідувань тощо. У світовій історії дана нація виступає у ролі невинної жертви, що піддається нарузі сильнішими та аморальними сусідами. Приклади даного міфу: євреї як віками гнаний народ (вершиною їх гоніть виступає Голокост); жахи російської окупації України (вершина – Голодомор); трагедії польського народу, де Польща порівнюється з розіп'ятим Христом (формула «Польща, Христос народів» («Polska Chrystusem narodow»)); уявлення про Росію як фортецю, з усіх боків обложену ворогами, які тільки і думають як поневолити та розчленувати велику країну; Німеччина як жертва культурної та політичної експансії Франції (друга половина XVIII – початок XIX ст.) та жертва Версальського мирного договору (перша половина XX ст.); «Століття національного приниження» – період 1839–1949 рр. в історії Китаю, який асоціюється з іноземними інтервенціями, відторгненням територій, нав'язуванням нерівноправних договорів та економічним визиском колись великої Піднебесної імперії.

Міф про націю-жертву, як правило, органічно пов'язаний із міфом про націю-героя, адже лише у цьому разі його вплив на процеси націотворення має позитивне значення. Подібне поєднання виглядає так: нація-жертва, незважаючи на всі зусилля темних сил, не лише змогла вижити, а й скинула пута іноземного панування, воскресла задля героїчних учинків. Приклади подібного поєднання: відродження євреїв та побудова держави Ізраїль після століть гонінь та жахів Голокосту; здобуття незалежності Україною після століть нищення, відродження української нації, її мови та культури; Польща – не лише розіп'ята, а й воскресла, як Христос (в іншій інтерпретації – як міфічний птах фенікс, що воскресає з попелу); воскресіння Німеччини після Першої світової війни (нацистська інтерпретація) та відновлення Німеччини після Другої світової війни (демократична інтерпретація); велика Росія, що витримала удари злобних недругів, які її оточують; Японія, яка відродилася після ядерного бомбардування та поразки у Другій

світовій війні; комуністичний Китай, що розірвав пута імперіалістичних хижаків та знову став могутньою державою, тощо.

Висновки. Сучасний світ являє собою різноманіття націй та етнічних спільнот, а етнічна і національна ідентичність є однією із центральних характеристик сучасної людини. Відповідно, вплив етнічного чинника на всі сфери суспільного життя, у тому числі й політичну, сьогодні є одним із визначальних. У сучасному світі національні міфи все більше відіграють роль одного з основних засобів ідеологічної боротьби.

Водночас навряд чи варто розглядати національні міфи лише як засіб маніпулювання масами. У сучасному світі саме національні міфи обґрунтовують, легітимізують існуючий лад національних держав, інтегрують сучасні суспільства на основі національної ідентичності. У важкі часи міфи не лише дають прості відповіді на складні питання, а й виконують терапевтичну функцію, спонукають суспільство до нових звершень. Таким чином, у процесах націотворення національні міфі відграють одну з провідних ролей.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Література

1. Зайцев О. Ю. Український інтеґральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки). *Нариси інтелектуальної історії*. Київ : Критика, 2013. 488 с.

2. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.

3. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3-х т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 544 с.

4. Мацціні Дж. Звернення до італійців. *Націоналізм. Антологія* / упоряд О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. С. 63–77.

5. Міф національний. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/article-68967 (дата звернення: 01.09.2026).

6. Сміт Д. Ентоні. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 223 с.

7. Сміт Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ : Темпора, 2009. 312 с.

8. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія. Київ : К.І.С., 2004. 170 с.

9. Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні. *Україна Модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. URL: http://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths (дата звернення: 08.09.2026).

10. Фіхте Йоган Г. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини. *Націоналізм. Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. С. 46–55.

References

1. Zaitsev, O. Iu. (2013). Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920-ti – 1930-ti roky). Narysy intelektualnoi istorii. [Ukrainian integral nationalism (1920s–1930s). Essays in intellectual history]. Kyiv: Krytyka, 488 p. [in Ukrainian].

2. Kasianov, H. V. (1999). Teorii natsii ta natsionalizmu. [Theories of nation and nationalism]. Kyiv.: Lybid, 352 p. [in Ukrainian].

3. Kyrylo – Mefodiivske tovarystvo: U 3 t. (1990). [Kyrylo-Methodian Society: In 3 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, T. 1. 544 p. [in Ukrainian].

4. Matstsini Dzh. (2000). Zvernennia do italiitsiv. [Appeal to the Italians]. Natsionalizm. Antolohiia / uporiad O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 63–77. [in Ukrainian].

5. Mif natsionalnyi. (2019). [National myth]. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. Retrieved from: https://esu.com.ua/article-68967 [in Ukrainian].

6. Smit, D. Entoni. (1994). Natsionalna identychnist. [National Identity] Kyiv: Osnovy, 223 p. [in Ukrainian].

7. Smit Entoni, D. (2009). Kulturni osnovy natsii. Iierarkhiia, zapovit i respublika. [The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant, and Republic]. Kyiv: Tempora, 312 p. [in Ukrainian].

8. Smit Entoni, D. (2004). Natsionalizm: Teoriia, ideolohiia, istoriia. [Nationalism: Theory, Ideology, History]. Kyiv: K.I.S., 170 p. [in Ukrainian].

9. Sudyn, D. (2014). Natsionalni mify v suchasnii Ukraini. [National myths in modern Ukraine]. Ukraina Moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys. URL: http://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths [in Ukrainian].

10. Fikhte Yohan, H. (2000). Shcho take narod u vyshchomu rozuminni tsoho slova i shcho take liubov do Batkivshchyny. [What is the people in the higher sense of this word and what is love for the Motherland]. *Natsionalizm. Antolohiia* / uporiad O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 46–55. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 27.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(477)(092)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.11

Тетяна ЛАВРІН
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (lahmanjkt23@gmail.com)

Tatyana LAVRIN
PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (lahmanjkt23@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6171-2261

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (1918–1941 РР.)

Анотація. *У статті досліджено київський період (1918–1941 рр.) життя та діяльності Агатангела Кримського. Проаналізовано його внесок у заснування й розбудову Української академії наук на посаді неодмінного секретаря, науково-організаційну роботу в умовах радянського режиму, а також розвиток вітчизняного сходознавства, мовознавства та видавничої справи.* ***Мета статті*** *– дослідити київський період діяльності А. Кримського, його внесок у розвиток української науки і культури та вплив суспільно-політичних чинників на долю вченого.* ***Методологічну основу*** *роботи становлять принципи об'єктивності й історизму та загальнонаукові, спеціально-історичні методи дослідження.* ***Наукова новизна*** *полягає у комплексній реконструкції київського періоду життя і діяльності А. Кримського на основі маловідомих джерел. Висвітлено роль ученого у заснуванні ВУАН та розвитку вітчизняного сходознавства, проаналізовано його стратегії наукової адаптації в умовах радянського тоталітаризму, а також деталізовано обставини репресій і арешту 1941 р.* ***Висновки.*** *Київський період (1918–1941 рр.) став центральним етапом у житті та діяльності Агатангела Кримського. Як один із засновників і неодмінний секретар УАН (1918–1928 рр.) учений відіграв вирішальну роль у формуванні структури, статуту та видавничої мережі академії. За його участі було створено Інститут української наукової мови, низку сходознавчих осередків й відновлено Історико-філологічний відділ ВУАН. У 1920–х роках Київ перетворився на осередок плідної наукової і викладацької праці А. Кримського. Працюючи в Київському університеті, він сформував вітчизняну школу сходознавства та мовознавства, виховавши плеяду видатних науковців. Зі згортанням «українізації» наприкінці 1920-х років учений зазнав системних утисків: його було позбавлено керівних посад, а очолювані ним інституції ліквідовано. У липні 1941 р. А. Кримського заарештували органи НКВС за сфабрикованими звинуваченнями, і в січні 1942 р. він помер у тюремній лікарні в Казахстані. Трагічний фінал київського періоду став наслідком цілеспрямованих репресій тоталітарного радянського режиму проти української інтелігенції.*

Ключові слова: *Агатангел Кримський, Українська академія наук (УАН), київський період, науково-організаційна діяльність, радянський режим, репресії інтелігенції, сходознавство.*

KYIV PERIOD OF LIFE AND ACTIVITIES OF AGATHANGEL KRYMSKYI (1918–1941)

Abstract. *The article examines the Kyiv period (1918–1941) of Agatangel Krymsky life and activities. His contribution to the establishment and development of the Ukrainian academy of sciences as an indispensable secretary, scientific and organizational work under the soviet regime, as well as the development of domestic oriental studies, linguistics, and publishing are analyzed.* ***The purpose*** *of the article is to investigate the Kyiv period of A. Krymsky activities, his contribution to the development of Ukrainian science and culture, and the influence of socio-political factors on the fate of the scientist.* ***The methodological*** *basis of the work is the principles of objectivity and historicism and general scientific, special historical research methods.* ***The***

scientific novelty *lies in the comprehensive reconstruction of the Kyiv period of A. Krymsky life and activities based on little-known sources. The role of the scientist in the founding of the Ukrainian academy of sciences and the development of domestic oriental studies is highlighted, his strategies of scientific adaptation under soviet totalitarianism are analyzed, and the circumstances of the repressions and arrest in 1941 are detailed.* ***Conclusions.*** *The Kyiv period (1918–1941) became a central stage in the life and work of Agathangel Krymsky. As one of the founders and indispensable secretary of the Ukrainian academy of sciences (1918–1928), the scientist played a decisive role in shaping the structure, statute and publishing network of the academy. With his participation, the Institute of Ukrainian scientific language, a number of oriental studies centers were created, and the Historical and philological department of the Ukrainian academy of sciences was restored. In the 1920s, Kyiv became a center of A. Krymsky fruitful scientific and teaching work. Working at Kyiv university, he formed a national school of oriental studies and linguistics, educating a galaxy of outstanding scientists. With the curtailment of «ukrainization» in the late 1920s, the scientist suffered systematic oppression: he was deprived of leadership positions, and the institutions he headed were liquidated. In July 1941, A. Krymsky was arrested by the NKVD on trmped-up charges, and in January 1942 he died in a prison hospital in Kazakhstan. The tragic finale of the Kyiv period was the result of the targeted repressions of the totalitarian soviet regime against the Ukrainian intelligentsia.*

Key words: *Agatangel Krymsky, Ukrainian academy of sciences (UAS), Kyiv period, scientific and organizational activity, soviet regime, repressions of the intelligentsia, oriental studies.*

Постановка проблеми. Постать Агатангела Кримського, видатного українського історика, сходознавця, письменника, перекладача й одного з фундаторів Всеукраїнської академії наук, посідає виняткове місце в історії української культури та науки першої половини ХХ ст. Попри наявність вагомого масиву біографічних і бібліографічних досліджень, київський період його життя та діяльності (1918–1941 рр.) залишається складним, багатогранним і не до кінця осмисленим феноменом у вітчизняній історіографії.

Цей 23-річний етап охоплює два кардинально протилежні за своїм суспільно-політичним й інтелектуальним наповненням підперіоди:

Доба академічного відродження та «українізації» (1918–1928 рр.), коли А. Кримський як неодмінний секретар ВУАН зосередив у своїх руках колосальні адміністративні, організаційні й наукові важелі, фактично закладаючи інституційні підвалини української гуманітаристики.

Доба тоталітарного тиску, ізоляції та репресій (1929–1941 рр.), що розпочалася з процесу СВУ, супроводжувалася усуненням ученого від керівних посад, ідеологічним цькуванням, позбавленням можливості вільно публікуватися і завершилася його трагічним арештом й депортацією.

Аналіз останніх досліджень. Огляд історіографії даної проблеми дає підстави для висновку, що вона сьогодні малодосліджена. У статті ми використовували розвідки Б. В. Бернадського [1], М. В. Жуйкової [2], О. Романової [3].

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [4; 5], епістолярна спадщина А. Кримського [6; 7].

Виклад основного матеріалу. В історії української науки з ім'ям Агатангела Кримського пов'язують збирання та об'єднання наукових сил України протягом 1918–1928 рр., коли він був обраний неодмінним секретарем УАН. Улітку 1918 р., за часів гетьмана П. Скоропадського, у відповідь на запрошення М. П. Василенка та В. І. Вернадського взяти участь у створенні Української академії наук він приїздить із москви до Києва зі своєю власною бібліотекою. В. Вернадський і А. Кримський – давні знайомі, їх поєднували спільні погляди на створення та існування найвищої національної наукової інституції. Вони вважали, що Українська академія наук повинна базуватися на повній автономії поза всякими впливами на її внутрішнє життя органів державного урядування, які можуть змінюватися, і бути незалежною від будь-яких

політичних партій час вирішення наукових питань і визначення наукової ідеї [8, с. 20–21]. Як уважали засновники найвищої наукової інституції, створення Академії наук повинне було сприяти й подальшому розвитку української культури, зростанню національної свідомості, самоствердженню національної мови. Перед А. Кримським як організатором науки, сходознавцем, славістом, українознавцем вимальовуються всеосяжні простори для праці. Агатангелу Кримському разом із Дмитром Багалієм належить одна з провідних ролей у розвитку історичних досліджень. Водночас він виступає як засновник української філології новітнього часу, зокрема української лінгвістики. Із його ім'ям пов'язується створення бібліотеки Української академії наук (тепер Національної наукової бібліотеки НАНУ) і, певною мірою, керівництво нею. Агатангел Кримський постав зачинателем фольклорних та етнографічних досліджень в Україні 20-х років XX ст. Можна стверджувати, що він утілює цілу добу в історії україністики [9, с. 9].

Учений відшукує і збирає українських сходознавців: Т. Г. Кезма – вихованець Київської духовної академії, який викладав арабську мову в київських вузах; П. Н. Лозієв – його учень по Лазаревському інституту. Агатангел Кримський намагався зорганізувати східний факультет в університеті, а на кафедру семітології запросити університетського професора богослов'я, протоієрея М. М. Боголюбова [10, с. 83]. На жаль, факультет створити не вдалося, проте діяла кафедра східної історії па чолі з неодмінним секретарем. 1919 р. в академії починає працювати Гебраїстично-археографічна комісія, де головували Д. І. Баталій та А. Ю. Кримський. Професора Київської духовної академії Ф. І. Міщенка за рекомендацією А.Кримського обирають академіком УАН, а він у 1926 р. започатковує Візантологічну комісію, де активно співпрацювали викладачі Київської духовної академії, які володіли стародавніми та східними мовами. Агатангел Кримський у 20-ті роки видає монографії «Гафіз та його пісні» [11, с. 118–123], «Історія Туреччини», «Історія перського театру» та ін. Із 1922 р. налагоджуються зв'язки із Всеросійською науковою асоціацією сходознавства. Завдяки ініціативі А. Кримського сходознавці Києва об'єднуються у Київське товариство сходознавців, що 14 липня 1925 р. оформляється як Київське відділення Всесоюзної наукової асоціації сходознавства. Пізніше утворюється філія ВУНАС, історико-етнографічний відділ якої працював разом із Візантологічною комісією [12, с. 15].

Проте сходознавство – лише частина величезної наукової праці А. Кримського. Значну частину своїх знань він віддав українознавству, яке займало чільне місце у його студіях студентських років, коли кожну вільну від офіційних занять хвилину присвячував Україні. Агатангел Юхимович уважав, що перша ознака національності – це мова, тому Українська академія наук як вища наукова національна установа має ставити собі за мету, крім загальнонаукових завдань, також усебічне вивчення на основі української самостійної мови і культури сучасності та минулого України, її народу. Через це ще 1918 р. А. Кримський засновує комісію української мови, що мала пріоритетне значення. Мета комісії – створення російсько-українського та українсько-російського словників. Він запрошує до роботи В. Н. Ганцова, Г. К. Голоскевича, О. Т. Андрієвську, М. Н. Грінченкову, С. О. Єфремова. «Російсько-український словник» друкувався протягом 1924–1929 рр., незважаючи на важкі матеріальні умови, політичну нестабільність. Його друкування припинилося з ідеологічних міркувань [13, с. 57].

Постає питання про порядок українського правопису. «Найголовніші правила українського правопису» (1921 р.), що складалися під керівництвом ученого та за його участю, стали першим офіційним стандартом для усієї України.

Створюється Інститут української наукової мови, який об'єднав правописну комісію з термінологічною комісією Українського наукового товариства і за часи свого існування видав низку термінологічних словників із математики, хімії, юриспруденції тощо.

На початку 20-х років УАН стає сильною установою справжніх учених і діяльних особистостей. Проте класовий підхід представників радянської влади до всіх процесів життя, його абсолютизація призводять до того, що стара інтелігенція починає сприйматися як прошарок – «третій капіталістичний елемент» (два перших – непман та куркуль). Спроби влади втрутитися у життя Академії наук датуються початком 20-х років. Уже 1921 р. Народний комісаріат освіти (Наркомос) намагається змінити статут і структуру УАН. Проте під час першого наступу реформа майже не торкнулася Академії, її основ і, що найважливіше, внутрішнього ладу. Проте підпорядкованість Наркомосу впливала на всі справи, що стосувалися її наукової діяльності. Не затверджується на посаді президента Академії наук щойно обраний М. П. Василенко, скорочується штат, що взагалі виглядає як своєрідна перша «чистка» Академії (з 1 тис співробітників залишається понад 400). А понад усе державні чиновники жалкували, що до їхньої комісії «встряв» А. Кримський, за якого, за визначенням Л. М. Левитського (офіційний наглядач Наркомосу), «неможливо робити висновки по суті справи» [14, с. 25].

Поступово формувалися відносини, коли політика переважала над наукою, слухняний урядовець над особистістю і знанням ученого. Проте Агатангел Юхимович із його дипломатичним талантом вчасно підготував «Меморандум о неотложных научных нуждах Всеукраинской академии наук», завдяки якому вдалося трохи домогтися матеріального зміцнення ВУАН, збільшення її штату, активізації роботи. Так, лише Інститут української наукової мови підготував 37 термінологічних словників із різних галузей знань.

Із метою поліпшення ситуації з підготовкою наукових кадрів Наркомос утворює комісію з надання учених ступенів (теперішній ВАК). У її рішенні можна виділити невеличкий фрагмент, що актуальний і досі: «...Кружляють уперті чутки, ніби багатші люди, у котрих тепер є гроші, використовують лихе матеріальне становище старих учених і замовляють їм писати наукові розвідки, щоб самим за ті куповані розвідки здобути ступінь доктора».

У середині 20-х років посилюється політичний тиск на ВУАН. І А. Кримський завдяки особливостям власного характеру та посаді неодмінного секретаря приймав удари на себе. Він був своєрідним буфером між владою та Академією наук, намагався підтримувати добрі стосунки із владними структурами, але й дбав про обізнані наукові сили, серед яких – О. О. Малиновський, Б. П. Бузескул, К. К. Симінський. С. С. Дністрянський та ін.

Щоб нейтралізувати вплив неодмінного секретаря і підкорити колектив учених, провокуються і підтримуються внутрішні чвари та протистояння (Єфремов – Грушевський і Грушевський – Кримський). Новий нарком освіти М. Скрипник (із 1927 р.) спрямував рішення Політбюро ЦК КП(б)У на те, щоб не підтримувати жодну групу, а панування в Академії групи Кримського – Єфремова визнати неприпустимим. Проте перед загрозою втрати автономії, як зазначалося на засіданнях ЦК КП(б)У, академіки-фундатори створили єдиний фронт захисту.

Майже весь січень 1928 р. в Академії наук працювала комісія, яка не мала ніякого відношення до науки, люди без наукових звань і нездатні до створення наукових робіт.

Заключний документ комісії «Висновки і пропозиції комісії НКО з обстеження стану та роботи ВУАН» був складений так, щоб кожен науковець підпадав під політичне звинувачення або за походженням, або за напрямом досліджень, або за політичну чи громадську діяльність до революції. Деякі пункти висновків стосувалися діяльності неодмінного секретаря, зверталася увага на те, що Академія наук керувалася статутом гетьманського уряду 1918 р., а не тим, що прийнятий 1921 р. Радою народних комісарів. Визначалося також, що певним моральним терором і спекуляцією на «советизации и коммунизации» академік А. Кримський рятував своє місце секретаря в Академії. Окрім того, «Висновки...» стверджували, що українська група Єфремова – Кримського створює в Академії об'єднаний блок «українсько-буржуазних кіл із кадетсько-правими (включно до монархістів)». Наркомос не затверджує нове

обрання А. Кримського на посаді неодмінного секретаря Академії. Наявні документи свідчать, що наприкінці 20-х років партійно-урядові кола вже виробили стійке негативне ставлення до вченого, який майже десять років керував Академією. Його науковий авторитет нікого не цікавив, із суто політичних міркувань академіка А. Кримського вважалося недоцільним висувати на вакансію завідувача сходознавчих кафедр.

Видатного академіка знімають із посади голови 1-го відділу (історико-філологічного) Інституту української наукової мови. Робляться обшуки у приміщеннях кабінету арабо-іранської філології з метою знайти компромат на А. Кримського. Звільняють з Академії арабіста Т. Г. Кезму, близького та багаторічного співробітника Академії. У жовтні 1929 р. перестає існувати Гебраїстична історична комісія, 01 лютого 1930 р. припиняє свою діяльність Візантологічна комісія. Закривається і Київська філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, історико-етнографічний відділ якої очолював А. Кримський [15, с. 12].

Під час виборів в Академії улітку 1929 р. започаткувалася обов'язкова практика, коли в академіки обирали не за наукові заслуги, а за адміністративну посаду. Причому кандидатура обранця обов'язково узгоджувалася з партійним керівництвом. Вибори відбувалися під час масових арештів української інтелігенції у зв'язку зі справою Спілки визволення України (СВУ). У проєкті статуту ВУАН з'являється пункт 17, за яким «дійсні академіки й увесь учений персонал можуть бути позбавлені свого звання і своїх прав, коли вони не виконують своїх прямих обов'язків, а також коли їхня діяльність свідомо скерована на спричинення шкоди Радянському Союзу» [13, с. 55].

Таким чином, практично ніхто, жодна людина, у тому числі й А. Кримський, зовсім не були захищені. І навіть міжнародне визнання провокувало подальше погіршення справ, як це сталося з Агатангелом Юхимовичем після звіту секретаря французького посольства і публікації у каїрському журналі статті Т. Г. Кезми про вченого. Протягом 1929–1930 рр. знищуються підготовлені до друку книги записок історико-філологічного відділу, історико-географічний збірник, праці комісії для вивчення соціально-етнополітичної історії України, збірник праць Візантологічної комісії. Ліквідуються комісія для складання Словника живої української мови та діалектологічна комісія, яку очолював А. Кримський, відбирають чотири комісії й у М. Грушевського.

Поступово науковця звільняють з усіх адміністративних посад. Навколо нього утворюється порожнеча: улітку 1929 р. заарештовують співробітників Академії з найближчого оточення. На початку червня до в'язниці потрапляє секретар і помічник академіка – М. Левченко (батько Миколи Каштанова) [4, арк. 1], якого засудили «за участь у контрреволюційній організації, що існувала в Академії наук, та злочинний зв'язок з учасниками СВУ» і відправили на десять років на Соловки. Від нього намагалися отримати компромат на А. Кримського, але М. Левченко не зламався. На жаль, із таборів Микола Левченко повернувся психічно хворою людиною і невдовзі покінчив життя самогубством.

Співробітники Академії були зобов'язані виступати на так званих методологічних дискусіях і друкувати «викривальні» статті, що спрямовані проти офіційно визнаних «буржуазними», «ворожими» вчених. Про А. Кримського писали, що він – один із найпослідовніших ворогів марксистсько-ленінської історії. Його звинувачували в тому, що вірну службу царатові він поєднує з хуторським націоналізмом, що йому властиві зоологічний націоналізм, антисемітизм, буржуазне реставраторство. У таких умовах учений був змушений працювати «у шухляду». На початку опали дослідник редагує «Історію української мови», другий том академічного «Російсько-українського словника», готує до друку листування з Іваном Франком, завершує другий том збірки «Звенигородщина – Шевченкова батьківщина з погляду етнографічно-фольклорного та діалектологічного». Жодна із цих праць так ніколи і не побачила світ.

Оскільки славістичні українські студії піддаються нищівній критиці, Агатангел Юхимович переключається на сходознавчу тематику. Він створює «Нариси башкирського письменства» (аналізує манускрипт про Авіценну), досліджує розвиток старогрузинської історіографії, абіссінської (ефіопської) літератури, пише «Історію новоарабської літератури», «Студії Криму», «Тюрки, їх мови і література», «Страницы из истории кавказского Азербайджана», «Историю хазар» [5, арк. 52].

22 вересня 1933 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У приймається цілком таємна постанова: «Позбавити звання академіків Воблого і Кримського як активних класових ворогів, лідерів націоналістичних угрупувань, які об'єдналися в Академії на спільній антирадянській платформі».

Після березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 р. розгортається цілеспрямоване знищення «ворогів народу». За газетними публікаціями можна простежити долю кожної відомої людини, проти якої вони спрямовувалися. У першій статті визначалося, що ця людина є представником «чужої» нам ідеології. У наступній робився висновок, що ця особа є «чужою». У інших з'являлося визначення «ворожий». Поява останньої публікації означала, що конкретну людину або заарештували, або заарештують відразу після надрукованої статті. Проте А. Кримського не чіпали. Навпаки, відчувається деяке потепління. Опальному академіку так само, як й іншим, підвищують оклад за звання згідно з посадою на підставі Постанови РНК СРСР від 01 серпня 1937 р. Наприкінці жовтня президія Академії наук приймає рішення зарахувати перебування А. Кримського у Звенигородці як наукове відрядження і надалі продовжувати виплату академічної пенсії. Історика відряджають у Ленінград на сесію арабістів СРСР, в інші відрядження.

Агатангела Кримського запрошують повернутися до Києва для активної участі у роботі Академії наук. Його становище значно поліпшується у 1939 р., після того, як Радянський Союз приєднав землі Західної України. На думку Н. Полонської-Василенко, особа А. Кримського знадобилася владі для того, щоб засвідчити «які видатні вчені працюють в Академії наук» [16, с. 464–473].

У січні 1941 р. широко відзначається 70-річний ювілей ученого. Вітання виголошувалися латинською, арабською, грузинською, староєврейською, іншими мовами, і на кожне з них академік відповідав мовою вітання. Президія Академії наук УРСР прийняла постанову про публікацію вибраних наукових творів ювіляра.

Початок війни застає академіка в Звенигородці, де він одужував після щойно перенесеного мікроінсульту. Машина прибуває за ним 19 липня, коли він ще не зовсім одужав, нібито для евакуації. Лейтенант НКВС Гусєв мав повноваження у разі відмови вивезти вченого примусово. Агатангел Юхимович погоджується. Проте вчений здогадався, куди його везуть, і попереджає своїх домашніх, щоб листів чекали із Саратова (у Саратовській тюрмі завершився життєвий шлях М. Вавилова, С. Єфремова, О. Андрієвської).

Згідно з Постановою НКВС від 20 липня 1941 р. про обрання міри покарання, А. Кримського направлено у внутрішню тюрму з формулюванням звинувачення: «політичне забарвлення: український націоналізм».

Під час перших допитів з'ясувалося, що А. Кримського звинувачують у причетності до СВУ, націоналізмі, зв'язках із С. Петлюрою, у складанні словників разом з С. Єфремовим. Ученому, незважаючи на вік та хвороби, вдалося не визнавати себе винним і нікого не обмовляти.

30 жовтня 1941 р. А. Кримський прибуває до Кустанайської тюрми, де одразу потрапляє у тюремний лазарет. 25 січня 1942 р. відомого сходознавця не стало. Свідком останніх днів академіка був селянин І. Ю. Гречихін, який і розповів про його мужність та жахливі умови останніх днів життя. Сліди Агатангела Юхимовича були втрачені, хоча шукали всі: родина,

друзі, Академія наук, В. І. Вернадський. У 1947 р. до президії Академії наук звертається М. Ю. Кримська з проханням видати свідоцтво про смерть брата, думаючи, що він помер в евакуації. Але з відповіді стає відомо, що і в Академії від 1941 р. відсутні будь-які матеріали про нього [17, с. 66–67].

Висновки. Київський етап життя і діяльності Агатангела Кримського став кульмінаційним у творчій та науковій біографії вченого. Повернувшись до Києва на запрошення В. Вернадського, А. Кримський став одним із фундаторів Української академії наук, обійнявши посаду її незмінного секретаря. Його адміністративна й організаційна діяльність заклала міцний фундамент для розвитку вітчизняної академічної науки в непростих умовах радянської трансформації суспільства. Київський період позначився розквітом Агатангела Юхимовича як сходознавця світового рівня, славіста, україніста і письменника. Створення та керівництво Інститутом української наукової мови, написання фундаментальних праць з історії української мови й літератури, а також орієнталістичних студій довели універсалізм його наукового мислення. Доля ученого у 1930-х – на початку 1941 років яскраво ілюструє трагедію української інтелектуальної еліти в умовах тоталітарного режиму. Попри світове визнання, А. Кримський зазнав ідеологічного тиску, усунення від активної академічної роботи та, зрештою, репресій.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Бернадський Б. В. Вчений і спецслужба: Агатангел Кримський у полі зору органів політичного розшуку російської імперії. *Східний світ.* 2021. № 2(111). DOI: https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.005. https://doi.org/

2. Жуйкова М. В. Еволюція національної ідентичності Агатангела Кримського та мовні маркери «ми» і «наш». *Східний світ*. 2021. № 2(111). DOI: https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.023

3. Романова О. Агатангел Кримський та витворена навколо нього міфологія : історико-антропологічне дослідження. *Східні традиції державотворення. Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня уродин Агатангела Кримського.* Київ : Прометей, 2020. С. 52–90.

4. Свідоцтво про всиновлення А. Ю. Кримським Миколи Миколайовича Каштанова (сина М. З. Левченка). Засвідчена копія. 1930 р. // ІР НБУВ. Ф. І. Спр. № 26775. Арк. 1.

5. Листування І. Франка з А. Кримським із коментарями самого А. Кримського та М. Левченка. ІР НБУВ. Ф. І. Спр. № 25768. Арк. 52.

6. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941). В 2 т. Т. 1. 1890–1941 / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського ; відп. ред. Василюк О. Д. Київ : Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України, 2005. 499 с.

7. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) : у 2-х т. *1918–1941 рр.* Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2006. 359 с.

8. Василюк О. Д. Особисте листування двох фундаторів Української академії наук – Володимира Вернадского та Агатангела Кримського. *Східний світ.* 2012. № 3. С. 18–25.

9. Матвєєва Л. Із біографії А. Кримського (1918–1941 рр.). *Східний світ.* 1996 (1999). № 2(8). С. 8–21.

10. Циганкова Е. Г. Неодмінний секретар ВУАН. До 120-річчя від дня народження А. Ю. Кримського. *Вісник АН УРСР.* 1991. № 3. С. 79–89.

11. Маленька Т. Ф. «Hafiziana» А. Кримського. *Східний світ.* 1993. № 2. С. 118–123.

12. Циганкова Е. Г. Сходознавча колекція Агатангела Кримського у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник.* 2001. № 6. С. 13–18.

13. Циганкова Е. Г. Маловідомі сторінки з академічного життя. Свідчення-спомини зі слідчої справи М. Левченка. *Вісник НАН України.* 1996. № 3–4. С. 54–74.

14. Звідомлення про діяльність Української академії наук до 01 січня 1920 р. Київ, 1921. С. 25.

15. Матвєєва Л. Агатангел Кримський: роки і дні тяжких випробувань. *Слово Просвіти.* 2006. 4–10 трав. С. 12.

16. Полонська-Василенко Н. Спогади. Київ, 2011. С. 464–473.

17. Циганкова Е. Г. «Для багатьох він був розрадою». Спогади про останні дні А. Ю. Кримського. *Вісник АН УРСР.* 1993. № 3. С. 66–67.

References

1. Bernadskyi, B. V. (2021). Vchenyi i spetssluzhba: Ahatanhel Krymskyi u poli zoru orhaniv politychnoho rozshuku rosiiskoi imperii [Scientist and special service: Agatangel Krymsky in the field of view of the political investigation bodies of the russian empire]. *Skhidnyi svit,* 2(111). https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.005. [in Ukrainian].

2. Zhuikova, M. V. (2021). Evoliutsiia natsionalnoi identychnosti Ahatanhela Krymskoho ta movni markery «my» i «nash» [The evolution of Agatangel Krymsky's national identity and the linguistic markers «we» and «our»]. *Skhidnyi svit*, 2(111). https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.023. [in Ukrainian].

3. Romanova, O. (2020). Ahatanhel Krymskyi ta vytvorena navkolo noho mifolohiia: istoryko-antropolohichne doslidzhennia. Skhidni tradytsii derzhavotvorennia [Agatangel Krymsky and the mythology created around him: a historical and anthropological study. Eastern traditions of state formation]. *Naukovyi zbirnyk na chest 150-yi richnytsi vid dnia urodyn Ahatanhela Krymskoho*. Kyiv: TOV «Prometei», 52–90. [in Ukrainian].

4. Svidotstvo pro vsynovlennia A. Yu. Krymskym Mykoly Mykolaiovycha Kashtanova (syna M. Z. Levchenka) [Certificate of adoption by A. Yu. Krymsky of Mykola Nikolayovich Kashtanov (son of M. Z. Levchenko)]. Zasvidchena kopiia. 1930 r. // IR NBUV. F. I. Spr. № 26775. Ark. 1. [in Ukrainian].

5. Lystuvannia, I. Franka z A. Krymskym z komentariamy samoho A. Krymskoho ta M. Levchenka [Correspondence between I. Franko and A. Krymsky with comments by A. Krymsky himself and M. Levchenko]. IR NBUV. F. I. Spr. № 25768. Ark. 52. [in Ukrainian].

6. Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890–1941) [The epistolary heritage of Agatangel Krymsky (1890–1941)]. V 2 t. T. 1. 1890–1941 / NAN Ukrainy, In-t skhodoznavstva im. A. Krymskoho; [vidp. red. Vasyliuk O. D.]. Kyiv: In-t skhodoznavstva im. A. Krymskoho NAN Ukrainy, 2005. 499 p. [in Ukrainian].

7. Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890–1941) [The epistolary heritage of Agatangel Krymsky (1890–1941)]. V 2 t. 1918–1941 rr. K.: Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NAN Ukrainy, 2006. 359 p. [in Ukrainian].

8. Vasyliuk, O. D. (2012). Osobyste lystuvannia dvokh fundatoriv Ukrainskoi akademii nauk – Volodymyra Vernadskoho ta Ahatanhela Krymskoho [Personal correspondence of two founders of the Ukrainian Academy of Sciences – Volodymyr Vernadskyi and Agathangel Krymskyi]. *Skhidnyi svit*, 3, 18–25. [in Ukrainian].

9. Matvieieva, L. (1996 (1999)). Z biohrafii A. Krymskoho (1918–1941 rr.) [From the biography of A. Krymskyi (1918–1941)]. *Skhidnyi svit*, 2(8), 8–21. [in Ukrainian].

10. Tsyhankova, E. H. (1991). Neodminnyi sekretar VUAN [Indispensable secretary of the Ukrainian Academy of Sciences]. Do 120-richchia vid dnia narodzhennia A. Yu. Krymskoho. *Visnyk AN URSR*, 3, 79–89. [in Ukrainian].

11. Malenka, T. F. (1993). «Hafiziana» A. Krymskoho [«Hafiziana» by A. Krymskyi]. *Skhidnyi svit,* 2, 118–123. [in Ukrainian].

12. Tsyhankova, E. H. (2001). Skhodoznavcha kolektsiia Ahatanhela Krymskoho u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Orientalist collection of A. Krymskyi in the funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi]. *Bibliotechnyi visnyk*, 6, 13–18. [in Ukrainian].

13. Tsyhankova, E. H. (1996). Malovidomi storinky z akademichnoho zhyttia [Little-known pages from academic life]. *Svidchennia-spomyny iz slidchoi spravy M. Levchenka. Visnyk NAN Ukrainy,* 3–4, 54–74. [in Ukrainian].

14. Zvidomlennia pro diialnist Ukrainskoi akademii nauk do 1 sichnia 1920 r. (1921). [Report on the activities of the Ukrainian Academy of Sciences until January 1, 1920]. Kyiv. P. 25. [in Ukrainian].

15. Matvieieva, L. (2006). Ahatanhel Krymskyi: roky i dni tiazhkykh vyprobuvan [A. Krymskyi: years and days of severe trials]. *Slovo Prosvity*. 4–10 trav. P. 12. [in Ukrainian].

16. Polonska-Vasylenko, N. (2011). Spohady [Memoirs]. Kyiv. P. 464–473. [in Ukrainian].
17. Tsyhankova, E. H. (1993). «Dlia bahatokh vin buv rozradoiu» [«He was a comfort to many»]. Spohady pro ostanni dni A. Yu. Krymskoho. *Visnyk AN URSR,* 3, 66–67. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 340.15:351.746(477)«1946/1991»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.12

Руслан ЛЕВІНЕЦЬ
кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01601 (nazumuch@ukr.net)

Ruslan LEVINETS
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Modern History of Ukraine, Faculty of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01601(nazumuch@ukr.net)

ORCID: https://orcid.org/0009-0003-1115-8284

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР У МЕХАНІЗМІ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Анотація. Метою статті *є комплексне історико-правове дослідження правового статусу органів державної безпеки Української РСР у механізмі радянської державної влади впродовж 1946–1991 рр.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на основі аналізу нормативно-правових актів, архівних матеріалів, історико-правових джерел та сучасних наукових досліджень. Розкрито особливості формування, розвитку й трансформації правового статусу Міністерства державної безпеки УРСР та Комітету державної безпеки УРСР як складників єдиної централізованої системи органів державної безпеки Союзу РСР. Досліджено теоретико-правові засади визначення правового статусу державного органу через категорію компетенції та обґрунтовано необхідність розмежування формально закріпленої й фактичної компетенції органів державної безпеки в умовах радянської політико-правової системи. Проаналізовано місце органів державної безпеки у структурі союзно-республіканських органів державного управління, особливості їхньої організаційної побудови, кадрового забезпечення, взаємовідносин із Верховною Радою, Президією Верховної Ради, Радою Міністрів, прокуратурою, судами, Міністерством внутрішніх справ, а також визначальну роль Комуністичної партії Радянського Союзу у здійсненні фактичного керівництва діяльністю спеціальних служб. Особливу увагу приділено дослідженню компетенції органів державної безпеки, яка охоплювала контррозвідувальну діяльність, боротьбу з політичною опозицією та інакодумством, захист державної таємниці, охорону партійно-державного керівництва, прикордонну безпеку, інформаційно-аналітичне забезпечення вищих органів влади та інші напрями, що значно виходили за межі класичних правоохоронних функцій. Простежено вплив політики перебудови на трансформацію правового статусу органів державної безпеки, законодавче врегулювання їхньої діяльності, ліквідацію союзної системи КДБ та створення національної системи органів державної безпеки незалежної України.* ***Наукова новизна дослідження*** *полягає у комплексному висвітленні правового статусу органів державної безпеки Української РСР крізь призму взаємодії державно-правових і політичних механізмів управління, визначенні закономірностей їх функціонування в умовах радянської моделі державної влади та встановленні особливостей трансформації цієї моделі в період становлення незалежної України. Зроблено* ***висновок****, що органи державної безпеки УРСР, формально будучи складовою частиною системи виконавчої влади, фактично функціонували як інструмент реалізації політики союзного партійного керівництва, а їх реформування наприкінці існування СРСР стало важливою передумовою формування сучасної моделі правового статусу Служби безпеки України.*

Ключові слова: *правовий статус, органи державної безпеки, Комітет державної безпеки, Міністерство державної безпеки, Українська РСР, компетенція, радянська державна влада, Служба безпеки України.*

THE LEGAL STATUS OF THE STATE SECURITY BODIES OF THE UKRAINIAN SSR WITHIN THE MECHANISM OF SOVIET STATE POWER

Abstract. The purpose of the article *is to provide a comprehensive historical and legal study of the legal status of the state security agencies of the Ukrainian SSR within the mechanism of Soviet state power during the period from 1946 to 1991.* ***The research methodology*** *is based on the analysis of legal and regulatory acts, archival materials, historical and legal sources, and contemporary scholarly research, the study examines the formation, development, and transformation of the legal status of the Ministry of State Security of the Ukrainian SSR and the State Security Committee of the Ukrainian SSR as constituent elements of the unified centralized system of state security bodies of the USSR. The article explores the theoretical and legal foundations for defining the legal status of a state body through the concept of competence and substantiates the necessity of distinguishing between the formally established and the actual competence of the state security bodies within the Soviet political and legal system. It analyzes the place of the state security bodies within the structure of the union-republican system of public administration, their organizational framework, personnel policy, and institutional relations with the Supreme Soviet, the Presidium of the Supreme Soviet, the Council of Ministers, the prosecutor's office, the judiciary, and the Ministry of Internal Affairs. Particular attention is also paid to the decisive role of the Communist Party of the Soviet Union in exercising actual control over the activities of the Soviet security services. Special emphasis is placed on the competence of the state security bodies, which extended far beyond the traditional functions of law enforcement. Their powers included counterintelligence activities, suppression of political opposition and dissent, protection of state secrets, security of the party and state leadership, border security, information and analytical support for the highest state authorities, and a wide range of other functions. The article also traces the impact of perestroika on the transformation of the legal status of the state security bodies, the legislative regulation of their activities, the dissolution of the Soviet KGB system, and the establishment of the national system of state security bodies in independent Ukraine.* ***The scientific novelty*** *of the study lies in its comprehensive analysis of the legal status of the state security bodies of the Ukrainian SSR through the interaction of legal and political mechanisms of governance. It identifies the principal patterns of their functioning within the Soviet model of state power and reveals the specific features of the transformation of this model during the formation of independent Ukraine.* ***It is concluded*** *that the state security agencies of the Ukrainian SSR, while formally being part of the executive branch, in practice functioned as an instrument for implementing the policies of the Union-level party leadership, and that their reform at the end of the Soviet Union's existence became an important prerequisite for the formation of the modern model of the legal status of the Security Service of Ukraine.*

Key words: *legal status, state security bodies, State Security Committee (KGB), Ministry of State Security, Ukrainian SSR, competence, Soviet state power, Security Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Дослідження правового статусу органів державної безпеки Української РСР у механізмі радянської державної влади є одним із актуальних напрямів сучасної історико-правової науки, оскільки дає змогу комплексно осмислити особливості функціонування радянської моделі державного управління, співвідношення права й політики, а також місце спеціальних служб у системі владних інститутів тоталітарної держави. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених історії радянських органів державної безпеки, більшість із них зосереджується на аналізі окремих аспектів їхньої оперативної діяльності, політичних репресій або боротьби з національно-визвольним рухом. Натомість питання правового статусу цих органів, їхньої компетенції, інституційного становища, особливостей взаємодії з іншими державними органами та ролі партійного керівництва у формуванні їхніх повноважень залишаються недостатньо дослідженими.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах сучасного реформування сектору безпеки й оборони України, коли осмислення історичного досвіду функціонування радянських спеціальних служб набуває не лише теоретичного, а й практичного значення. Історико-правовий аналіз дає змогу простежити закономірності становлення та трансформації

правового статусу органів державної безпеки, виявити причини домінування політичної доцільності над правовими механізмами управління, а також оцінити вплив радянської інституційної спадщини на процес формування національної системи державної безпеки після відновлення незалежності України. У цьому контексті комплексне дослідження правового статусу органів державної безпеки УРСР сприяє поглибленню наукових уявлень про еволюцію радянської державності та створює належне теоретичне підґрунтя для об'єктивної оцінки ґенези сучасної системи спеціальних служб України.

Мета статті – комплексне історико-правове дослідження правового статусу органів державної безпеки Української РСР у механізмі радянської державної влади, визначення особливостей їхньої компетенції, інституційного становища та закономірностей трансформації упродовж 1946–1991 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії держави і права правовий статус державного органу традиційно розглядається крізь призму категорії компетенції, під якою розуміють нормативно визначену сукупність предметів відання, владних повноважень (прав і обов'язків), а також юридичної відповідальності за результати їх реалізації [1]. Саме компетенція становить прояв спеціальної правосуб'єктності державного органу, окреслюючи межі його діяльності від імені держави, характер покладених на нього функцій та юридичні наслідки їх здійснення [2]. При цьому права й обов'язки органу публічної влади утворюють нерозривну єдність, трансформуючись у категорію владних повноважень, реалізація яких за наявності передбачених законом юридичних фактів є не правом вибору, а обов'язком відповідного суб'єкта владних повноважень [3].

Перенесення цієї загальнотеоретичної конструкції на діяльність органів державної безпеки радянського періоду виявляє принципову особливість їхнього правового статусу. Формально визначена компетенція цих органів, яка охоплювала боротьбу зі шпигунством, контрреволюційною діяльністю, а згодом – з особливо небезпечними державними злочинами, не відображала реального обсягу владних повноважень. На практиці їхня діяльність значною мірою визначалася не приписами законодавства, а політичними рішеннями партійного керівництва та міркуваннями державної доцільності. За таких умов дослідження правового статусу органів державної безпеки потребує чіткого розмежування формально-юридичної компетенції, закріпленої переважно в закритих нормативних актах, і фактичної компетенції, межі якої істотно виходили за рамки офіційного правового регулювання.

Формальне місце органів державної безпеки в системі державної влади визначалося конституційною моделлю організації виконавчо-розпорядчої влади. Відповідно до Конституції УРСР 1978 р., Комітет державної безпеки належав до союзно-республіканських державних комітетів і перебував у подвійному підпорядкуванні – Раді Міністрів УРСР та Комітету державної безпеки СРСР [4]. Така організаційно-правова конструкція створювала враження, що КДБ функціонував як один із галузевих органів державного управління, діяльність якого здійснювалася в межах загальної системи виконавчої влади республіки.

Водночас реальний механізм функціонування радянської державної влади істотно відрізнявся від класичних моделей організації публічної влади, заснованих на принципі її поділу. Основу радянської державної системи становив принцип демократичного централізму, закріплений у ст. 3 Конституцій СРСР 1977 р. та УРСР 1978 р., який передбачав поєднання єдиного державного керівництва з відповідальністю кожного органу за виконання покладених на нього функцій [5; 4]. У практичній площині реалізація цього принципу означала існування жорсткої вертикалі підпорядкування, у якій нижчі органи були повністю залежними від рішень вищих інстанцій. Саме тому подвійне підпорядкування КДБ УРСР не створювало жодних елементів взаємного контролю чи автономії, а, навпаки, забезпечувало максимально ефективний

централізований контроль союзного керівництва над діяльністю республіканських органів державної безпеки.

Вирішального значення для визначення реального правового статусу органів державної безпеки набувало співвідношення державного та партійного механізмів управління. Закріпивши у ст. 6 Конституцій СРСР 1977 р. і УРСР 1978 р. положення про Комуністичну партію Радянського Союзу як «керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства, ядро його політичної системи, державних і громадських організацій» [4; 5], законодавець фактично конституціоналізував пріоритет партійного керівництва над державним апаратом. Наслідком цього стало існування паралельної системи управління, у межах якої визначальні кадрові, організаційні та політичні рішення щодо діяльності органів державної безпеки приймалися не державними органами, а Центральним Комітетом КПРС і його Політбюро. Як справедливо зазначають дослідники, передбачене законодавством подвійне підпорядкування КДБ УРСР мало переважно формальний характер, тоді як фактичне керівництво діяльністю органів державної безпеки здійснювали саме найвищі партійні органи Союзу РСР [6].

Таким чином, уже на теоретико-правовому рівні простежується фундаментальна особливість правового статусу органів державної безпеки Української РСР: їхнє місце у механізмі радянської державної влади визначалося не так юридичними приписами, як реальною моделлю функціонування партійно-державної системи. Саме тому подальший аналіз доцільно зосередити на дослідженні органів державної безпеки УРСР як складника єдиної централізованої системи союзної державної влади, у межах якої формувалися їхні організаційна структура, компетенція та механізми здійснення владних повноважень.

Інституційне місце органів державної безпеки Української РСР найповніше розкривається через аналіз еволюції їхньої організаційної моделі – від Міністерства державної безпеки до Комітету державної безпеки. Створене в березні 1946 р. Міністерство державної безпеки УРСР від самого початку функціонувало як союзно-республіканське відомство, що передбачало безпосередню організаційну підпорядкованість однойменному союзному міністерству за одночасного формального входження до системи органів виконавчої влади республіки [7]. Ця модель залишалася незмінною і після утворення у 1954 р. Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, а згодом – після його перейменування у 1978 р. на Комітет державної безпеки УРСР [8]. Незважаючи на окремі організаційні зміни, принципове місце республіканських органів державної безпеки в системі союзного державного управління протягом усього досліджуваного періоду залишалося незмінним.

Практика функціонування органів державної безпеки наочно засвідчувала реальний характер їх підпорядкування союзному центру. Так, органи військової контррозвідки, дислоковані на території Української РСР, перебували у прямому підпорядкуванні 3-го Головного управління КДБ СРСР, фактично минаючи будь-який самостійний республіканський рівень управління. Аналогічний порядок поширювався й на прикордонні війська, які після створення у 1957 р. Головного управління прикордонних військ КДБ СРСР підпорядковувалися безпосередньо союзному керівництву. За таким самим принципом формувалися і внутрішні структурні підрозділи КДБ УРСР: управління контррозвідки, боротьби з ідеологічними диверсіями, економічної контррозвідки та інші спеціалізовані служби створювалися, реорганізовувалися або ліквідовувалися виключно на підставі наказів союзного Комітету державної безпеки [9].

Похідний характер правового статусу КДБ УРСР проявлявся насамперед у відсутності самостійної нормотворчої компетенції та організаційної автономії. Організаційна структура республіканського Комітету станом на 1991 р. майже повністю відтворювала структуру союзного КДБ: до його складу входили 1-е управління (розвідка), 2-е (контррозвідка), 3-є (боротьба з організованою злочинністю), 4-е (контррозвідувальне забезпечення транспорту), управління

«З» (захист конституційного ладу), 6-е (економічна контррозвідка), 7-е (зовнішнє спостереження) та інші підрозділи. Така майже повна організаційна тотожність переконливо свідчила про відсутність у республіканського Комітету власної інституційної моделі, відмінної від союзного зразка. Навіть у сфері протидії українському національно-визвольному рухові визначальні організаційні та оперативні рішення приймалися на союзному рівні, тоді як агентурно-оперативна діяльність щодо підпілля ОУН і УПА здійснювалася відповідно до директив і вказівок 3-го Головного управління МДБ СРСР [9].

Логічним завершенням цієї системи виступала жорстко централізована кадрова політика. Призначення керівників органів державної безпеки союзних республік належало до номенклатури Центрального Комітету КПРС, тобто здійснювалося виключно за рішенням вищих партійних органів. Саме тому голови КДБ УРСР – В. Нікітченко, В. Федорчук, С. Муха, М. Голушко – призначалися і звільнялися не республіканськими органами державної влади, а союзним партійно-державним керівництвом [10]. Такий порядок кадрового забезпечення остаточно засвідчував, що республіканські органи державної безпеки були складовою частиною єдиного централізованого механізму державного управління Союзу РСР і не володіли самостійністю у вирішенні питань власної організації чи кадрової політики.

Таким чином, інституційна побудова органів державної безпеки Української РСР повністю відповідала принципам централізованої радянської моделі державного управління, у якій республіканські структури фактично виконували функції територіальних ланок єдиної союзної системи. За таких умов особливого значення набуває аналіз не лише внутрішньої організації цих органів, а й характеру їх взаємодії з іншими державними інститутами, що дає змогу повніше розкрити специфіку їхнього правового статусу в механізмі радянської державної влади.

Аналіз взаємовідносин органів державної безпеки з іншими інститутами державної влади дає змогу найбільш повно розкрити їхній фактичний, а не лише формально-юридичний статус у механізмі функціонування радянської держави. Характерною особливістю радянської моделі було те, що до 1991 р. ані союзне, ані республіканське законодавство не містили відкритого законодавчого акта, який би комплексно визначав правовий статус, завдання та повноваження органів державної безпеки. Відповідні питання регулювалися переважно закритими підзаконними нормативними актами та рішеннями вищих партійних органів. Лише з прийняттям у травні 1991 р. Закону СРСР «Про органи державної безпеки в СРСР» Верховна Рада СРСР уперше отримала формально закріплені законодавчі повноваження щодо визначення правового статусу органів державної безпеки [11]. До цього часу Президії Верховних Рад СРСР і союзних республік виконували переважно організаційно-правові функції, оформлюючи нормативними актами рішення, попередньо ухвалені партійним керівництвом. Показовими у цьому контексті є Указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1954 р. про утворення Комітету державної безпеки [8] та Указ Президії Верховної Ради УРСР від 20 липня 1978 р. про перейменування республіканського Комітету державної безпеки [9].

Не менш показовими були взаємовідносини органів державної безпеки з Радою Міністрів. Незважаючи на офіційну назву «Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР», що використовувалася у 1954–1978 рр., фактичний вплив уряду на діяльність КДБ залишався вкрай обмеженим. Остаточним підтвердженням цього стало реформування 1978 р., коли за ініціативою Ю. Андропова Комітет було виведено з формального підпорядкування Раді Міністрів і підпорядковано безпосередньо Політбюро ЦК КПРС [9]. Така організаційна трансформація ще раз засвідчила, що визначальна вертикаль управління органами державної безпеки проходила не через систему державних органів, а через партійний апарат.

Саме взаємовідносини з Комуністичною партією Радянського Союзу найбільшою мірою визначали реальний зміст правового статусу органів державної безпеки. Голова КДБ СРСР

входив до складу вищого партійного керівництва держави, тоді як керівники республіканських комітетів державної безпеки, у тому числі КДБ УРСР, були членами Центрального Комітету Компартії України [10]. Органи державної безпеки здійснювали постійне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Центрального Комітету КПРС, готуючи матеріали щодо стану державної безпеки, обороноздатності, соціально-економічної ситуації та зовнішньополітичної обстановки. Унаслідок цього КДБ фактично поєднував функції спеціальної служби з функціями аналітичного органу, що безпосередньо обслуговував процес прийняття політичних рішень партійним керівництвом.

Особливості правового статусу органів державної безпеки простежуються і в їхніх взаємовідносинах із прокуратурою. Хоча Закон СРСР «Про прокуратуру СРСР» від 30 листопада 1979 р. формально покладав на органи прокуратури функції нагляду за додержанням законності під час провадження слідства [12], практична реалізація цих повноважень, особливо у справах політичного характеру, залишалася суттєво обмеженою. Характерною ілюстрацією цього є спільна Вказівка Генерального прокурора СРСР і Голови КДБ СРСР від 01 лютого 1989 р. щодо реабілітації жертв політичних репресій, відповідно до якої матеріали перевірок готувалися спільно працівниками органів державної безпеки та прокуратури, тоді як остаточні рішення затверджувалися прокурорами відповідного рівня, у тому числі спеціалізованим підрозділом Прокуратури Союзу РСР, який здійснював нагляд за слідством в органах державної безпеки [13]. Такий порядок свідчив про особливий характер процесуальної взаємодії цих органів.

Ще більш показовими були взаємовідносини органів державної безпеки із судовою системою. У кримінальних провадженнях щодо представників українського дисидентського руху, зокрема В. Чорновола, В. Стуса, М. Гориня, Л. Лук'яненка та інших осіб, обвинувачених за ст. 62 Кримінального кодексу УРСР, саме слідчі підрозділи КДБ здійснювали основний обсяг доказової діяльності, тоді як судові органи переважно надавали цим матеріалам процесуальної форми та юридичної легітимації [14]. Аналогічний механізм простежується і під час переслідування учасників Української Гельсінської групи у 1976–1977 рр., коли кримінальне переслідування ґрунтувалося на результатах тривалих агентурно-оперативних розробок органів державної безпеки [15].

Своєрідною була й еволюція взаємовідносин органів державної безпеки з Міністерством внутрішніх справ. Після смерті Й. Сталіна у 1953 р. Міністерство державної безпеки та Міністерство внутрішніх справ були тимчасово об'єднані у єдине союзне міністерство, однак уже в 1954 р. функції забезпечення державної безпеки були знову виокремлені в самостійний Комітет державної безпеки [16]. Надалі компетенція цих органів формально розмежовувалася за принципом: забезпечення державної безпеки належало до відання КДБ, а охорона громадського порядку – до компетенції МВС. Водночас практична діяльність обох відомств характеризувалася постійною взаємодією, а межі їхніх повноважень нерідко змінювалися залежно від політичних пріоритетів державного керівництва. Показовим прикладом стала передача наприкінці існування СРСР функцій боротьби з організованою злочинністю спеціально створеним підрозділам КДБ (управління «ОЗ») [17], що свідчило про гнучкий характер розмежування компетенції між силовими структурами.

Таким чином, аналіз взаємовідносин органів державної безпеки з іншими державними інститутами дає підстави стверджувати, що їхній правовий статус визначався не лише нормативно закріпленими повноваженнями, а й реальним місцем у системі партійно-державного управління. Формально залишаючись союзно-республіканським органом виконавчої влади, КДБ УРСР фактично функціонував як один із ключових елементів механізму політичного керівництва, діяльність якого координувалася насамперед вищими партійними органами

Союзу РСР. Саме така специфіка інституційного становища значною мірою зумовлювала особливості реалізації його компетенції, аналізу якої присвячено наступний розділ.

Реальний обсяг компетенції органів державної безпеки Української РСР значно перевищував межі традиційних правоохоронних функцій і відображав особливості радянського розуміння державної безпеки як комплексної категорії, що охоплювала військову, політичну, економічну, інформаційну та ідеологічну сфери. Організаційна структура Комітету державної безпеки формувалася відповідно до цього багатофункціонального характеру його діяльності, а кожному з основних напрямів відповідали спеціалізовані структурні підрозділи, наділені власною компетенцією.

Історично центральне місце в системі функцій органів державної безпеки посідала контрозвідувальна діяльність. Друге управління КДБ УРСР здійснювало контррозвідувальне забезпечення діяльності найважливіших державних об'єктів, контроль за перебуванням іноземних громадян, журналістів і туристів на території республіки, а також розслідування злочинів, пов'язаних із загрозами державній безпеці [9]. Водночас компетенція органів державної безпеки не обмежувалася лише контррозвідкою. Важливим її елементом була охорона конституційного ладу, яку наприкінці існування СРСР забезпечувало управління «З», утворене у 1989 р. на базі колишнього 5-го управління КДБ [9].

Особливе місце у структурі компетенції органів державної безпеки займала боротьба з політичною опозицією та інакодумством. Створене у 1967 р. 5-е управління КДБ, офіційно визначене як підрозділ боротьби з «ідеологічними диверсіями», фактично виконувало функції політичного розшуку, забезпечуючи системний контроль за діяльністю дисидентського, правозахисного та національно-визвольного рухів [18]. Наукові дослідження переконливо засвідчують масштаби цієї діяльності, зокрема проведення спецоперації «Блок» проти учасників українського самвидаву, масові репресивні заходи під час так званого «генерального погрому» 1972 р. [14], а також комплекс оперативних заходів із протидії створенню та діяльності Української Гельсінської групи, що включав агентурне спостереження, оперативно-технічний контроль, прослуховування телефонних переговорів і кримінальне переслідування її учасників [15].

Не менш важливим напрямом діяльності був контррозвідувальний захист державної таємниці, який із 1982 р. забезпечувало 6-е управління КДБ. До сфери його відповідальності належали оборонні підприємства, науково-дослідні установи, стратегічні об'єкти промисловості та інші галузі, що мали велике значення для обороноздатності держави. За наявними даними, у середині 1980-х років під оперативним забезпеченням цього управління перебували 424 оборонні, 1 974 особливо важливі господарські та 130 науково-технічних об'єктів Української РСР [19]. Такий масштаб діяльності свідчить, що поняття державної таємниці фактично поширювалося на значну частину економічного й науково-технічного потенціалу республіки.

Самостійними напрямами компетенції органів державної безпеки залишалися також охорона партійно-державного керівництва, яку здійснювало 9-е управління КДБ, та прикордонна безпека, забезпечення якої покладалося на прикордонні війська, безпосередньо підпорядковані Головному управлінню прикордонних військ КДБ СРСР. Чисельність цих військ, яка становила від 300 до 400 тис військовослужбовців, а також наявність артилерійського озброєння й бронетехніки наочно демонструють, що органи державної безпеки поєднували у своїй структурі як цивільні, так і воєнізовані компоненти. Водночас зовнішня розвідувальна діяльність належала до виключної компетенції Першого головного управління КДБ СРСР, тоді як республіканські органи державної безпеки виконували у цій сфері лише допоміжні функції [9].

Важливе місце у компетенції КДБ займала й боротьба з так званими «ідеологічними диверсіями», яка забезпечувалася не лише оперативними засобами, а й механізмами кримінально-правового переслідування. Правовою підставою такої діяльності слугували насамперед

статті 62 («антирадянська агітація і пропаганда») та 187-1 («поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад») Кримінального кодексу УРСР [20]. Їх практичне застосування створювало можливість криміналізації фактично будь-яких форм відкритого виявлення політичної чи світоглядної альтернативи офіційній державній ідеології.

Окремий напрям діяльності становило інформаційно-аналітичне забезпечення партійно-державного керівництва. Створена у 1980 р. Інформаційно-аналітична служба КДБ УРСР здійснювала узагальнення оперативної інформації та готувала для Центрального Комітету КПРС і Центрального Комітету Компартії України систематичні аналітичні матеріали щодо політичної, соціально-економічної та суспільної ситуації у республіці [9]. Виконання таких функцій фактично перетворювало органи державної безпеки не лише на спеціальну службу, а й на один із ключових інформаційно-аналітичних центрів радянської держави.

Таким чином, компетенція органів державної безпеки Української РСР мала комплексний і багатофункціональний характер, поєднуючи у межах одного державного органу контррозвідувальну, воєнну, інформаційно-аналітичну, охоронну та політико-репресивну діяльність. Саме універсальність і надзвичайно широкий обсяг повноважень вирізняли органи державної безпеки серед інших правоохоронних інституцій радянської держави та визначали їхнє особливе місце в механізмі реалізації її основних функцій. Водночас наприкінці існування Союзу РСР зазначена модель почала зазнавати суттєвих змін під впливом політики перебудови та демократизації, що зумовило поступову трансформацію правового статусу органів державної безпеки й створило передумови для формування нової системи спеціальних служб незалежної України.

Політика перебудови та гласності започаткувала поступову трансформацію місця органів державної безпеки в механізмі радянської державної влади. Хоча відповідні зміни відбувалися непослідовно й не супроводжувалися негайним переглядом основ правового статусу КДБ, саме наприкінці 1980-х років були закладені передумови переходу від суто відомчого та партійного регулювання до законодавчого визначення діяльності органів державної безпеки. Одним із символів цього процесу стала спільна Вказівка Генерального прокурора СРСР і Голови КДБ СРСР від 01 лютого 1989 р. щодо реабілітації жертв політичних репресій [13]. Документ не лише започатковував механізм відновлення прав незаконно репресованих осіб за участю органів прокуратури, а й фактично засвідчував офіційне визнання необхідності правової оцінки діяльності репресивного апарату попередніх десятиліть.

Подальші зміни набули системного характеру вже у 1991 р. 20 березня Комітет державної безпеки СРСР отримав статус центрального органу державного управління, очолюваного міністром СРСР [9], а невдовзі Верховна Рада СРСР ухвалила Закон СРСР «Про органи державної безпеки в СРСР» – перший за всю історію існування Радянського Союзу відкритий законодавчий акт, який комплексно визначав правовий статус, завдання та основні повноваження органів державної безпеки [11]. Водночас процес реформування республіканських органів державної безпеки поступово набував ознак парламентського контролю. Так, реорганізація КДБ УРСР, перевірка особового складу та організація його переприсяги здійснювалися за участю спеціальної комісії Верховної Ради України у складі 28 народних депутатів під головуванням очільника парламентської комісії з питань оборони і державної безпеки В. Дурдинця [9]. Такий підхід став одним із перших прикладів залучення представницького органу влади до контролю за реформуванням спеціальних служб.

Ліквідація союзної системи органів державної безпеки відбувалася поетапно та була безпосередньо пов’язана із загальним процесом розпаду Союзу РСР. Після фактичного припинення діяльності КДБ СРСР 22 жовтня 1991 р. Президент СРСР М. Горбачов 03 грудня підписав Закон «Про реорганізацію органів державної безпеки», який остаточно закріпив припинення

функціонування союзного Комітету державної безпеки [21]. В Україні цей процес розпочався раніше: Постановою Верховної Ради України від 20 вересня 1991 р. «Про створення Служби національної безпеки України» було ліквідовано КДБ УРСР, а його матеріально-технічну базу за винятком окремих спеціалізованих підрозділів шифрувального зв'язку та державної охорони передано новоствореній Службі національної безпеки України [22].

Особливої уваги заслуговує питання правонаступництва нової спеціальної служби. Законодавець свідомо відмовився від прямого проголошення Служби національної безпеки України правонаступницею КДБ УРСР, хоча фактично новий орган успадкував значну частину кадрового потенціалу (за умови проведення перевірки та переприсяги особового складу), матеріально-технічної бази й адміністративної інфраструктури, включаючи комплекс будівель центрального апарату на вул. Володимирській, 33 у Києві. Водночас постанова Верховної Ради України про створення Служби національної безпеки України закріпила принцип департизації органів державної безпеки, зобов'язавши їхніх працівників протягом десяти днів припинити членство в будь-яких політичних партіях або громадсько-політичних рухах [22]. Запровадження такої вимоги мало не лише організаційне, а й принципове державно-правове значення, оскільки означало відмову від характерної для радянської моделі нерозривної інтеграції спеціальних служб із партійним апаратом.

Завершенням процесу формування нового правового статусу спеціальних служб стало ухвалення Верховною Радою України 25 березня 1992 р. Закону України «Про Службу безпеки України», яким Службу національної безпеки було реорганізовано у Службу безпеки України та визначено її як державний правоохоронний орган спеціального призначення, підпорядкований Президентові України й підконтрольний Верховній Раді України [23]. На відміну від радянської моделі, за якої фактичне керівництво діяльністю органів державної безпеки здійснювали вищі партійні органи, нова система ґрунтувалася на законодавчо визначених механізмах державного управління, політичної нейтральності та парламентського контролю. Саме ці зміни стали визначальним етапом переходу від радянської концепції функціонування органів державної безпеки до формування національної моделі спеціальної служби демократичної держави.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що правовий статус органів державної безпеки Української РСР визначався насамперед особливостями радянської моделі організації державної влади, у якій юридичні механізми функціонували у тісній взаємодії з політичними рішеннями керівних органів Комуністичної партії. Формально органи державної безпеки були складником системи союзно-республіканських органів виконавчої влади, однак їхнє реальне місце в механізмі державного управління значною мірою визначалося партійною вертикаллю, що забезпечувала централізоване керівництво кадровою, організаційною та оперативною діяльністю.

Установлено, що правовий статус органів державної безпеки Української РСР характеризувався відсутністю інституційної самостійності, похідним характером компетенції та повною залежністю від союзного центру. Організаційна структура, функціональні повноваження, кадрова політика й основні напрями діяльності формувалися відповідно до загальносоюзних нормативних приписів і політичних рішень, що виключало можливість самостійного розвитку республіканської системи державної безпеки.

З'ясовано, що компетенція органів державної безпеки значно виходила за межі традиційної правоохоронної діяльності та охоплювала контррозвідувальне забезпечення, захист державної таємниці, боротьбу з політичною опозицією, інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва держави, охорону партійно-державного керівництва, прикордонну безпеку та інші напрями, що свідчить про їх комплексний характер і особливе місце у механізмі реалізації функцій радянської держави.

Доведено, що трансформація правового статусу органів державної безпеки наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років відображала загальні процеси демократизації та демонтажу радянської політичної системи. Перехід від закритого відомчого регулювання до законодавчого визначення статусу спеціальних служб, поява елементів парламентського контролю, департизація та створення Служби безпеки України заклали правові основи нової моделі організації органів державної безпеки, побудованої на принципах державної підконтрольності, політичної нейтральності та функціонування в умовах конституційного правопорядку.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
2. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. Т. 1: Загальна частина / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
4. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text
5. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік : Закон СРСР від 07 жовтня 1977 р. / Верховна Рада СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1977. № 41. Ст. 617. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text
6. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.) : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 416 с.
7. Про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР у Раду Міністрів СРСР і Рад Народних Комісарів союзних і автономних республік – у Ради Міністрів союзних і автономних республік : Закон СРСР від 15 березня 1946 р. / Верховна Рада СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1946. № 10.
8. Про утворення Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1954 р. / Президія Верховної Ради СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1954. № 5. Ст. 84.
9. Окіпнюк В. Т. Комітет державної безпеки СРСР та Комітет державної безпеки УРСР. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 4 : Ка–Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2007. С. 479. URL: https://www.history.org.ua/?termin=Komitet_derzh_bezpeky
10. Восленський М. С. Номенклатура. Панівний клас Радянського Союзу. 2-е вид., випр. і доп. Лондон : Overseas Publications Interchange Ltd, 1990. 672 с. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/voslensky_nomenklatura_vtoroe_izdanie_1990_text.pdf
11. Про органи державної безпеки в СРСР : Закон СРСР від 16 травня 1991 р. № 2159-I / Верховна Рада СРСР. *Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР.* 1991. № 22. Ст. 630. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Закон_СССР_от_16.05.1991_№_2159-I
12. Про прокуратуру СРСР : Закон СРСР від 30 листопада 1979 р. № 1162-X / Верховна Рада СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР.* 1979. № 49. Ст. 843. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Закон_СССР_от_30.11.1979_№_1162-X
13. Указівка Генерального прокурора СРСР та Голови Комітету державної безпеки СРСР від 01 лютого 1989 р. № 4с/13/8с. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Вказівка_Генерального_прокурора_СРСР_та_Голови_Комітету_державної_безпеки_СРСР_від_1_лютого_1989_р._№_4с/13/8с
14. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті роки XX ст.) : монографія. Київ : Рідний край, 2000. 616 с.
15. Бажан О. Г. Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія».* 1999. Т. 14. С. 73–79. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0de75608-3096-4701-8744-7f3639a25dd3/content

16. Про об'єднання Міністерства державної безпеки СРСР і Міністерства внутрішніх справ СРСР : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 15 березня 1953 р. / Президія Верховної Ради СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР.* 1953. № 3.

17. Knight A. The KGB: Police and Politics in the Soviet Union. Boston : Unwin Hyman, 1990. 352 p.

18. Andrew C., Mitrokhin V. The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB. New York : Basic Books, 1999. 700 p.

19. Органы государственной безопасности Украины: 1918–1991 / сост. В. Н. Даниленко, С. В. Кульчицкий, В. И. Лысенко и др. Киев : Києво-Могилянська академія, 2003. 656 с.

20. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text

21. Про реорганізацію органів державної безпеки : Указ Президента СРСР від 03 грудня 1991 р. № УП-3124 / Президент СРСР. URL: https://shieldandsword.mozohin.ru/documents/law31291.htm

22. Про створення Служби національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 20 вересня 1991 р. № 1581-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 689. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1581-12#Text

23. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

References

1. Skakun, O. F. (2001). Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]. Konsum. [in Ukrainian].

2. Tsvik, M. V., & Petryshyn, O. V. (Eds.). (2009). Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]. *Pravo.* [in Ukrainian].

3. Averianov, V. B. (Ed.). (2004). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: Vol. 1. Zahalna chastyna [Administrative law of Ukraine: Academic course: Vol. 1. General part]. *Yurydychna dumka.* [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainskoi RSR. (1978, April 20). Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky [Constitution (Fundamental Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR,* (18), Art. 268. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada SRSR. (1977, October 7). Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik [Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady SRSR,* (41), Art. 617. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text [in Ukrainian].

6. Okipniuk, V. T. (2019). Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v Ukraini v period panuvannia totalitarnoho rezhymu (1929–1953 rr.) [Soviet state security agencies in Ukraine during the totalitarian regime (1929–1953)]. OLDI-PLIUS. [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada SRSR. (1946, March 15). Pro peretvorennia Rady Narodnykh Komisariv SRSR u Radu Ministriv SRSR i Rad Narodnykh Komisariv soiuznykh i avtonomnykh respublik — u Rady Ministriv soiuznykh i avtonomnykh respublik [On the transformation of the Council of People's Commissars of the USSR into the Council of Ministers of the USSR and the Councils of People's Commissars of the union and autonomous republics into the Councils of Ministers of the union and autonomous republics]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady SRSR*, (10). [in Ukrainian].

8. Prezydiia Verkhovnoi Rady SRSR. (1954, March 13). Pro utvorennia Komitetu derzhavnoi bezpeky pry Radi Ministriv SRSR [On the establishment of the State Security Committee under the Council of Ministers of the USSR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady SRSR,* (5), Art. 84. [in Ukrainian].

9. Okipniuk, V. T. (2007). Komitet derzhavnoi bezpeky SRSR ta Komitet derzhavnoi bezpeky URSR [The State Security Committee of the USSR and the State Security Committee of the Ukrainian SSR]. In V. A. Smolii (Ed.), Entsyklopediia istorii Ukrainy: Vol. 4. Ka–Kom [Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 4. Ka–Kom] (p. 479). *Naukova dumka*. Retrieved from: https://www.history.org.ua/?termin=Komitet_derzh_bezpeky [in Ukrainian].

10. Voslenskyi, M. S. (1990). Nomenklatura. Panivnyi klas Radianskoho Soiuzu [The nomenklatura: The ruling class of the Soviet Union] (2nd rev. and expanded ed.). Overseas Publications Interchange Ltd. Retrieved from: https://vtoraya-literatura.com/pdf/voslensky_nomenklatura_vtoroe_izdanie_1990_text.pdf [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada SRSR. (1991, May 16). Pro orhany derzhavnoi bezpeky v SRSR [On state security agencies in the USSR] (Law of the USSR No. 2159-I). *Vidomosti Zizdu narodnykh deputativ SRSR i Verkhovnoi Rady SRSR*, (22), Art. 630. Retrieved from: https://ru.wikisource.org/wiki/Закон_СССР_от_16.05.1991_№_2159-I [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada SRSR. (1979, November 30). Pro prokuraturu SRSR [On the Prosecutor's Office of the USSR] (Law of the USSR No. 1162-X). *Vidomosti Verkhovnoi Rady SRSR,* (49), Art. 843. Retrieved from: https://ru.wikisource.org/wiki/Закон_СССР_от_30.11.1979_№_1162-X [in Ukrainian].

13. Vkazivka Heneralnoho prokurora SRSR ta Holovy Komitetu derzhavnoi bezpeky SRSR vid 1 liutoho 1989 r. № 4s/13/8s [Instruction of the Prosecutor General of the USSR and the Chairman of the State Security Committee of the USSR of February 1, 1989, No. 4s/13/8s]. (1989, February 1). https://uk.wikisource.org/wiki/Вказівка_Генерального_прокурора_СРСР_та_Голови_Комітету_державної_безпеки_СРСР_від_1_лютого_1989_р._№ 4с/13/8с [in Ukrainian].

14. Bazhan, O. H., & Danyliuk, Yu. Z. (2000). Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.) [The opposition in Ukraine (the second half of the 1950s–1980s)]. Ridnyi krai. [in Ukrainian].

15. Bazhan, O. H. (1999). Ukrainska Helsinska hrupa: Lehalna forma protystoiannia totalitarnomu rezhymovi v URSR [The Ukrainian Helsinki Group: A legal form of resistance to the totalitarian regime in the Ukrainian SSR]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Istoriia,* 14, 73–79. Retrieved from: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0de75608-3096-4701-8744-7f3639a25dd3/content [in Ukrainian].

16. Prezydiia Verkhovnoi Rady SRSR. (1953, March 15). Pro obiednannia Ministerstva derzhavnoi bezpeky SRSR i Ministerstva vnutrishnikh sprav SRSR [On the merger of the Ministry of State Security of the USSR and the Ministry of Internal Affairs of the USSR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady SRSR,* (3). [in Ukrainian].

17. Knight, A. (1990). The KGB: Police and politics in the Soviet Union. Unwin Hyman.

18. Andrew, C., & Mitrokhin, V. (1999). The sword and the shield: The Mitrokhin Archive and the secret history of the KGB. Basic Books.

19. Danilenko, V. N., Kulchitskiy, S. V., & Lysenko, V. I. (Comps.). (2003). Organy gosudarstvennoy bezopasnosti Ukrainy: 1918–1991 [State security agencies of Ukraine: 1918–1991]. Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia».

20. Verkhovna Rada Ukrainskoi RSR. (1960, December 28). Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR [Criminal Code of the Ukrainian SSR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR,* 1961(2), Art. 14. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text [in Ukrainian].

21. Prezydent SRSR. (1991, December 3). Pro reorhanizatsiiu orhaniv derzhavnoi bezpeky [On the reorganisation of state security agencies] (Decree No. UP-3124). Retrieved from: https://shieldandsword.mozohin.ru/documents/law31291.htm [in Ukrainian].

22. Verkhovna Rada Ukrainy. (1991, September 20). Pro stvorennia Sluzhby natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the establishment of the National Security Service of Ukraine] (Resolution No. 1581-XII). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* (49), Art. 689. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1581-12#Text [in Ukrainian].

23. Verkhovna Rada Ukrainy. (1992, March 25). Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [On the Security Service of Ukraine] (Law No. 2229-XII). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* (27), Art. 382. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 94(477)«1933/1939»:327
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.13

Taras MALYNOVSKYI
PhD Student at the Department of History of Ukraine
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
2 Kotsiubynskoho Street, Chernivtsi, Ukraine, 58012 (tarasmalynovskyy@gmail.com)

Тарас МАЛИНОВСЬКИЙ
аспірант кафедри історії України
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58012 (tarasmalynovskyy@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0009-0007-7843-6399

ROMAN SMAL-STOTSKY'S POLITICAL JOURNALISM IN 1933–1939 AS AN IMPORTANT ASPECT OF HIS POLITICAL ACTIVITY

Abstract. The purpose of the article *is to reconstruct the structure of Roman Smal-Stotsky's political journalism between 1933 and 1939 and to establish its place within the system of his political work.* ***The research methodology*** *combines classical source criticism, historical discourse analysis and conceptual history; the material was obtained through a continuous examination of the digitised run of the Warsaw weekly Biuletyn Polsko-Ukraiński.* ***The scientific novelty*** *lies in treating Smal-Stotsky's journalism of these years as a single body of work distributed across three platforms – the Paris weekly Tryzub, the publishing programme of the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, and Biuletyn Polsko-Ukraiński, with an additional outlet in the French-language Prométhée – and in introducing into scholarly circulation his specific interventions of 1933 together with documented evidence of the debate they provoked.* ***Conclusions.*** *The chosen period coincides with the years of the author's greatest institutional weight, when he simultaneously held a professorship at the University of Warsaw, served as secretary and editor of the Ukrainian Scientific Institute, and chaired the Warsaw Prometheus Club, having come to all of this from the post of envoy and plenipotentiary minister of the Ukrainian People's Republic in Berlin. His journalism was organised around five recurring thematic clusters and several leading discourses – civilisational, representative and moral. It performed the tasks of agenda-setting, narrative formation and coalition-building, that is, the very tasks he had previously carried out in diplomatic service, and it may therefore be regarded as an early form of public diplomacy conducted on behalf of a stateless political community.*

Key words: *Biuletyn Polsko-Ukraiński, political journalism of the Ukrainian interwar emigration, Prometheism, public diplomacy, Roman Smal-Stotsky, Tryzub, Ukrainian Scientific Institute in Warsaw.*

ПУБЛІЦИСТИКА РОМАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО 1933–1939 РОКІВ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Мета статті *полягає у тому, щоб реконструювати структуру публіцистичної діяльності Романа Смаль-Стоцького (1893–1969) у 1933–1939 рр. і показати її місце в системі його політичної праці. Обґрунтовано вибір хронологічних меж: на цей відтинок припадає період найбільшої інституційної ваги автора, коли він одночасно обіймав професуру у Варшавському університеті, посади секретаря і редактора Українського наукового інституту та головував у варшавському клубі «Прометей», прийшовши до цього з посади посла і вповноваженого міністра УНР у Берліні, яку обіймав до ліквідації посольства 1923 р.* ***Методологія дослідження*** *поєднує класичну джерелознавчу критику, історичний дискурс-аналіз та історію понять. Матеріал здобуто суцільним переглядом оцифрованого комплекту варшавського тижневика «Biuletyn Polsko-Ukraiński», що зберігається у відкритому доступі, з відновленням пагінації за колонтитулами і датування за тижневою шкалою випусків.* ***Наукова новизна*** *полягає у тому, що публіцистичний корпус Р. Смаль-Стоцького 1933–1939 рр. уперше розглянуто як системне ціле, розподілене між трьома платформами – паризьким*

«Тризубом», видавничою програмою Українського наукового інституту у Варшаві та «Biuletyn Polsko-Ukraiński» з додатковим виходом на французький «Prométhée». До наукового обігу введено конкретні його виступи 1933 р. і документально простежено полеміку, яку вони спричинили, – від сатиричного випаду під псевдонімом «Kos» у червневому числі до відгуків Станіслава Лося і Якуба Гоффмана в липні та серпні. ***Висновки.*** *Корпус структурований п'ятьма наскрізними тематичними кластерами і кількома провідними дискурсами: цивілізаційним, представницьким і моральним. Публіцистика у цей період виконувала завдання встановлення порядку денного, формування наративу і коаліційного будівництва, тобто ті самі, які автор раніше виконував на дипломатичній службі. Показово, що висунута ним у липні 1933 р. пропозиція звести за одним столом польських і українських учених за кілька місяців дістала інституційну форму: у грудні того ж року в Українському науковому інституті засновано Польсько-українську комісію, доповідь про цілі якої виголосив він сам, а секретарем комісії обрали також його. Це дає змогу розглядати його публіцистику як ранню форму публічної дипломатії бездержавної політичної спільноти.*

Ключові слова: *прометеїзм, публічна дипломатія, Роман Смаль-Стоцький, Тризуб, українська міжвоєнна публіцистика, Український науковий інститут у Варшаві, Biuletyn Polsko-Ukraiński.*

Problem statement. The political history of the interwar Ukrainian emigration is increasingly treated in recent scholarship as a field of activity in its own right, rather than as a catalogue of formal diplomatic failures. When the government-in-exile of the Ukrainian People's Republic lost international recognition in 1923, the political work of its former members did not cease; it moved into new forms, among which journalism came to occupy a leading place. Yet the habit of reading the emigration's published output either as a literary phenomenon or as raw material for biographical portraits has obscured its properly political function. This is particularly true of Roman Smal-Stotsky (1893–1969) – a former envoy and plenipotentiary minister of the Ukrainian People's Republic in Berlin, later the long-time secretary and editor of the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, and one of the central figures of the Promethean movement – who between 1933 and 1939 carried on systematic journalistic work simultaneously on three platforms: the Paris weekly Tryzub, the publications of the Institute, and the Polish-Ukrainian weekly Biuletyn Polsko-Ukraiński, with a further outlet in the French-language bulletin Prométhée. The uncertainty surrounding his place in the scholarship is compounded by persistent confusion with his father, the linguist Stepan Smal-Stotsky, which leads either to the attribution of the father's philological work to the son or to the neglect of the son's independent political profile.

The relevance of this perspective is connected with the current interest in the strategies of stateless political communities that resort to public diplomacy and soft power in the absence of conventional state representation.

Analysis of recent research and publications. The historiography of the interwar Ukrainian political emigration has gradually moved beyond the view of this phenomenon as a closed episode of «failed diplomacies», treating it instead as an autonomous field of political, intellectual and informational work. The institutional environment of the State Centre of the Ukrainian People's Republic in exile is outlined in the monograph of V. Troshchynskyi [1], while the historiography of the question as a whole has been summarised by V. Yablonskyi [2]. The scholarly and educational activity of the Ukrainian emigration in interwar Poland, including the setting in which the Ukrainian Scientific Institute operated, has been surveyed by A. Portnov [3]. The wider international context of the Ukrainian question within the Polish-German-Soviet triangle is analysed in detail in the fundamental monograph of R. Torzecki [4]. On the western side, T. Snyder returned to scholarly attention the theme of Promethean cooperation between Polish and Ukrainian figures and their dealings with British and French intelligence [5].

A separate and, for the present subject, closest body of work consists of biographical studies. The main facts of Smal-Stotsky's life were recorded in the essay by V. Radzykevych, published in the

Memoirs of the Shevchenko Scientific Society in 1963 for the scholar's seventieth birthday [6, p. 11]. His figure has been examined most consistently by O. Dobrzhanskyi: first in a biographical essay written jointly with V. Danylenko [8], later in a collective work on the struggle of the Bukovinians for Ukrainian statehood, in which a separate chapter is devoted to Roman [9], and finally in a dedicated study of Smal-Stotsky's ideological convictions as a figure of the Promethean movement in Poland [10]. A recent synthesis of the history of the Smal-Stotsky family, in which a separate section is given to Roman on the basis of archival material, has been offered by O. Dobrzhanskyi and P. Tsmukh [7, p. 39–40]. To this group belong encyclopaedic and reference entries, as well as obituaries and memoir publications that appeared in the émigré press after his death in 1969.

These works provide a reliable factual outline of the biography and delineate Smal-Stotsky's ideological profile. His journalism, however, interests scholars mainly as a source for reconstructing his views, not as a subject in its own right. The question of how this body of texts was actually organised – across which publications it was distributed, according to what rules it was built for each of them, and what response it met in the milieu it addressed – has not so far been posed. Neither as a whole nor in its distribution across platforms has the journalistic output of 1933–1939 been studied separately. It is this gap that defines the novelty of the present study.

The purpose of the article. The purpose of the article is to reconstruct the structure of Smal-Stotsky's political journalism in 1933–1939 and to show its place within the system of his political work. Four practical tasks follow from this: to justify the chosen chronological boundaries and to establish the author's political standing at the moment when he began this activity; to describe the three principal platforms of his journalistic work; to identify the thematic clusters of the corpus; and to characterise the leading discourses through which his argument was constructed. A separate task is the introduction into scholarly circulation of specific journalistic interventions established through the digitised run of Biuletyn Polsko-Ukraiński.

Presentation of the main research material. Chronological boundaries and Smal-Stotsky's political standing. The choice of the years 1933 to 1939 requires explanation, since Smal-Stotsky's journalistic work covers a wider span. The ground for narrowing it is not the convenience of the material but the logic of the biography.

Smal-Stotsky came to Warsaw with a diplomatic record behind him. Having received his doctorate at the University of Munich in 1915, he worked during the First World War in the Union for the Liberation of Ukraine, including in the prisoner-of-war camps, and from 1916, after his election to the organisation's central leadership, settled in Berlin. In December 1918 he was appointed envoy of the West Ukrainian People's Republic to the German government; after the union of 1919 he became counsellor of the combined legation of the Ukrainian People's Republic, and from 1921 its envoy and plenipotentiary minister in Berlin. He held that post until the legation was wound up in 1923, that is, until the moment when the government-in-exile lost international recognition [7, p. 39].

It is precisely here that the line falls after which his political work changes its form. Deprived of state representation, he turned first to academic work: in 1923–1924 he taught at the Ukrainian Free University in Prague, and in 1923 and 1925 he studied at the Slavonic institute of the University of Cambridge and lectured at colleges in London and Cambridge. From 1926 he settled definitively in Warsaw.

The Warsaw period was not uniform. Its second half differs from the first in that three institutional positions coincided within it: a professorship at the University of Warsaw, work at the Ukrainian Scientific Institute as secretary and editor, and the chairmanship of the Warsaw Prometheus Club, which Smal-Stotsky headed from 1928 to 1939 [7, p. 39–40]. At various times he also served in the government-in-exile as minister of culture, deputy minister and minister of foreign affairs, and deputy prime minister. In other words, in the second half of the 1930s three structures stood behind

his public word – a university chair, a research institute and a political club – while he himself had the experience of a plenipotentiary representative of a state.

The lower boundary is set by the year 1933. It saw the culmination of the famine in Ukraine, while in Germany the National Socialists came to power; both circumstances altered the themes and the addressee of his interventions. The upper boundary is set by 1939: with the outbreak of war the Warsaw institutions ceased to function, and Smal-Stotsky moved to Prague, where he taught at Charles University until 1945 [7, p. 40]. The years 1933–1939 are therefore not an arbitrarily excised segment but the period in which his institutional weight and his public activity coincide at their highest point.

The three-platform architecture of his journalistic work. The corpus of Smal-Stotsky's journalism for 1933–1939 is structurally distributed across three principal platforms, each with its own editorial policy, audience and political function; to these is added a marginal fourth channel, the French-language bulletin Prométhée.

The first platform was the Paris weekly Tryzub, the principal organ of the State Centre of the Ukrainian People's Republic in exile, which appeared in Paris from 1925 to 1940 [11]. Tryzub served as the representative organ of statehood in exile, addressed above all to the Ukrainian diaspora in France, Czechoslovakia and the western Ukrainian lands. Smal-Stotsky's contributions here take the form of analytical surveys of Soviet nationality policy, responses to European political events, reviews and commentaries. The rhetoric is politically explicit, addressed to a reader who already stands within the national-statehood discourse, requires no elementary explanation of terms, and accepts arguments about Ukraine as a political subject.

The second platform was the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, founded in 1930, in which Smal-Stotsky held the posts of secretary and editor [3; 7, p. 39] and which became in practice the academic and political centre of Ukrainian representation in interwar Poland. The Institute published the series Works of the Ukrainian Scientific Institute, organised public lectures and prepared papers that generically belong to the borderland between an academic study and a political memorandum. Its audience consisted of Polish and European academic and political elites, attendees of public events, and readers of scholarly publications. This platform demanded a different register: detached and scholarly, resting on sources, documents and linguistic and cultural argument, which turned a political thesis into the outcome of an academic conclusion.

The third platform was the Polish-Ukrainian weekly Biuletyn Polsko-Ukraiński, published in Warsaw from 1932 to 1938 under the editorship of Włodzimierz Bączkowski. The publication emerged as an intellectual tribune of the "third line" of Polish-Ukrainian understanding, outside the official channels of the National Democrats and of the Promethean wing of Polish politics [4]. Here Smal-Stotsky's journalism is dialogic and polemical in character: the articles address the Polish intelligentsia directly, respond to its claims and misgivings, and argue for a common anti-Soviet perspective. The generic range comprises articles, polemical replies and current commentary on Ukrainian and Soviet politics.

How this platform actually worked is best shown by the polemic that unfolded in the pages of the bulletin in the summer of 1933. It began over a trifle. In the issue of 25 June a feuilletonist writing under the pseudonym «Kos» ridiculed a review by Father Dzerowycz of Ivan Fylypchak's book Kulchytsky, the Hero of Vienna, published in the Lviv periodical Dzwony. The satirical piece, entitled Apostoł pod Wiedniem, mocked the very notion that the glory of the victor at Vienna might be taken from Sobieski in favour of the Ukrainians [12, p. 11].

Two weeks later, on 9 July, Smal-Stotsky replied [13, p. 5–6]. His open letter to the editor, Ukraińcy pod Wiedniem, is built not on indignation but on evidence. He refers to a lecture by I. Nimchuk summarised in issues 17 and 18 of the Lviv Nova Zoria, quotes Sobieski's letter to his wife – «ja o niczem tak nie myślę, jak o Kozakach» – lists the Cossack colonels present at Vienna,

points to the inscription «Rex Poloniae – Dux Ukrainae» on the Viennese monument to the king, and encloses with his letter photographs of old engravings from his own collection.

Two things here are notable. The author stresses that he speaks not as a professional historian: «nie jestem historykiem, a filologiem» [13, p. 6]. And instead of resting content with a polemical advantage, he puts forward a concrete proposal – that the editors invite one eminent Ukrainian and one Polish scholar to establish the historical truth. He thus moves a newspaper dispute into the realm of institutional procedure.

The intervention did not close the discussion but propelled it. Already on 30 July the Polish publicist Stanisław Łoś joined in with extended reflections on Sobieski's own descent and with a call to write the history of Ukraine from the standpoint of statehood continuity [14, p. 4–5]. On 20 August Jakób Hoffman, writing from Cracow, adduced General M. Kukiel's figures on the numbers and financing of the Zaporozhian troops at Vienna, drawn from the Sejm accounts and contemporary military reports [15, p. 5]. Hoffman explicitly calls this «the discussion under way in the pages of the Bulletin», supports Łoś's call, and concludes that Smal-Stotsky's wishes have «in the main been realised».

Thus, from the end of June to the end of August 1933 the Polish-Ukrainian weekly conducted a public discussion spread over four issues, in which our author was the second voice in sequence and the most consequential in its effects. He alone among the participants did not merely argue about facts but proposed a mechanism for establishing them.

And in December of the same year the bulletin reported that an organisational meeting of the Polish-Ukrainian Commission had taken place at the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw (rendered in the Polish text of the bulletin as U. I. N., that is, Ukraiński Instytut Naukowy) [16, p. 9]. The meeting was opened by the president of the Institute, O. Lototsky; the report on the aims of the commission was delivered by Smal-Stotsky; M. Handelsman, M. Korduba, S. Szober and L. Wasilewski took part in the discussion. M. Handelsman was elected chairman of the commission and Smal-Stotsky its secretary; the commission worked in two sections, historical and linguistic-philological, and in the second of these he served as deputy chairman.

The sources do not attest any direct causal link between the July proposal and the November meeting, and we do not undertake to establish one. The proximity, however, is evident: what the author publicly demanded in a newspaper polemic acquired an institutional form a few months later – with the same division into historical and philological areas – and he himself entered that structure as its secretary. The episode shows the mechanics of the platform in miniature: a satirical sally, a substantial reply, the taking up of the discussion on the Polish side, and the transition into the realm of organised cooperation.

The marginal fourth channel was the French-language bulletin Prométhée, the organ of the Promethean movement, which appeared in Paris from 1926 to 1938. Ukrainian material here was coordinated with representatives of the other Promethean peoples – Georgians, Azerbaijanis, the mountain peoples of the North Caucasus, Crimean Tatars – and Smal-Stotsky acted as one of the key participants in the Ukrainian section.

The distribution across three platforms was not accidental. Each platform corresponded to its own segment of the audience and its own political function, and their simultaneous operation made it possible for the Ukrainian position to be present at once in émigré circles, in the academic milieu and in the Polish public sphere.

Thematic clusters of the corpus. The thematic range of Smal-Stotsky's journalism in 1933–1939 is organised around five recurring clusters, present on all three platforms and redistributed among them only in proportion.

The first cluster is the critique of Soviet nationality policy and of the famine of 1932–1933. As early as 1933–1934 Smal-Stotsky records the theme of famine in Ukraine as evidence of the deliberate

destruction of the peasant foundation of the nation; the peak of thematic intensity falls in 1936, when his separate book The Ukrainian Language in Soviet Ukraine appeared, with a documentary survey of linguistic Russification as a component of the same strategy [17]. This cluster carries at once an informational and a legal-political function: making material public for the western reader and preparing the ground for arguments in international law.

The second cluster is Promethean federalism and the project of liberating the non-Russian peoples of the former empire. The arguments rest on the thesis of the multi-ethnic character of the USSR and of a Ukrainian state as the key to its dismantling. Publications of this cluster are most heavily concentrated in Prométhée and in Tryzub, but appear regularly in Biuletyn Polsko-Ukraiński as well, in the form of a dialogue with Polish Prometheans.

The third cluster is Polish-Ukrainian understanding. It is most densely represented in Biuletyn Polsko-Ukraiński, which is natural given the editorial line of a publication that declared itself a tribune of understanding outside official party channels [4]. Documentarily this cluster is traceable in the episode of 1933 described above: the author seeks common ground not in current politics but in shared historical memory, and it is on that ground that he advances his proposal of institutional cooperation [13, p. 5–6]. It is characteristic that the object of understanding here is the past rather than a programme for the future.

The fourth cluster is language and cultural identity as a political resource. Smal-Stotsky's linguistic training tells here. Language is interpreted not as a purely philological phenomenon but as an instrument of national and political subjecthood: the deformation of a language is the deformation of that subjecthood, and the defence of a language is the defence of the political framework of the nation.

The fifth cluster is Ukraine within the European civilisational space. The journalism of this cluster articulates the thesis of Ukraine's historical and cultural belonging to Europe, of Ukraine's role as the eastern outpost of European civilisation, and consequently of the stake that European states hold in the Ukrainian question. This is audience-strategic argument, directed at the Polish and western European reader.

Journalism within the system of political activity. Four conceptual resources serve as the theoretical support for interpreting the corpus: the notion of public diplomacy in J. Melissen's version [18], J. Nye's concept of soft power [19], R. Koselleck's historical semantics of concepts [20], and R. Wodak's critical discourse analysis [21]. Together these instruments make it possible to view journalism not as a literary genre but as a functional equivalent of political communication in conditions where the conventional channels of a state are unavailable.

After 1923, when the government-in-exile lost international recognition, the Ukrainian political emigration faced a structural challenge: how to continue working with European governments and publics without the status of a state. The answer lay in a functional redefinition of journalism: instead of accompanying diplomacy with information, it took over part of the diplomatic tasks directly – speaking to foreign elites on behalf of a stateless political community. For Smal-Stotsky this transition was particularly organic, since he made it with the experience of a plenipotentiary representative of a state in Berlin behind him.

Smal-Stotsky's journalism in the period under study performs three such tasks. The first is agenda-setting: the Ukrainian question is systematically introduced into European political discourse as a question of the first order rather than an internal affair of Poland or of the USSR. The second is narrative formation: the famine is presented as the deliberate destruction of a nation, Soviet nationality policy as systematic ethnocide, and the Promethean project as the natural framework of liberation. The third is coalition-building: journalistic texts open space for joint action with Polish Prometheans, with Caucasian and Turkic emigres, and with parts of French and British political circles.

Several leading discourses run through the entire corpus, lending scattered texts the appearance of a single political line. The most conspicuous is the civilisational: Ukraine is consistently inscribed

within the European cultural and legal space, while Bolshevik Russia is presented as a phenomenon of a different order, alien to that space by its very nature. The second discourse is representative: the right to speak on Ukraine's behalf is assigned to the political emigration and denied to Soviet institutions, which, on his argument, merely simulate Ukrainian statehood. The third is moral: the choice between independence and dependence is presented not as a question of political expediency but as a question of dignity, and it is in this register that his most emotionally charged texts are written.

These discourses do not exist in isolation from one another. They overlap, reinforce one another, and together give the reader a ready framework within which each new publication is recognised as a continuation of those preceding it.

The key characteristic of this corpus as public diplomacy is its addressivity: it works simultaneously with three different target audiences – the Ukrainian diaspora, the Polish elite, and the international academic and political milieu – while retaining semantic unity, which distinguishes it favourably from propagandistic models oriented towards a single addressee. In this sense Smal-Stotsky's journalistic practice of 1933–1939 may be regarded as an early form of the public diplomacy of a stateless community, anticipating the theoretical conceptualisation of the phenomenon by at least half a century.

Conclusions. The reconstruction of Roman Smal-Stotsky's political journalism in 1933–1939 permits the following conclusions. First, the chosen period coincides with the years of the author's greatest institutional weight: in these years the University of Warsaw, the Ukrainian Scientific Institute and the Prometheus Club stood behind him simultaneously, while he came to journalism with the experience of envoy and plenipotentiary minister of the Ukrainian People's Republic in Berlin. Second, his corpus of this period possesses a stable three-platform architecture – the Paris Tryzub, the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, and the Polish-Ukrainian Biuletyn Polsko-Ukraiński with an additional outlet in Prométhée – in which each platform performs a specific function, and their simultaneous operation ensures the presence of the Ukrainian position at once in the émigré, academic and Polish discursive spaces. Third, the corpus is structured by five recurring thematic clusters and by several leading discourses – civilisational, representative and moral – which lend individual publications the appearance of a single political line. Fourth, journalism constituted an important aspect of his political activity: it performed the tasks of agenda-setting, narrative formation and coalition-building, that is, the same tasks he had previously carried out in diplomatic service. In this sense it may be regarded as an early form of public diplomacy on behalf of a stateless political community.

The prospects for further research within the author's series comprise two subsequent subjects: Smal-Stotsky's scholarly and journalistic activity in the United States after 1947, and his work during the Ukrainian Revolution and the first post-revolutionary years, 1918–1929. A separate line is a comparative analysis of the discursive strategies of Ukrainian émigré journalism alongside those of other stateless communities of the Promethean circle, which would make it possible to identify shared typological regularities of early public diplomacy in the interwar period.

The Use of Artificial Intelligence. While preparing this article, artificial intelligence tools were used exclusively for language editing, grammar checking, translation, or other supporting tasks, without using the content they generated as the results of academic work.

Bibliography

1. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ : Інтел, 1994. 259 с.

2. Яблонський В. Державний центр УНР в екзилі у 1920–1992 рр.: історіографія проблеми. *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 155–165. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.155

3. Портнов А. В. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі *(1919–1939)*. Харків : ХІФТ, 2008. 256 с.

4. Torzecki R. *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945)*. Warszawa : Książka i Wiedza, 1972. 375 s.

5. Snyder T. Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine. New Haven : Yale University Press, 2005. 339 p.

6. Радзикевич В. Професор доктор Роман Смаль-Стоцький. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Нью-Йорк ; Париж, 1963. Т. CLXXVII. С. 11–15.

7. Добржанський О., Цьмух П. Родинне дерево Степана Смаль-Стоцького. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2021. № 2 (54). С. 34–44. DOI: https://doi.org/10.31861/hj2021.54.34-44

8. Даниленко В., Добржанський О. Роман Смаль-Стоцький. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика.* 1999. Вип. 3. С. 51–66.

9. Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). Чернівці : Золоті литаври, 2007. 483 с.

10. Добржанський О. До питання про ідейні переконання визначного діяча прометеївського руху в Польщі Романа Смаль-Стоцького. *Przegląd Wschodni*. 2021. T. XVI. Z. 2 (62). S. 1–11.

11. Тимошик-Сударикова А. М. Паризький журнал «Тризуб». 1925–1940 роки: формування та функціонування. Київ : Наша культура і наука, 2012. 200 с.

12. Kos. Apostoł pod Wiedniem. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, 1933. R. 2. Nr 8 (25 czerwca). S. 11. URL: https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl.NDIGCZAS095764_1933_008 (дата звернення: 06.09.2026).

13. Smal Stocki R. Ukraińcy pod Wiedniem. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, 1933. R. 2. Nr 10 (9 lipca). S. 5–6. URL: https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl.NDIGCZAS095764_1933_010 (дата звернення: 06.09.2026).

14. Łoś S. Na marginesie zwycięstwa pod Wiedniem. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, 1933. R. 2. Nr 13 (30 lipca). S. 4–5. URL: https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl.NDIGCZAS095764_1933_013 (дата звернення: 06.09.2026).

15. Hoffman J. Jeszcze na temat Sobieskiego pod Wiedniem. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, 1933. R. 2. Nr 16 (20 sierpnia). S. 5. URL: https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl.NDIGCZAS095764_1933_016 (дата звернення: 06.09.2026).

16. Nowa Komisja w U. I. N. Biuletyn Polsko-Ukraiński. Warszawa, 1933. R. 2. Nr 31 (5 grudnia). S. 9. URL: https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl.NDIGCZAS095764_1933_031 (дата звернення: 06.09.2026).

17. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в совєтській Україні. Варшава : Український науковий інститут, 1936. 272 с. (Праці Українського наукового інституту).

18. Melissen J. (ed.). The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. 221 p.

19. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : PublicAffairs, 2004. 191 p.

20. Koselleck R. Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1979. 389 s.

21. Wodak R., Meyer M. (eds.). Methods of Critical Discourse Analysis. London : Sage Publications, 2001. 200 p.

References

1. Troshchynskyi, V. P. (1994). *Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshche* [Interwar Ukrainian Emigration in Europe as a Historical and Socio-Political Phenomenon]. Kyiv: Intel, 259 p. [in Ukrainian].

2. Yablonskyi, V. (2020). Derzhavnyi tsentr UNR v ekzyli u 1920–1992 rr.: istoriohrafiia problemy [State Center of the Ukrainian People's Republic in Exile in 1920–1992: Historiography of the Problem]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 155–165. https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.155 [in Ukrainian].

3. Portnov, A. V. (2008). *Nauka u vyhnanni: naukova i osvitnia diialnist ukrainskoi emihratsii v mizhvoiennii Polshchi (1919–1939)* [Science in Exile: Scholarly and Educational Activity of the Ukrainian Emigration in Interwar Poland]. Kharkiv: KhIFT, 256 p. [in Ukrainian].

4. Torzecki, R. (1972). *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945)* [The Ukrainian Question in the Policy of the Third Reich]. Warszawa: Książka i Wiedza, 375 p. [in Polish].

5. Snyder, T. (2005). *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. New Haven: Yale University Press, 339 p.

6. Radzykevych, V. (1963). Profesor doktor Roman Smal-Stotskyi [Professor Dr. Roman Smal-Stotsky]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka*, CLXXVII, 11–15. [in Ukrainian].

7. Dobrzhanskyi, O., Tsmukh P. (2021). Rodynne derevo Stepana Smal-Stotskoho [The Family Tree of Stepan Smal-Stotsky]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yuriia Fedkovycha. Istoriia*, 2 (54), 34–44. https://doi.org/10.31861/hj2021.54.34-44 [in Ukrainian].

8. Danylenko, V., Dobrzhanskyi, O. (1999). Roman Smal-Stotskyi. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka* [Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics], iss. 3. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 51–66. [in Ukrainian].

9. Brytskyi, P., Dobrzhanskyi, O., Yuriichuk, Ye. (2007). *Bukovyntsi u borotbi za ukrainsku derzhavnist (1917–1922 rr.)* [Bukovinians in the Struggle for Ukrainian Statehood]. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 483 p. [in Ukrainian].

10. Dobrzhanskyi, O. (2021). Do pytannia pro ideini perekonannia vyznachnoho diiacha prometeivskoho rukhu v Polshchi Romana Smal-Stotskoho [On the Ideological Convictions of Roman Smal-Stotsky, a Prominent Figure of the Promethean Movement in Poland]. *Przegląd Wschodni*, XVI, no. 2 (62), 1–11. [in Ukrainian].

11. Tymoshyk-Sudarykova, A. M. (2012). *Paryzkyi zhurnal «Tryzub». 1925–1940 roky: formuvannia ta funktsionuvannia* [The Paris Journal «Tryzub», 1925–1940: Formation and Functioning]. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 200 p. [in Ukrainian].

12. [Kos]. (1933). Apostoł pod Wiedniem [The Apostle at Vienna]. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, R. 2, nr 8 (25 June), p. 11. [in Polish].

13. Smal Stocki R. (1933). Ukraińcy pod Wiedniem [Ukrainians at Vienna]. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, R. 2, nr 10 (9 July), pp. 5–6. [in Polish].

14. Łoś, S. (1933). Na marginesie zwycięstwa pod Wiedniem [On the Margins of the Victory at Vienna]. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, R. 2, nr 13 (30 July), pp. 4–5. [in Polish].

15. Hoffman, J. (1933). Jeszcze na temat Sobieskiego pod Wiedniem [More on Sobieski at Vienna]. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, R. 2, nr 16 (20 August), p. 5. [in Polish].

16. Nowa Komisja w U. I. N. (1933). [A New Commission at the Ukrainian Scientific Institute]. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, R. 2, nr 31 (5 December), p. 9. [in Polish].

17. Smal-Stotskyi, R. (1936). *Ukrainska mova v sovietskii Ukraini* [The Ukrainian Language in Soviet Ukraine]. Warszawa: Ukraiński Instytut Naukowy, 272 p. [in Ukrainian].

18. Melissen, J. (ed.). (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 221 p.

19. Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, 191 p.

20. Koselleck, R. (1979). *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* [Futures Past: On the Semantics of Historical Time]. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 389 p. [in German].

21. Wodak, R., Meyer, M. (eds.). (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications, 200 p.

Дата першого надходження статті до видання: 26.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 069.51:929.6(477.87-37)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.14

Іван МІСЬКОВ
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін Закарпатської академії мистецтв,
вул. Волошина, 37, м. Ужгород, Україна, 88000 (miskoviv@gmail.com)

Ivan MISKOV
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Culture and Social-Humanitarian Disciplines,
Transcarpathian Academy of Arts,
37 Voloshyna Street, Uzhhorod, Ukraine, 88000 (miskoviv@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5557-6172

ПЕЧАТКИ ТА ГЕРБИ ЗІ ЗБІРКИ МУЗЕЮ БЕРЕГІВЩИНИ ТА ПРИВАТНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЯНОША ШЕПИ

Анотація. Метою статті *є висвітлення печаток та гербів, виявлених в експозиції музею Берегівщини та приватної колекції Яноша Шепи. Він був у витоків створення музею та його директором.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на принципах об'єктивності та історизму, у роботі застосований історичний та мозаїчний методи.* ***Наукова новизна дослідження*** *полягає у тому, що вперше в науковий обіг були введені невідомі печатки та герби, гербові значки. У результаті проведеного дослідження зроблено* ***висновки.*** *Триває робота над іншими печатками, виявленими мною у музеї Берегівщини. Цікавою несподіванкою стало виявлення печатки єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Яноша (Івана) Ковача Пастелія, датованої 1878 р. Також у дослідженні представлена печатка міської каси м. Берегова без дати. Не менш цікавими є гербові значки навчальних закладів міста: Берегівської угорської міської торговельної школи, Берегівської державної міської дівочої школи, Берегівської угорської королівської державної міської школи для хлопців і дівчат. Головним символом на цих трьох значках є стоячий лев, готовий до нападу, в традиційному міському гербі Берегова та у двох останніх під левом – герб комітату Берег.*

Ключові слова: *музей Берегівщини, Янош Шепа, колекція, печатка, герб, гербовий значок, школа, комітат Берег.*

SEALS AND COATS OF ARMS FROM THE COLLECTION OF THE BEREHOVE REGION MUSEUM AND THE PRIVATE COLLECTION OF JÁNOS SEPA

Abstract. The purpose of this article *is to highlight seals and coats of arms identified in the exhibition of the Berehove Regional Museum and the private collection of János Sepa. He stood at the origins of the museum's creation and served as its director. The* ***research methodology*** *is based on the principles of objectivity and historicism, applying historical and mosaic methods.* ***The scientific novelty of the study*** *lies in the fact that previously unknown seals, coats of arms, and heraldic badges have been introduced into scientific discourse for the first time.* ***Conclusions*** *were drawn based on the results of the study. Work continues on other seals discovered by the author in the Berehove Region Museum. An intriguing discovery was the identification of the seal of János (Ivan) Kovács Pastelyi, Bishop of the Mukachevo Greek Catholic Eparchy, dated 1878. The study also presents an undated seal of the municipal treasury of Berehove. Equally noteworthy are the heraldic badges of the city's educational institutions: the Berehove Hungarian Municipal Commercial Secondary School, the Berehove State Municipal Girls' School, and the Berehove Hungarian Royal State Municipal School for Boys and Girls. The central symbol on all three badges is a lion rampant—ready to attack—from the traditional municipal coat of arms of Berehove, with the latter two also featuring the coat of arms of Bereg County beneath the lion.*

Key words: *Berehove Regional Museum, János Sepa, collection, seal, coat of arms, heraldic badge, school, county Bereg.*

Постановка проблеми. Значна кількість гербових печаток, що стосуються історії дворянських родин, церковного кліру, різних установ теперішнього Закарпаття, залишаються невідомими як для дослідників, так і для широкого кола читачів, оскільки відсутні дослідження, так і публікації даних печаток і гербових значків. Вони зберігаються у приватних колекціях. Власники таких колекцій печаток часто бажають бути невідомими. А від цього тільки збіднюються геральдика та сфрагістика Закарпаття. Але є такі колекціонери, які бажають, щоб їхні приватні зібрання були виставлені у музеях. Серед них – Я. Шепа. Його приватна колекція поповнила основну частину експонатів музею Берегівщини.

Мета статті – висвітлення печаток та гербів, виявлених в експозиції колишнього музею Берегівщини та приватної колекції Яноша Шепи з такими завданнями:

– подати стислий огляд музею Берегівщини;
– коротко описати біографію Я. Шепи;
– описати печатки та герби музею Берегівщини
– та приватної колекції Я. Шепи;
– увести знайдені матеріали в науковий обіг.

Виклад основного матеріалу дослідження. 30 березня 2002 р. у колишньому палаці Габора Бетлена (з 1629 р.), а ще раніше в Домініканському монастирі (1327–1557) було відкрито Музей Берегівщини [1] (іл. 1).

Сам музей Берегівщини вперше прийняв перших відвідувачів наприкінці березня 2002 р. Сюди були перенесені 42 соціалістичні експонати з Народного музею Берегова, який припинив своє існування у 1989 р. Змінювалися та доповнювалися експозиції музейних виставок, але сам музей становили чотири зали: 1-й зал: геологія, археологія, історія міста; 2-й зал: етнографія; 3-й зал: видатні постаті Берегова та комітату Берег; 4-й зал: постійно діюча виставка картин і скульптур місцевих художників Берегова Йосипа Гарані та Анни Горват. А безпосередньо в музейному коридорі експонувалися фотографії міста та його околиць. Майже 70% експонатів музею були з приватної колекції Я. Шепи [8].

Янош Шепа, 1957 р. н., навчався в третій та першій школах м. Берегова, ПТУ № 7 м. Мукачева [9] (іл. 2). Після завершення навчання в училищі працював на радіозаводі м. Берегово, а в листопаді 1975 р. був призваний до лав Радянської армії. У 1977 р. після завершення служби протягом двох років працював перекладачем «Торгово-побутового підприємства» м. Будапешт. Після приїзду в Україну працював перекладачем турбюро «Спутник». Брав участь у відкритті Олімпіади 1980 р. у Москві та її закритті. До 1999 р. працював на різних керівних посадах «Сільгоспхімія», «ДТСААФ» у Берегові. Із 1999 по 2001 р. працював заступником директора комунального підприємства м. Берегово. Від перших днів існування музею він став його директором. 29 вересня 2009 р. з відкриттям у підвальній частині палацу Бетлена двох зал, окремого Музею виноградарства та виноробства Я. Шепа обійняв посаду генерального директора обидвох музеїв [8, арк. 1]. Окремо він відомий як колекціонер старовинних речей, котрі знаходилися на тимчасовому зберіганні музею Берегівщини [8, арк. 2]. У січні 2023 р. відбулася передача обидвох музеїв на баланс управління освіти та культури Берегівської міської ради.

Серед колишніх експонатів музею свого часу зберігалися значна кількість різних печаток та гербові значки навчальних закладів м. Берегово (виготовлені, ймовірно, у 1938–1944 рр.). Печатки та герби виявлені мною вперше. У музеї зберігаються також інші печатками, відбитки яких пошкоджені з плином часу. Можливо, їхні чіткі відбитки у майбутньому можна буде знайти на інших документах, і ми можемо їх відновити. Серед печаток виявлена невідома дворянська печатка: у полі новофранцузького щита два снопи колосків, а над щитом – графська корона, з якої виростає праворуч рука з гроном винограду. Нині тривають пошуки власника

цієї печатки [7] (іл. 3). Дуже цінним експонатом є печатка правлячого єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії І. Пастелія: у полі круглої печатки французький гербовий щит, у полі якого на постаменті – птах із пером із розгорнутими крилами, а над щитом закритий шолом, над яким корона, з якої виходять два стоячих один до одного лева з шаблями, підтримуючи круглий медальйон з образом Пресвятої Богородиці з Младенцем, а над медальйоном єпископський капелюх із шістьма китицями по обидва боки; щит із боків підтримують два леви (у лапі одного – єпископський посох, а в лапі іншого – митра). По колу угорська легенда «PÁSTELYI KOVÁCS JÁNOS MUNKÁCSI*PŰSPOK*1878» («Пастелій Ковач Янош, мукачівський єпископ. 1878 р.» [2] (іл. 4).

Цікавою є печатка міської каси м. Берегово з упорядкованою радою Березької жупи (без дати): у полі круглої печатки (тинктура герба) синій щит, у якому на зеленому постаменті золотий лев на диби з відкритою пащею, готовий до нападу, повернутий уліво, зверху шестикутна зірка зліва та півмісяць справа. Під гербом угорською легенда «PENZTÁRA, а по колу BEREGSZÁSZ R.T. VAROS * BEREEG VÁRMEGYE » [3] (іл. 5).

Дуже цікавими є гербові значки навчальних закладів м. Берегово:

1. Берегівська угорська міська торговельна середня школа: у полі французького синього (голубого) щита на зеленому постаменті – традиційний міський герб Берегова: золотий лев на диби, готовий до нападу вліво (біля голови лева зверху шестикутна зірка зліва та над хвостом півмісяць справа), над яким кадуцей (жезл) римського бога торгівлі – Меркурія, а під жезлом по щиту міського герба легенда угорською: «BEREGSZÁSZI M. VÁROSI KERESK . KÖZEP. ISK. » [4] (іл. 6).

2. Берегівська державна міська дівоча школа: у полі французького щита перевернутий справа наліво традиційний міський герб Берегова: лев на диби вправо (біля голови лева зверху шестикутна зірка справа та над двома хвостами півмісяць зліва), над гербом Берегова герб комітату Берег, щит розділений умовно срібним хрестом, у першому верхньому правому синьому полі щита – золоте виноградне гроно з гілкою та листочком, у другому верхньому лівому червоному полі – три золоті жолуді з дубовою гілочкою і двома листочками, у третьому нижньому правому червоному полі щита – стоячий золотий ведмідь дивиться ліворуч, у четвертому нижньому лівому синьому полі – дві повернуті одна над одною золоті риби праворуч; у облямівці (третій головний щит) по периметру обидвох щитів легенда угорською мовою «BEREGSZÁSZI ÁLL. POLGÁRI LEÁNY ISKOLA.», а над головним щитом – корона Св. Стефана [5] (іл. 7).

3. Берегівська угорська королівська державна міська школа для хлопців і дівчат (змішана). Мотив той самий, як у гербовому значку Берегівської державної міської дівочої школи, над гербом Берегова герб комітату Берег, у облямівці по периметру обидвох щитів легенда угорською мовою «BEREGSZÁSZI · M. KIR. POLG. ·FIU ěs LEÁNY ISKOLA.», а над головним щитом корона Св. Стефана [6] (іл. 8).

Висновки. Можемо зробити попередні висновки. Триває робота над іншими печатками, виявленими мною у музеї Берегівщини. Декотрі з них пошкоджені з плином часу. Можливо, їхні чіткі відбитки, що збереглися на документах, допоможуть нам їх відновити. У випадку з гербовими значками міських шкіл м. Берегова для хлопців та дівчат (неправильний герб м. Берегово), то тут, можливо, помилка майстра або ж недотримання технології виготовлення даних гербових значків. У науковий обіг були введені такі: невідома дворянська печатка з приватної колекції Я. Шепи, печатки міської каси м. Берегова та єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Яноша (Івана) Ковача Пастелія, гербові значки навчальних закладів Берегова: угорської міської торговельної школи, державної міської дівочої школи, угорської королівської державної міської школи для хлопців і дівчат.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Музей Берегівщини. *Подороож музеями Закарпаття*. Мукачево : ZORIANa, 2014. С. 36–39.

2. Музей Берегівщини: печатка мукачівського єпископа Івана Ковача Пастелія. 1878. (Т.Н 1379).

3. Музей Берегівщини: печатка міської каси м. Берегово з впорядкованою радою Березької жупи (без дати) . Музей Берегівщини. (Т.Н 1378).

4. Музей Берегівщини: гербовий значок – Берегівська угорська міська торговельна середня школа.

5. Музей Берегівщини: гербовий значок – Берегівська державна міська дівоча школа.

6. Музей Берегівщини: гербовий значок – Берегівська угорська королівська державна міська школа для хлопців і дівчат .

7. Приватна колекція Я. Шепи: невідома дворянська печатка.

8. Розмова з Я. Шепою. Записано автором 03.02.2024.

9. Сімейний архів родини Шепа. Янош Шепа. Фото.

References

1. Muzei Berehivshchyny. (2014). Podorozh muzeiamy Zakarpattia. Mukachevo: Vydavnycha studiia «ZORIANa», (Seriia «Zakarpattia: filosofiia kultury») [Berehove Regional Museum. A Journey Through the Museums of Transcarpathia. Mukachevo: ZORIANa Publishing Studio. («Transcarpathia: Philosophy of Culture» Series)], 36–39 [in Ukrainian].

2. Muzei Berehivshchyny: pechatka mukachivskoho yepyskopa Ivana Kovacha Pasteliia. 1878 [Berehove Regional Museum: Seal of the Mukachevo Bishop Ivan Kovács Pastelyi. 1878]. (T.N 1379) [in Ukrainian].

3. Muzei Berehivshchyny: pechatka miskoi kasy m. Berehovo z vporiadkovanoiu radoiu Berezkoi zhupy (bez daty). Muzei Berehivshchyny [Berehove Regional Museum: Seal of the Municipal Treasury of Berehove Town with an Organized Council of the Bereg County (undated). Berehove Regional Museum] (T.N 1378). [in Ukrainian].

4. Muzei Berehivshchyny: herbovyi znachok – Berehivska uhorska miska torhivelna serednia shkola [Berehove Regional Museum: Heraldic Badge – Berehove Hungarian Municipal Commercial Secondary School] [in Ukrainian].

5. Muzei Berehivshchyny: herbovyi znachok – Berehivska derzhavna miska divocha shkola [Berehove Regional Museum: Heraldic Badge – Berehove State Municipal Girls' School] [in Ukrainian].

6. Muzei Berehivshchyny: herbovyi znachok – Berehivska uhorska korolivska derzhavna miska shkola dlia khloptsiv i divchat [Berehove Regional Museum: Heraldic Badge – Berehove Hungarian Royal State Municipal School for Boys and Girls] [in Ukrainian].

7. Pryvatna kolektsiia Ya. Shepy: nevidoma dvorianska pechatka [Private Collection of J. Sepa: Unknown Noble Seal] [in Ukrainian].

8. Rozmova z Ya. Shepoiu. Zapysano avtorom 03.02. 2024 [Interview with J. Sepa. Recorded by the author on February 3, 2024. Sheets 1–2 [in Ukrainian].

9. Simeinyi arkhiv rodyny Shepa. Yanosh Shepa. Foto [Family Archive of the Sepa Family. János Sepa. Photo].[in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Ілюстрації

Іл. 1. Музей Берегівщини, м. Берегово. Фото І. Міськова [1]

Іл. 2. Янош Шепа. Фото із сімейного архіву родини Шепа [9]

Іл. 3. Невідома дворянська печатка. Із приватної колекції Я. Шепи. Фото І. Міськова. Публікується вперше [7]

Іл. 4. Печатка мукачівського єпископа Яноша (Івана) Ковача Пастелія. 1878. Музей Берегівщини.
Фото І. Міськова. Публікується вперше [2]

Іл. 5. Печатка міської каси м. Берегово з упорядкованою радою Березької жупи (без дати). Музей Берегівщини.
Фото І. Міськова. Публікується вперше [3]

Іл. 6. Гербовий значок – Берегівська угорська міська торговельна середня школа. Музей Берегівщини.
Фото І. Міськова. Публікується вперше [4]

Іл. 7. Гербовий значок – Берегівська державна міська дівоча школа. Музей Берегівщини. Публікується вперше. Фото І. Міськова [5]

Іл. 8. Гербовий значок – Берегівська угорська королівська державна міська школа для хлопців і дівчат (змішана). Музей Берегівщини. Публікується вперше. Фото І. Міськова [6]

УДК 930:94(477)«1941/1944»:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.15

Юрій ПАНЧУК
аспірант
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Україна, 08401 (panchyk_adv@ukr.net)

Yurii PANCHUK
Postgraduate Student
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30 Sukhomlynskoho Street, Pereiaslav, Ukraine, 08401 (panchyk_adv@ukr.net)

ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9409-983X

МІСЦЕВА ДОПОМІЖНА КРИМІНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941–1944 РР.) У СУЧАСНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. *У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану вивчення місцевої допоміжної кримінальної поліції Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) у вітчизняній та зарубіжній історіографії.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення зі спеціально-історичними: історіографічним, історико-порівняльним і проблемно-хронологічним. Установлено, що впродовж тривалого часу місцева кримінальна поліція розглядалася переважно в контексті ширших досліджень допоміжних поліційних формувань або діяльності німецької поліції безпеки та СД, що ускладнювало визначення її організаційного статусу та службової компетенції. Проаналізовано внесок сучасних дослідників у реконструкцію процесу формування та діяльності місцевої кримінальної поліції у Києві, Житомирі, Сталіно, Миколаєві та генеральній окрузі «Волинь – Поділля». Особливу увагу приділено історіографічній проблемі розмежування німецької кримінальної поліції – Kriminalpolizei (Kripo), представленої V відділами установ командирів поліції безпеки та СД (KdS) і сформованої переважно з представників місцевого населення допоміжної кримінальної поліції – Hilfskriminalpolizei. З'ясовано, що новітні дослідження дають змогу простежити поступове організаційне відокремлення кримінальних підрозділів від територіальної місцевої поліції та їх включення до сфери Sicherheitspolizei und SD. Визначено основні напрями історіографічної реконструкції цієї структури: передумови створення, відомче підпорядкування, кадровий склад, організаційна побудова та службова компетенція.* ***Висновки.*** *Сукупність результатів сучасних регіональних і узагальнювальних досліджень дає змогу розглядати Hilfskriminalpolizei як окремий спеціалізований тип місцевих поліційних формувань Райхскомісаріату «Україна», відмінний як від територіальної допоміжної охоронної поліції, так і від німецької Kriminalpolizei.*

Ключові слова: *Райхскомісаріат «Україна», історіографія, місцева допоміжна поліція, допоміжна кримінальна поліція, Hilfskriminalpolizei, Kriminalpolizei, Sicherheitspolizei und SD, KdS, окупаційний режим.*

LOCAL AUXILIARY CRIMINAL POLICE OF THE REICHSKOMMISSARIAT "UKRAINE" (1941–1944) IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the current state of research on the local auxiliary criminal police of the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944) in Ukrainian and international historiography.* ***The research methodology*** *is based on a combination of general scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and generalization with specialized historical methods, including historiographical, historical-comparative, and problem-chronological approaches. It has been established that, for a long time, the local criminal police was examined primarily within broader studies of auxiliary police formations or the activities of the German Security Police and SD, which complicated the identification of its organizational status and functional responsibilities. The article analyzes the contribution of contemporary scholars to recon-*

structing the formation and activities of the local criminal police in Kyiv, Zhytomyr, Stalino, Mykolaiv, and the General District of Volhynia–Podolia. Particular attention is paid to the historiographical problem of distinguishing between the German Criminal Police – Kriminalpolizei (Kripo), represented by Department V of the offices of the Commanders of the Security Police and SD (KdS), and the auxiliary criminal police – Hilfskriminalpolizei – recruited primarily from the local population. Recent studies make it possible to trace the gradual organizational separation of criminal police units from the territorial local police and their incorporation into the institutional sphere of the Sicherheitspolizei und SD. The main areas of historiographical reconstruction of this structure have been identified: the prerequisites for its establishment, institutional subordination, personnel composition, organizational structure, and functional responsibilities. ***Conclusion.*** *The combined findings of contemporary regional and general studies provide grounds for considering the Hilfskriminalpolizei a distinct specialized type of local police formation in the Reichskommissariat «Ukraine», different both from the territorial auxiliary protection police and from the German Kriminalpolizei.*

Key words: *Reichskommissariat Ukraine, historiography, local auxiliary police, auxiliary criminal police, Hilfskriminalpolizei, Kriminalpolizei, Sicherheitspolizei und SD, KdS, occupation regime.*

Постановка проблеми. Проблема організації та діяльності місцевих поліційних формувань на території Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) посідає достатньо вагоме місце в сучасних дослідженнях нацистського окупаційного режиму. Це дає змогу реконструювати процес створення органів місцевої допоміжної поліції, її кадровий склад, службове підпорядкування та участь у реалізації репресивно-каральних заходів окупаційної влади [1–4]. Водночас поняття «місцева поліція» нерідко використовується як узагальнювальне щодо різних поліційних формувань [5]. Такий підхід ускладнює визначення їхнього місця в поліційному апараті РКУ, оскільки поряд із територіальними структурами місцевої охоронної поліції було створено спеціалізовані підрозділи, які мали інше відомче підпорядкування та службову компетенцію.

Однією з таких структур була місцева допоміжна кримінальна поліція. Її вивчення тривалий час залишалося складовою частиною більш ширших досліджень допоміжної поліції або німецьких органів Sicherheitspolizei und SD, унаслідок чого специфіка цього формування не завжди отримувала належне відображення. Особливу проблему становить термінологічне розмежування німецької кримінальної поліції – Kriminalpolizei (Kripo), представленої V відділами установ командирів поліції безпеки та СД (KdS) та сформованої з представників місцевого населення Hilfskriminalpolizei. Остання, попри виконання слідчих функцій у структурі німецької Kripo, становила окремий місцевий допоміжний апарат і не може ототожнюватися ані з німецьким V відділом, ані з територіальною місцевою охоронною поліцією.

Сучасний стан дослідження проблеми дає змогу істотно уточнити як хронологію створення, так і територіальне поширення місцевої допоміжної кримінальної поліції. Праці І. Дерейка [6] та Д. Ситника [7] дають змогу простежити її створення та еволюцію у Києві – від слідчого відділу місцевої поліції початкового періоду окупації до спеціалізованого кримінального органу, інтегрованого в організаційну структуру Sicherheitspolizei und SD. Матеріали Т. Пентер щодо Сталіно та І. Ковальчука щодо Житомира засвідчують, що організаційне відокремлення підрозділів місцевої кримінальної поліції від територіальної охоронної поліції не було суто київським явищем [10; 11]. Дослідження А. Погорєлова дає змогу простежити функціонування відповідної поліційної структури в генеральній окрузі «Миколаїв» [12]. Таким чином, регіональні дослідження поступово сформували джерельну й історіографічну основу для розгляду місцевої кримінальної поліції не як окремого локального поліційного органу, а як окремого органу у поліційному апараті РКУ.

Особливе значення у цьому контексті має монографія К. Шміттвількена, присвячена стаціонарним установам командувачів поліції безпеки та СД у РКУ. Запропонована автором реконструкція дає змогу чіткіше розмежувати німецькі V відділи (Kripo) та створену з місцевого

населення Hilfskriminalpolizei. За його даними, формування місцевої кримінальної поліції було зумовлене, серед іншого, незначною чисельністю німецького поліційного персоналу. При цьому створення відповідних місцевих структур не обмежувалося Києвом: Hilfskriminalpolizei формувалася в усіх генеральних округах РКУ, комплектувалася переважно з місцевого населення та перебувала під контролем установ KdS. Окремий інтерес становить діяльність професійного співробітника німецької кримінальної поліції Ганса Шумахера, який був залучений до формування місцевої кримінальної поліції в Києві. За даними К. Шміттвількена, чисельність місцевих співробітників, що перебували в його розпорядженні, зросла до 150 у квітні 1942 р. [13, s. 209–211].

Отже, аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії дає змогу перетворити місцеву кримінальну поліцію на самостійний об'єкт дослідження. Актуальність такого підходу визначається необхідністю систематизувати розпорошені в регіональних студіях відомості, уточнити термінологію, простежити організаційну еволюцію місцевої кримінальної поліції, відмежувати її від інших типів місцевих поліційних формувань.

Мета статті – узагальнення сучасного стану дослідження допоміжної кримінальної поліції РКУ, визначення домінуючих підходів до реконструкції її створення, відомчого підпорядкування, кадрового складу та службової компетенції, а також з'ясування її місця в системі місцевих поліційних формувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреме місце серед місцевих поліційних формувань РКУ посідала так звана Українська кримінальна поліція, організаційно пов'язана не із системою Schutzmannschaft, а з поліцією безпеки та СД (Sicherheitspolizei und SD). Як зазначає І. Дерейко, на початку 1942 р. структура окружних управлінь поліції безпеки та СД функціонувала у складі п'яти відділів, п'ятий з яких виконував функції кримінальної поліції (Kriminalpolizei) та здійснював слідчу роботу. Водночас через незначну чисельність німецького персоналу (зазвичай 25–35 осіб в окружному управлінні) функціональне розмежування між його структурними підрозділами не було абсолютним: слідчий реферат V відділу розслідував не лише кримінальні, а й політичні справи, діючи в останньому випадку в підпорядкуванні відповідних референтів IV відділу [6, с. 79]. За даними дослідника, на початку 1943 р. у складі V відділу поліції безпеки та СД було створено реферат V-D, який мав неофіційну назву «Українська кримінальна поліція». Його компетенція поширювалася на боротьбу з кримінальними злочинами місцевого населення, тоді як справи, що стосувалися німців, залишалися у винятковому віданні німецької Kripo. Специфічним був і службовий статус місцевого персоналу: його співробітники не отримували поліційних звань, натомість використовувалися такі посадові категорії, як «агент», «старший агент», «кур'єр» тощо. Реферат V-D у Києві станом на серпень 1943 р. налічував до 203 співробітників, що, за підрахунками І. Дерейка, приблизно вчетверо перевищувало чисельність німецького персоналу всього окружного управління поліції безпеки та СД. У вересні 1943 р. українські підрозділи кримінального та політичного відділів були евакуйовані до Німеччини, де їхній кадровий потенціал використали у контррозвідувальній діяльності [6, с. 80].

Таким чином, наведені І. Дерейком відомості дають змогу розглядати Українську кримінальну поліцію як окремий тип місцевого спеціалізованого поліційного формування. На відміну від територіальних структур Schutzmannschaft-Einzeldienst вона була інтегрована безпосередньо до апарату Sicherheitspolizei und SD і виконувала спеціалізовані оперативні та слідчі функції щодо місцевого населення. Саме відмінність відомчого підпорядкування, службового статусу персоналу та функціональної компетенції дає підстави виокремлювати її у типології місцевих поліційних формувань РКУ.

Організаційна еволюція Української кримінальної поліції була більш докладно простежена Д. Ситником, який вивчав цю проблему на прикладі Києва. Її витоки дослідник пов'язує

зі слідчим відділом української поліції, що функціонував уже восени 1941 р. і спочатку перебував у структурі міського поліційного апарату. Таким чином, спеціалізований місцевий орган кримінального спрямування було створено у Києві ще восени 1941 р. [7, с. 85–86].

Принципові зміни в організації допоміжної кримінальної поліції відбулися на початку 1942 р. Після репресій німецької поліції безпеки та СД проти пов'язаних з ОУН (м) представників керівного складу української поліції частина співробітників слідчого відділу була заарештована. Водночас сам підрозділ не був ліквідований. Приблизно у березні 1942 р. його було вилучено зі структури української поліції та інтегровано до V управління – кримінальної поліції (Kriminalpolizei, Kripo) поліції безпеки та СД. У новій структурі він діяв як реферат V D (Referat V D), більш відомий як Українська кримінальна поліція, а надалі – Українська поліція безпеки [7, с. 86–87]. Саме ця обставина принципово відрізняла її від місцевої охоронної поліції: остання функціонувала в системі Ordnungspolizei/ Schutzmannschaft, тоді як кримінальна поліція була безпосередньо інтегрована до апарату Sicherheitspolizei und SD.

Реконструйована Д. Ситником структура київського реферату V D засвідчує його виразну функціональну спеціалізацію. До його складу входили адміністративно-господарський (V d 1), слідчий (V d 2) та агентурний (V d 3) підрозділи. Особливо розгалуженим був слідчий напрям, представлений вісьмома підрозділами: перші п'ять спеціалізувалися на окремих категоріях правопорушень – убивствах, посадових злочинах, крадіжках, «моральних злочинах», тоді як 6–8-й комісаріати забезпечували діяльність слідчих та агентів у районних відділеннях. У структурі V d 1 діяли також в'язниця і дактилоскопічний підрозділ, а V d 3 включав агентурний складник і карний розшук [7, с. 87–90; дод. 5. 3].

Між січнем і березнем 1943 р. у цій структурі було створено політичний підрозділ V d 4, пов'язаний із IV управлінням поліції безпеки та СД – Gestapo. Його співробітники залучалися до розшуку, арештів і допитів категорій населення, переслідуваних окупаційною владою, зокрема євреїв, радянських активістів і підпільників та представників українського націоналістичного руху. До створення цього підрозділу частину відповідних функцій виконував агентурний відділ V d 3 [7, с. 89–91]. Отже, діяльність місцевого персоналу цієї структури поступово виходила за межі боротьби з кримінальними правопорушеннями та охоплювала політичні завдання поліції безпеки.

До Української поліції безпеки після усунення частини керівництва залучали осіб із досвідом роботи в радянських правоохоронних та адміністративних і партійних структурах. Серед службовців були агенти, слідчі та комісари, які здебільшого діяли у цивільному одязі та були озброєні короткоствольною зброєю. За підрахунками Д. Ситника, у дослідженій ним вибірці колишні представники ВКП (б), ВЛКСМ та органів НКВС становили близько 34% персоналу Української поліції безпеки [7, с. 91–94]. Такий склад свідчить про прагматичне використання окупаційною владою професійного досвіду колишніх радянських службовців для розшукової, слідчої й агентурної роботи.

Реконструкція Д. Ситника дає змогу уточнити запропоновану раніше І. Дерейком хронологію формування цього підрозділу. І. Дерейко пов'язував створення у складі V відділу поліції безпеки та СД реферату V-D, неофіційно названого «Українською кримінальною поліцією», з початком 1943 р. За його даними, компетенція підрозділу поширювалася на кримінальні правопорушення місцевого населення, тоді як справи за участю німців залишалися у виключному віданні німецької Kripo. У серпні 1943 р. київський V-D налічував до 203 осіб [7, с. 80]. Натомість залучений Д. Ситником більш ширший комплекс джерел дав змогу простежити попередній етап розвитку установи та віднести інтеграцію місцевого слідчого апарату до структури Kripo приблизно до березня 1942 р. У такому разі початок 1943 р. доцільніше розглядати не як

час виникнення Української кримінальної поліції, а як один із етапів її еволюції та розширення службових повноважень.

В англомовній версії свого дослідження Д. Ситник безпосередньо виокремлює *Ukrainian Criminal Police (Sicherheitsschutzmannschaft)*, принципово відмежовуючи її від охоронної поліції. Визначальним критерієм такого розмежування було відомче підпорядкування: агенти та слідчі Української кримінальної поліції входили до структури німецької поліції безпеки та СД (Sicherheitspolizei und SD). Поряд із розслідуванням кримінальних правопорушень вони залучалися до ведення політичних справ проти комуністів, євреїв та представників українського націоналістичного руху. Організаційна окремішність підтверджується й статистичними даними: на початку 1943 р. Д. Ситник окремо враховує понад 1 400 службовців Української охоронної поліції, понад 500 осіб у «закритих частинах» та до 200 співробітників Української кримінальної поліції. Водночас дослідник зазначає, що у провінційних районах Київщини через кадровий дефіцит чітке розмежування повноважень поліційних структур певним чином нівелювалося, а охоронна поліція могла одночасно виконувати функції підтримання порядку, кримінального розшуку та участі в антипартизанських і каральних заходах [8].

Функціонування німецьких поліційних структур дає змогу уточнити дослідження А. Прусина, яке було присвячене діяльності поліції безпеки та СД у генеральному окрузі «Київ». Автор розглядає SiPo/SD як окрему поліційну структуру німецького репресивно-карального апарату, діяльність якого безпосередньо пов'язувалася з переслідуванням і масовим знищенням єврейського населення. Дослідник зазначає, що функціонування порівняно нечисленного німецького апарату забезпечувалося залученням місцевого допоміжного персоналу, перекладачів, водіїв та інформаторів [9, p. 1–6]. Висновки А. Прусина важливі для визначення репресивного-карального середовища, у якому функціонувала Українська кримінальна поліція. Водночас сам дослідник не виокремлює її як самостійний тип місцевого поліційного формування настільки чітко, як це пізніше зробили І. Дерейко та Д. Ситник. Тому працю А. Прусина доцільно використовувати передусім для характеристики організаційної структури Sicherheitspolizei und SD у генеральному окрузі «Київ».

Важливим свідченням того, що організаційне виокремлення місцевої кримінальної поліції не було винятково локальною практикою у Києві, є дослідження Т. Пентер, присвячене функціонуванню окупаційного режиму на Донбасі. На матеріалах Сталіно дослідниця простежує підпорядкування місцевої охоронної поліції німецькій Schutzpolizei. А от кримінальна поліція (Kriminalpolizei) перейшла у безпосереднє підпорядкування Sicherheitspolizei. Т. Пентер наголошує на останній обставині, зазначаючи, що місцева «Kriminalpolizei» була «безпосередньо підпорядкована поліції безпеки» (*unmittelbar der Sicherheitspolizei unterstellt)* [10].

Водночас матеріали Т. Пентер не дають підстав ототожнювати за аналогією організаційну структуру кримінальної поліції Сталіно з київським рефератом V D. Дослідниця не реконструює настільки докладно її внутрішню структуру, ієрархію посад та систему рефератів, як це було роблено Д. Ситником. Проте сам факт існування у Сталіно місцевої Kriminalpolizei та її безпосереднього підпорядкування Sicherheitspolizei дає змогу розглядати ситуацію у Києві як принцип організації місцевого спеціалізованого поліційного апарату в окупованій Україні. Це дає змогу виокремлювати місцеву кримінальну поліцію як спеціалізований тип поліційного підрозділу.

Подібний механізм організаційного виокремлення місцевої кримінальної поліції простежується й на матеріалах Житомирщини. І. Ковальчук установив, що на початковому етапі окупації Житомирська обласна українська допоміжна поліція мала у своєму складі кримінальний і політичний відділи. Перший займався розслідуванням кримінальних злочинів, тоді як до компетенції другого належали реєстрація та нагляд за комуністами і комсомольцями, а також

переслідування колишніх працівників НКВС. Принципові зміни у цій структурі відбулися наприкінці 1941 – на початку 1942 рр., коли відбувалася реорганізація місцевого поліційного апарату. За спостереженням І. Ковальчука, після реорганізації Житомирської обласної поліції з її складу було виведено кримінальну поліцію, а з березня 1942 р. вона перейшла під контроль поліції безпеки та СД [11, с. 231, 234].

Отже, матеріали трьох різних регіонів (Київ, Житомирщина та Сталіно) дають змогу простежити спільну тенденцію: кримінальні підрозділи у складі місцевих поліційних органів на початковому етапі окупації у процесі реорганізації вилучалися з їхньої структури та переводилися під контроль німецької поліції безпеки.

Особливо виразно інституційна окремішність місцевої кримінальної поліції простежується на матеріалах генеральної округи «Миколаїв». А. Погорєлов, реконструюючи структуру місцевого Управління поліції безпеки та СД, безпосередньо виокремлює у його складі V відділ – «Кримінальну поліцію» (Kripo). Основним напрямом діяльності відділу було провадження кримінальних справ, а його особовий склад комплектувався з місцевих мешканців. Відповідний відділ мав розгалужену внутрішню структуру. Штатні агенти агентурно-оперативного відділення, працюючи переважно у цивільному одязі, здійснювали арешти та обшуки, брали участь у засадах і облавах, а також виконували функції вербувальників, формуючи власні мережі таємних інформаторів. У цій структурі функціонувало й слідче відділення, працівники якого займалися кримінальними справами цивільного населення ненімецької національності, інша – справами місцевих німців. Показово, що один зі слідчих до переведення в Миколаїв очолював відповідний підрозділ у Маріуполі, що опосередковано засвідчує існування аналогічних місцевих кримінальних поліційних структур і в інших регіонах окупованої України [12, с. 109].

Наприкінці 1943 р. функціональна компетенція миколаївської кримінальної поліції була розширена: у V відділі створили політичне відділення, працівники якого через штатних агентів керували агентурою та здійснювали слідство у справах політичного характеру [12, с. 110].

Принципове значення для визначення місця кримінальної поліції серед місцевих поліційних формувань РКУ має дослідження К. Шміттвількена. Автор чітко розмежовує німецькі V відділи (Kripo) установ командирів поліції безпеки та СД (KdS) і створену з місцевого населення допоміжну кримінальну поліцію – Hilfskriminalpolizei. Остання не була складником територіальної допоміжної охоронної поліції, а перебувала у підпорядкуванні KdS [13, s. 65–66].

Формування місцевої кримінальної поліції було зумовлене кадровою слабкістю німецької Kripo на окупованій території України. Наприкінці 1941 – на початку 1942 рр. при установах KdS створювалися V відділи кримінальної поліції, однак їхній німецький персонал залишався нечисленним: у Києві він становив близько десяти осіб, а у Дніпропетровську – лише три. За цих умов було видано розпорядження про формування української кримінальної поліції. У Києві організацією такого підрозділу займався Ганс Шумахер: якщо спочатку в його розпорядженні перебувало близько 20 українців, то у квітні 1942 р., за його післявоєнними свідченнями, їх налічувалося вже близько 150. Центральна установа української кримінальної поліції розміщувалася в окремій будівлі неподалік KdS, у різних районах міста діяли її дільниці [13, s. 209–210].

К. Шміттвількен стверджує, що кримінальна поліція з місцевого населення створювалася в усіх генеральних округах РКУ. В офіційній документації вона позначалася як Hilfskriminalpolizei. Її особовий склад комплектувався переважно з українців і «фольксдойче», а в західних регіонах РКУ – також із поляків. При цьому місцеві поліцейські залишалися під постійним контролем німецьких співробітників [13, s. 210–211].

Службова компетенція Hilfskriminalpolizei була відмежована від повноважень німецької Kripo. Злочини, скоєні німцями або спрямовані проти представників окупаційної влади,

належали до компетенції V відділів KdS. Натомість правопорушення, учинені українцями, переважно розслідувала місцева Hilfskriminalpolizei. Вона могла відносно самостійно здійснювати слідчі дії, однак після завершення розслідування складала підсумковий звіт, який перекладався німецькою мовою та передавався представнику німецької кримінальної поліції. Останній формулював пропозицію щодо подальшого покарання, тоді як остаточне рішення приймав KdS або начальник відповідного відділення [13, s. 211–214].

Таким чином, дослідження К. Шміттвількена дає підстави виокремити Hilfskriminalpolizei як самостійний спеціалізований тип місцевих поліційних формувань РКУ. Її визначальними ознаками були комплектування переважно з місцевого населення, спеціалізація на кримінальному розшуку та слідстві, організаційна належність до сфери KdS і підпорядкування німецькій кримінальній поліції. Водночас Hilfskriminalpolizei необхідно відрізняти як від територіальної допоміжної охоронної поліції, так і від власне німецьких V відділів (Kripo) установ KdS.

Важливим підтвердженням існування місцевої кримінальної поліції у межах РКУ є матеріали генеральної округи «Волинь – Поділля». У енциклопедичному виданні United States Holocaust Memorial Museum під час характеристики поліційного апарату Рівного безпосередньо зазначено існування при місцевій установі Sicherheitspolizei und SD Української кримінальної поліції (Ukrainian Criminal Police), яку очолював Петро Грушевський (Petr Grushevski) [14, p. 1459]. Принципово важливо, що автори відокремлюють цю структуру від місцевої поліції.

Важливий регіональний зріз функціонування місцевої кримінальної поліції представлено у монографії Ю. Олійника та О. Завальнюка, присвяченій генеральній окрузі «Волинь – Поділля». Автори розглядають кримінальну поліцію в межах системи поліції безпеки та СД, наголошуючи, що в її організаційній структурі V відділ становила Kripo (кримінальна поліція). Водночас дослідники наголошують на створенні «української кримінальної поліції» у генеральних округах РКУ [15, с. 51].

Особливу цінність становить наведений авторами матеріал про організацію цієї структури на окружному рівні. За їхніми даними, з осені 1942 р. при окружних відділах СД створювалася «карна поліція», яка організаційно складалася з кримінального та політичного відділів. На прикладі Старокостянтинова штат карної поліції становив 11 осіб. Службова компетенція цього підрозділу не обмежувалася розслідуванням загальнокримінальних правопорушень. Його співробітники займалися також виявленням осіб із антинімецькими настроями, колишніх радянських і партійних активістів, здійснювали оперативне спостереження за населенням, причому за окремими працівниками закріплювалися конкретні населені пункти [15, с. 52].

Автори монографії зазначають, що для працівників карної поліції на відміну від представників української допоміжної поліції носіння вогнепальної зброї було обов'язковим; за результативну службу вони отримували жандармський пайок першої категорії, а співробітникам Старокостянтинівського підрозділу надавалося право носити німецьку форму та харчуватися у військових їдальнях [15, с. 53].

Показовим є й кадровий аспект. Згадуючи Шепетівську окружну кримінальну поліцію, автори повідомляють, що її очолював К. Нейман, який до війни працював начальником Шепетівського карного розшуку та виконувачем обов'язків начальника Славутського районного відділу НКВС [15, с. 60]. Цей приклад засвідчує використання під час комплектування місцевої кримінальної поліції осіб із попереднім професійним досвідом роботи в радянських правоохоронних органах.

Таким чином, дослідження Ю. Олійника та О. Завальнюка істотно доповнює відомості про місцеву кримінальну поліцію РКУ регіональним матеріалом генеральної округи «Волинь – Поділля». Наведені авторами відомості демонструють поширення спеціалізованих

органів кримінальної поліції на окружний рівень, службову компетенцію та особливий службовий статус їхніх працівників.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що місцеву кримінальну поліцію необхідно розглядати як окремий спеціалізований орган поліційного апарату РКУ. Її організаційна специфіка визначалася насамперед відомчим підпорядкуванням: на відміну від територіальної охоронної поліції, пов'язаної з вертикаллю Ordnungspolizei/Schutzmannschaft, підрозділи кримінальної поліції підпорядковувалися Sicherheitspolizei und SD та перебували під контролем установ KdS. Водночас їх не слід ототожнювати з німецькою Kriminalpolizei: V відділи (Kripo) були структурою німецьких установ KdS, тоді як Hilfskriminalpolizei комплектувалася переважно з місцевого населення та виконувала допоміжні слідчі й оперативно-розшукові функції.

Становлення місцевої кримінальної поліції є результатом поступової реорганізації поліційного апарату. На початковому етапі окупації кримінальні підрозділи могли виникати у складі місцевих міських та обласних поліційних органів. Найвиразніше цей процес простежується у Києві та Житомирі, де спеціалізовані слідчі й кримінальні відділи спочатку функціонували в системі місцевої української поліції, а протягом 1942 р. були організаційно відокремлені від неї та включені до відомчої сфери поліції безпеки та СД.

Зіставлення матеріалів Києва, Житомира, Сталіно та Миколаєва показує, що організаційне виокремлення місцевої кримінальної поліції не було локальною особливістю окремого генерального округу РКУ. Виявлені регіональні відмінності стосувалися часу створення, внутрішньої структури та компетенції відповідних підрозділів, проте визначальним є їх включення до сфери діяльності німецької поліції безпеки. Особливого значення у цьому контексті набувають висновки К. Шміттвількена про створення Hilfskriminalpolizei з місцевого населення в усіх генеральних округах РКУ.

Одним із чинників створення цієї поліційної структури була кадрова недостатність німецької Kripo. Залучення представників місцевого населення давало змогу компенсувати незначну чисельність німецького поліційного апарату та використовувати професійний досвід і знання соціального середовища набраним персоналом. Особовий склад Hilfskriminalpolizei формувався переважно з українців і «фольксдойче», а в західних регіонах РКУ – також із поляків.

Функціональне призначення становило одну з визначальних ознак місцевої кримінальної поліції. Основними напрямами її діяльності були кримінальний розшук, агентурно-оперативна робота, проведення слідчих дій, затримання підозрюваних та розслідування правопорушень місцевого населення. Водночас відносна самостійність місцевих співробітників у проведенні розслідувань не означала службової автономії. Результати слідства передавалися німецьким поліцейським, тоді як остаточні рішення щодо подальшої долі підозрюваних залишалися за керівництвом KdS. Тож Hilfskriminalpolizei була місцевою виконавчою ланкою поліційного апарату.

Отже, сукупність організаційних, кадрових і службових характеристик дає змогу виокремити місцеву кримінальну поліцію (Hilfskriminalpolizei) як спеціалізований тип місцевих поліційних формувань РКУ. Основними критеріями такого виокремлення є її відомча належність до сфери Sicherheitspolizei und SD, комплектування переважно з місцевого населення, спеціалізація на слідчій та агентурно-розшуковій діяльності й підпорядкованість службовцям німецького поліційного апарату.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Гончаренко О. Окремі проблеми формування кадрового складу місцевих окупаційних адміністрацій та органів поліції Райхскомісаріату «Україна»: непрості відповіді та нові інтерпретації. *Література та культура Полісся*. 2007. Вип. 38. С. 180–187.

2. Гончаренко О. Українські поліційні формування в системі гітлерівського окупаційного режиму на теренах Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941–1944 рр.). *Наукові записки з української історії*. 2010. Вип. 24. С. 124–130.

3. Гончаренко О. Діяльність військових комендатур тилових районів групи армій «Південь» у сфері створення місцевих поліційних формувань (червень 1941 – вересень 1942 рр.). *Історичні записки*. 2010. Вип. 26. С. 49–55.

4. Гончаренко О. Німецькі поліційні органи на теренах Райхскомісаріату «Україна»: проблеми організаційної структури та службової компетенції (1941–1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія».* 2010. Вип. 1. С. 136–140.

5. Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.) : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 600 с.

6. Дерейко І. І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 174 с.

7. Ситник Д. О. Українська допоміжна поліція міста Києва: формування, склад, діяльність (1941–1945): дис. … д-ра філософії : 032. Київ, 2024. 274 с.

8. Sytnyk D. The Ukrainian Auxiliary Police in Kyiv and Adjacent Areas, Pt. 1: Formation and Activities. Ukrainian Jewish Encounter. 24 June 2024. Translated from the Ukrainian by Marta D. Olynyk. URL: https://ukrainianjewishencounter.org/en/the-ukrainian-auxiliary-police-in-kyiv-and-adjacent-areas-pt-1-formation-and-activities/ (дата звернення: 01.10.2026).

9. Prusin A. V. A Community of Violence: The SiPo/SD and Its Role in the Nazi Terror System in Generalbezirk Kiew. Holocaust and Genocide Studies. 2007. Vol. 21, Iss. 1. P. 1–30. DOI: https://doi.org/10.1093/hgs/dcm001

10. Penter T. Die lokale Gesellschaft im Donbass unter deutscher Okkupation 1941–1943. Kooperation und Verbrechen. Formen der «Kollaboration» im östlichen Europa 1939–1945 / Hrsg. von B. Quinkert, C. Dieckmann, T. Tönsmeyer. Göttingen: Wallstein, 2003. S. 183–223.

11. Ковальчук І. В. Формування місцевої допоміжної поліції і залучення її підрозділів до каральних операцій нацистських окупантів на території Житомирської області у 1941 році. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2018. Вип. 5. С. 227–239. DOI: https://doi.org/10.35433/history.111816

12. Погорєлов А. А. Обличчя смерті: терор поліції безпеки та СД проти населення генеральної округи «Миколаїв». *Проблеми історії Голокосту: український вимір*. 2019. Вип. 11. С. 87–128. DOI: https://doi.org/10.33124/hsuf.2019.11.04

13. Schmittwilken C. Zentralen des Terrors: Die Dienststellen der Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD im Reichskommissariat Ukraine. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2024. 316 s.

14. Kruglov A. Równe. The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. Part B / General Editor G. P. Megargee; Volume Editor M. Dean. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2012. P. 1459–1461.

15. Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. Нацистський окупаційний режим у генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944 рр.). Хмельницький : Поліграфіст-2, 2012. 320 с.

References

1. Honcharenko, O. (2007). Okremi problemy formuvannia kadrovoho skladu mistsevykh okupatsiinykh administratsii ta orhaniv politsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: Neprosti vidpovidi ta novi interpretatsii [Selected problems of staffing local occupation administrations and police bodies of the Reichskommissariat Ukraine: Difficult answers and new interpretations]. *Literatura ta kultura Polissia*, (38), 180–187. [in Ukrainian].

2. Honcharenko, O. (2010). Ukrainski politsiini formuvannia v systemi hitlerivskoho okupatsiinoho rezhymu na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina»: Orhanizatsiina struktura ta sluzhbova kompetentsiia (1941–1944 rr.) [Ukrainian police formations in the system of the Nazi occupation regime in the Reichskommissariat Ukraine: Organizational structure and functional responsibilities (1941–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei,* (24), 124–130. [in Ukrainian].

3. Honcharenko, O. (2010). Diialnist viiskovykh komendatur tylovykh raioniv hrupy armii «Pivden» u sferi stvorennia mistsevykh politsiinykh formuvan (cherven 1941 – veresen 1942 rr.) [Activities of the military commandant's offices in the rear areas of Army Group South in the establishment of local police formations (June 1941 – September 1942)]. *Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats*, (26), 49–55. [in Ukrainian].

4. Honcharenko, O. (2010). Nimetski politsiini orhany na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina»: Problemy orhanizatsiinoi struktury ta sluzhbovoi kompetentsii (1941–1944 rr.) [German police bodies in the Reichskommissariat Ukraine: Problems of organizational structure and functional responsibilities (1941–1944)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia*, (1), 136–140. [in Ukrainian].

5. Honcharenko, O. M. (2011). *Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: Upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941–1944 rr.)* [The functioning of the occupation administration of the Reichskommissariat Ukraine: Administrative, regulatory, organizational and legal aspects (1941–1944)]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

6. Dereiko, I. I. (2012). *Mistsevi formuvannia nimetskoi armii ta politsii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky)* [Local formations of the German army and police in the Reichskommissariat Ukraine (1941–1944)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

7. Sytnyk, D. O. (2024). Ukrainska dopomizhna politsiia mista Kyieva: Formuvannia, sklad, diialnist (1941–1945) [The Ukrainian auxiliary police of Kyiv: Formation, composition, and activities (1941–1945)] (PhD dissertation, specialty 032 History and Archaeology). Kyiv: Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].

8. Sytnyk, D. (2024, June 24). The Ukrainian Auxiliary Police in Kyiv and Adjacent Areas, Pt. 1: Formation and Activities. Ukrainian Jewish Encounter. Translated from the Ukrainian by Marta D. Olynyk. Retrieved from: https://ukrainianjewishencounter.org/en/the-ukrainian-auxiliary-police-in-kyiv-and-adjacent-areas-pt-1-formation-and-activities/

9. Prusin, A. V. (2007). A Community of Violence: The SiPo/SD and Its Role in the Nazi Terror System in Generalbezirk Kiew. *Holocaust and Genocide Studies*, 21(1), 1–30. https://doi.org/10.1093/hgs/dcm001

10. Penter, T. (2003). *Die lokale Gesellschaft im Donbass unter deutscher Okkupation 1941–1943*. In B. Quinkert, C. Dieckmann, & T. Tönsmeyer (Eds.), Kooperation und Verbrechen. Formen der «Kollaboration» im östlichen Europa 1939–1945 (S. 183–223). Göttingen: Wallstein. [in German].

11. Kovalchuk, I. V. (2018). Formuvannia mistsevoi dopomizhnoi politsii i zaluch ennia yii pidrozdiliv do karalnykh operatsii natsystskykh okupantiv na terytorii Zhytomyrskoi oblasti u 1941 rotsi [Formation of the local auxiliary police and involvement of its units in punitive operations of the Nazi occupiers in the Zhytomyr region in 1941]. *Intermarum: Istoriia, polityka, kultura*, (5), 227–239. https://doi.org/10.35433/history.111816 [in Ukrainian].

12. Pohorielov, A. A. (2019). Oblychchia smerti: Teror politsii bezpeky ta SD proty naselennia heneralnoi okruhy «Mykolaiv» [The face of death: Terror of the Security Police and SD against the population of the General District Mykolaiv]. *Problemy istorii Holokostu: Ukrainskyi vymir*, (11), 87–128. https://doi.org/10.33124/hsuf.2019.11.04 [in Ukrainian].

13. Schmittwilken, C. (2024). *Zentralen des Terrors: Die Dienststellen der Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD im Reichskommissariat Ukraine*. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg. [in German].

14. Kruglov, A. (2012). Równe. In G. P. Megargee (General Ed.) & M. Dean (Vol. Ed.), The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. Part B (pp. 1459–1461). Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum.

15. Oliinyk, Yu. V., & Zavalniuk, O. M. (2012). *Natsystskyi okupatsiinyi rezhym v heneralnii okruzi «Volyn–Podillia» (1941–1944 rr.)* [The Nazi occupation regime in the General District Volhynia–Podolia (1941–1944)]. Khmelnytskyi: Polihrafist-2. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(477)“1917/1919”:323.15
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.16

Олександр ПОГУЛЯЄВ
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, 21001 (pohuliaiev.oleksandr@vspu.edu.ua)

Oleksandr POHULIAIEV
PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
32 Ostrozkoho Street, Vinnytsia, Ukraine, 21001 (pohuliaiev.oleksandr@vspu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6316-0616

РЕАКЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ЄВРЕЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МЕНШИН УКРАЇНИ НА ЗАКОН ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ (1917–1919 РР.)

Анотація. *У статті досліджується реакція політичних сил єврейської, польської та російської меншин України на Закон про національно-персональну автономію протягом 1917–1919 рр. Особливу увагу приділено тому, що саме ці три спільноти отримали право на автономію автоматично на відміну від менш чисельних етнічних груп.* ***Методологічну основу*** *дослідження становить історико-порівняльний аналіз, поєднаний із проблемно-хронологічним підходом та критичним опрацюванням архівних документів, опублікованих джерел і наукової літератури.* ***Наукова новизна*** *роботи полягає у комплексному порівняльному дослідженні ставлення трьох основних національних меншин до Закону та його практичної реалізації у різні періоди української державності: добу УЦР, Гетьманату та Директорії. З’ясовано, що єврейські політичні сили виявили найбільш послідовну підтримку національно-персональної автономії та максимально використали її можливості. Польські організації загалом підтримали Закон, однак їхня позиція залишалася стриманою через земельне питання та міждержавний контекст. Російські політичні сили поставилися до Закону пасивно і майже не реалізували надані права. Доля Закону у 1918–1919 рр. відобразила зміни політичного курсу українських урядів та різний рівень готовності меншин до національного самоврядування в рамках української державності.*

Ключові слова: *національно-персональна автономія, Українська Народна Республіка, політичні партії, єврейська меншина, польська меншина, російська меншина, Українська Центральна Рада.*

THE REACTION OF THE POLITICAL FORCES OF THE JEWISH, POLISH AND RUSSIAN MINORITIES OF UKRAINE TO THE LAW ON NATIONAL-PERSONAL AUTONOMY (1917–1919)

Abstract. *The article examines the reaction of the political forces of the Jewish, Polish and Russian minorities of Ukraine to the Law on National-Personal Autonomy during 1917–1919. Particular attention is paid to the fact that these three communities received the right to autonomy automatically, unlike less numerous ethnic groups. The* ***methodological*** *basis of the study is a historical-comparative analysis combined with a problem-chronological approach and critical examination of archival documents, published sources and scholarly literature. The* ***scientific novelty*** *of the work lies in a comprehensive comparative study of the attitudes of the three main national minorities toward the law and its practical implementation during different periods of Ukrainian statehood – the Central Rada, the Hetmanate and the Directory.* ***It has been established*** *that Jewish political forces demonstrated the most consistent support for national-personal autonomy and made the fullest use of its opportunities. Polish organizations generally supported the law, yet their position remained cautious due to the land issue and the interstate context. Russian political forces treated the law passively and almost failed to exercise the rights granted. The fate of the law in 1918–1919 reflected both the*

changes in the political course of Ukrainian governments and the differing levels of readiness of the minorities for national self-government within the framework of Ukrainian statehood.

Key words: *national-personal autonomy, Ukrainian People's Republic, political parties, jewish minority, polish minority, russian minority, Ukrainian Central Council.*

Постановка проблеми. Українська революція 1917–1921 рр. стала періодом активного державотворення, одним із ключових аспектів якого було правове врегулювання статусу національних меншин. Третій Універсал Української Центральної Ради (07 листопада 1917 р.) задекларував необхідність підготовки спеціального законопроєкту про національно-персональну автономію, а 09 січня 1918 р. відповідний Закон було ухвалено. Його норми згодом увійшли до VII розділу Конституції УНР («Національні Союзи»). Згідно із цим документом, єврейський, польський і російський народи отримували право на національно-персональну автономію безпосередньо, тоді як інші національні групи могли скористатися ним лише після подання заяви, підписаної не менш як десятьма тисячами громадян УНР. Саме тому саме ці три меншини, які були найбільш чисельними, політично організовані та інституційно представлені в органах влади, опинилися у центрі практичної реалізації Закону.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що реакція політичних сил єврейської, польської та російської спільнот на Закон про національно-персональну автономію відображає не лише рівень їхньої підтримки української державності, а й глибину міжнаціональних взаємин у період революційних трансформацій. Попри короткий термін чинності Закону (з перервою в добу Гетьманату) та асиметричність його відновлення за Директорії, саме ставлення цих трьох груп дає змогу простежити, наскільки ефективно працювала модель національно-персональної автономії та які чинники (політичні, економічні, ідеологічні) впливали на її практичне втілення. Вивчення цієї реакції дає змогу глибше зрозуміти механізми інтеграції національних меншин у процес українського державотворення та оцінити унікальний досвід УНР у сфері етнонаціональної політики.

Мета статті – аналіз реакції політичних сил єврейської, польської та російської меншин України на Закон про національно-персональну автономію протягом 1917–1919 рр., а також з'ясування ступеня їхньої зацікавленості в практичній реалізації наданих прав у різні періоди української державності. Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

– розкрити обставини підготовки, обговорення та ухвалення Закону про національно-персональну автономію;

– визначити особливості реакції єврейських, польських і російських політичних партій і організацій до Закону, характер їхньої участі у його практичному впровадженні, чинники, що впливали на рівень їхньої підтримки або пасивної поведінки;

– дослідити зміни в політиці щодо національно-персональної автономії за Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР, а також реакцію трьох меншин на скасування й відновлення Закону;

– здійснити порівняльний аналіз ступеня активності єврейських, польських і російських політичних сил у використанні права на національне самоврядування.

Проблематика національно-персональної автономії в УНР та ставлення до неї національних меншин неодноразово привертали увагу дослідників, проте комплексного порівняльного аналізу реакції саме єврейських, польських і російських політичних сил на Закон 09 січня 1918 р. та його подальшу долю не вистачає.

В історіографії можна виокремити кілька груп праць. Найбільш розробленим є єврейський аспект. Фундаментальною залишається праця С. Ґольдельмана, написана учасником подій, присвячена єврейській автономії в революційну добу [2]. Сучасні дослідження О. Наймана [10], М. Лазаровича [8], а також статті О. Погуляєва [12] детально висвітлюють діяльність

єврейських партій, створення Міністерства єврейських справ і практичну реалізацію автономії. Окремі аспекти політики щодо євреїв у 1919 р. проаналізовано в новітній розвідці О. Погуляєва [23].

Польська проблематика представлена дослідженнями О. Калакури [5; 6], О. Білобровець [1] та О. Погуляєва [11]. У цих працях розглядаються позиція польських політичних сил щодо української державності загалом та їхнє ставлення до національно-персональної автономії, земельного питання й міждержавні чинники, що впливали на рівень підтримки.

Російський чинник вивчений значно слабше. Важливими є дослідження І. Терлюка [15] та окремі сюжети в монографії В. Устименка [18], де аналізується діяльність російського міністерства та пасивність російських політичних сил. Загальні питання етнонаціональної політики УНР, Гетьманату та Директорії розкрито у працях І. Мищака [9], а також у новітньому дослідженні Б. Кузмані [22], присвяченому формуванню української політики щодо меншин у 1917–1918 рр.

Джерельну базу дослідження становлять кілька груп матеріалів. Основу становлять опубліковані документи: збірники «Українська Центральна Рада: документи і матеріали» [17] та «Українська держава (квітень – грудень 1918 року)» [16], а також правові норми Конституції УНР 1918 р. [7]. Важливими є архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди 1748, 1854, 2060) [19–21], Державного архіву Київської області [3] та Державного архіву Хмельницької області [4], які містять протоколи засідань, службове листування національних міністерств і звернення місцевих польських організацій.

Наявна історіографія та джерельна база дають змогу реконструювати реакцію трьох основних національних меншин на Закон про національно-персональну автономію, однак порівняльний аспект і системний аналіз змін цієї реакції протягом 1917–1919 рр. потребують детального висвітлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після проголошення Української Народної Республіки (УНР) Третім Універсалом 07 листопада 1917 р. питання правового врегулювання статусу національних меншин набуло практичного звучання. У документі було задекларовано потребу підготувати спеціальний законопроєкт про національно-персональну автономію. Реальна робота над ним розгорнулася наприкінці грудня 1917 р., коли політична ситуація стрімко ускладнювалася через наступ більшовицьких сил. Статус заступників секретаря у справах російських, єврейських і польських було підвищено до рівня генеральних секретарств, а згодом – міністерств.

30 грудня 1917 р. на засідання Малої Ради було винесено відповідний законопроєкт. Його доповідачем виступив Макс Шац-Анін (у 1919 р. повернувся до Латвії), представник Об’єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЄСРП). Обговорення виявилося настільки жвавим, що тривало протягом трьох засідань – 30 грудня 1917 р., а також 02 і 03 січня 1918 р. [19, арк. 15].

Учасники дискусії переважно високо оцінювали запропонований документ. Мойсей Рафес, виступаючи від Бунду, наголосив, що Закон має форму, якої досі не було реалізовано в жодній державі світу. Представник революційної фракції Польської партії соціалістичної (ППС) Владислав Корсак заявив, що відтепер цей акт стане «нашим бойовим гаслом, за яке ми боротимемося і в Польщі» [5, с. 106]. Дмитро Ісаєвич від українських есерів назвав законопроєкт важливим кроком уперед і відзначив, що Українська Центральна Рада уникає помилки «російської демократії», яка не поспішила задовольнити національні вимоги. Єдиним, хто висловив критичні зауваження, був меншовик Дмитро Чижевський, хоча навіть він визнав можливу позитивну роль закону у зменшенні міжнаціональної напруги [17, с. 88].

Після детального постатейного розгляду та внесення низки поправок 09 січня 1918 р. Закон «Про національно-персональну автономію» було ухвалено одноголосно. Михайло Грушевський характеризував його як одну з перших вагомих підвалин вільного життя республіки. Автор документа Мойсей Зільберфарб порівняв Закон із Декларацією прав людини і громадянина доби Французької революції та назвав його «декларацією прав нації». Мойсей Літваков від ОЄСРП підкреслив, що Центральна Рада на противагу політиці більшовиків реалізує ідею рівноправності народів, а меншини після прийняття Закону набувають статусу повноправних громадян УНР [8, с. 107].

Норми Закону згодом увійшли до VII розділу Конституції УНР («Національні Союзи», ст. 69–78) від 29 квітня 1918 р. Згідно з ними, кожна нація отримувала право самостійно організовувати своє національне життя через Національний Союз, повноваження якого поширювалися на всіх його членів незалежно від місця проживання. Єврейський, російський та польський народи набували цього права безпосередньо. Інші могли скористатися ним після подання заяви з підписами не менш як десяти тисяч громадян. Національний Союз мав право представляти інтереси своєї нації, видавати власні нормативні акти в межах компетенції та отримувати фінансування з державного бюджету. Його органи визнавалися державними [7].

Ухвалення Закону стало важливим політичним сигналом. Воно зафіксувало готовність Центральної Ради гарантувати євреям, полякам і росіянам право на національне самоврядування та створило юридичну основу, на яку в подальшому орієнтувалися політичні сили цих спільнот.

Спершу варто розглянути реакцію єврейських політичних партій, адже серед національних меншин України саме вони продемонстрували найбільш послідовну підтримку концепції національно-персональної автономії. Бунд, ОЄСРП, сіоністські організації та Поалей-Ціон розглядали її як основний механізм захисту культурних, освітніх і соціальних прав єврейського населення в умовах формування української державності.

Після розширення складу Української Центральної Ради за рахунок представників меншин єврейські партії здобули помітне представництво: Бунд і ОЄСРП отримали по 13 місць, сіоністи – також 13, Поалей-Ціон – 9, Єврейське демократичне об'єднання – 2. Загальна кількість єврейських депутатів перевищувала 50 осіб. У Малій Раді працювали, зокрема, М. Рафес, О. Золотарьов, М. Лібер (Бунд), М. Зільберфарб, М. Літваков (ОЄСРП), С. Гольдельман (Поалей-Ціон). М. Зільберфарб у липні 1917 р. очолив єврейське віце-секретарство (із січня 1918 р. міністерство), а М. Рафес увійшов до Генерального секретаріату [17, с. 222; 2, с. 73–74].

Після 09 січня 1918 р. єврейські партії зосередилися на практичному впровадженні Закону. Було сформовано Міністерство єврейських справ, яке опікувалося освітою, культурою, соціальною допомогою та організацією національного самоврядування. Більшість єврейських політичних сил сприйняли національно-персональну автономію як невід'ємний складник Української державності. Володимир Винниченко згодом відзначав, що єврейські партії поставилися до ідеї української державності розсудливо, а подекуди й прихильно, «прийняли у свою свідомість ідею Української державності, як факт» і пристосували до неї власні прагнення [12, с. 123].

На місцях, особливо на території Київської, Подільської і Волинської губерній, єврейські організації також підтримували реалізацію передбачених прав – через участь у виборах, створення громадських рад, відкриття шкіл і культурних установ [10, с. 88, 91]. Варто одразу зазначити, що єврейські політичні сили не лише активно сприяли ухваленню Закону про національно-персональну автономію, а й виявили найбільшу серед інших меншин готовність до його практичного втілення у періоди перебування при владі урядів УНР [22, с. 19–20].

Далі деталізуємо реакцію польської політичної спільноти в Україні на ідею національно-персональної автономії, яку можна попередньо оцінити як відносно позитивну. Позиція

поляків була більш стриманою і прагматичною порівняно з єврейською. Польські організації розглядали Закон насамперед як інструмент захисту культурних, освітніх і політичних інтересів польської меншини, зберігаючи при цьому увагу до ширших питань польсько-українських взаємин і майнових прав.

Уже після прийняття Третього Універсалу польські структури почали наполегливо вимагати від УЦР якнайшвидшого вироблення і впровадження спеціального законодавчого акта, який би гарантував національно-культурні права польського населення на засадах автономії. Протягом грудня 1917 р. проєкт Закону неодноразово розглядався на засіданнях Малої Ради досить неоднозначно [1, с. 167].

Після ухвалення Закону 09 січня 1918 р. польська меншина отримала право створювати Національний Союз – державний орган, уповноважений самостійно вирішувати питання національної освіти, культури, соціальної допомоги та еміграції. Членство в ньому будувалося на персональній, а не територіальній основі [9, с. 120–121].

Польські представники у Центральній Раді загалом займали конструктивну позицію щодо Української державності. Лише Владислав Корсак став єдиним серед присутніх депутатів від національних меншин, хто проголосував за Четвертий Універсал. Окрім того, варто відзначити підтримку польської бойової дружини Київського відділу Польської організації військової (ПОВ), яка взяла участь у збройному захисті Києва на боці сил УНР у січні 1918 р. [5, с. 107].

Проте прогресивних норм національно-персональної автономії було недостатньо для абсолютної підтримки УНР із боку всієї польської спільноти. На заваді став земельний аспект політики УЦР. Земельна реформа, проголошена Третім Універсалом, викликала безкомпромісне незадоволення польських партій, адже значна частина поміщицького землеволодіння, зокрема на Правобережжі, належала саме полякам. На знак протесту проти ліквідації права власності на землю без відшкодування член Центральної Ради Валер'ян Рудницький залишив засідання. Мечислав Міцкевич, очільник польського відділу Секретаріату міжнаціональних справ, пішов у відставку (проте 25 січня 1918 р. повернувся на посаду міністра польських справ). Польські землевласники зверталися до Варшави з проханням вплинути на українську владу, відкинувши внутрішні інструменти вирішення спорів [11, с. 10].

Польські політичні сили загалом підтримали Закон про національно-персональну автономію і використовували його як аргумент у відстоюванні своїх національних інтересів. Водночас їхня реакція залишалася більш обережною і зумовленою ширшим спектром вимог, особливо у сфері землеволодіння та міждержавних відносин.

Російські політичні сили в Україні поставилися до Закону про національно-персональну автономію значно стриманіше, ніж єврейські чи польські. Більшість загальноросійських партій (кадети, меншовики, есери) традиційно орієнтувалася на збереження єдності російської держави або на федеративну модель, у якій національно-персональна автономія не займала центрального місця. Тому їхня реакція на Закон виявилася переважно формальною і малоактивною.

Російське секретарство (згодом міністерство) було створено найпізніше. Його очолив член Трудової народно-соціалістичної партії (ТНСП) Дмитро Одинець лише 01 листопада 1917 р. У структурі відомства діяли відділи національно-персональної автономії, допомоги росіянам, національної освіти, статистичний та інформаційний. Усе діловодство велося російською мовою. На відміну від єврейського і польського міністерств російське відомство впродовж свого існування значної активності не виявляло [15, с. 56–57].

Навесні 1918 р. міністерство з російських справ внесло до Української Центральної Ради проєкти закону «Про заснування Великоросійських громадських рад» як місцевих органів Національного союзу. Росіяни також мали представництво в органах влади: до Малої Ради

входили делегати від Київської ради робітничих і солдатських депутатів, російських меншовиків і есерів; на VI сесії УЦР їм було надано 104 місця у Великій Раді (зокрема, 20 від соціал-демократів, 20 від есерів, 10 від кадетів) [13, с. 130].

Окремі місцеві ініціативи все ж фіксувалися. Так, у квітні 1918 р. на зборах Волинського відділення «Руського Союзу» лунала думка, що на підставі Закону про національно-персональну автономію на Волині може бути створений своєрідний національний представницький орган [14, с. 72]. Однак системної роботи зі створення Національного союзу чи національного кадастру російська спільнота фактично не розгорнула. Їхня реакція залишилася переважно пасивною і не призвела до створення дієвих національних інституцій.

Чинність Закону про національно-персональну автономію була нетривалою. Позиції щодо його скасування та відновлення серед євреїв, поляків і росіян були неоднозначними. Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. національна політика Української держави зазнала суттєвих змін. Нова влада відмовилася від моделі національно-персональної автономії, запровадженої Центральною Радою. 09 липня 1918 р. на пропозицію міністра внутрішніх справ Ігоря Кістяківського Закон про національно-персональну автономію разом із трьома національними міністерствами (єврейським, польським і російським) було офіційно скасовано. Аргументація зводилася до того, що «національні привілеї можуть сприяти тільки розквіту національної боротьби». Культурно-просвітні функції передали Міністерству народної освіти і мистецтва, інші – Міністерству внутрішніх справ. Фактично ухвала набрала чинності пізніше – наприкінці жовтня 1918 р. [16, с. 102–103].

Єврейські партії сприйняли ліквідацію міністерства і автономії як серйозне обмеження здобутих прав і продовжували відстоювати свої інтереси в межах можливого. Польські політичні кола також розцінили цей крок негативно, хоча частина польських діячів зберігала контакти з гетьманською адміністрацією та допомогла налагодити порозуміння з Регентською Радою в Польщі [3, арк. 5–7; 1, с. 168]. Російська спільнота, яка й раніше виявляла низьку активність у реалізації автономії, фактично не протестувала проти скасування Закону, оскільки значна частина її представників інтегрувалася в адміністративний апарат Гетьманату.

Після антигетьманського повстання і приходу до влади Директорії УНР курс щодо національних меншин знову змінився. У програмних документах, зокрема у «Зверненні до російської, єврейської і польської демократії на Україні» (листопад 1918 р.), Директорія підтвердила відновлення дії національно-персональної автономії. У січні 1919 р. було прийнято низку актів, які скасовували гетьманські рішення про ліквідацію автономії та підтверджували права національних груп [18, с. 101].

Однак практична реалізація відновленого Закону виявилася асиметричною. Повноцінно відродилося лише єврейське міністерство, яке очолив Аврам Ревуцький (Поалей-Ціон). Відомство підготувало програму розбудови єврейської автономії, що охоплювала правові гарантії, фінансування, шкільну мережу, медичну допомогу та захист інтересів єврейського населення [21, арк. 1–3, 18–20]. Також варто зазначити, що відновлення національно-персональної автономії не повернуло прихильності всіх єврейських політичних сил, у 1919 р. частина їхніх партій лівого спрямування почала відверто зближатися з більшовиками [20, арк. 29; 23, с. 72].

Натомість російське і польське міністерства так і не були поновлені. Низка дослідників пояснює відсутність російського міністерства як позицією Володимира Винниченка, який уважав цей крок передчасним, так і небажанням значної частини російських політичних сил співпрацювати з Директорією в умовах війни з більшовиками.

Щодо поляків українська сторона посилалася на потребу попереднього врегулювання відносин із Польською державою та гарантування прав українців на її території [6, с. 131–132]. Проте у другій половині 1919 р. окремі польські політичні сили робили кроки назустріч

українській владі. Зокрема, представники польської спільноти на Поділлі С. Фліорчак та Я. Урбанський зверталися до керівництва УНР з проханням надати полякам національно-персональну автономію й обіцяли підтримку Української державності, проте конкретного рішення із цього питання уряд не ухвалив [4, арк. 1].

Порівняльний аналіз показує суттєву різницю в ступені зацікавленості трьох груп. Єврейські політичні сили максимально використали як період дії Закону за Центральної Ради, так і його відновлення за Директорії. Польські організації підтримали Закон і намагалися його застосувати, проте їхня активність стримувалася ширшими політичними і майновими суперечностями. Російська спільнота майже не реалізувала надані можливості ні в 1918 р., ні після відновлення Закону в 1919 р.

Висновки. Ухвалення Закону 09 січня 1918 р. стало важливим політичним і правовим актом, який засвідчив готовність Української Центральної Ради гарантувати етнічним меншинам право на самоврядування. Єврейський, польський і російський народи отримали це право автоматично, що визначило їхню особливу роль у подальшій реалізації автономії.

Єврейські політичні сили (Бунд, ОЄСРП, сіоністи, Поалей-Ціон) виявили найбільш послідовну й активну підтримку концепції національно-персональної автономії. Вони не лише сприяли ухваленню закону, а й максимально використали можливості для створення Міністерства єврейських справ та розбудови національних інституцій за УЦР та після відновлення автономії Директорією у 1919 р. Навіть скасування Закону Гетьманатом не зупинило їхніх зусиль щодо захисту здобутих прав.

Реакція польських політичних сил була загалом позитивною, але більш стриманою та прагматичною. Польські представники підтримали Закон і використовували його для захисту культурно-освітніх інтересів. Водночас земельна реформа УЦР та ширший контекст польсько-українських відносин суттєво обмежували рівень їхньої лояльності. За Директорії польське міністерство так і не було відновлене, хоча окремі місцеві ініціативи (зокрема, на Поділлі) свідчили про готовність частини польської спільноти до співпраці.

Російські політичні сили поставилися до Закону найбільш пасивно. Російське міністерство виявило найменшу активність, системної роботи зі створення Національного союзу фактично не проводилося. Скасування автономії Гетьманатом не викликало помітного протесту, а відновлення Закону Директорією не призвело до поновлення російського міністерства.

Порівняльний аналіз засвідчує чітку ієрархію зацікавленості: єврейські політичні сили максимально використали надані можливості, польські – підтримали Закон, але діяли з огляду на додаткові політичні й майнові чинники, російські – не реалізували потенціал національно-персональної автономії. Доля Закону у 1918–1919 рр. відобразила не лише коливання політичного курсу українських урядів, а й різний рівень готовності трьох меншин до інтеграції в український державотворчий процес на засадах національного самоврядування.

Перспектива подальших досліджень убачається у поглибленому вивченні реакції на перспективи національно-персональної автономії менш чисельних меншин (таких як німці, чехи, греки, болгари, вірмени та ін.), а також порівнянні досвіду УНР із практикою інших держав.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Білобровець О. Польські демократи в Україні: ідеологія та ставлення до українського державотворення (1917–1921). *Емінак: науковий щоквартальник*. 2025. № 3(51). С. 160–174. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.3(51).814

2. Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія в Україні 1917–1920. Мюнхен ; Париж ; Єрусалим, 1967. 240 с.

3. Державний архів Київської області (ДАКО). Ф. 1787. Оп. 1. Спр. 15. 59 арк.

4. Державний архів Хмельницької області (ДАХмО). Ф. 223. Оп. 1. Спр. 2885. Арк. 1.

5. Калакура О. Польський чинник у діяльності Центральної Ради. *Наукові записки.* 1999. Вип. 10. С. 103–107.

6. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. Київ : Знання України, 2007. 520 с.

7. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text (дата звернення: 10.09.2026).

8. Лазарович М. В. «Декларація прав нації»: Закон про національно-персональну автономію в контексті Української революції 1917–1921 рр. *Грані*. 2012. № 9(89). С. 106–109.

9. Мищак І. М. Законодавче забезпечення прав національних меншин з боку Української Центральної Ради. *Сторінки історії*. 2022. Вип. 55. С. 111–124. DOI: https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269757

10. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925). Київ, 1998. 190 с.

11. Погуляєв О. І. Громадсько-політичний рух поляків Правобережної України у добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). *Історична панорама. Історія.* 2014. Вип. 18. С. 7–20.

12. Погуляєв О. І. Єврейська національна меншина Правобережної України у добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). *Волинські історичні записки.* 2013. Т. 10. С. 89–94.

13. Погуляєв О. І. Становище національних меншин Правобережжя в умовах зміни урядів в Україні протягом 1917–1919 років. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2015. Вип. 1, Ч. 3. С. 128–134.

14. Рудницька Н. В. Політичні партії та громадські рухи національних меншин на Волині у 1917–1921 рр. *Шляхами творення української державності* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 рр.» (до 85-річчя Другого зимового походу). Житомир, 2006. С. 72–76.

15. Терлюк І. Російський етнонаціональний чинник у правовій політиці українських державних формацій Наддніпрянщини (1917–1921 роки). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 54–63.

16. Українська держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2-х т. / редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. Т. 2. 411 с.

17. Українська Центральна Рада : документи і матеріали : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1996. Т. 1. 320 с.

18. Устименко В. М. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1920 рр.). Київ, 2010. 144 с.

19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1748. Оп. 1. Спр. 98. 185 арк.

20. ЦДАВО України. Ф. 1854. Оп. 1. Спр. 1. 32 арк.

21. ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 1. 33 арк.

22. Kuzmany B. The Emergence of Ukrainian Minority Policies at the Dawn of Ukrainian Independence, 1917–1918. *Europe-Asia Studies*. 2026. P. 1–25. DOI: https://doi.org/10.1080/09668136.2026.2698821

23. Pohuliaiev O. I. Jewish political parties in the focus of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine during the second bolshevik occupation of Ukraine (january – august 1919): an analysis of Politburo minutes. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University Series History*. 2026. Vol. 56. P. 68–74. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2026-56-68-74

References

1. Bilobrovets, O. (2025). Polski demokraty v Ukraini: ideolohiia ta stavlennia do ukrainskoho derzhavotvorennia (1917–1921) [Polish democrats in Ukraine: Ideology and attitude towards Ukrainian state-building (1917–1921)]. *Eminak*, (3), 160–174. https://doi.org/10.33782/eminak2025.3(51).814[in Ukrainian].

2. Goldelman, S. I. (1967). *Zhydivska natsionalna avtonomiia v Ukraini 1917–1920* [Jewish national autonomy in Ukraine 1917–1920]. Label. [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (DAKO) [State Archives of Kyiv Region]. *Fund 1787, Inventory 1, File 15*. [in Ukrainian].

4. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti (DAKhmO) [State Archives of Khmelnytskyi Region]. *Fund 223, Inventory 1, File 2885*. [in Ukrainian].

5. Kalakura, O. (1999). Polskyi chynnyk u diialnosti Tsentralnoi Rady [The Polish factor in the activities of the Central Rada]. *Naukovi zapysky Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of NAS of Ukraine*, (10), 103–107. [in Ukrainian].

6. Kalakura, O. Ya. (2007). *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti* [Poles in ethno-political processes on the lands of Ukraine in the 20th century]. Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR) [Constitution of the Ukrainian People's Republic (Statute on the state system, rights and freedoms of the UPR)] (1918, April 29). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text [in Ukrainian].

8. Lazarovych, M. V. (2012). «Deklaratsiia prav natsii»: Zakon pro natsionalno-personalnu avtonomiiu v konteksti Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [«Declaration of the Rights of a Nation»: The Law on National-Personal Autonomy in the context of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Grani*, (9), 106–109. [in Ukrainian].

9. Myshchak, I. M. (2022). Zakonodavche zabezpechennia prav natsionalnykh menshyn z boku Ukrainskoi Tsentralnoi Rady [Legislative protection of the rights of national minorities by the Ukrainian Central Rada]. *Storinky istorii,* (55), 111–124. https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269757 [in Ukrainian].

10. Naiman, O. Ya. (1998). *Yevreiski partii ta obiednannia Ukrainy (1917–1925)* [Jewish parties and associations of Ukraine (1917–1925)]. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

11. Pohuliaiev, O. I. (2014). Hromadsko-politychnyi rukh poliakiv Pravoberezhnoi Ukrainy u dobu Ukrainskoi Tsentralnoi Rady (berezens 1917 – kviten 1918 rr.) [Socio-political movement of Poles in Right-Bank Ukraine during the era of the Ukrainian Central Rada (March 1917 – April 1918)]. *Istorychna panorama*, (18), 7–20. [in Ukrainian].

12. Pohuliaiev, O. I. (2013). Yevreiska natsionalna menshyna Pravoberezhnoi Ukrainy u dobu Tsentralnoi Rady (berezens 1917 – kviten 1918 rr.) [Jewish national minority of Right-Bank Ukraine during the era of the Central Rada (March 1917 – April 1918)]. *Volynskie istorychni zapysky*, 10, 89–94. [in Ukrainian].

13. Pohuliaiev, O. I. (2015). Stanovyshche natsionalnykh menshyn Pravoberezhzhia v umovakh zminy uriadiv v Ukraini protiahom 1917–1919 rokiv [The status of national minorities in Right-Bank Ukraine during government changes in 1917–1919]. *Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History*, 1(3), 128–134. [in Ukrainian].

14. Rudnytska, N. V. (2006). Politychni partii ta hromadski rukhy natsionalnykh menshyn na Volyni u 1917–1921 rr. [Political parties and social movements of national minorities in Volhynia in 1917–1921]. In *Shliakhamy tvorennia ukrainskoi derzhavnosti* [Proceedings of the regional scientific and practical conference «The Struggle of the Ukrainian People for State Independence in 1917–1921»] (pp. 72–76). Zhytomyr. [in Ukrainian].

15. Terliuk, I. (2016). Rosiiskyi etnonatsionalnyi chynnyk u pravovii polititsi ukrainskykh derzhavnykh formatsii Naddnipranshchyny (1917–1921 roky) [Russian ethno-national factor in the legal policy of Ukrainian state formations of Dnieper Ukraine (1917–1921)]. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, (62), 54–63. [in Ukrainian].

16. Verstiuk, V., & Pyrih, R. (Eds.). (2015). *Ukrainska derzhava (kviten – hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy* [Ukrainian State (April – December 1918). Documents and materials] (Vol. 2). Tempora. [in Ukrainian].

17. Ukrainska Tsentralna Rada: dokumenty i materialy [Ukrainian Central Rada: Documents and materials] (1996) (Vol. 1). Naukova Dumka. [in Ukrainian].

18. Ustymenko, V. M. (2010). *Etnonatsionalna polityka yak faktor derzhavotvorennia v Ukraini (1917–1920 rr.)* [Ethno-national policy as a factor of state-building in Ukraine (1917–1920)]. Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh organiv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. *Fund 1748, Inventory 1, File 98*. [in Ukrainian].

20. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. *Fund 1854, Inventory 1, File 1*. [in Ukrainian].

21. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. *Fund 2060, Inventory 1, File 1*. [in Ukrainian].

22. Kuzmany, B. (2026). The emergence of Ukrainian minority policies at the dawn of Ukrainian independence, 1917–1918. *Europe-Asia Studies*, 1–25. https://doi.org/10.1080/09668136.2026.2698821

23. Pohuliaiev, O. I. (2026). Jewish political parties in the focus of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine during the second bolshevik occupation of Ukraine (january – august 1919): An analysis of Politburo minutes. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University. Series History*, 56, 68–74. https://doi.org/10.31652/2411-2143-2026-56-68-74

Дата першого надходження статті до видання: 21.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(438=161.2)«1991/2022»:323.15:316.347
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.17

Андрій СТОЙКІВ
доктор філософії зі спеціальності «Історія та археологія»,
викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009 (mobius079@gmail.com)

Andrii STOIKIV
PhD (History), Archeology, Lecturer at the Department of Information and Socio-Cultural Activities
West Ukrainian National University,
11 Lvivska Street, Ternopil, Ukraine, 46009 (mobius079@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1514-1132

Олександр КОЛЕСНИК
викладач вищої категорії, вчитель-методист
Вінницького фахового коледжу економіки і підприємництва
Західноукраїнського національного університету,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009 (kolesnikoleksandr89@gmail.com)

Oleksandr KOLESNYK
Lecturer at the Highest Qualification Category, Teacher-Methodologist
Vinnytsia Professional College of Economics and Entrepreneurship
West Ukrainian National University,
11 Lvivska Street, Ternopil, Ukraine, 46009 (kolesnikoleksandr89@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6995-983X

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ (1991–2022 РР.)

Анотація. *Статтю присвячено аналізу збереження та розвитку ідентичності української громади в Польщі впродовж 1991–2022 рр. Проаналізовано структуру закордонного українства Польщі.* ***Метою статті*** *є створення наративу ключових елементів діяльності української громади в Республіці Польща впродовж 1991–2022 рр.* ***Наукова новизна*** *полягає у розгляді діяльності української громади як системного процесу збереження української ідентичності, її примноження та створення місць присутності. Особливу увагу звернено на громадсько-політичну діяльність, зокрема на здобутки Українського суспільно-культурного товариства, Об'єднання українців у Польщі та Союзу українців Підляшшя. Підкреслено значення та вплив Української греко-католицької церкви та Православної церкви України у збереженні українських традицій у Польщі. Розглянуто процес формування культурної присутності українців у Польщі шляхом участі меншини у проведенні різноманітних фестивалів, культурних акцій, перформансів, у меморіальних практиках. Проаналізовано напрями громадської та культурно-просвітницької діяльності української громади на основі часописів «Наше Слово», «Над Бугом і Нарвою», новинних ресурсів Об'єднання українців у Польщі. Окреслено роль осередків вивчення української мови у збереженні ідентичності. Опираючись на аналіз діяльності нових організацій, відзначено факт поширення присутності українців у Польщі. Окрему увагу приділено питанню збереження української ідентичності як важливого елемента культурної дипломатії української громади в Польщі. Виокремлено діяльність офіційних українських депутатів у польському сеймі.* ***Висновки.*** *Через систему освіти та створення місць присутності українська громада Польщі, яка була розселена у різних частинах держави, змогла створити спільний український простір. Його розвиток опирався на проведення низки масових культурних заходів та освітню діяльність. Цей фундамент підсилився після 2014 р. завдяки частині українців – трудових мігрантів, які залишилися проживати у Польщі*

й інтегрувалися до української громади, продовжуючи її розвиток, зокрема через соціальні мережі. Разом ці дві хвилі української громади створять інституції, які допомагатимуть українцям успішно адаптовуватися до нових реалій після 24 лютого 2022 р. в Республіці Польща.

Ключові слова: *закордонне українство, українська меншина, Польща, українська ідентичність, політика культурної присутності, українська Церква.*

THE UKRAINIAN COMMUNITY IN POLAND IN THE CONTEXT OF PRESERVING UKRAINIAN IDENTITY, 1991–2022

Abstract. *The article examines the preservation and development of the identity of the Ukrainian community in Poland between 1991 and 2022. It analyses the composition of the Ukrainian population in Poland.* ***The aim of the article*** *is to construct a narrative account of the key aspects of the Ukrainian community's activities in the Republic of Poland during this period.* ***The scholarly novelty*** *lies in examining these activities as a systematic process of preserving and strengthening Ukrainian identity and establishing spaces of Ukrainian presence. Particular attention is paid to civic and political activities, notably the achievements of the Ukrainian Social and Cultural Society, the Association of Ukrainians in Poland, and the Union of Ukrainians of Podlasie. The study highlights the significance and influence of the Ukrainian Greek Catholic Church and the Orthodox Church of Ukraine in preserving Ukrainian traditions in Poland. It explores the establishment of a Ukrainian cultural presence through the minority's involvement in festivals, cultural events, performances, and commemorative practices. Drawing on the periodicals Nashe Slovo and Nad Buhom i Narvoiu, as well as news published by the Association of Ukrainians in Poland, the article analyses the main areas of the community's civic, cultural, and educational activities. It outlines the role of Ukrainian language learning centres in preserving identity. An analysis of the activities of newly established organisations reveals the expanding Ukrainian presence in Poland. Particular attention is paid to the preservation of Ukrainian identity as an important element of the community's cultural diplomacy. The article also examines the activities of Ukrainian representatives in the Polish Sejm.* ***Conclusions.*** *Through education and the establishment of spaces of Ukrainian presence, the Ukrainian community in Poland, dispersed across different parts of the country, succeeded in creating a shared Ukrainian cultural space. Its development was supported by a series of large-scale cultural events and educational activities. After 2014, this foundation was strengthened by Ukrainian labour migrants who settled in Poland and joined the existing Ukrainian community, contributing to its further development, including through social media. Together, these two components of the Ukrainian community would establish institutions that would help Ukrainians adapt successfully to new realities in the Republic of Poland after 24 February 2022.*

Key words: *Ukrainians abroad, Ukrainian minority, Poland, Ukrainian identity, policy of cultural presence, Ukrainian Church.*

Постановка проблеми. Формування української громади як меншини в інших державах відбувалося неоднаково. У контексті Польщі українська громада, з одного боку, мала глибоку історичну тяглість. Цьому сприяло сусідство держав і те, що порубіжжя між ними споконвіку було заселено впереміш поляками й українцями, мовний бар'єр між якими був доволі низький. З іншого боку, після Другої світової війни відбулося значне втручання комуністичної влади щодо переселення української громади на землі північної, північно-західної та південно-західної Польщі. Ураховуючи той факт, що ці заходи були спрямовані на поглиблення асиміляції української меншини Польщі, діяльність громад після 1989 р. демонструвала процес відновлення своєї етнічної ідентичності та присутності. У межах зазначених тенденцій дослідження української меншини в Польщі має фундаментальне значення для розуміння трансформаційних процесів світового українства на місцях, адже саме Польща є ключовою державою для міграції українців у Європу та пошуків нового місця проживання за кордоном.

Історичний контекст та політичні виміри української меншини в Польщі детально проаналізовано у працях Пітера Вермеерша. У дослідженні «National Minorities and International

Change: Being Ukrainian in Contemporary Poland» автор окреслює, як міжнародні зміни впливають на позицію української меншини, зокрема в контексті посткомуністичної трансформації та інтеграції Польщі до Європейського Союзу [45]. Продовжуючи цю тематику, П. Вермеерш у статті «A Minority at the Border: EU Enlargement and the Ukrainian Minority in Poland» аналізує суперечливі наслідки розширення ЄС для українців у Польщі, зокрема посилення контролю на зовнішніх кордонах та водночас нові можливості для транскордонного співробітництва [44].

Питання етнічної ідентичності та її сприйняття різними поколіннями досліджує Ілона Матисяк. У праці «Ethnic identity as stigma in life experiences of different generations: the case of Belarusian and Ukrainian minorities in Poland» авторка показує, як представники різних поколінь українців та білорусів по-різному переживають свою ідентичність – від сприйняття її як загрози (старше покоління) до джерела унікальних компетенцій, зокрема білінгвізму (молодше покоління) [36]. Ця праця доповнюється звітом Zieliński & Matysiak [48] про українську меншину в Польщі, який надає емпіричний матеріал для розуміння становища громади та був підготовлений у рамках проєкту ENRI.

Сучасні міграційні процеси, що значно активізувалися після 1991 р., стали предметом уваги низки дослідників. Так, Górny & Kindler [35] у розділі «The Temporary Nature of Ukrainian Migration: Definitions, Determinants and Consequences» аналізують тимчасовий характер української міграції до Польщі, підкреслюючи її циркулярну природу та економічні детермінанти. Brunarska, Kindler, Szulecka & Toruńczyk-Ruiz [22] розвивають цю тему у праці «Ukrainian Migration to Poland: A 'Local' Mobility?», характеризуючи українську міграцію як специфічну форму локальної мобільності між сусідніми країнами.

Особливо актуальним є дослідження впливу пандемії COVID-19 на українських мігрантів. Churski, Kroczak, Łuczak, Shelest-Szumilas & Woźniak [25] у статті «Adaptation Strategies of Migrant Workers from Ukraine during the COVID-19 Pandemic» виявили вісім типів адаптаційних стратегій українських трудових мігрантів, застосовуючи концепцію капіталів П'єра Бурдьє для аналізу їхніх ресурсів та можливостей конвертації капіталу в умовах економічної кризи.

Важливим джерелом інформації про освітню інфраструктуру для збереження української ідентичності є публікація Turaieva [41] на порталі ukrainianinpoland.pl, яка містить перелік українських шкіл у Польщі та описує нові освітні ініціативи, спрямовані на підтримку української мови та культури серед дітей мігрантів.

Офіційну статистику про національні меншини в Польщі та демографічні дані за період 2006–2008 рр. надає звіт Główny Urząd Statystyczny [24], який документує чисельність та географічне розміщення української громади.

Комплексне дослідження життєвої та економічної ситуації мігрантів із України представлено у звіті Narodowy Bank Polski [23] «Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce», який охоплює різноманітні аспекти – від ринку праці до житлових умов та інтеграційних процесів.

Питання збереження національної самобутності української громади в Польщі висвітлено у працях українських дослідників. Василь Кирилич у дисертації «Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин» розглядає громадсько-політичне, культурне, освітнє та церковно-релігійне життя української меншини у 1990-х роках. Автор характеризує діяльність українських громадських організацій, розвиток шкільництва й навчання українською мовою, задоволення релігійних потреб українців. Окрему увагу приділено етнополітиці Польщі, сприйняттю українців польським суспільством та взаємодії України з українською спільнотою у відповідній державі [4].

Державну політику щодо української меншини досліджує Галина Висоцька у дисертації «Національна політика Республіки Польща у 1989–2012 рр. (на прикладі української

спільноти)». У роботі висвітлено питання чисельності українського населення, діяльності громадських організацій, участі українців у парламентських і місцевих виборах. Авторка розглядає заходи центральної та місцевої влади щодо забезпечення культурно-освітніх потреб меншини, розвиток українського шкільництва, проведення фестивалів і функціонування засобів масової інформації. Відзначено роль Об'єднання українців у Польщі й інших громадських осередків в організації національно-культурного життя українців [2].

Міграційний складник української присутності в Польщі представлено у статті Олени Малиновської «Українсько-польський міграційний коридор: особливості та значення». На підставі статистичних і соціологічних даних дослідниця характеризує динаміку транскордонних переміщень, поширення трудової міграції та виїздів української молоді на навчання. Особливу увагу приділено переважно тимчасовому й циркулярному характеру трудової міграції, участі мешканців прикордонних територій у торговельних поїздках, а також умовам працевлаштування громадян України. Авторка відзначає зростання значення польського напряму міграції на тлі погіршення українсько-російських відносин і соціально-економічної ситуації в Україні [6].

Історичні обставини розселення українців та висвітлення наслідків повоєнних депортацій розглянуто у праці Сергія Швидюка «Акція «Вісла» та її наслідки за матеріалами тижневика «Наше слово». Дослідник узагальнює опубліковані в часописі матеріали про передумови, перебіг і наслідки примусового переселення українського населення, а також діяльність українських організацій щодо відновлення прав потерпілих. Простежено зміни у висвітленні цієї теми – від обмежень комуністичної цензури до публікації документів, спогадів, наукових і публіцистичних матеріалів у 1990-х роках. Автор підкреслює значення тижневика у відстоюванні національної та культурної ідентичності українців Польщі й наголошує на необхідності зіставлення його публікацій з іншими джерелами [20].

Діяльності представників української громади присвячено статтю Ярослава Сирника «Українство в Польщі як об'єкт енциклопедично-біографічних студій». Автор окреслює коло діячів громадського, культурного, освітнього та релігійного життя, біографії яких становлять інтерес для енциклопедичних досліджень. Розглянуто джерельні можливості державних і громадських архівів, приватних зібрань, періодики та пропам'ятних видань. Увагу приділено діяльності українських організацій, шкіл, церковних осередків і видавництв, а також відзначенню роковин акції «Вісла», відвідуванню сіл походження переселенців та вшануванню жертв табору в Явожні. Праця доповнює дослідження української громади відомостями про її діячів і форми збереження пам'яті про минуле [14].

Загалом наявна література демонструє багатовимірність досвіду української громади в Польщі, поєднуючи історичні, соціологічні, економічні та культурні перспективи аналізу процесів збереження української ідентичності в умовах життя в іншій державі.

Мета статті полягає в об'єктивному висвітленні становлення та функціонування української громади у Польщі упродовж 1991–2022 рр., зокрема багатогранної громадсько-політичної та національно-культурної діяльності закордонного українства.

Джерельною базою дослідження став фактологічний матеріал діяльності української меншини, який висвітлений в оцифрованій періодиці громадських організацій, соціальних мережах і медіа, а також статистичній інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після 1991 р. українська громада в Польщі дедалі виразніше поставала як неоднорідне середовище, у якому співіснували щонайменше два великі сегменти. Перший – це автохтонна українська меншина, яка успадкувала розсіяний після повоєнних депортацій простір проживання, власну організаційну традицію, шкільні й церковні осередки та особливу культуру пам'яті. Головним чином, цей сегмент сформувався внаслідок примусового розселення українців після операції «Вісла» 1947 р. Другий – це нова

хвиля міграції з України, яка від 1990-х років повільно наростала, а після 2014 р. набула масового характеру й радикально змінила масштаби української присутності в польських містах і на ринку праці [22]. Саме ця двошаровість пояснює, чому статистичний опис громади не може спиратися на один показник: переписна самоідентифікація, правовий статус, присутність у системі соціального страхування, участь у ринку праці та освітня інфраструктура фіксують різні боки того самого соціального феномена [23].

У класичному «меншинному» вимірі динаміка виглядала відносно повільною. За офіційними польськими даними, у переписі 2002 р. чисельність української меншини серед громадян Польщі становила 27 172 особи [44; 45], а в переписі 2011 р. – 38 797 [40]. Уже сама ця різниця дає підстави говорити не лише про демографічну зміну, а й про зростання публічної легітимності української самоідентифікації в постсоціалістичній Польщі. Паралельно у 2011 р. 24 539 осіб задекларували українську мову як мову домашнього вжитку, що показує: етнічна ідентичність і мовна практика не були тотожними й не корелювали автоматично. Для аналізу збереження ідентичності це принципово, бо визначає потребу окремо досліджувати символічне самоозначення і реальний мовний побут [35].

Натомість 2021 р. найкраще оцінювати вже не за «класичними» меншинними даними, а за непрямими адміністративними показниками масової присутності громадян України. У грудні 2021 р. в системі соціального страхування було зареєстровано 627 тис громадян України [25], а загальна кількість застрахованих іноземців у Польщі сягнула 875,1 тис. У 2021 р. в Польщі видано 504,2 тис дозволів на працю для іноземців, із яких 64,5% припали на громадян України [46]. Ці числа не дорівнюють чисельності української громади у вузькому культурному сенсі, однак вони безпомилково свідчать про те, що до 24 лютого 2022 р. присутність українців у Польщі вже давно перестала бути лише категорією національної меншини і стала масовим соціальним фактом загальнопольського масштабу. На цьому тлі збереження ідентичності дедалі менше залежало лише від міжпоколіннєвої передачі всередині старої меншини і дедалі більше – від здатності інституцій інтегрувати нові, значно численніші групи українців.

Показовим є й те, що мовний індикатор 2021 р., оприлюднений уже пізніше в таблицях перепису, зафіксував 55 104 випадки української мови в домашньому вжитку [23]. Навіть якщо цей показник потрібно використовувати обережно як інструмент оцінки минулого, він важливий тим, що вказує на розширення мовного поля української присутності поза межі «старої меншини». У такому разі збереження ідентичності в 2010-х роках слід трактувати не як просте відтворення сталої меншинної форми, а як перехід до складнішої конфігурації, де символічний, мовний, релігійний і міграційно-практичний складники не збігалися механічно.

Зріз 2020–2021 навчального року підтверджує, що українська мова зберігала своє місце в офіційній освітній системі Польщі, а не залишалася лише сферою громадської ініціативи. Кількість випускників українських шкіл у Польщі становила 565 осіб [36]. Особливо показовим є існування дошкільних осередків з українською компонентою, а також сталість локальних центрів, де школа, гуртки, хор, фестиваль і парафія взаємно підсилювали одне одного. У цьому сенсі школа виконувала не лише освітню, а й просторово-символічну функцію: вона прив’язувала громаду до конкретного місця, робила її видимою для муніципального середовища і передавала ідентичність у формах, придатних до сучасного життя, а не лише до ритуального спогаду про минуле.

Релігійна інфраструктура української громади в Польщі була однією з найстійкіших форм її самоорганізації, оскільки поєднувала простір пам’яті, мову, ритуал, музичну традицію, святковий календар і щотижневу практику зібрань. Для українців у Польщі церковне життя розгорталося передусім у двох великих конфесійних рамках: греко-католицькій і православній, причому їх соціальне значення виходило далеко за межі суто релігійної функції. Парафія нерідко

виступала як місце зустрічі, обміну інформацією, організації поїздок, дитячих виступів, ушанувань і благодійних акцій. Для греко-католицького середовища особливе значення мали архієпархіальна й єпархіальна структури, які охоплювали різні частини Польщі та, по суті, відтворювали мережу історично розсіяної громади. У 1991 р. Івана Мартиняка за рішенням Івана Павла II було призначено Перемишльським єпископом УГЦК, яка після її відновлення у місті у 1989 р. мала фундаментальний вплив на діяльність української громади Підкарпатського воєводства. У 1996 р. створено греко-католицьку митрополію в Польщі з архієпархією Перемишльсько-Варшавською й єпархією Вроцлавсько-Гданською [15]. Для православного сегмента надзвичайно важливою була структура Люблінсько-Холмської дієцезії, що з 2003 р. поєднувала релігійну практику з культурним і медійним виміром регіону [11] У підсумку релігійне життя створювало не паралельний, а спільний для різних підгруп українців майданчик ідентифікації.

Особливо показовим є те, що релігійна інфраструктура виявлялася одним із небагатьох майданчиків, де автохтонна меншина і нові мігранти могли зустрічатися без жорсткого поділу на «старих» і «нових» українців.

Важливість українських церков, а особливо УГКЦ в Польщі, для української меншини полягає насамперед у тому, що священники часто безпосередньо представляли чи виступали очільниками локальної общини. Цей приклад помітний у північних воєводствах, наприклад у Західнопоморському воєводстві та його адміністративному центрі Щецині, де, по-перше, УГКЦ репрезентувала себе у першу чергу як «українська церква», по-друге, знаходиться поруч з іншими будівлями української громади, зокрема школою та товариством, виступаючи спільним комплексом. Позиціонування себе як «української церкви» важливе також у тому аспекті, що серед усіх православних церков Польщі складно на місцях осягнути, яка з них дотримується збереження української ідентичності та які у неї відносини з православною церквою московського патріархату. Парафіяльний священник УГКЦ зі Щецина Роберт Роза підкреслив: після надання Томосу ПЦУ її церков на території Польщі ще не існувало, а коли українські прихожани православних церков починали про неї розпитувати, їх направляли до «української церкви» в Щецині, тобто до церкви греко-католицької. Відповідно, до храму УГКЦ приходили українці-віряни як греко-католики, так і православні, а головним аргументом пошуку саме «української церкви» виступало україномовне богослужіння [21].

Також українські церкви допомагали вирішувати питання трудових мігрантів з України, що стосувалися різнобічної взаємодії з польськими структурами, наприклад утрати документів, необхідності терміново повернутися до України під час оформлення документів у Польщі, інтеграції до української спільноти тощо. Однак інший отець УГКЦ Аркадіуш Трохановський зі Щецина також підтверджує різницю між мігрантами. Деякі мігранти шукають матеріальну чи юридичну допомогу в Церкви, але не залишаються з нею. Натомість інші, які шукають саме українську громаду, приходять без запиту про допомогу, однак залишаються надовго інтегруючи себе в українську громаду та Церкву зокрема. Для других першим кроком ставала саме Церква, що не дивно з огляду на глибоку залученість УГКЦ у Польщі до життя української громади, де вони є нероздільними [21].

Особливу вагу для української громади УГКЦ мало те, що з 2013 р., окрім підтримки Революції гідності й України під час російсько-української війни, УГКЦ в уольщі підписала спільну декларацію з Католицькою церквою в Польщі до 70-річчя Волинської трагедії як знак прощення й примирення між обома сторонами. Цей процес бере свій початок ще з 2005 р., з проголошення послання взаємного прощення і поєднання, спільного вшанування пам'яті жертв репресій президентами Польщі й України, однак після 2013 р. декларація мала стратегічне значення для зближення стосунків між державами, що було необхідно для європейського курсу України [1; 5; 9].

Інституційна мережа української громади в Польщі після 1991 р. не виростала «з нічого», але саме після падіння комуністичного режиму вона змінилася якісно. Центральне місце посіли структури, що виводили свою тяглість із попереднього організованого життя українців у Польщі, однак діяли вже в умовах демократії, децентралізації та відкритих кордонів. Найпоказовішим прикладом є Українське суспільно-культурне товариство, створене ще в 1956 р., яке після падіння соцтабору реорганізувалося в Об'єднання українців у Польщі. У межах цієї мережі постали або зміцнилися загальнопольські та регіональні організації, які поєднували представництво меншини, культурну активність, видавничі проєкти, освітню підтримку й пам'яттєву політику. Наприклад, до складну ОУП з 1990 р. входили Союз української незалежної молоді, Союз українців Підляшшя, Об'єднання лемків, Українське лікарське товариство, Українське вчительське товариство у Польщі, Спілка українців – політв'язнів Сталінського періоду, Фонд Святого Володимира тощо. Особливість польського випадку полягала в тому, що інституційна щільність не завжди відповідала кількості членів: навіть у регіонах зі скромною чисельністю українців організаційна присутність могла бути сильною завдяки історичній тяглості, локальному лідерству й прив'язці до школи або парафії [9]. З огляду на об'єднавчу роль ОУП, саме від його імені українська меншина Польщі представлена у Світовому й Європейському конгресах українців.

У 1991 р. група істориків та публіцистів української меншини вирішила започаткувати власну рубрику в часописі «Наше Слово», який існував у Польщі ще з 1956 р. і публікувався Українським суспільно-культурним товариством, котре в 1990 р. переформатувалося в Об'єднання українців у Польщі [8; 9]. У 1991 р. з посади головного редактора «Наше Слово» пішов Мирослав Вербовий, і декілька років посада залишалася вакантною. Відповідно, Микола Рощенко вирішив перетворити рубрику «Над Бугом і Нарвою» на окремий журнал, що хронологічно збіглося з розгортанням молодіжного руху Підляшшя. Таким чином, у місті Більськ-Підляський улітку 1991 р. було опубліковано перший номер часопису «Над Бугом і Нарвою», який разом із виданням «Наше Слово» ставали головними часописами української меншини Польщі [7]. Із 1999 р. вісник «Над Бугом і Нарвою» завдяки діяльності Івана Хващевського, Івана Трачука, Катерини Внучко і Юрія Гаврилюка почав виходити також в онлайн-режимі. Приблизно у цей час в онлайн-режимі почав також публікуватися журнал «Наше Слово» [1; 7].

Постать Юрія Гаврилюка окремо важлива, адже саме з його прізвищем пов'язане відродження українського руху Підляшшя й наукових історичних досліджень краю, за що він отримав у 2007 р. Премію імені Дмитра Нитченка, а в 2009 р. Орден «За заслуги» III ступеня [7; 9].

Окремої ваги поруч із Більським-Підляським для української меншини Польщі має село Черемха (Підляське воєводство), у якому з 1986 р. діяв гурток Українського суспільно-культурного товариства, який проводив українські фольклорні заходи. У 1997 р. у цьому селі був проведений конкурс писанкарства, що мав локальний успіх серед української меншини Польщі, а його організацією також займалася Православна церква Богородиці в Черемсі [7].

Ще в 1991 р. завдяки діяльності українців краю було проведено фестиваль української культури на Підляшші «Підляська осінь». У ньому брали участь як представники громади, так і запрошені українські діячі культури, частими гостями були відомі рок-гурти, зокрема рівненський «Ot, Vinta!», київський «Kozak System», британський «The Ukrainians» і польський «Hańba!». Успіх фестивалю був зумовлений активною діяльністю осілих у Підляшші українців та їхньою згуртованістю, а з 1992 р. на основі Об'єднання українців у Польщі було сформовано Союз українців Підляшшя, який очолив Юрій Ігнатюк. У 1991 р. з українців підляського села Дуб'яжин був сформований фольклорний колектив «Родина», який активно долучався до проведення фестивалів української культури. Подібним чином долучалися колективи з Черемхи, зокрема заснований у 1993 р. гурт «Черемшина» та заснований у 1995 р. гурт «Гілочка» [13].

Із 1996 р. започатковано щорічний фольклорний фестиваль «На Івана, на Купала», який із 1998 р. постійно проводився в селі Дубичі Церковні, а згодом і пов'язаний із ним щорічний конкурс української пісні «З Підляської криниці» [7; 13].

Загалом Більськ-Підляський став локальним центром вивчення української мови, адже з 1994 р. у Szkoła Podstawowa було запроваджено предмет «українська мова». Не в останню чергу це було здійснено завдяки активній діяльності істориків Миколи Рощенка й Юрія Гаврилюка, а також поетес Софії Сачко й Євгенії Жабінської. Із 1996 р. гурток української мови виник також при дитячому садочку № 9 «Leśna Polana», де ще з 1995 р. діяв дитячо-молодіжний ансамбль «Ранок». Ці зміни стали можливі завдяки етнографічній програмі «До традиції». Із 2005 р. почалося викладання української мови у I Liceum Ogólnokształcące im. T. Kościuszki. Із 1995 р. у селі Черемха при місцевій школі також функціонує гурток вивчення української мови. Із 2003 р. українська мова як предмет викладається у Zespół Szkół im. Ziemi Orlańskiej в селі Орля (Підляське воєводство), де українці православної конфесії становлять значну частину населення [17; 18].

У 2018 р. одну з вулиць Більська-Підляського було названо на честь художника Юрія Новосільського, який поєднував у своїй творчості польські й українські національні мотиви, за що в 2008 р. був удостоєний звання Doctor honoris causa Львівської академії мистецтв [13].

У 2019 р. Союз українців Підляшшя відзначив 100-ліття заснування українського товариства «Рідна Хата», яке впродовж 1920-х років стало одним зі значних поширювачів української національної свідомості на Холмщині, Підляшші та Берестейщині. Церемонія вшанування пам'яті розпочалася з богослужіння, зокрема у православній кафедральній церкві Св. Івана Богослова у Холмі отці Ярослав Щур та Вадим Штембурський відслужили панахиду за діячів товариства. Опісля у холмській публічній бібліотеці відбувся науковий симпозіум «Товариство «Рідна Хата» на Холмщині та Південному Підляшші: 1919–1930», який відкрив директор Підляського наукового інституту доктор Григорій Купріянович [13].

Іншим важливим центром для української меншини в Підляшші був адміністративний центр Підляського воєводства – місто Білосток. У 1991 р. в ефірі Polskie Radio Białystok з'явилася рубрика «Українська думка» [48]. У програмі висвітлювалися головні події та новини Союзу українців Підляшшя, а рекорд слухачів під час ефіру сягнув понад 20 тис. «Українська думка» виходить в ефір тричі на тиждень, зокрема у неділю, понеділок і середу, а її тижневий час трансляції становить одну годину. У 2009 р. програма «Українське слово» розширилася і потрапила в ефіри білостокського Radio Orthodoxia, яке спрямоване на висвітлення життя православної общини Польщі [45].

Подібно до Більська-Підляського у Білостоці розвивалося вивчення української мови завдяки українській общині. Так, у 2003 р. було створено міжшкільний пункт навчання української мови при Szkole Podstawowej у Білостоку, а 2008 р. почали відбуватися систематичні заняття з вивчення української мови в Niepubliczna Szkoła św. Cyryla i Metodego у Білостоку. Упродовж 2011–2013 рр. проводилися заняття з вивчення української мови для дорослих при Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych у Білостоку. У 2018 р. було започатковано вивчення української мови як іноземної у Szkole Podstawowej nr 9 міста Білосток [18; 36].

У 1999 р. було засновано «Товариство догляду за могилами українських вояків у Любліні», яким головував український історик із цього ж міста Григорій Купріянович. Спочатку головною ціллю Товариства був догляд за православним кладовищем на вул. Липовій у Любліні, де поховані вояки армії УНР. До 2003 р. Товариство розширило свою діяльність також на Холм та почало проводити заходи, які сприяли збереженню українських традицій серед люблінських і холмських українців. Таким чином, Товариство почало виконувати роль громадсько-культурної організації, через що в 2006 р. змінило назву на «Українське товариство у Любліні».

У тісній співпраці з Православною парафією св. Петра (Могили) у Любліні, а також українськими громадами й організаціями Підляшшя «Українське товариство у Любліні» проводило фестивалі української культури «Підляська мозаїка». У 2013 р. товариство розширювалося, створюючи нові структури, зокрема «Молодіжні секції» й «Освітні комісії», завданням яких було поширювати українську освіту серед молоді Люблінщини й Підляшшя. Також у Товариства існували свої майданчики інформації, зокрема заснований у 1999 р. «Холмський вісник», що висвітлював діяльність Товариства на Люблінщині та Холмщині. Упродовж 2011–2012 рр. в ефір виходила радіопередача «Дзвони Холмщини та Підляшшя», у якій висвітлювалися ключові події життя української громади. Також у співпраці із «Союзом українців Підляшшя» обидві організації проводили численні наукові й історичні акції та виставки, публікували наукові праці та збірки прози й поезії [47].

До схожих меморіальних практик також долучилася частина Пласту. Зокрема, у 2009 р. пластун Андрій Котлярчук заснував Міжнародний науково-пошуковий і освітній табір-експедицію «Вирій», які займаються відновленням та доглядом за занедбаними українськими похованнями на території Польщі. Важливим елементом є залучення української молоді до процесів реставрації кладовищ, що стимулює поновлення практики новими поколіннями та розвиває тяглість діяльності «Вирію» і відновлює місця пам'яті та присутності українців у Польщі. Яскравим прикладом такої роботи є відновлення цвинтаря в селі Суха Воля (Підкарпацьке воєводство) у 2015 р., до якого були залучені не лише українська громада, а й поляки [10].

Ключовою проблемою строкатості української меншини у Польщі є наслідки операції «Вісла» 1947 р. Її засудження Сенатом відбулося ще в 1990 р., однак питання залишалося невирішеним у контексті безпосереднього вшанування пам'яті жертв операції на місцях. Так, у 1997 р. у Низьких Бескидах, якими проходить кордон Польщі зі Словаччиною і які вважаються етнічними лемківськими землями, було встановлено пам'ятну табличку до 50-ліття операції [1].

У 1998 р. відбулося відкриття пам'ятника жертвам Центрального табору праці, пов'язаного з пам'яттю про операцію «Вісла» у місті Явожно. До церемонії відкриття меморіального об'єкта долучилися тодішні президент Польщі Александр Кваснєвський та президент України Леонід Кучма. Відтоді кожного року до роковин операції у Явожно відбуваються вшанування пам'яті, участь у яких беруть українська громада Польщі, місцева влада, дипломати обох держав і духовенство. Важливим елементом стали проведення богослужінь та організація музею, присвяченого українсько-польським відносинам і операції «Вісла». Ці події були частиною політики прощення між Польщею й Україною, яку розпочало духовенство, а згодом долучилися частина польської й української політичної еліти, а також українська громада Польщі [12].

Частина українського населення в ході операції «Вісла» була переселена на західні польські землі, зокрема у сучасне Західнопоморське воєводство. Таким чином, почався новий етап у розвитку містечка Білий Бор, що знаходиться на межі Західнопоморського та Поморського воєводств. У 2007 р. відбулося відкриття пам'ятного каменя до шістдесятої річниці акції «Вісла» в Білому Борі, що засвідчує ідентифікаційну важливість операції для локальної української громади [9].

У 1991 р. в Білому Борі було встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку (скульптор Василь Бородай), що став першим пам'ятником поету в Польщі. Навколо пам'ятника також почав розвиватися навчальний комплекс ім. Тараса Шевченка, який став одним із центрів української освіти у Померанії, а також регулярним місцем проведення заходів покладання квітів поету та вшанування української культури [1]. Такий розвиток у Білому Борі відбувався, зокрема, завдяки відновленню у 1990 р. Організації української молоді – Пласт Польща, який став інтегральною частиною Об'єднання українців у Польщі. Через специфіку розселення української

громади в Польщі Пласт почав масштабуватися до кожної з них, створюючи невеличкі локальні осередки, а для згуртування випускав «Пластовий вісник» та періодично публікував пластову колонку в «Нашому слові». Також Пласт Польща для гуртування пластунів зі всієї держави регулярно проводив спільні табори. Одним із ключових став табір 1992 р. у Пикуличах (Підкарпацьке воєводство), де щорічно пластуни складали присягу поруч із цвинтарем воїнів УНР і УГА та проводили процесійну ходу вулицями Перемишля. Разом із тим Пласт Польща долучається до співпраці з іншими польськими скаутськими організаціями у програмах перемоги над більшовизмом, чим сприяє українсько-польському примиренню. Упродовж 1990-х та 2000-х років Пласт у Польщі зазнавав дефіциту кадрів з огляду на переїзд частини пластунів до інших держав, а також зменшення наборів молоді. Однак після 2014 р. ситуація змінилася завдяки частині мігрантів з України, які вирішили залишитися у Польщі. Так, у 2019 р. Крайовий пластовий конгрес змінив свій статут, а через рік і назву на «Пласт – Українська скаутська організація в Польщі». Разом із Programowym Ruchem Odkrywców та Związek Harcerstwa Polskiego Пласт провів меморіальну кампанію «Полум'я братерства», присвячену вшануванню пам'яті українських солдатів Армії УНР. Кампанія була присвячена перемозі над більшовиками у 1920 р. та вперше відбулася 14 серпня 2019 р. Ця ініціатива започаткувала регулярну співпрацю між Пластом та скаутами руху ПРО, яка проявилась у меморіальній акції вшанування українських воїнів у Пикуличах у 2020 р., участь у якій брали українська громада, місцева польська влада, польські скаути та духовенство [34].

У 1992 р. було розпочато будівництво Церкви Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ. Проєкт церкви належав Єжи Новосельському, а зведення споруди завершилось у 1997 р. У 2013 р. білоборська греко-католицька церква отримала статус санктуарію як перша в дієцезії [9].

У Західнопоморському воєводстві, у місті Валч, також активно провадить діяльність українська громада, яка в 2015 р. створила «Fundacja Prosvita», що діяла під верховенством храму УГКЦ та займалася розвитком української культури в місті. На відміну від містечок чи сіл Померанії та Підляшшя Валч має немалу кількість населення, у межах якого незначній українській громаді складніше не асимілюватися. А факт створення «Просвіти» лише в 2015 р. є доказом цього [33], хоча діяльність української «Просвіти» у Польщі було відновлено ще в 1988 р. як «Товариство української мови ім. Т. Шевченка», а з 1992 р. як «Товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка». Усі відділи «Просвіти» у Польщі займалися збереженням та примноженням української народної культури [1].

Для українців Західнопоморського воєводства велике значення мають щорічні «Dni Kultury Ukraińskiej», що з 1998 р. відбуваються у Щецині. Дійство має характер ремісничо-популяризаторської платформи, у межах якої відбуваються презентації української музики (як народної, так і сучасної), іконопису, шиття, писанкарства й інших елементів української народної обрядовості. Важливим складником є проведення майстер-класів із різних ремесел (наприклад, писанкарства) як для українців, так і для інших охочих. Цим платформа залучає додаткові кошти задля продовження діяльності та розвитку української громади. Також «Dni Kultury Ukraińskiej» надають можливість для торгівлі виробами, що стимулює місцеву українську общину до заняття традиційними ремеслами і сприяє збереженню тяглості та спадковості української ідентичності в Щецині [9].

Схожу історію має містечко Гурово-Ілавецьке (Вармінсько-Мазурське воєводство), у якому після операції «Вісла» також сформувалась українська громада, життя якої зосереджене навколо греко-католицької церкви Воздвиження. Завдяки церкві містечко стало локальним центром вивчення української мови й літератури. У 2005 р. навколишні школи було включено до структури Liceum Mirona Sycza z ukraińskim językiem nauczania у містечку Гурово-Ілавецькому. Ця дія дала можливість створити український освітній комплекс, у якому навчаються близько 250 учнів [17].

Ще однією інституцією української освіти у Польщі стала Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr 4 у Легниці (Нижньосілезьке воєводство). Створена у Вроцлаві у 1957 р. українська школа забезпечувала потреби місцевої української громади [3]. Однак у 1960 р. шкільна рада Вроцлава вирішила перенести україномовні класи до Легниці, де також вивчали їдиш. У 1962 р. школа отримала офіційний статус «з викладанням українською мовою», а директоркою стала ініціаторка заснування школи Ірена Снігур. Із 1999 р. школа перетворилася на конгломерат загальноосвітніх середніх шкіл, а з 2017 р. відбулось об'єднання з іншими навчальними закладами, що перетворило її на єдиний подібний український комплекс у Польщі. Зараз його названо на честь поета Богдана-Ігора Антонича [18; 36]. У Вроцлаві також діє Українська суботня школа для дітей при Об'єднанні українців у Польщі, освітні програми якої сконцентровано на вивченні української мови, культури й історії [42].

Схожа історія також у Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania, що знаходиться у Бартошиці (Вармінсько-Мазурське воєводство) і якій присвоєно ім'я Лесі Українки. Школа також є комплексом, однак меншим, аніж у Легниці. Уроки проводяться українською мовою, а також сайт школи має україномовну версію [41].

Окрім української системи початкової освіти, у Польщі діють кафедри та відділи україністики. Так, наприклад, у Ягелонському університеті в 1990 р. розпочалися заняття з української філології, а в 1991 р. відбулися перші вступні іспити на спеціальність. Успіх цих курсів та фактор престижності університету сприяли створенню у 1994 р. Katedra Ukrainistyki і Zakład Ukrainistyki. Зараз у межах цього академічного осередку функціонують бакалаврські та магістерські програми з української філології «мова, комунікації, переклад». Іншим осередком у Ягелонському університеті став Zakład Studiów Polsko-Ukraińskich, який спрямований на висвітлення політологічно-гуманітарного напряму [9; 12].

Важливим осередком збереження української ідентичності з використанням сучасних методів стало Поморське воєводство, зокрема Гданськ, у якому з 1977 р. діє Український молодіжний ярмарок, який із кінця 1980-х років перетворився на JarmaRock FEST. Концерти відбувалися у Клубі B90 (гданська корабельня) [9]. До 2022 р. у фестивалі брали участь провідні українські гурти, зокрема «ТНМК», «Кому Вниз», «Гайдамаки», «Kozak System», «Тартак», «Mad Heads», «Ot, Vinta!», «Dakh Daughters», «Go_A», а також польсько-українські гурти «Enej», «The Doox», «Berkut», «Horpyna», «Lemon Dog». Окрім музичного складника, важливим елементом фестивалю є серія майстер-класів та дискусійних панелей, присвячених життю української меншини в Польщі [16].

Щодо фестивальної діяльності, спрямованої на збереження та примноження традиційної української культури, значне місце посідає «Свята української культури над Ославою» в с. Мокре (південь Підкарпатського воєводства). До організації дійства долучились український фольклорний ансамбль пісні і танцю «Ослав'яни» (створений у 1972 р. Євгеном Могилою) та Об'єднання лемків. Щорічно на фестивалі виступають польські ансамблі українського чи лемківського походження, виконуючи старовинні народні пісні, демонструючи костюми, характерні для українців та лемків Польщі. Важливо зазначити, що фестиваль організований власними силами та за підтримки місцевих греко-католицької, православної та римо-католицької церков без першочергової допомоги Організації українців у Польщі. Популярність та вагомість щорічного фестивалю засвідчують бодай той факт, що серед колективів, які приїжджають до Мокрого, існує вислів «Їду до України», яким мають на увазі участь у «Святах української культури над Ославою». За весь час існування фестивалю у ньому взяли участь сотні колективів, зокрема «Лемківський перстеник», «Лем Ми», «Капела Збирана», «Оркестр св. Миколая» з Любліна тощо [1]. Загалом відновленням і збереженням лемківської культури та спадщини займається Об'єднання лемків, створене у 1990 р. в Горлиці (Малопольське воєводство).

У 1991 р. у цьому містечку було відновлено «Руську бурсу», що стала освітнім та культурним центром об'єднання завдяки виданню журналу «Річник руської бурси» та серії «Бібліотека лемківської класики», а з 2003 р. виходу щотижневої передачі «Radio Kermesz» [37].

Особливо важливою постаттю в українській музичній присутності у Польщі є польський і український композитор Роман Ревакович, який у 1995 р. організував у Львові фестиваль академічної музики «Контрасти», під час якого виконувалися твори польських композиторів, а в 1999 р. заснував у Варшаві фестиваль «Dni Muzyki Ukraińskiej w Warszawie», на якому виконуються твори українських академічних композиторів. Із 2019 р. фестиваль у Варшаві відбувається щорічно [26].

Також у Польщі проводиться низка менш масштабних фестивалів сучасної української музики та культури, зокрема з 2002 р. Festiwal Łódź Wielu Kultur у Лодзі; з 2008 р. Ukraińska Wiosna у Познані, Екołомуja у Гурово-Ілавецьке та Festiwal Ukraina w Centrum Lublina в Любліні; з 2014 р. Międzynarodowy Festiwal Teatru Ukraińskiego «Wschód-Zachód» у Кракові; «Kierunek Wschód» у Білостоку; у 2012 р. «Калинові мости» у Варміно-Мазурському воєводстві[19].

Дещо іншим чином розвивалась українська громада у Перемишлі. Історично місто завжди було простором українсько-польського пограниччя: перебувало у складі Галицько-Волинського князівства, а пізніше у складі Королівства Польського; під час Першої світової війни до оборони Перемишля були спільно залучені поляки й українці; також події війни між Польщею та ЗУНР завжди залишали Перемишль місцем поєднання українського та польського сусідства.

У 1990 р. Станіславом Стемпєнем було відкрито «Південно-Східний науковий інститут» у Перемишлі, який відіграв значну роль у наукових дослідженнях сусідства поляків і українців у Підкарпатському воєводстві та примиренні двох народів. У 1991 р. в Перемишлі було відкрито школу з українською мовою навчання ім. Маркіяна Шашкевича, ініціатором створення якої був український перемишлянин Юрій Стабішевський. Попри суперечності між мешканцями міста, у 1991 р. завдяки сприянню керівниці Бюро у справах національних меншин Польщі при Міністерстві культури та мистецтв Богуміли Бердиховської українська громада Перемишля отримала дозвіл на власну школу. Із 1995 р. було організовано Загальноосвітній україномовний ліцей [18; 41].

У 2011 р. відбулась офіційна передача Ukraiński Dom Ludowy в Перемишлі Союзу українців у Польщі, що поглибило співпрацю локальної громади з організованою всепольською українською меншиною. Із 2019 р. Український дім розпочав цикл «Wieczory kobzarskie», що стали місцем глибшого осмислення української літератури і одним з елементів локального Фестивалю української культури [9].

Шкільна інфраструктура стала ключовою ланкою збереження ідентичності, бо саме вона перетворювала етнічну належність зі сфери приватної пам'яті у форму відтворюваної культурної компетенції. Тут потрібно розрізняти принаймні три рівні. Перший – власне школи з українською мовою навчання або з потужним українським компонентом, як у Гурово-Ілавецькому чи Білому Борі. Другий – мережа навчання української мови як мови меншини у різних школах і міжшкільних пунктах. Третій – неформальна освітня інфраструктура: учительські середовища, недільні заняття, конкурси, дитячі ансамблі, літні школи, освітні портали й методичні ресурси. Саме поєднання цих трьох рівнів давало змогу утримувати мову не як символ, а як навичку.

Значним логістичним кроком став запуск «Укрзалізницею» та Polskie Koleje Państwowe у 2016 р. швидкісного поїзда «Інтерсіті+» за маршрутом Київ – Перемишль. Ініціатива стала успішною не в останню чергу завдяки тодішньому голові «Укрзалізниці» поляку Войцеху Балчуну. Попри те що швидкісний поїзд не має безпосереднього стосунку до розвитку культури української меншини у Польщі та збереження української ідентичності, він як елемент логістики

уможливив значну українську присутність у Перемишлі як один із найзручніших засобів пересування українців до ЄС [1]. Важливо зазначити, що питання українсько-польського пограниччя, зокрема логістичні аспекти, обговорювала «Фундація духовної культури пограниччя», що впродовж 2003–2013 рр. проводила «Європейські дні добросусідства» у Любліні. Поряд із темами примирення, переосмислення конфліктів минулого між двома народами й ознайомлення поляків і українців зі спільною духовною, культурною та матеріальною спадщиною місцеві чиновники розглядали можливості організації нових пунктів перетину кордону між Польщею та Україною. Хоча такі ідеї на перший погляд не пов'язані безпосередньо з духовною культурою, однак це також трактувалось як демонстрація відкритості Польщі до України та вияв політики добросусідства щодо українців [28].

Окреме ключове місце у формуванні та розвитку української національної меншини Польщі мала українська громада Варшави. Ще в 1956 р. тут було засновано Українське суспільно-культурне товариство, а також його україномовний часопис «Наше слово», а в 1964 р. – антологію «Гомін» [8]. У 1990 р. УСКТ було розпущено і створено Об'єднання українців у Польщі, яке продовжило видавництво часопису «Наше слово». На той час цей журнал був єдиним виданням єдиного організованого українського об'єднання в Польщі. Подібно до УСКТ ОУП включало до свого складу всі локальні об'єднання українців та лемків, українські товариства і спілки та представників Православної і Греко-Католицької церков. Останні в межах ОУП розпочали видання тижневика «Благовіст» [36].

Окрім видавничої справи, УСКТ, а пізніше ОУП, активно сприяло розвитку фестивалів української культури. Окрім зазначених вище, УСКТ і ОУП допомагали організовувати «Фестиваль української культури в Сопоті» (перші дійства відбулися ще в 1967 р.), із 1983 р. – «Лемківську ватру» в селі Ждиня (Малопольське воєводство), із 1990 р. – «Битівську ватру» в історичній Кашубщині (Поморське воєводство). Цікавим підходом стало проведення з 2016 р. Ukraina! Festiwal Filmowy, який дав можливість багатьом українським режисерам демонструвати свої фільми на польському майданчику як стартовій платформі [1].

Визначну роль у діяльності ОУП у контексті збереження української ідентичності та присутності, а також взаємодії української меншини з Польщею відіграли Мирон Кертичак (секретар ОУП 1990–1996 рр., а з 1996–2006 рр. – голова ОУП) та Петро Тима (редактор багатьох часописів, зокрема «Наше слово», очільник ОУП 2006–2021 рр.) [9; 12].

По-перше, завдяки їхнім старанням у 2000 р. в присутності Віктора Ющенка та Єжи Бузека і бургомістра Варшави Павела Піскорського відкрито пам'ятну табличку Тарасу Шевченку та найменувано сквер на честь поета. У 2002 р. у Варшаві було відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку (скульптори Анатолій Кущ і Балтазар Брукальський). Символічно, що на пам'ятнику наведено рядки з вірша «Полякам», які, за задумом авторів пам'ятника, закликали українців і поляків до добросусідства та взаємодії. Також у сквері проводилися вечори української поезії, організовані ОУП, а місце використовувалося для проведення різних меморіальних заходів українською громадою [1].

Під час Помаранчевої революції в Україні задля підтримки проєвропейських прагнень українців у Варшаві було організовано польсько-українську «Групу друзів». Зберігши свою діяльність, група у 2009 р. створила Fundacja Nasz Wybór, а з 2011 р. – часопис і електронний портал. Фундація «Наш вибір» займається допомогою українським мігрантам у Польщі й інтеграцією українських мігрантів у життя широкої української меншини Польщі. Задля цього в 2009 р. розпочато проєкт «Migranckie Centrum Karier» для допомоги в адаптації. Також було створено «Ukraiński Dom» у Варшаві, при якому з 2016 р. за сприяння фонду «Український центр освіти» безперервно діє суботня українська школа «Материнка», завдяки якій діти та їхні батьки інтегруються в українську громаду Варшави [31].

Одним із найважливіших здобутків, до якого також були безпосередньо дотичні ОУП, є визнання на державному рівні Сенатом 16 березня 2006 р. Голодомору актом геноциду українського народу у своїй постанові, яку 04 грудня того ж року законодавчо підтримав Сейм. У 2008 р. відбулося висадження калини на честь жертв Голодомору у сквері Тараса Шевченка у Варшаві, а також проведення богослужіння за загиблими внаслідок репресій більшовицької влади в УРСР. У 2009 р. відбулося відкриття пам'ятника жертвам Голодомору на Вольському кладовищі Варшави, автором якого є українсько-польський скульптор Геннадій Єршов. Церемонію відкриття пам'ятника провели тодішні президент України Віктор Ющенко та президент Польщі Лех Качинський та був освячений митрополитом Польської автокефальної православної церкви Саввою. Місце встановлення пам'ятника є невипадковим, адже ця частина некрополя є українською, де похоронені військові, політичні та культурні діячі УНР, а українська громада Варшави регулярно підтримує доглянутий стан відповідної частини кладовища та покладає квіти з нагоди роковин тих чи інших подій, які організовуються ОУП у Варшаві [1].

Наступним меморіальним кроком ОУП у Варшаві стало відкриття скверу імені Василя Стуса в 2017 р., а в 2020 р. скверу імені генерала Марка Безручка. Відповідні кроки продовжували лінію меморіальної політики ОУП у Варшаві, розпочатої з відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в 2000 р. [1].

Окрім того, саме у Варшаві в 2013 р. група волонтерів сформувала громадську ініціативу «Євромайдан-Варшава», головною метою якої були інтеграція України до ЄС та залучення Польщі до цього процесу. Із початком повномасштабного вторгнення ініціатива розширила свою діяльність й активно долучилася до зборів на допомогу ЗСУ [27]. А з 2015 р. у столиці діє «Fundacja Ukraińskie Centrum Informacyjne», що допомагає інтеграції мігрантів в українську громаду Польщі [30]. Водночас завдяки діяльності відповідних установ на польському телеканалі «TVP3» (відомому також як «Трійка») стабільно виходить в ефір щомісячний тележурнал «Telenowyny», у якому демонструють репортажі про українську громаду в Польщі, а також висвітлюють міждержавні відносини [39].

У Кракові в 2016 р. представники університетського українського середовища сформували соціальну фундацію «Zustricz». Головними завданнями фундації були допомога сім'ям й особам у питаннях інтеграції у суспільство та сприяння у працевлаштуванні представників національних меншин, зокрема українців. Для частини українців, які мешкали у Кракові, саме «Zustricz» стала місцем, із якого почалась інтеграція в українську спільноту Польщі, адже фундація безпосередньо складалася представників української меншини [32]. Схожа фундація була створена у Вроцлаві в 2013 р. під назвою «Fundacja Ukraina» [29].

Окрім української системи початкової освіти, у Польщі діють кафедри та відділи україністики. Так, наприклад, у Ягелонському університеті в 1990 р. розпочалися заняття з української філології, а в 1991 р. відбулися перші вступні іспити на цю спеціальність. Успіх цих курсів та фактор престижності університету сприяли створенню у 1994 р. Katedra Ukrainistyki і Zakład Ukrainistyki. Зараз у межах цього академічного осередку функціонують бакалаврські та магістерські програми з української філології «мова, комунікації, переклад». Іншим осередком у Ягелонському університеті став Zakład Studiów Polsko-Ukraińskich, який спрямований на висвітлення політологічно-гуманітарного напряму [9; 12].

Однак першопрохідцем в університетській академічній україністиці є Варшавський університет, у якому студії україністики відбувалися ще з 1953 р. Із ними пов'язані імена Івана Огієнка, Романа Смаль-Стоцького, Мирона Кордуби та засновника Katedra Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, випускника Львівського університету, слов'яніста Пшемислава Зволінського. Концентруючись спочатку на вивченні мови, діяльність кафедри розширилася завдяки Стефану Козаку, який започаткував ґрунтовні дослідження історії Церкви в Україні.

Зараз кафедра вивчає широкий комплекс літератури, пов'язаної з історією України та розвитком української мови від середньовічних джерел до сучасних матеріалів. Окремої уваги заслуговують напрацювання кафедри у сфері дослідження польсько-українського пограниччя, завдяки яким доводиться тяглість зв'язків між поляками й українцями, що є свідченням добросусідського складника відносин між двома націями [9; 12; 17].

Схожими питаннями пограниччя займався Мар'ян Якобець – директор Інституту слов'янської філології, створеного ним у 1969 р. при Вроцлавському університеті. Приблизно у цей час було остаточно сформовано Zakład Ukrainistyki Uniwersytetu Wrocławskiego. Особливістю вивчення української філології у Вроцлавському університеті є її інтегрованість у вивчення української мови разом із германськими чи романськими мовами [9; 12].

Також для українців Вроцлава та його університету велике значення має діяльність професора Ростислава Жерелика, який у 2004 р. заснував «Українське історичне товариство в Польщі» та долучався до організації «Лемківської ватри» у Ждині. Окрім освітніх та наукових проєктів, «Українське історичне товариство у Польщі» провадить просвітницьку діяльність, спрямовану на збереження української ідентичності, поширюючи різні науково-популярні матеріали щодо минулого українців як у Польщі, так і в Україні. На сайті товариства представлені статті щодо різних питань української ідентичності, наприклад розселення українців у ході операції «Вісла», дипломатичні стосунки між УНР та міжвоєнною Польщею, розвиток українських організацій у Польщі в різний час. Із 2018 р. товариство ввело почесну медаль «Сторож пам'яті» («Strażnik Pamięci»), яку вручають щорічно декільком особам, які зробили і продовжують робити вагомі внески у збереження пам'яті про минуле українців у Польщі. Важливість цієї нагороди полягає у тому, що її вручають людям незалежно від етнічної приналежності чи походження, що залучає до життя меншини також інші національності, зокрема поляків [43].

Наймолодшим осередком україністики у польських вишах постав створений у 2012 р. Zakład Ukrainistyki (очільник Ярослав Поліщук) у структурі Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich UAM (Університет ім. Адама Міцкевича в Познані). Окрім вивчення української філології, заклад також видає науковий вісник «Studia Ukrainica Posnaniensia», який охоплює компаративні польсько-українські дослідження літератури та культури [9; 12].

Питання політичної присутності представників української меншини в офіційній польській політиці є складнішим з огляду на структуру польської законодавчої системи, яка включає нижню палату з 460 депутатами (Сейм) та верхню палату (Сената) зі 100 сенаторами. У другому українське представництво впродовж 1991–2022 рр. відсутнє. Іншою є ситуація з українською присутністю в Сеймі. Одним із перших українських представників був професор Ягелонського університету, керівник кафедри україністики Володимир Мокрий. Будучи кандидатом від «Солідарності», він отримав достатню кількість голосів, щоб пройти до Сейму X скликання 1989–1991 рр. Головним чином, з огляду на державотворчі та декомунізаційні процеси у Польщі того часу, Володимир Мокрий був корисний не як представник української меншини, а як дослідник Церкви та філософсько-релігійних концепцій [12; 23].

Постать Володимира Мокрого окремо важлива в контексті польсько-українського примирення та розвитку української громади Кракова. Ще в 1987 р. Фундація Івана Павла II у контексті примирення відзначила текст Володимира Мокрого «Сьогоднішня дорога русина до Польщі» і виділила грошову винагороду, на основі якої у 1989 р. була заснована «Фундація Святого Володимира Хрестителя Київської Русі» у Кракові. Із 1990 р. Фундація Святого Володимира розширила свою публікаційну діяльність, створивши видавництво «Szwajpolt Fiol», що друкувало наукову періодику і переклади української поезії, які можна було придбати в українській книгарні «Нестор». У 1995 р. за сприяння Володимира Мокрого та Єжи Новосельського була відкрита й освячена капличка Бориса і Гліба, участь в освяченні брали греко-католицький

єпископ Ян Мартиняк, католицький кардинал Францішек Махарський і православний парох отець Вітольд Максимович. У 1997 р. Папа Іван Павло II відвідав «Фундацію Святого Володимира Хрестителя Київської Русі», де зустрівся з Володимиром Мокрим, від якого отримав листа подяки, що зараз зберігається у Ватикані. Упродовж 2004–2015 рр. Фундація Святого Володимира висвітлювала у Кракові події Помаранчевої революції, Революції гідності та російсько-української війни, збирала гуманітарну допомогу для України. Однак у 2015 р. Фундація змушена була покинути будівлю та капличку, а переїзд у нову будівлю та відкриття відбулись аж у 2023 р., коли Володимир Мокрий уже вийшов на пенсію, а справами Фундації почав займатися Петро Ничик [38].

Журналіст, представник партії Unia Demokratyczna (пізніше Unia Wolności) Мирослав Чех, випускник школи № 4 ім. Богдана-Ігора Антонича в Легниці, який закінчив у 1987 р. історичний факультет Варшавського університету, тісно співпрацював із кафедрою україністики. На посаді депутата Мирослав Чех перебував упродовж 1993–2001 рр. та був одним із радників польських політиків щодо взаємодії Польщі й України. Також Мирослав Чех є частим гостем українських медійних видань, особливо «Zbruč», де він є автором багатьох колонок огляду політичної та соціальної ситуації в Україні з польської перспективи, а також висвітлення окремих аспектів польського політичного життя для українців [12].

Також до польського Сейму від Platforma Obywatelska увійшов Мирон Сич, який був на посаді депутата впродовж 2007–2015 рр. Його постать є важливою для української меншини, адже він сформував описаний вище комплекс шкіл з українською мовою навчання у Гурово-Ілавецькому, де тривалий час був директором. Також у місті Ольштині, від якого був парламентарем, він домігся створення вулиці ім. Тараса Шевченка. Біографія Мирона Сича також має цікавий факт: його батько під час Другої світової війни був членом ОУН і бійцем УПА, якого у 1947 р. схопили польські війська та призначили покарання у вигляді 15 років позбавлення волі. Попри таке родинне тло, Мирон Сич зумів розвивати українську освіту в Польщі та відстоювати ідею добросусідства між поляками й українцями. Завдяки своїм заслугам він розглядався як кандидат на посаду радника Дональда Туска з українських питань. На жаль, у 2024 р. Мирон Сич помер унаслідок ускладнення хвороби [12].

Висновки. Отже, українська громада у Польщі має два виміри. Перший – етнічні українці, котрі проживали у Польщі та родини яких були переселені у межах операції «Вісла». Саме вони становили ефективну й активну основу для формування меншини, що демонструвала свою культурну присутність та намагалася лобіювати свої інтереси у внутрішній політиці держави як на локальному, так і загальнодержавному рівні. Другий – трудові мігранти з України, які не надто докладалися до формування чи розвитку української меншини, однак через свою кількість демонстрували фактичну присутність українців у Польщі, особливо цей чинник став помітним після запровадження безвізового режиму для українців.

Через відсутність великого мовного бар'єру й економічне становище Польщі фактична присутність українців у державі є найчисленнішою серед усіх сусідніх держав.

Формування української меншини відбувалося ще за часів комуністичної Польщі у Варшаві, що було зумовлено менш тоталітарним режимом та більшим впливом Церкви у Польщі. Однак головний етап становлення організованої громади відбувся після падіння соцтабору в 1989 р. Тоді українці Підляшшя, Померанії, Сілезії та Підкарпаття почали формувати свої громади, які пізніше стали складниками спільного Об'єднання українців у Польщі з центром у Варшаві.

Найважливішим аспектом діяльності української громади стала система освіти та культурно-просвітницьких заходів як найбільш масових та доступних для різних верств населення майданчиків збереження або відновлення української ідентичності. Ця практика також

є віддзеркаленням загальнопольських процесів популяризації фестивалів усередині держави, на які з'їжджалися не лише польські виконавці, а й закордонні діячі. Освітній напрям, окрім шкільного, який впливає на становлення особистості, також розвинувся до україністики в університетах, яку зазвичай засновували представники української меншини Польщі.

Завдяки добросусідським відносинам та проєвропейському курсу України впродовж 2004–2010 рр. було досягнуто визнання Голодомору як геноциду. Разом із цим депутати від української меншини, громади та дипломати сприяли створенню у Варшаві скверу Шевченка, який став осередком української присутності у столиці. Подібні меморіальні об'єкти на честь поета, зведені в інших частинах Польщі засвідчували присутність української меншини на місцях. Завдяки такій діяльності української меншини до 2022 р. Польща стала основною державою для українських біженців на початку повномасштабного вторгнення, а робота польської влади та громади на місцях сприятиме тому, що значна частина українців, рятуючись від війни, вибере Польщу як місце початку «нового життя».

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Література

1. Архів. Наше слово. URL: https://nasze-slowo.pl/archiwum-tygodnika-nasze-slowo-1956-1999-juz-dostepny/

2. Висоцька Г. Національна політика Республіки Польща у 1989–2012 рр. (на прикладі української спільноти) : дис. … канд. іст. наук : 07.00.02. Миколаїв, 2015. 217 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U002278/

3. Вроцлавсько-Кошалінська єпархія УГКЦ. Kościół Greckokatolicki w Polsce. URL: https://cerkiew.net.pl

4. Кирилич В. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин : дис. … канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2001. 198 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0401U002844/

5. Комар-Мацинська К. У пошуках симетрії. *Наше Слово.* 2018. URL: https://nasze-slowo.pl/u-poshukah-simetrii/

6. Малиновська О. Українсько-польський міграційний коридор: особливості та значення. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2(24). С. 31–40. DOI: https://doi.org/10.15407/dse2015.02.031

7. Над Бугом і Нарвою. Офіційний вебсайт. URL: https://nadbuhom.pl

8. Наше слово. Офіційний вебсайт. URL: https://nasze-slowo.pl

9. Об'єднання українців у Польщі. Офіційний вебсайт. URL: https://ukraincy.org.pl/uk/pro-nas/

10. Павлишин Н. На рідні землі – разом із «Вирієм». Аудиторія. Національний університет «Львівська Політехніка». 2015. URL: https://lpnu.ua/news/zavershyvsia-mizhnarodnyi-naukovo-poshukovyi-tabir

11. Польська автокефальна православна церква. ВУЄ. URL: https://vue.gov.ua/Польська_автокефальна_православна_церква

12. Про українців у Польщі. Портал державних послуг у Республіці Польща. URL: https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/ukraincy

13. Союз українців Підляшшя. Офіційний вебсайт. URL: https://zup.org.pl/kim-jestesmy/

14. Сирник Я. Українство в Польщі як об'єкт енциклопедично-біографічних студій. *Енциклопедичний вісник України*. 2023. Вип. 15. С. 25–33. URL: https://doi.org/10.37068/evu.15.3

15. УГКЦ Перемишльсько-Варшавська архиєпархія. Kościół Greckokatolicki w Polsce. URL: https://cerkiew.org/historia/

16. Український альманах. Związek Ukraińców w Polsce. URL: https://ukraincy.org.pl/project-category/wydawnictwa/almanach/

17. Український освітній хаб у Польщі. UA EDUHUB of Poland. URL: https://poland.eduhub.org.ua

18. Українські школи в Польщі. Konsulat Ukrainy w Przemyślu. URL: https://www.konsulat-ukraina.pl/szkoly-z-ukrainskim-jezykiem-nauczania-w-polsce

19. Українці у Польщі. Посольство України в Республіці Польща. URL: https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/232-ukrajinci-u-polyshhi

20. Швидюк С. Акція «Вісла» та її наслідки за матеріалами тижневика «Наше слово». Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–1989. T. II: Akcja «Wisła». Warszawa : Tyrsa, 2005. S. 139–152. URL: https://www.researchgate.net/publication/322869381

21. Bartłomiejski R., Kowalewska D. The Role of Greek Catholic Church in the Integration Process of Labour Migrants in Poland. *European Journal of Science and Theology.* 2020. Vol. 16, no. 5. P. 107–119. URL: https://www.ejst.tuiasi.ro/Files/84/10_Bartlomiejski%20%26%20Kowalewska.pdf

22. Brunarska Z., Kindler M., Toruńczyk-Ruiz S., Szulecka M. Ukrainian Migration to Poland: A «Local» Mobility? IMISCOE Research Series. *Springer, Cham*. 2016. P. 115–131. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_7

23. Chmielewska-Kalińska I. Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego. *Narodowy Bank Polski.* 2023. URL: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf

24. Chmielewski M. Wyznania religijne stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006–2008. Departamencie Badań Demograficznych. 2010. URL: https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_wyzn_rel_stow_nar_i_etn_w_pol_2006-2008.pdf

25. Churski P., Kroczak H., Łuczak M., Shelest-Szumilas O., Woźniak M. Adaptation Strategies of Migrant Workers from Ukraine during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability.* 2021. Vol. 13, no. 15. Article 8337. P. 1–24. DOI: https://doi.org/10.3390/su13158337

26. Dni Muzyki Ukraińskiej w Warszawie. Official Website. URL: https://pmv.org.pl/dni-muzyki-ukrainskiej/

27. Euromaidan Warszawa. Official Web-site. URL: https://www.euromaidan-warszawa.org/uk/

28. Fundacja Kultury Duchowej Pogranicza. Official Web-site. URL: https://fkdp.pl/category/fundacja-kultury-duchowej-pogranicza/

29. Fundacja «Ukraina». Official Web-site. URL: https://fundacjaukraina.eu/uk/pro-nas/

30. Fundacja Ukraińskie Centrum Informacyjne. Facebook. URL: https://www.facebook.com/FUCIpl/

31. Fundacja «Ukraiński Dom». Nasz Wybór. URL: https://naszwybor.org.pl

32. Fundacja «Zustricz». Official Web-site. URL: https://zustricz.pl

33. Grzymała-Kazłowska A., Brzozowska A. From Drifting to Anchoring. Capturing the Experience of Ukrainian Migrants in Poland. *Central and Eastern European Migration Review.* 2017. Vol. 6, no. 2. P. 103–122. URL: https://doi.org/10.17467/ceemr.2017.04

34. Historia Płastu w Polsce. Płast – Ukraińska Organizacja Skautowa w Polsce. URL: https://plast.org.pl/pl/about-history/

35. Kindler M., Górny A. The Temporary Nature of Ukrainian Migration: Definitions, Determinants and Consequences. Lessons from Migration Studies. Amsterdam: Springer. 2016. P. 91–112 URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_6

36. Matysiak I. 'Ethnic identity as stigma in life experiences of different generations: the case of Belarusian and Ukrainian minorities in Poland'. *Nationalities Papers.* 2014. Vol. 42, no. 6. P. 1002–1014. URL: https://doi.org/10.1080/00905992.2014.953465

37. O nas. Zjednoczenie Łemków. URL: https://www.lemkounion.pl/organizacja/o-nas/

38. Piotrowski M. Klucz do porozumienia. 35 lat Fundacji św. Włodzimierza. *CULTURE.* 2024. URL: https://culture.pl/pl/artykul/klucz-do-porozumienia-35-lat-fundacji-sw-wlodzimierza

39. Telenowyny. TVP3. URL: https://regiony.tvp.pl/12132504/telenovini-telenowyny#!

40. Toruńczyk-Ruiz S. Neighbourhood Ties and Migrant Networks: The Case of Circular Ukrainian Migrants in Warsaw, Poland. *Central and Eastern European Migration Review.* 2014. Vol. 3, no. 1. P. 41–62. URL: https://ceemr.uw.edu.pl/content/neighbourhood-ties-and-migrant-networks-case-circular-ukrainian-migrants-warsaw-poland

41. Turaieva I. Ukraińskie szkoły w Polsce Lista według miast. Ukrainian in Poland. 2022. URL: https://www.ukrainianinpoland.pl/ukrainian-schools-in-poland-pl/

42. Ukraińska sobotnia szkoła ZUwP Wrocław. Facebook. URL: https://www.facebook.com/CUKRuska/

43. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce. Official Web-site. URL: https://www.uitp.org.pl

44. Vermeersch P. A Minority at the Border: EU Enlargement and the Ukrainian Minority in Poland. *East European Politics and Societies.* 2007. Vol. 21, no. 3. P. 475–502. URL: https://doi.org/10.1177/0888325407303793

45. Vermeersch P. National Minorities and International Change: Being Ukrainian in Contemporary Poland. *Europe-Asia Studies*. 2009. Vol. 61, no. 3. P. 435–456. URL: https://doi.org/10.1080/09668130902753291

46. White A. Mobility, Transnational and Integration Continuums as Components of the Migrant Experience: An Intersectional Polish-Ukrainian Case Study. *Central and Eastern European Migration Review.* 2022. Vol. 11, no. 2. P. 17–32. URL: https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.13

47. Z historii Towarzystwa. Towarzystwo Ukraińskie. URL: http://www.ukr-tov.pl/pl/

48. Zieliński K., Matysiak I. The Ukrainian Minority in Poland. Series of project research reports. 2011. URL: https://www.academia.edu/3824742/The_Ukrainian_minority_in_Poland

References

1. Arkhiv. Nashe Slovo. [Archive. Our Word]. (n.d.). Retrieved from: https://nasze-slowo.pl/archiwum-tygodnika-nasze-slowo-1956-1999-juz-dostepny/ [in Ukrainian].

2. Vysotska, H. (2015). Natsionalna polityka Respubliky Polshcha u 1989–2012 rr. (na prykladi ukrainskoi spilnoty) [National policy of the Republic of Poland in 1989–2012 (the case of the Ukrainian community)] [Doctoral dissertation, Petro Mohyla Black Sea National University]. Mykolaiv. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U002278/ [in Ukrainian].

3. Vrotslavsko-Koshalinska yeparkhiia UHKTs [Wrocław-Koszalin Eparchy of the UGCC]. (n.d.). Kościół Greckokatolicki w Polsce. Retrieved from: https://cerkiew.net.pl [in Ukrainian].

4. Kyrylych, V. (2001). Ukraintsi v Polshchi: problema zberezhennia etnonatsionalnoi identychnosti yak chynnyk ukrainsko-polskykh vidnosyn [Ukrainians in Poland: The problem of preserving ethno-national identity as a factor in Ukrainian-Polish relations] [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. Kyiv. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0401U002844/ [in Ukrainian].

5. Komar-Matsynska, K. (2018). U poshukakh symetrii [In search of symmetry]. Nasze Slowo. Retrieved from: https://nasze-slowo.pl/u-poshukah-simetrii/ [in Ukrainian].

6. Malynovska, O. (2015). Ukrainsko-polskyi mihratsiinyi korydor: osoblyvosti ta znachennia [The Ukrainian-Polish migration corridor: Features and significance]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika,* (2), 31–40. https://doi.org/10.15407/dse2015.02.031 [in Ukrainian].

7. Nad Buhom i Narvoiu [By the Bug and the Narew]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://nadbuhom.pl [in Ukrainian].

8. Nasze Slowo [Our Word]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://nasze-slowo.pl [in Ukrainian].

9. Obiednannia ukraintsiv u Polshchi [Union of Ukrainians in Poland]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://ukraincy.org.pl/uk/pro-nas/ [in Ukrainian].

10. Pavlyshyn, N. (2015). Na ridni zemli – razom iz «Vyriiem» [To the native lands – together with «Vyrii»]. Audytoriia, Lviv Polytechnic National University. Retrieved from: https://lpnu.ua/news/zavershyvsia-mizhnarodnyi-naukovo-poshukovyi-tabir [in Ukrainian].

11. Polska avtokefalna pravoslavna tserkva [Polish Autocephalous Orthodox Church]. (n.d.). Velyka ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia]. Retrieved from: https://vue.gov.ua/Польська_автокефальна_православна_церква [in Ukrainian].

12. Pro ukraintsiv u Polshchi [About Ukrainians in Poland]. (n.d.). Portal derzhavnykh posluh Respubliky Polshcha [Republic of Poland public services portal]. Retrieved from: https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/ukraincy [in Ukrainian].

13. Soiuz ukraintsiv Pidliashshia [Union of Ukrainians of Podlasie]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://zup.org.pl/kim-jestesmy/ [in Ukrainian].

14. Syrnyk, Ya. (2023). Ukrainstvo v Polshchi yak obiekt entsyklopedychno-biohrafichnykh studii [Ukrainians in Poland as an object of encyclopedic and biographical studies]. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy,* (15), 25–33. https://doi.org/10.37068/evu.15.3 [in Ukrainian].

15. UHKTs Peremyshlsko-Varshavska arkhyieparkhiia [UGCC Peremyshl-Warsaw Archdiocese]. (n.d.). Kościół Greckokatolicki w Polsce. Retrieved from: https://cerkiew.org/historia/ [in Ukrainian].

16. Ukrainskyi Almanakh [Ukrainian Almanac]. (n.d.). Związek Ukraińców w Polsce. Retrieved from: https://ukraincy.org.pl/project-category/wydawnictwa/almanach/ [in Ukrainian].

17. Ukrainskyi osvitnii khab u Polshchi [Ukrainian Education Hub in Poland]. (n.d.). UA EDUHUB of Poland. Retrieved from: https://poland.eduhub.org.ua [in Ukrainian].

18. Ukrainski shkoly v Polshchi [Ukrainian schools in Poland]. (n.d.). Konsulat Ukrainy w Przemyślu. Retrieved from: https://www.konsulat-ukraina.pl/szkoly-z-ukrainskim-jezykiem-nauczania-w-polsce [in Ukrainian].

19. Ukraintsi u Polshchi [Ukrainians in Poland]. (n.d.). Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Polshcha [Embassy of Ukraine in the Republic of Poland]. Retrieved from: https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/232-ukrajinci-u-polyshhi [in Ukrainian].

20. Shvydiuk, S. (2005). Aktsiia «Visla» ta yii naslidky za materialamy tyzhnevyka «Nashe slovo» [Operation Vistula and its consequences based on the weekly Nashe Slovo]. In Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–1989. T. II: Akcja «Wisła» (pp. 139–152). Tyrsa. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/322869381 [in Ukrainian].

21. Bartłomiejski, R., & Kowalewska, D. (2020). The role of Greek Catholic Church in the integration process of labour migrants in Poland. *European Journal of Science and Theology,* 16(5), 107–119. Retrieved from: https://www.ejst.tuiasi.ro/Files/84/10_Bartlomiejski%20%26%20Kowalewska.pdf

22. Brunarska, Z., Kindler, M., Toruńczyk-Ruiz, S., & Szulecka, M. (2016). Ukrainian migration to Poland: A «local» mobility? In IMISCOE Research Series (pp. 115–131). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_7

23. Chmielewska-Kalińska, I. (2023). Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego [Life and economic situation of migrants from Ukraine in Poland: The impact of the pandemic and war on migration patterns in Poland. Survey report]. Narodowy Bank Polski. Retrieved from: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf [in Polish].

24. Chmielewski, M. (2010). Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006–2008 [Religious denominations and national and ethnic associations in Poland, 2006–2008]. Departament Badań Demograficznych. Retrieved from: https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_wyzn_rel_stow_nar_i_etn_w_pol_2006-2008.pdf [in Polish].

25. Churski, P., Kroczak, H., Łuczak, M., Shelest-Szumilas, O., & Woźniak, M. (2021). Adaptation strategies of migrant workers from Ukraine during the COVID-19 pandemic. *Sustainability,* 13(15), Article 8337, 1–24. https://doi.org/10.3390/su13158337

26. Dni Muzyki Ukraińskiej w Warszawie [Ukrainian Music Days in Warsaw]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://pmv.org.pl/dni-muzyki-ukrainskiej/ [in Polish].

27. Euromaidan Warszawa. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://www.euromaidan-warszawa.org/uk/ [in Ukrainian].

28. Fundacja Kultury Duchowej Pogranicza [Foundation of the Spiritual Culture of the Borderland]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://fkdp.pl/category/fundacja-kultury-duchowej-pogranicza/ [in Polish].

29. Fundacja «Ukraina» [«Ukraine» Foundation]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://fundacjaukraina.eu/uk/pro-nas/ [in Ukrainian].

30. Fundacja Ukraińskie Centrum Informacyjne [Ukrainian Information Center Foundation]. (n.d.). Facebook. Retrieved from: https://www.facebook.com/FUCIpl/ [in Polish].

31. Fundacja «Ukraiński Dom» [«Ukrainian House» Foundation]. (n.d.). Nasz Wybór. Retrieved from: https://naszwybor.org.pl [in Polish].

32. Fundacja «Zustricz». (n.d.). Official website. Retrieved from: https://zustricz.pl [in Polish].

33. Grzymała-Kazłowska, A., & Brzozowska, A. (2017). From drifting to anchoring: Capturing the experience of Ukrainian migrants in Poland. *Central and Eastern European Migration Review,* 6(2), 103–122. https://doi.org/10.17467/ceemr.2017.04

34. Historia Płastu w Polsce [History of Plast in Poland]. (n.d.). Płast – Ukraińska Organizacja Skautowa w Polsce. Retrieved from: https://plast.org.pl/pl/about-history/ [in Polish].

35. Kindler, M., & Górny, A. (2016). The temporary nature of Ukrainian migration: Definitions, determinants and consequences. In Lessons from Migration Studies (pp. 91–112). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_6

36. Matysiak, I. (2014). Ethnic identity as stigma in life experiences of different generations: The case of Belarusian and Ukrainian minorities in Poland. *Nationalities Papers,* 42(6), 1002–1014. https://doi.org/10.1080/00905992.2014.953465

37. nas [About us]. (n.d.). Zjednoczenie Łemków. Retrieved from: https://www.lemkounion.pl/organizacja/o-nas/ [in Polish].

38. Piotrowski, M. (2024). Klucz do porozumienia. 35 lat Fundacji św. Włodzimierza [A key to understanding: 35 years of the St. Volodymyr Foundation]. CULTURE. Retrieved from: https://culture.pl/pl/artykul/klucz-do-porozumienia-35-lat-fundacji-sw-wlodzimierza [in Polish].

39. Telenowyny [Television news]. (n.d.). TVP3. Retrieved from: https://regiony.tvp.pl/12132504/telenovini-telenowyny

40. Toruńczyk-Ruiz, S. (2014). Neighbourhood ties and migrant networks: The case of circular Ukrainian migrants in Warsaw, Poland. *Central and Eastern European Migration Review,* 3(1), 41–62. Retrieved from: https://ceemr.uw.edu.pl/content/neighbourhood-ties-and-migrant-networks-case-circular-ukrainian-migrants-warsaw-poland

41. Turaieva, I. (2022). Ukraińskie szkoły w Polsce. Lista według miast [Ukrainian schools in Poland: List by city]. Ukrainian in Poland. Retrieved from: https://www.ukrainianinpoland.pl/ukrainian-schools-in-poland-pl/ [in Polish].

42. Ukraińska sobotnia szkoła ZUwP Wrocław [Ukrainian Saturday School of the Union of Ukrainians in Poland, Wrocław]. (n.d.). Facebook. Retrieved from: https://www.facebook.com/CUKRuska/ [in Polish].

43. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce [Ukrainian Historical Society in Poland]. (n.d.). Official website. Retrieved from: https://www.uitp.org.pl [in Polish].

44. Vermeersch, P. (2007). A minority at the border: EU enlargement and the Ukrainian minority in Poland. *East European Politics and Societies,* 21(3), 475–502. https://doi.org/10.1177/0888325407303793

45. Vermeersch, P. (2009). National minorities and international change: Being Ukrainian in contemporary Poland. *Europe-Asia Studies,* 61(3), 435–456. https://doi.org/10.1080/09668130902753291

46. White, A. (2022). Mobility, transnational and integration continuums as components of the migrant experience: An intersectional Polish-Ukrainian case study. *Central and Eastern European Migration Review,* 11(2), 17–32. https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.13

47. Z historii Towarzystwa [From the history of the Society]. (n.d.). Towarzystwo Ukraińskie. Retrieved from: http://www.ukr-tov.pl/pl/ [in Polish].

48. Zieliński, K., & Matysiak, I. (2011). The Ukrainian minority in Poland. Series of project research reports. Retrieved from: https://www.academia.edu/3824742/The_Ukrainian_minority_in_Poland

Дата першого надходження статті до видання: 22.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 930.2:070(477)«1900/1938»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.18

Тарас СТОЯН
здобувач вищої освіти
Тернопільського національного педагогічного імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (stoian.taras123@gmail.com)

Taras STOIAN
Student
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (stoian.taras123@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3571-8438

ПУБЛІЦИСТИКА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ

Анотація. *У статті досліджено публіцистичну спадщину Володимира Винниченка як комплекс історичних джерел до реконструкції українського національного руху першої третини XX ст. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю переосмислення публіцистики не лише як відображення політичних поглядів її автора, а й як специфічного джерельного комплексу, що містить різнорідну за характером інформацію.* ***Метою статті*** *є визначення основних інформаційних рівнів публіцистики В. Винниченка, з'ясування її доказових можливостей та встановлення меж репрезентативності під час реконструкції політичних, організаційних і світоглядних процесів українського національного руху.* ***Методологічну основу*** *становлять принципи історизму, об'єктивності та джерелознавчої критики, а також історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний і контекстуальний методи. Запропоновано розглядати публіцистичну спадщину як багаторівневе джерело, у якому поєднуються фактографічна, дискурсивна, нормативно-політична та рефлексивна інформація.* ***Наукова новизна.*** *Доведено, що найбільший джерельний потенціал публіцистика має для реконструкції політичної позиції В. Винниченка, еволюції його поглядів, політичної мови, моделей національної ідентичності, державності та організації українського руху. Водночас її використання для визначення реального рівня суспільної підтримки політичних програм, масштабів впливу окремих організацій та загальних суспільних настроїв є обмеженим. Обґрунтовано необхідність верифікації публіцистичних повідомлень через зіставлення зі щоденником, листуванням, партійними матеріалами, офіційними документами та іншими незалежними джерелами. Особливу увагу приділено проблемі авторської суб'єктивності, яка розглядається не лише як обмеження, а й як самостійний предмет історичного аналізу.* ***Висновки.*** *публіцистична спадщина В. Винниченка є багатофункціональним комплексом історичних джерел, використання якого потребує диференційованої критики та відповідності масштабу історичного висновку можливостям джерельної бази.*

Ключові слова: *В. Винниченко, джерелознавство, історичне джерело, національна ідентичність, національний рух, публіцистика, політичний дискурс.*

VOLODYMYR VYNNYCHENKO'S PUBLICISTIC WRITINGS AS A SOURCE FOR RECONSTRUCTING THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT

Abstract. *The article examines the journalistic legacy of Volodymyr Vynnychenko as a body of historical sources for reconstructing the Ukrainian national movement in the first third of the twentieth century. The relevance of the study is determined by the need to reconsider journalism not merely as a reflection of its author's political views, but as a specific source complex containing diverse types of information. The aim of the article is to identify the principal informational levels of V. Vynnychenko's journalism, determine its evidentiary potential, and establish the limits of its representativeness in reconstructing the political, organizational, and ideological processes of the Ukrainian national movement. The methodological framework is based on the*

principles of historicism, objectivity, and source criticism, as well as historical-genetic, historical-comparative, problem-chronological, and contextual methods. The article proposes viewing the journalistic legacy as a multilayered source that combines factual, discursive, normative-political, and reflective information. ***Scientific novelty.*** *The study demonstrates that journalism has the greatest source potential for reconstructing V. Vynnychenko's political position, the evolution of his views, political language, and models of national identity, statehood, and organization of the Ukrainian movement. At the same time, its use for determining the actual level of public support for political programs, the extent of influence of particular organizations, and general public sentiment is limited. The necessity of verifying journalistic accounts through comparison with Vynnychenko's diary, correspondence, party materials, official documents, and other independent sources is substantiated. Particular attention is paid to the problem of authorial subjectivity, which is considered not only as a limitation but also as an independent subject of historical analysis.* ***Conclusions.*** *V. Vynnychenko's journalistic legacy constitutes a multifunctional body of historical sources whose use requires differentiated source criticism and correspondence between the scale of historical conclusions and the evidentiary capacity of the source base.*

Key words: *historical source, national identity, national movement, political discourse, source criticism, V. Vynnychenko, publicistic writings.*

Постановка проблеми. Публіцистична спадщина В. Винниченка посідає особливе місце серед джерел до історії українського національного руху першої третини ХХ ст. Це зумовлено не лише значним обсягом текстового матеріалу, тривалістю публіцистичної діяльності автора та широкою географією видань, у яких вона представлена, а насамперед безпосередньою участю В. Винниченка в основних політичних процесах доби. Він був одним із провідних діячів Української соціал-демократичної робітничої партії, активним учасником Української революції, головою Генерального секретаріату, одним із керівників Директорії Української Народної Республіки, а після поразки революції – активним учасником українського еміграційного політичного дискурсу.

Публіцистичні тексти В. Винниченка фіксують широкий спектр проблем: українське національне питання, політичну організацію українського руху, співвідношення національного та соціального, державність, взаємини з російським політичним середовищем, більшовизм, селянство, політичну еміграцію, перспективи українського державотворення. Уже ранні публікації, зокрема «Наші організаційні завдання», засвідчували прагнення автора осмислити проблему організаційної спроможності українського руху [1, с. 69–75]. Під час революції ця проблематика набула безпосереднього зв'язку з діяльністю Української Центральної Ради та питаннями державного будівництва [2; 3].

Водночас публіцистика як історичне джерело має принципову особливість: вона не просто фіксує події, а відбирає, оцінює та інтерпретує їх відповідно до позиції автора, його політичних цілей і комунікативного завдання. Тому публіцистичний текст не може розглядатися як прозоре відображення історичної реальності. Він є результатом взаємодії події, авторського сприйняття, політичної інтерпретації та способу представлення інформації читачеві.

Проблема набувала додаткового значення з огляду на неоднорідність самого корпусу. Поряд із підписаними авторськими статтями до нього входять матеріали, авторство яких установлюється редакційно, відкриті листи, політичні брошури, публічні промови, листування та офіційно-політичні документи. Наприклад, значна частина матеріалів «Нової доби» 1920 р. надрукована без авторського підпису, хоча в підсумковому змісті видання відповідні тексти приписані В. Винниченку [4]. Отже, питання атрибуції безпосередньо впливає на оцінку джерельної цінності тексту.

Не менш важливою є проблема часової дистанції. Публіцистика Винниченка охоплює період від початку ХХ ст. до кінця 1930-х років, а окремі тексти являють собою пізніше осмислення подій, учасником яких він був. Найвиразнішим прикладом є тритомне «Відродження

нації», написане у 1919–1920 рр. і опубліковане 1920 р. [5]. Цей твір є не лише джерелом до Української революції, а й джерелом до того, як В. Винниченко переосмислював революційний досвід уже після його переломних подій. Проблема полягала у визначенні меж між фактом, авторським свідченням, політичною інтерпретацією та нормативним проєктом**,** які співіснують у публіцистичному тексті.

Публіцистична спадщина В. Винниченка має значну історіографічну традицію. Одним із перших системних напрямів її осмислення стало дослідження суспільно-політичного світогляду автора. І. Лисяк-Рудницький, аналізуючи політичні праці В. Винниченка, показав взаємозв'язок соціалістичних, демократичних і національних компонентів його політичної думки [6, с. 95–112]. Важливий внесок у вивчення політичної еволюції В. Винниченка зробили Г. Костюк [7], В. Солдатенко [8; 9], С. Кульчицький [10], В. Панченко [11] та Г. Сиваченко [12].

Вагоме значення для джерелознавчого підходу мають дослідження та публікації, присвячені листуванню В. Винниченка. Листування з Є. Чикаленком дає можливість порівнювати публічну позицію автора з його персональною комунікацією [13]. Не менш важливим є листування з М. Грушевським, опубліковане Н. Миронець [14, с. 449–513]. Порівняння зазначених матеріалів із публіцистикою дає змогу виявляти сталі та змінні компоненти політичної позиції В. Винниченка.

Окремий напрям становить дослідження його місії до Москви та Харкова 1920 р. М. Чайковська розглянула її крізь призму політичної діяльності В. Винниченка [15, p. 3–24], а К. Гіллі детально реконструював її перебіг та контекст, використовуючи широкий комплекс документальних матеріалів [16, p. 508–537]. Ці праці особливо важливі для розуміння необхідності зіставлення публіцистичних текстів із документами політичних інституцій та приватними записами.

Водночас більшість досліджень зосереджено передусім на політичних поглядах, діяльності та світоглядній еволюції В. Винниченка. Недостатньо систематизованим залишається питання про внутрішню інформаційну структуру його публіцистики, функціональну репрезентативність окремих текстів та співвідношення їхніх доказових можливостей із конкретними дослідницькими завданнями.

Мета статті – визначення інформаційного потенціалу публіцистичної спадщини В. Винниченка як джерела до реконструкції українського національного руху першої третини XX ст., установлення основних рівнів інформації, які містять його публіцистичні тексти, а також обґрунтування меж їх репрезентативності та способів верифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою джерелознавчого використання публіцистики є визначення складу джерельного корпусу. У випадку В. Винниченка він охоплює тексти, створені в різних політичних і комунікативних ситуаціях. Їх можна умовно розподілити на кілька груп: газетні та журнальні статті, відкриті листи, політичні брошури, промови, публічні звернення, листи та мемуарно-публіцистичні твори.

Ранній етап представлений, зокрема, статтею «Наші організаційні завдання» 1910 р., надрукованою під псевдонімом В. Деде [1, с. 69–75]. Її джерельна цінність полягає не лише в інформації про політичні орієнтації автора, а й у можливості реконструювати його уявлення про організаційні механізми українського руху.

Публіцистика 1913–1914 рр. демонструвала поглиблення проблематики національного питання. У статтях «Одкритий лист до російських письменників» та «Геній України» національна проблематика виходить за межі внутрішньопартійної дискусії й набуває культурно-політичного виміру [17; 18, с. 113–122].

Революційний 1917 р. започаткував новий тип публіцистики, безпосередньо пов'язаний із проблемами політичного представництва та державного будівництва. У статті «Українська

Центральна Рада і ми» Винниченко розглядав проблему представництва українського суспільства та місце Центральної Ради в революційному процесі [2]. У цьому разі джерелознавчо важливо розрізняти інформацію про діяльність Центральної Ради та її авторську оцінку.

Іншим важливим джерелом є «Погляд В. Винниченка на справу української державности. Лист В. Винниченка до преси», опублікований у «Віснику Союзу визволення України» наприкінці 1917 р. [3, с. 771–772]. Сам факт появи такого тексту в еміграційній українській періодиці свідчить про важливість проблеми державності у політичній комунікації цього періоду, а його зміст дає змогу реконструювати авторське розуміння співвідношення українського національного руху та державної організації.

Принципово відмінним джерельним типом є офіційні документи, підготовлені або підписані Винниченком у його державній діяльності. Декларації Директорії, ноти уряду УНР та інші офіційні матеріали мають велике значення для дослідження державотворення, але їх не слід автоматично включати до корпусу власне публіцистики. Вони належать до іншого функціонального типу джерел і мають аналізуватися у взаємозв'язку з публіцистичними текстами.

Особливий пласт становить еміграційна публіцистика 1920-х років. «Українська державність», «Два фронти», «Лист до українських робітників і селян», «Не у всьому чесні з собою», «Українська Комуністична Партія (УКП) і Комуністична Партія (большевиків) України (КП(б)У)» та інші тексти фіксують складний процес переосмислення досвіду революції [19, с. 58–72; 20, с. 106–123].

Показовим у цьому відношенні був «Поворот на Україну» 1926 р. – окреме видання обсягом 34 сторінки [21]. Його не можна розглядати лише як повідомлення про політичну позицію автора. Текст водночас був свідченням еміграційної дискусії про радянську Україну, авторською інтерпретацією власного політичного досвіду та аргументованою позицією щодо можливих шляхів українського розвитку. Власне, його структура свідчила, що публіцистична спадщина В. Винниченка була неоднорідною за походженням, жанром, функцією та часовою дистанцією.

Для визначення джерельного потенціалу публіцистики доцільно розмежувати щонайменше п'ять інформаційних рівнів. Перший – фактографічний. Він охоплює повідомлення про конкретні події, рішення, політичні організації, інституції та дії окремих осіб. Така інформація може безпосередньо використовуватися для реконструкції історичних процесів, але за умови зовнішньої перевірки. Другий – доказовий. Він пов'язаний із безпосередньою участю Винниченка в політичних процесах. Особливо цінними тут є повідомлення про події, у яких він був учасником або безпосереднім спостерігачем. Проте статус учасника не гарантував абсолютної достовірності повідомлення: він лише визначає характер доступу автора до інформації. Третій – дискурсивний. Це інформація про те, як автор концептуалізував події та політичні процеси. Саме цей рівень дає змогу досліджувати політичну мову українського руху. Поняття «нація», «народ», «державність», «революція», «демократія», «соціалізм», «самостійність» та «федерація» у Винниченка не є незмінними категоріями. Їх значення залежить від конкретного політичного контексту. Четвертий – нормативно-політичний. Він представлений проєктами бажаного політичного та суспільного устрою. «Українська державність», «Єдиний революційно-демократичний національний фронт», «Перед новим етапом» та інші тексти містять не лише оцінки минулого, а й пропозиції щодо майбутнього [19, с. 106–123; 22, с. 209–249]. П'ятий – рефлексивний. Він найбільш виразно проявляється у пізніших текстах, де автор повертається до власного політичного минулого та переоцінює попередній досвід. Саме тому публіцистичний текст може одночасно бути джерелом до події та до пізнішої історичної пам'яті про цю подію.

Публіцистика В. Винниченка має значний потенціал для дослідження процесів політичної самоорганізації українського суспільства. Уже «Наші організаційні завдання» демонструє

важливість організаційного питання в політичній думці автора [1, с. 69–75]. У 1917 р. проблематика організації набувала нового масштабу. «Українська Центральна Рада і ми» дала змогу реконструювати не лише оцінку В. Винниченком Центральної Ради, а й дискусію про представництво українського суспільства [2]. Однак для встановлення фактичної структури та діяльності Центральної Ради необхідно використовувати документи самої інституції.

Публіцистика дає можливість також досліджувати трансформацію уявлень про політичне представництво. У текстах революційної доби дедалі помітніше місце займають військові, селянські та робітничі середовища. У «Душі селянської нації» селянство постає не лише як соціальна група, а й як важливий складник української політичної спільноти. Водночас опис соціальної групи в публіцистичному тексті не є статистичним показником її політичної поведінки. В. Винниченко представляє селянство через власну систему політичних координат, тому така інформація має високу цінність для реконструкції політичного дискурсу, але обмежену – для визначення реальних настроїв усього селянства. Подібний принцип застосовувався до аналізу партійних організацій. Публіцистика дає змогу виявити політичні конфлікти, позиції, аргументи та проєкти, але не може самостійно встановити чисельність партії, масштаби її впливу чи ефективність організаційної діяльності.

Однією із центральних тем публіцистики В. Винниченка є українська державність. Її значення змінюється залежно від політичного контексту. У 1917 р. проблема державності пов'язувалася з революційним процесом, Центральною Радою та пошуком форми політичного устрою України [3, с. 771–772]. У 1920 р. вона стала предметом гострої дискусії в умовах поразки Української революції. «Українська державність» 1920 р. мала особливе джерелознавче значення, оскільки фіксувала не лише ставлення автора до держави, а й спробу концептуально визначити її місце в системі національного та соціального визволення [19], тому цей текст доцільно використовувати одночасно як джерело до політичної думки та як матеріал для реконструкції дискусій про майбутню модель української державності.

Поняття «державність» у В. Винниченка не можна механічно ототожнювати із сучасним поняттям незалежної держави. Його зміст змінювався залежно від співвідношення автономістських, федералістських і самостійницьких уявлень, а також від ставлення автора до соціалістичного проєкту. Саме тому історико-семантичний аналіз понять є необхідним компонентом роботи з публіцистичним джерелом. Дослідник має встановити не лише частоту використання поняття, а і його значення в конкретному тексті, зв'язок з іншими категоріями та трансформацію в часі.

Особливу джерельну цінність публіцистика В. Винниченка мала для дослідження формування уявлень про українську національну спільноту. У текстах автора національне питання поєднується з мовою, культурою, історичною пам'яттю, соціальною структурою та політичною організацією. Так, стаття «Геній України», присвячена Т. Шевченку, свідчила, як культурна пам'ять впливала на політичний дискурс [18, с. 113–122]. Проте її не можна використовувати як прямий доказ того, що аналогічне розуміння Шевченка існувало серед усього українського населення. Це насамперед джерело до певної моделі національного самоусвідомлення. Те саме стосується понять «нація» та «народ». У публіцистиці В. Винниченка вони можуть означати етнокультурну спільноту, політичний колектив або соціально організовану масу. Тому їх використання потребує конкретної історико-семантичної локалізації. Дослідження політичної мови мало ще одну важливу перевагу. Воно дає змогу побачити не лише те, які політичні рішення пропонувалися, а й якими поняттями ці рішення обґрунтовувалися. У цьому сенсі політична мова є самостійним історичним джерелом до політичної культури.

Проблема суб'єктивності є центральною для джерелознавчої роботи з публіцистикою. В. Винниченко був не стороннім спостерігачем, а безпосереднім учасником політичних

процесів. Його тексти створювалися в умовах політичної боротьби, партійних конфліктів, революції, еміграції та полеміки. Однак політична заангажованість не робила джерело непридатним. Навпаки, авторська позиція може бути самостійним предметом історичного дослідження. Якщо В. Винниченко негативно оцінював певного політичного діяча, така оцінка не повинна автоматично використовуватися як доказ негативних якостей цього діяча. Проте вона є доказом існування певного політичного конфлікту, характеру аргументації та способу сприйняття опонента.

Особливого підходу потребує «Відродження нації». Тритомна праця написана В. Винниченком упродовж 1919–1920 рр. і опублікована 1920 р. [5]. Вона поєднувала мемуарне свідчення, політичну публіцистику та історичну інтерпретацію. Для її використання необхідно розмежовувати принаймні два часові виміри. Перший – час подій, про які пише автор. Другий – час створення тексту, коли ці події вже набули для нього певного політичного та особистого значення. Тому «Відродження нації» є одночасно джерелом до Української революції та джерелом до процесу її осмислення В. Винниченком. Такий підхід дав змогу уникнути механічного перенесення оцінок 1919–1920 рр. на політичні позиції автора 1917 р.

Порівняння «Відродження нації» з безпосередніми публікаціями революційного періоду створювало можливість виявити трансформації авторського бачення. Наприклад, порівняння текстів 1917 р. про Центральну Раду з пізнішою мемуарною інтерпретацією дає змогу простежити, як змінювалося пояснення ролі цієї інституції у революційному процесі.

Щоденник дав змогу зіставити публічну та приватну позицію автора. Перший том «Щоденника» охоплює 1911–1920 рр., другий – 1921–1925 рр. [23; 24]. Листування з Є. Чикаленком та М. Грушевським доповнює цей матеріал [13; 14]. Проте приватні записи не варто механічно розглядати як «істину» на противагу публіцистиці. Щоденник також є его-документом, створеним у конкретній ситуації та під впливом авторського сприйняття. Тому варто говорити не про заміну одного джерела іншим, а про **зіставлення різних типів авторських свідчень**.

Третій рівень становлять незалежні документи. Особливо показовим був матеріал, пов'язаний із місією В. Винниченка до Москви та Харкова 1920 р. Документи Політбюро ЦК РКП(б) фіксують ставлення радянського керівництва до можливого використання В. Винниченка в українській політиці. Їх зіставлення з його публіцистичними текстами та особистими записами дає змогу відокремити заявлені мотиви від політичних обставин і практичних дій. Саме такий підхід був продуктивно застосований у дослідженні К. Гіллі [16, p. 508–537].

Окремий тип інформації становлять політичні проєкти. В. Винниченко часто формулював не так опис реального стану, як модель бажаного розвитку. Особливо це характерно для еміграційної публіцистики 1920-х років та текстів другої половини 1930-х років. «Єдиний революційно-демократичний національний фронт» є показовим прикладом нормативно-політичного тексту. Він дав змогу досліджувати бачення автором можливого об'єднання українських політичних сил [20, с. 106–123]. Проте наявність такого проєкту не означає його практичної реалізації. Аналогічна ситуація спостерігається у праці «Перед новим етапом» 1938 р., де В. Винниченко формулював власне бачення перспектив українського руху [22, с. 209–249]. Джерельна цінність цього тексту полягала передусім у реконструкції політичної програми та політичної уяви автора напередодні Другої світової війни.

Висновки. Публіцистична спадщина В. Винниченка становить важливий та структурно складний комплекс історичних джерел до вивчення українського національного руху першої третини XX ст. Її джерельна специфіка визначається одночасним поєднанням інформації про політичні події, особистого досвіду автора, політичної інтерпретації, нормативних проєктів і ретроспективного осмислення минулого. Установлено, що публіцистику доцільно аналізувати на п'яти взаємопов'язаних рівнях: фактографічному, доказовому, дискурсивному,

нормативно-політичному та рефлексивному. Таке розмежування дає змогу уникнути ототожнення різних типів інформації та визначити відповідний спосіб їх використання.

Найвищий джерельний потенціал публіцистика В. Винниченка має для реконструкції його власної політичної позиції, еволюції поглядів, політичної мови, моделей національної ідентичності, державності та політичної організації. Значним є її потенціал для дослідження політичної культури та дискусій усередині українського руху. Водночас публіцистичні тексти не можуть самостійно забезпечити достовірну реконструкцію масштабів суспільної підтримки політичних проєктів, фактичної ефективності партійних організацій, загальних настроїв населення або мотивів інших політичних діячів. Такі висновки потребують залучення широкого комплексу незалежних джерел. Доведено, що авторська суб'єктивність не повинна розглядатися лише як недолік публіцистичного джерела. За умови критичного аналізу вона сама стає джерелом інформації про політичну культуру, конфлікти, систему аргументації та способи осмислення українського національного питання.

Отже, публіцистична спадщина В. Винниченка має розглядатися не як готова авторська історична версія, а як багатофункціональний комплекс джерел різного інформаційного типу. Її наукове використання потребує розмежування факту, свідчення, політичної оцінки та нормативного проєкту. Такий підхід дає змогу поєднати реконструкцію політичної практики з дослідженням політичної мови, національної ідентичності та моделей української державності.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Винниченко В. Наші організаційні завдання. *Наш голос*. Львів, 1910. Ч. 2. С. 69–75.
2. Винниченко В. Українська Центральна Рада і ми. *Робітнича газета*. 1917. 25 квітня. Ч. 20. С. 2.
3. Винниченко В. Погляд В. Винниченка на справу української державности. Лист Винниченка до преси. *Вісник Союзу визволення України*. Відень, 1917. 02 грудня. Ч. 179. С. 771–772.
4. Володимир Винниченко: анотована бібліографія / упоряд. В. Стельмашенко. Едмонтон, 1989. 760 с.
5. Винниченко В. *Відродження нації : у 3-х ч.* Київ ; Відень, 1920. Ч. 1–3.
6. Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. Київ, 1994. Т. 2. С. 95–112.
7. Костюк Г. *Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка*. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1980. 283 с.
8. Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції. *Український історичний журнал*. 1994. № 6. С. 15–26.
9. Солдатенко В. *Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень*. Київ : Світогляд, 2005. 324 с.
10. Кульчицький С. Володимир Винниченко: світоглядна еволюція. *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 47–70.
11. Панченко В. *Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: книга розвідок та мандрівок*. Київ : Твім інтер, 2004. 288 с.
12. Сиваченко Г. *Пророк не своєї вітчизни: експатріанський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст*. Київ : Альтернативи, 2003. 280 с.
13. Чикаленко Є., Винниченко В. *Листування. 1902–1929 роки* / упоряд., вступ. ст. та комент. Н. Миронець ; наук. ред. В. Панченко. Київ : Темпора, 2010. 448 с.
14. Миронець Н. Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928). *Український археографічний щорічник*. 2013. Вип. 18. С. 449–513.
15. Czajkowskyj M. Volodymyr Vynnychenko and His Mission to Moscow and Kharkiv. *Journal of Ukrainian Graduate Studies.* 1978. № 3(2). P. 3–24.
16. Gilley C. Volodymyr Vynnychenko's Mission to Moscow and Kharkov. *The Slavonic and East European Review*. 2006. Vol. 84, No. 3. P. 508–537. DOI: https://dx.doi.org/10.1353/see.2006.0034

17. Винниченко В. Одкритий лист до російських письменників. *Рада*. Київ, 1913. 02 листопада. Ч. 240. С. 2–3.

18. Винниченко В. Геній України. *Дзвін*. Київ, 1914. Ч. 2. С. 113–122.

19. Винниченко В. *Українська державність.* Відень : Бібліотека Нової доби, 1920. 32 с.

20. Винниченко В. Єдиний революційно-демократичний національний фронт. *Нова Україна*. Прага, 1923. Ч. 1–2. С. 56–71.

21. Винниченко В. *Поворот на Україну*. Львів ; Пшібрам: з друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1926. 34 с.

22. Винниченко В. *Публіцистика* / упоряд. і ред. В. Бурбела ; передм. П. Федченко. Львів ; Нью-Йорк ; Київ, 2002. 392 с.

23. Винниченко В. *Щоденник*. Т. 1: 1911–1920 / ред. Г. Костюк. Едмонтон ; Нью-Йорк : Канадський інститут українських студій, 1980. 500 с.

24. Винниченко В. *Щоденник*. Т. 2 : 1921–1925 / упоряд. О. Мотиль ; ред. Г. Костюк. Едмонтон ; Нью-Йорк : Канадський інститут українських студій, 1983. 700 с.

References

1. Vynnychenko, V. (1910). Nashi orhanizatsiini zavdannia [Our organizational tasks]. *Nash Holos*, 2, 69–75. [in Ukrainian].

2. Vynnychenko, V. (1917, April 25). Ukrainska Tsentralna Rada i my [The Ukrainian Central Council and us]. *Robitnycha Hazeta*, 20, 2. [in Ukrainian].

3. Vynnychenko, V. (1917, December 2). Pohliad V. Vynnychenka na spravu ukrainskoi derzhavnosty. Lyst Vynnychenka do presy [V. Vynnychenko's view on Ukrainian statehood. Vynnychenko's letter to the press]. *Visnyk Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy*, 179, 771–772. [in Ukrainian].

4. Stelmashenko, V. (Comp.). (1989). *Volodymyr Vynnychenko: Anotovana bibliohrafiia* [Volodymyr Vynnychenko: Annotated bibliography]. Edmonton. 760 p. [in Ukrainian].

5. Vynnychenko, V. (1920). *Vidrodzhennia natsii* [Rebirth of a Nation] (Pts. 1–3). Kyiv; Vienna. [in Ukrainian].

6. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Suspilno-politychnyi svitohliad Volodymyra Vynnychenka u svitli yoho publitsystychnykh pysan [Volodymyr Vynnychenko's socio-political worldview in the light of his publicistic writings]. In *Istorychni ese* [Historical essays] (Vol. 2, pp. 95–112). Kyiv. [in Ukrainian].

7. Kostiuk, H. (1980). *Volodymyr Vynnychenko ta yoho doba: Doslidzhennia, krytyka, polemika* [Volodymyr Vynnychenko and his era: Research, criticism, polemics]. Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA. [in Ukrainian].

8. Soldatenko, V. (1994). Evoliutsiia suspilno-politychnykh pohliadiv V. K. Vynnychenka v dobu ukrainskoi revoliutsii [Evolution of V. K. Vynnychenko's socio-political views during the Ukrainian Revolution]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 6, 15–26. [in Ukrainian].

9. Soldatenko, V. (2005). *Volodymyr Vynnychenko: Na perekhresti sotsialnykh i natsionalnykh prahnen* [Volodymyr Vynnychenko: At the crossroads of social and national aspirations]. Svitohliad. [in Ukrainian].

10. Kulchytskyi, S. (2005). Volodymyr Vynnychenko: Svitohliadna evoliutsiia [Volodymyr Vynnychenko: Evolution of worldview]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 4, 47–70. [in Ukrainian].

11. Panchenko, V. (2004). *Volodymyr Vynnychenko: Paradoksy doli i tvorchosti: Knyha rozvidok ta mandrivok* [Volodymyr Vynnychenko: Paradoxes of fate and creativity]. Tvim Inter. [in Ukrainian].

12. Syvachenko, H. (2003). *Prorok ne svoiei vitchyzny: Ekspatrianskyi "metaroman" Volodymyra Vynnychenka: Tekst i kontekst* [A prophet of a homeland not his own: Volodymyr Vynnychenko's expatriate "metanovel"]. Alternatyvy. [in Ukrainian].

13. Chykalenko, Ye., Vynnychenko, V. (2010). *Lystuvannia. 1902–1929 roky* [Correspondence, 1902–1929] (N. Myronets, Ed.; V. Panchenko, Scientific Ed.). Tempora. [in Ukrainian].

14. Myronets, N. (2013). Lystuvannia Volodymyra Vynnychenka z Mykhailom Hrushevskym (1908–1928) [Correspondence of Volodymyr Vynnychenko with Mykhailo Hrushevsky (1908–1928)]. *Ukrainskyi Arkheohrafichnyi Shchorichnyk*, 18, 449–513. [in Ukrainian].

15. Czajkowskyj, M. (1978). Volodymyr Vynnychenko and His Mission to Moscow and Kharkiv. *Journal of Ukrainian Graduate Studies,* 3(2), 3–24.

16. Gilley, C. (2006). Volodymyr Vynnychenko's mission to Moscow and Kharkov. *The Slavonic and East European Review*, 83(3), 508–537. https://dx.doi.org/10.1353/see.2006.0034

17. Vynnychenko, V. (1913, November 2). Odkrytyi lyst do rosiiskykh pysmennykiv [Open letter to Russian writers]. *Rada*, 240, 2–3.

18. Vynnychenko, V. (1914). Henii Ukrainy [The genius of Ukraine]. *Dzvin*, 2, 113–122. [in Ukrainian].

19. Vynnychenko, V. (1920). *Ukrainska derzhavnist* [Ukrainian statehood]. Biblioteka Novoi doby. [in Ukrainian].

20. Vynnychenko, V. (1923). Yedynyi revoliutsiino-demokratychnyi natsionalnyi front [The united revolutionary-democratic national front]. *Nova Ukraina*, 1–2, 56–71. [in Ukrainian].

21. Vynnychenko, V. (1926). *Povorot na Ukrainu* [A turn toward Ukraine]. Drukarnia Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. [in Ukrainian].

22. Vynnychenko, V. (2002). *Publitsystyka* [Publicistic writings] (V. Burbela, Ed.; P. Fedchenko, Foreword). Lviv; New York; Kyiv. [in Ukrainian].

23. Vynnychenko, V. (1980). *Shchodennyk. Vol. 1: 1911–1920* [Diary, Vol. 1: 1911–1920] (H. Kostiuk, Ed.). Canadian Institute of Ukrainian Studies. [in Ukrainian].

24. Vynnychenko, V. (1983). *Shchodennyk. Vol. 2: 1921–1925* [Diary, Vol. 2: 1921–1925] (O. Motyl, Comp.; H. Kostiuk, Ed.). Canadian Institute of Ukrainian Studies. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 16.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 271.4-636:272(477.8)«19»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.19

Олег ТУРІЙ
кандидат історичних наук, директор
Інституту історії Церкви;
проректор
ЗВО «Український католицький університет»,
вул. Свєнціцького, 17, м. Львів, Україна, 79011 (olturiy@ucu.edu.ua)

Oleh TURIY
PhD (History), Director
Institute of Church History;
Vice-Rector
Ukrainian Catholic University
17 Sventsitskoho Street, Lviv, Ukraine, 79011(olturiy@ucu.edu.ua)

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-5538-0720

Тарас БУБЛИК
кандидат історичних наук
Інституту історії Церкви
ЗВО «Український католицький університет»,
вул. Свєнціцького, 17, м. Львів, Україна, 79011 (tarbublyk@ucu.edu.ua)

Taras BUBLYK
PhD (History)
Institute of Church History,
Ukrainian Catholic University,
17 Sventsitskoho Street, Lviv, Ukraine, 79011(tarbublyk@ucu.edu.ua)

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-1550-5875

РИМО-КАТОЛИКИ ТА ПРОЦЕС ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Анотація. Мета статті *– вивчення особливостей співпраці УГКЦ в підпіллі з римо-католиками, зокрема впливу Ватикану на рух за легалізацію, а також взаємин між католиками обох традицій у процесі відновлення їхніх церковних структур у західних регіонах України.* ***Методологія дослідження*** *базується на принципах історизму, об'єктивності, системності та комплексності, що зумовлює розгляд відносин РКЦ та УГКЦ в умовах виходу з підпілля та відродження релігійного життя в незалежній Україні. Серед конкретних наукових методів простежуються історично-генетичний, історично-хронологічний, порівняльний та усноісторичний.* ***Наукова новизна*** *пов'язана з представленням особливостей взаємин РКЦ із підпільними греко-католиками, які боролися за вихід із катакомбних умов існування. УГКЦ отримувала постійну допомогу та підтримку від Ватикану, Папа Іван Павло II відіграв одну з найважливіших ролей у її відродженні. Проте мали місце й непорозуміння, зумовлені незадоволенням греко-католиків методами ватиканської дипломатії у вирішенні міжконфесійних конфліктів та напружень у західних регіонах України, відновленням структур РКЦ і використанням колишніх костелів громадами східної традиції.* ***Висновки****. Відродження УГКЦ в Україні відбулося завдяки постійній підтримці РКЦ, зокрема Ватикану та Папи Івана Павла II. Саме напередодні зустрічі Михайла Горбачова з Римським архиєреєм 01 грудня 1989 р. греко-католики отримали право реєструвати свої громади. З іншого боку, взаємини греко-католиків і римо-католиків були позначені непорозуміннями та взаємними звинуваченнями, зумовленими не так суто догматичними чи еклезіологічними питаннями, як радше історичними обтяженнями та національно-політичними пріоритетами.*

Ключові слова: *історія Церкви, Римо-Католицька церква (РКЦ), Українська греко-католицька церква (УГКЦ), Російська православна церква (РПЦ), Ватикан, легалізація УГКЦ.*

ROMAN CATHOLICS AND THE PROCESS OF LEGALIZATION OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH

Abstract. The purpose of the article *is to examine the specific features of cooperation between the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in the underground and Roman Catholics, in particular, the influence of the Vatican on the movement for legalization, as well as relations between Catholics of both traditions in the process of restoring their church structures in the western regions of Ukraine.* ***The research methodology*** *is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity, and comprehensiveness, which determine the consideration of relations between the Roman Catholic Church (RCC) and the UGCC in the context of their emergence from the underground and the revival of religious life in independent Ukraine. Among the specific research methods employed are the historical-genetic, historical-chronological, comparative, and oral history methods.* ***The scientific novelty*** *lies in presenting the specific features of the relations between the RCC and the underground Greek Catholics who struggled to emerge from their catacomb existence. The UGCC received constant assistance and support from the Vatican, while Pope John Paul II played one of the most important roles in its revival. However, misunderstandings also arose, caused by Greek Catholics' dissatisfaction with the methods of Vatican diplomacy in resolving interconfessional conflicts and tensions in the western regions of Ukraine, as well as with the restoration of RCC structures and the use of former Roman Catholic churches by Eastern-rite communities.* ***Conclusions.*** *The revival of the UGCC in Ukraine took place thanks to the constant support of the RCC, particularly the Vatican and Pope John Paul II. It was precisely on the eve of the meeting between Mikhail Gorbachev and the Roman Pontiff on December 1, 1989, that Greek Catholics were granted the right to register their communities. At the same time, relations between Greek Catholics and Roman Catholics were marked by misunderstandings and mutual accusations, caused not so much by purely dogmatic or ecclesiological issues as by historical burdens and national-political priorities.*

Key words: *Church history, Roman Catholic Church (RCC), Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), Russian Orthodox Church (ROC), Vatican, legalization of the UGCC.*

Постановка проблеми. УГКЦ, ліквідована радянською владою на Львівському псевдособорі 08–10 березня 1946 р. на офіційному інституційному рівні, продовжувала існувати в умовах репресій і заборон. Практично протягом чотирьох наступних десятиліть греко-католицькі єпископи, священики, монахи, монахині та миряни діяли в катакомбах, формуючи підпільні структури: монастирі, семінарії та громади. Для радянської влади неприпустимим було існування Церкви, яка мала не лише зв'язок з Апостольським престолом, а й відзначалася українським національним характером [1, с. іх]. На порядку денному самої УГКЦ в умовах радянського панування завжди стояло питання її легалізації, а найбільш сприятливі умови для цього настали в другій половині 1980-х років, коли Радянський Союз опинився на межі розвалу. Без сумніву, греко-католики зазнали переслідувань, оскільки не бажали розривати сопричасний зв'язок із Папою Римським. Співпраця з Римо-Католицькою церквою, незважаючи на переслідування, була систематичною і виражалася як на зовнішньому, так і внутрішньому рівні.

Мета статті – вивчити особливості співпраці УГКЦ у підпіллі з римо-католиками, представивши, з одного боку, вплив Ватикану на рух за легалізацію, а з іншого – проблематику взаємин між греко-католиками та римо-католиками у західних регіонах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вірність Папі Римському та єдність із глобальною Католицькою церквою були причинами переслідувань і репресій греко-католиків у СРСР. Так, о. Ілля Блавацький, противник насильницького «возз'єднання», під час одного із соборчиків улітку 1945 р. звернувся з обуренням до о. Гавриїла Костельника, лідера Ініціативної групи по возз'єднанню ГКЦ з РПЦ: «Ви намагаєтеся спростувати римські догмати і переконати в тому, що вони хибні, то нам переконати себе дуже важко. І як можна осквернити намісника Ісуса Христа на землі – Папу!» [2, с. 183]. Як наслідок, о. Блавацький, священник Перемиської єпархії був двічі суджений і після відбуття покарання отримав заборону на

проживання в Західному регіоні України [3, с. 199–203]. Без сумніву, Апостольський престол ще від початків ліквідаційних заходів радянської влади висловлював цілковиту підтримку греко-католикам. У доповіді від 25 червня 1990 р. на Синоді єпископів УГКЦ у Ватикані кардинал Анджело Содано, на той час секретар по стосунках із державами, заявив, що Апостольський престол має «почуття великої пошани до Католицької церкви українського обряду та почуття особливої вдячності за її вірність Наступникам Петра, яка виявлена зі стійкістю та шляхетністю духа в терпіннях та мучеництві, які часто відзначали 400 років її історії» [4]. Також у цій промові представник Папи Івана Павла II наголосив на основних аспектах підтримки Ватикану, запевняючи греко-католицьких єпископів, що «Свята Столиця буде продовжувати завжди бути вірною тій Українській спільноті, яка їй завжди була вірною протягом століть!» [4]. Очевидно, що протягом чотирьох десятиліть перебування в катакомбах УГКЦ отримала чимало допомоги від Ватикану та римських архиєреїв. Зокрема, саме Папа Іван XXIII узяв активну участь у справі звільнення митрополита Йосифа Сліпого зі сталінських таборів і після його приїзду на Захід у 1963 р. Папа Павло VI надав УГКЦ статус Верховного Архиєпископства [5].

Велику роль у справі легалізації УГКЦ відіграв Папа Іван Павло II. Саме йому належить легендарна фраза, що «мовчазна Церква промовлятиме устами Петра» [6, с. 32]. Патріарх Йосиф Сліпий, реагуючи на вибір польського кардинала Кароля Войтили на Папський Престол, заявив про великі сподівання українців: «Пройдений важкий і тернистий шлях Польської католицької церкви за останні десятиріччя дав їй великий досвід, чого не мали і не мають на Заході. Це надії цілого католицького світу і зокрема наші українські» [7]. Вибір Папи-поляка став несподіваним ударом для СРСР. У довідці про новообраного Папу співробітники КДБ УРСР указали, що його обрали «невипадково», оскільки у Європі та світі посилився вплив «комуністичного та робітничого руху», а «імперіалістичні кола» прагнули активніших антирадянських дій Ватикану. Тому польський кардинал, який став відомим борцем за права людей і наголошував, що «Церква – це останній форпост свободи», отримав підтримку на виборах Папи з боку «західних реакціонерів» [8, арк. 91–93]. У цьому ж документі було підкреслено, що антирадянська позиція нового Папи виявилася відразу: одним із перших він прийняв кардинала Йосифа Сліпого, чим висловив підтримку греко-католикам у світі та Україні [8, арк. 93].

Також Іван Павло II дозволив скликати синоди єпископів УГКЦ у діаспорі, на що не погоджувалися його попередники – Іван XXIII та Павло VI. Очевидно, такі дії Папи-поляка наштовхнулися на спротив РПЦ. Так, патріарх Пімен (Ізвєков) у листі від 22 грудня 1980 р. пригрозив зупинити екуменічні переговори [9, арк. 1–2]. Без сумніву, Іван Павло II прагнув продовжувати діалог із православними, разом із тим не приносячи в жертву католиків у Радянському Союзі.

У 1985 р. до влади в СРСР приходить Михайло Горбачов, який, розуміючи катастрофічний стан держави, розпочав політику реформ, відому як «перебудова». Спочатку головний комуніст СРСР не бажав змінювати релігійну політику, проте дуже швидко, під тиском Заходу, він переглянув свою позицію. Докорінно церковно-релігійна політика змінилася напередодні ювілею 1000-ліття Хрещення Русі [10, с. 79].

Папа Іван Павло II надавав особливої ваги ювілею. У листі до патріарха Йосифа Сліпого від 18 березня 1979 р. Римський Архиєрей підкреслив важливість цієї історичної події для українців. Особливо він наголосив на тих терпіннях, які переносив у сталінських таборах сам предстоятель УГКЦ, а разом із ним духовенство та вірні: «Вірність для Христа і Церкви створила надзвичайне свідчення, через яке вірні Вашого народу в цей самий час себе приготовляють до святкування першого тисячоліття християнства у Русі» [11].

На тлі підготовки до ювілею у СРСР преса почала говорити про візит Папи Івана Павла II на святкування. Свою позицію стосовно таких чуток висловила РПЦ. Так, митрополит

Київський і Галицький Філарет (Денисенко) застерігав, що приїзд Папи призведе до політичних проблем та поширення антирадянських настроїв, а також посилить становище католиків у СРСР та активність підпільних греко-католиків. Проте православний архиєрей передбачав і позитивні моменти, мовляв, Папський візит підніме значення святкування та перехопить ініціативу в української діаспори [12, арк. 34–35]. Насправді Іван Павло ІІ не поїхав у Москву, але все-таки на святкуванні була присутня делегація Ватикану на чолі державним секретарем Святого Престолу кардиналом Аґостіно Казароллі. Представники РКЦ вручили Горбачову меморандум, у якому, окрім інших справ, йшлося й про відродження УГКЦ [4]. А також вони зустрілися з підпільними греко-католицькими єпископами – Павлом Василиком та Филимоном Курчабою [6, с. 448–449].

Наприкінці 1980-х років греко-католики все активніше почали виступати за легалізацію своєї Церкви. Головну роль у цьому процесі відігравала правозахисна релігійна організація «Комітет захисту УКЦ» на чолі з мирянами Йосипом Терелею (до 1987 р.) й Іваном Гелем [13, с. 122–123]. Греко-католицьке духовенство та мирянські лідери у співпраці з політичними діячами-опозиціонерами організовували багатотисячні богослужіння «під відкритим небом». Також віруючі підписували заяви на підтримку легалізації УГКЦ. У 1989 р. в Москві греко-католиками була проведена перманентна акція ланцюгового голодування, яка мала великий розголос на Заході. Представники УГКЦ усе частіше мали нагоду зустрічатися із західними журналістами, політиками та громадськими діячами, розповідаючи про реальний стан справ [14, с. 306–308].

Учасники греко-католицького підпілля завжди зверталися до Апостольського Престолу як гаранта їхньої свободи та відродження церковних структур. Наприклад, єп. Павло Василик ініціював написання заяви про вихід із підпілля (04 серпня 1987 р.), звертаючись до Папи Івана Павла ІІ: «Просимо Вашої Святости сприяти всіма можливими способами правній легалізації Української католицької церкви в СРСР» [15, с. 612–613].

Насправді, практично всі заходи на підтримку УГКЦ у другій половині 1989 р. завершувалися зверненням учасників до Ватикану з проханням вплинути на владу СРСР. Без сумніву, такий підхід мав велике значення, оскільки планувалися переговори між Папою Іваном Павлом ІІ та Михайлом Горбачовим, на яких питання УГКЦ теж мали розглянути [16, арк. 74; 17, арк. 23–24]. Фактично саме напередодні їхньої зустрічі 01 грудня 1989 р. Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР видала заяву про можливість греко-католикам реєструвати свої громади. УГКЦ почала активно відновлювати свої структури: реєструвати парафії, відроджувати монастирі та семінарії. У червні 1990 р. підпільно висвячені владики мали нагоду зустрітися з Папою Іваном Павлом ІІ та представити йому реальний стан і потреби Церкви [18; 19]. Наслідком цієї зустрічі стало офіційне канонічне визнання підпільних хіротоній і внесення українських підпільних владик до списку католицьких єпископів [20, с. 1112]. Урешті-решт, Папа Іван Павло ІІ у червні 1991 р. офіційно дозволив предстоятелю УГКЦ Мирославу Івану Любачівському повернутися до свого церковного осідку у Львові [21].

Відродження УГКЦ зумовило ріст міжконфесійного протистояння в Західному регіоні України. РПЦ почала вимагати від Ватикану негайно втрутитися, погрожуючи зупинити екуменічний діалог між церквами. Варто зауважити, що у цих умовах представники і радянської влади, і Московського патріархату пропонували однакову «формулу» вирішення питання греко-католиків в Україні: для кого важлива єдність із Римом – приєднуються до Католицької церкви, а для кого східний обряд – до РПЦ [22, с. 163]. Саме Папа Іван Павло ІІ відкидав такий спосіб вирішення і вимагав офіційно визнати УГКЦ, а питання храмів вирішувати через міжцерковні переговори [23, с. 587].

Практично відразу після офіційної легалізації УГКЦ було скликано міжцерковну комісію, до якої увійшли представники Ватикану та Московського патріархату. Перший раунд

переговорів пройшов у Москві 12–17 січня 1990 р., на якому були присутні греко-католицькі єпископи з України. Делегати закликали уникати незаконних дій та насильства, плануючи вирішити практичні питання у тіснішому діалозі [24, с. 1–4]. Уже в березні 1990 р. представники Ватикану, Московського патріархату, УГКЦ та Українського екзархату РПЦ продовжили переговори (т. зв. Чотиристоронняя комісія). Проте вони не принесли значного результату, оскільки греко-католики вимагали «історичної справедливости», а православні прагнули зберегти свій «статус кво» в регіоні [25, с. 4] Греко-католицьке духовенство в контексті міжконфесійних конфліктів чітко декларувало свою відданість Апостольському престолу, хоча серед греко-католиків виникало чимало зауваг щодо методів ватиканської дипломатії [26].

Також певне незадоволення діями РКЦ було пов'язане не лише з «дипломатією Ватикану», а й із деякими суперечками в Західному регіоні України. Треба сказати, що греко-католики в підпіллі підтримували особливо тісні контакти з римо-католиками. Римо-католицьке духовенство надавало матеріальну допомогу підпільним священикам та проводило душпастирську опіку над вірними УГКЦ, які не бажали відвідувати православні храми [27, арк. 19, 23]. Із початком численних публічних богослужінь та відкриттям церков значна кількість вірних-католиків почала відвідувати греко-католицькі богослужіння. Подекуди така ситуація призводила до непорозумінь. Так, наприклад, на зустрічі представників міської львівської влади з представниками православного і католицького духовенства влітку 1989 р. у справі легалізації УГКЦ о. Рафал Керніцький, адміністратор римо-католицької катедри у Львові, мав певні застереження. Це викликало обурення з боку греко-католиків, бо така позиція відомого римо-католицького священника суперечила позитивній поставі РКЦ у світі [28, с. 15].

Радянські чиновники в 1988–1989 рр. прагнули зменшити масштаби греко-католицького руху за легалізацію, використовуючи не лише РПЦ, а й римо-католиків [29, арк. 29–30]. Так, протягом 1989–1990 рр. було відкрито 130 нових римо-католицьких громад, проте найбільшою проблемою у ті роки залишалася невелика кількість священників: станом на квітень 1990 р. на 205 громад було лише 54 душпастирі. Однак така ставка на римо-католиків не могла забезпечити успіху у боротьбі з греко-католиками, оскільки радянська влада назагал не довіряла римо-католицькому духовенству як представникам «зовнішніх центрів впливу» [30, арк. 11–12].

У західних регіонах України в 1990–1991 рр. спостерігалося певне напруження у відносинах між двома католицькими церквами. Важливими пунктами протистояння було відновлення історичної Львівської архидієцезії та призначення римо-католицького архиєпископа Мар'яна Яворського (21 січня 1991 р.) до Львова, котрий, будучи польським громадянином і перебуваючи тимчасово в Любачеві (Польща), юрисдикційно підпорядковувався польському примасові. Справа відразу набула характеру національно-політичного протистояння. Львівська обласна рада виступила з протестом щодо «порядку і характеру організації Львівської архидієцезіїї». Представники влади у Львові побачили у цьому прямий договір між Москвою і Ватиканом із порушенням національного суверенітету України, оскільки, по-перше, відновлення архидієцезії пройшло без погодження з владою області і республіки, в обхід правової процедури затвердження статуту та релігійного центру, по-друге, без урахування сучасних державних кордонів, по-третє, на посаду архиєпископа призначений польський громадянин, який мав би підпорядковуватися польському примасові [31, с. 1]. Депутати пропонували заснувати «українське примаство» РКЦ у Києві з безпосереднім підпорядкуванням Папі, а відновлення Львівської архидієцезії, на їхню думку, – радше політична кон'юнктура, а не турбота про добро віруючих [31, с. 1]. Також представники львівського політикуму постійно наголошували на політичній і соціальній нестабільності в регіоні, і такий крок би її ще більше поглибив, оскільки все частіше лунають заклики про повернення Львова Польщі [32, с. 1].

Зі свого боку, римо-католицькі ієрархи наголошували, що відновлення ієрархічної структури РКЦ в Україні – це відновлення історичної справедливості, оскільки в 1946 р. Львівська римо-католицька архидієцезія була ліквідована насильно. Також єп. Маркіян Трофим'як на пресконференції в березні 1991 р. переконував, що призначений Папою Римським архиєпископ Мар'ян Яворський буде в юрисдикції польського примаса до часу свого перебування на території Польщі, а з офіційним переїздом до Львова – безпосередньо Ватиканові. Також римо-католицький ієрарх наголошував виключно на мирному вирішенні проблеми з греко-католицькою кафедрою в Перемишлі і згадував про свої давні дружні стосунки з архиєпископом Володимиром Стернюком як приклад мирного співіснування українців і поляків [33, с. 2].

Справа архиєпископа Мар'яна Яворського стала темою дискусій на вищому дипломатичному рівні. Так, нунцій Франческо Коласуонно в розмові з представником МЗС СРСР Олексієм Глуховим наголошував, що призначення католицьких єпископів на радянську територію відбувається без погодження з владою, оскільки немає спеціального меморандуму і була обіцянка вищого керівництва СРСР про «свободу призначень». Чиновник МЗС все-таки просив церковного очільника заздалегідь повідомляти про такі справи, щоб оминути таких конфліктів, як це сталося у Львові [34, арк. 29–30].

Окрім суперечок щодо відновлення структур РКЦ в Україні, вельми болючими стали дискусії про колишні римо-католицькі костели, яких було чимало в західних регіонах України. Представники РКЦ подекуди вимагали повернення своїх святинь, боляче сприймаючи передачу колишніх костелів у володіння інших церков, як у випадку з теперішнім катедральним храмом УГКЦ у Тернополі чи храмом св. Єлизавети у Львові [29, арк. 2–3; 35, с. 147]. Своєю чергою, дуже обговорюваною та неприємною стала ситуація навколо греко-католицького катедрального собору в Перемишлі. Польська сторона в особі Чину кармелітів босих відмовлялася повернути його УГКЦ. Урешті-решт, він був переданий греко-католикам після того, як владика Іван Мартиняк 16 січня 1991 р. офіційно був призначений Папою Римським ординарієм відновленої Перемишльської греко-католицької єпархії [36, с. 366].

Здебільшого протистояння між РКЦ і УГКЦ мало скоріше національне забарвлення і відкликалося до «народної пам'яті» міжвоєнних українсько-польських антагонізмів. Хоча вже на той час у середовищі українських римо-католиків відбувалося повільне переосмислення власної ідентичності – від історичної польської до української, особливо в областях Центральної України, де з утворенням нової мережі громад римо-католицьке духовенство починало використовувати для віруючих російську або українську мови [37, с. 82–83]. Зважаючи на позитивний досвід співпраці в часи підпілля та допомогу цілої Католицької церкви греко-католикам, суперечності не набули такого поширення, як із православними церквами і мали радше локальне значення. Тому між УГКЦ та РКЦ в Україні не можна говорити про конфлікт, це була радше «стратегічна конкуренція» двох місцевих католицьких церков із різними обрядовими традиціями [38, с. 42].

Висновки. УГКЦ, яка пережила понад чотири десятиліття переслідувань і репресій із боку радянського режиму, зуміла вижити та зберегти свою структуру. Без сумніву, однією з рис збереження своєї ідентичності для греко-католиків було постійне наголошення на єдності з Апостольським Престолом. У відповідь Ватикан не забував про переслідуваних католиків у СРСР і надавав різнопланову допомогу. Особливу роль у відродженні УГКЦ відіграв перший слов'янський Папа Іван Павло II, який як польський священник та єпископ добре знав про дійсність «комуністичного раю». Саме його зустріч із генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим зумовила дозвіл греко-католикам реєструвати свої громади, що означало офіційну легалізацію УГКЦ в Україні. На тлі позитивних відносин мали місце й певні непорозуміння. Перш за все серед греко-католиків панувало незадоволення методами ватиканської

дипломатії у справі вирішення міжконфесійного конфлікту з православними. З іншого боку, в західних регіонах України місцеві греко-католики протестували проти відновлення структур РКЦ, у чому вбачали порушення державного суверенітету та церковних канонів. Також між обома католицькими конфесіями мали місце суперечки за право користування колишніми костелами. У переважній більшості такі суперечки вдалося полагодити мирним способом на відміну від конфліктів із православними, які іноді супроводжувалися фізичним насильством і розколом громад, але певні напруження залишаються дотепер, особливо в контексті наростання напружень в українсько-польських взаєминах щодо питань історичної пам'яті.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Література

1. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька церква і Радянська держава (1939–1950) / пер. з англ. Н. Кочан ; наук. ред. О. Турій. Львів : Український католицький університет, 2005. 265 с.

2. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки. Т. 2 / упоряд. С. Кокін та ін. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. 801 с.

3. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Вид. 2-е, випр. Т. 1: Біографічні нариси (1939–1989). Львів : Український католицький університет, 2015. 721 с.

4. Діяльність Святої столиці на користь Католицької церкви українського обряду / промова Анджело Содано, секретаря по стосунках із державами на відкритті Синоду єпископів УГКЦ (м. Ватикан, 25 червня 1990 р.). *Синод Єпископів Української греко-католицької церкви*. URL: https://synod.ugcc.ua/data/promova-andzhelo-sodano-sekretarya-po-stosunkah-iz-derzhavamy-na-synodi-epyskopiv-ugkts-1990-roku-392/

5. Bublyk T. T. The Activities of the Ukrainian Greek Catholic Church Under the Soviet Totalitarian Regime and the Second Vatican Council. Religions. 2025. Vol. 16, No. 5. Art. 580. DOI: https://doi.org/10.3390/rel16050580

6. Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету захисту Української католицької церкви / ред. Г. Теодорович. Львів : Український католицький університет, 2007. 669 с.

7. Блаженніший патріярх у справі вибору нового Папи. *Патріярхат*. 1978. № 11. URL: http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/blazhennishyj-patriyarh-josyf-v-spravi-vyboru-novoho-papy/

8. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1150.

9. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. П-3. Оп. 59. Спр. 539.

10. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. 421 с.

11. Letter of His Holiness John Paul II to Cardinal Joseph Slipyj for the Millennium of Christianity in Rus (the Ukraine). Vatican. 1979. URL: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790616_1000-crist-rus.html

12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 399.

13. Бублик Т. Т. Політв'язень Іван Гель: лідер руху за легалізацію Української греко-католицької церкви (1987–1990). *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні».* 2024. Вип. 34. С. 119–132. DOI: https://doi.org/10.33294/2523-4234-2024-34-1-119-132

14. Бублик Т. Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за леґалізацію УГЦК: на прикладі діяльності комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х років). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2012. Т. 1, № 32. С. 302–309.

15. Хресною дорогою: функціонування і спроби ліквідації Української греко-католицької церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках : збірник документів і матеріалів / упорід. М. Гайковський. Львів : Місіонер, 2006. 650 с.

16. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 443.

17. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 27.

18. Промова Преосвященного Володимира Стернюка до Папи Івана Павла II про наладнання правної структури нашої Церкви на Синоді єпископів УГКЦ (м. Ватикан, 25 червня 1990 р.). *Синод Єпископів Української греко-католицької церкви*. URL: https://synod.ugcc.ua/data/promova-preosvyashchennogo-volodymyra-sternyuka-do-papy-pro-naladnannya-pravnoy-struktury-nashoy-tserkvy-1990-roku-394

19. Слово владики Павла Василика до Папи. *Патріярхат*. 1990. № 10. URL: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/slovo-vladyky-pavla-vasylyka-do-papy/

20. Зустріч об'єднаної єрархії УКЦ у Римі. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. 1990. № 9. С. 1112.

21. Кардинал Любачівський заявив, що лишається на постійно у Львові. *Патріярхат*. 1991. № 7–8. URL: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/kardynal-lyubachivskyj-zayavyv-scho-lyshajetsya-na-postijno-u-lvovi/

22. Bociurkiw B. Ukraiński Kościół katolicki w ZSSR za Gorbaczowa. *Więź*. 1991. № 11–12. S. 150–171.

23. Вайґель Дж. Свідок надії: життєпис Папи Івана-Павла II. Львів : Український католицький університет, 2011. 986 с.

24. Найновіші відносини з Московським патріярхатом із ціллю легалізації католицької Церкви українського обряду. *Вісті з Риму*. 1990. № 3. С. 1–4.

25. Заява єпископату Української греко-католицької церкви в Україні в справі переговорів Чотиристоронньої комісії про відносини між православними та греко-католиками. *Ленінська молодь*. 1990. 22 березня. С. 4.

26. Галів М. Ще у справі легалізації УКЦта Чотиристоронньої комісії. *Патріярхат*. 1990. № 7–8. URL: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/sche-u-spravi-lehalizatsiji-uktserkvy-ta-chotyrystoronnoji-komisiji/

27. Архів Інституту історії Церкви (АІІЦ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. П-374. Інтерв'ю з о. Владиславом Керніцьким від 11.05.1994, м. Львів; інтерв'юер Л. Купчик.

28. Звернення владики Володимира Стернюка, правлячого митрополита, Львівського архиєпископа до польських отців Римо-Католицької церкви у Львові. *Патріярхат*. 1989. № 11. С. 15.

29. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 441.

30. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2862.

31. Протест обласної ради. *За вільну Україну*. 1991. 05 березня. С. 1.

32. Гнатовський Б. Навіщо на чуже кадило? *Молода Галичина*. 1991. 05 березня. С. 1.

33. Чавага К. Для потреб віруючих і злагоди. Пресконференція в агентстві польського консульства. *За вільну Україну*. 1991. 27 березня. С. 2.

34. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 618.

35. Hlebowicz A. Geografia wyznaniowa i konflikty międzykonfesyjne na Ukrainie. *Więź*. 1991. № 11–12. S. 140–149.

36. Stępień S. Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1998). *Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. T. 4: Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea a rzeczywistość / red. S. Stępień. Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1998. S. 198–265.

37. Стронський Г. Костьол і національне відродження поляків в Україні. *Київська Церква. Альманах християнської думки*. 2000. С. 82–83.

38. Турій О. Історичні обставини й тенденції розвитку релігійного життя та міжконфесійних взаємин у сучасній Україні. *Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності /* ред. М. Томка, О. Турій. Львів : Український католицький університет, 2004. С. 5–46.

References

1. Bociurkiw, B. (2005). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i Radianska derzhava (1939–1950)* [The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)]. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].

2. Kokin, S. (Ed.). (2006). *Likvidatsiia UHKTs (1939–1946): Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [Liquidation of the UGCC (1939–1946): Documents of the Soviet state security agencies] (Vol. 2). Kyiv: PP Serhiichuk M. I. [in Ukrainian].

3. Prakh, B. (2015). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny. Biohrafichni narysy (1939–1989)* [Clergy of the Przemyśl Diocese and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna. Biographical essays (1939–1989)] (2nd ed., rev., Vol. 1). Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].

4. Sodano, A. (1990). *Diialnist Sviatoi stolytsi na koryst Katolytskoi Tserkvy ukrainskoho obriadu. Promova Andzhelo Sodano, sekretaria po stosunkakh iz derzhavamy na vidkrytti Synodu yepyskopiv UHKTs (m. Vatykan, 25 chervnia 1990 roku)* [Activities of the Holy See on behalf of the Catholic Church of the Ukrainian Rite. Speech by Angelo Sodano, Secretary for Relations with States, at the opening of the Synod of Bishops of the UGCC (Vatican City, June 25, 1990)]. Synod of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church. Retrieved from: https://synod.ugcc.ua/data/promova-andzhelo-sodano-sekretarya-po-stosunkah-iz-derzhavamy-na-synodi-epyskopiv-ugkts-1990-roku-392/ [in Ukrainian].

5. Bublyk, T. (2025). The activities of the Ukrainian Greek Catholic Church under the Soviet totalitarian regime and the Second Vatican Council. *Religions, 16*(5), 580. https://doi.org/10.3390/rel16050580

6. Teodorovych, H. (Ed.). (2007). *Khrystyianskyi holos. Zbirnyk pamiatok samvydavu Komitetu zakhystu Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy* [Christian Voice. A collection of samizdat documents of the Committee for the Defense of the Ukrainian Catholic Church]. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].

7. Blazhennishyi patriiarkh u spravi vyboru novoho papy [The blessed patriarch on the election of a new pope]. (1978). *Patriiarkhat*, (11). Retrieved from: http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/blazhennishyj-patriyarh-josyf-v-spravi-vyboru-novoho-papy/ [in Ukrainian].

8. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. (n.d.). Fond 16, inventory 1, file 1150 [Archival source]. [in Ukrainian].

9. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region]. (n.d.). Fond P-3, inventory 59, file 539 [Archival source]. [in Ukrainian].

10. Yelenskyi, V. (2002). *Relihiia pislia komunizmu. Relihiino-sotsialni zminy v protsesi transformatsii tsentralno- i skhidnoievropeiskykh suspilstv: fokus na Ukraini* [Religion after communism. Religious and social changes in the transformation of Central and Eastern European societies: Focus on Ukraine]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

11. John Paul II. (1979). *Letter of His Holiness John Paul II to Cardinal Joseph Slipyj for the Millennium of Christianity in Rus (the Ukraine)*. Vatican. Retrieved from: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790616_1000-crist-rus.html

12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. (n.d.). Fond 4648, inventory 7, file 399 [Archival source]. [in Ukrainian].

13. Bublyk, T. (2024). Politviazen Ivan Hel: Lider rukhu za lehalizatsiiu Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy (1987–1990) [Political prisoner Ivan Hel: Leader of the movement for legalization of the Ukrainian Greek Catholic Church (1987–1990)]. *Istoriia relihii v Ukraini, 34*, 119–132. https://doi.org/10.33294/2523-4234-2024-34-1-119-132 [in Ukrainian].

14. Bublyk, T. (2012). Uchast hreko-katolytskoho myrianstva u rusi za leralizatsiiu UHKTsK: Na prykladi diialnosti komitetu zakhystu UKTs (seredyna 1980-kh – pochatok 1990-kh rr.) [Participation of Greek Catholic laity in the movement for the legalization of the UGCC: The case of the Committee for the Defense of the Ukrainian Catholic Church (mid-1980s – early 1990s)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu, 1*(32), 302–309. [in Ukrainian].

15. Haikovskyi, M. I. (Ed.). (2006). *Khresnoiu dorohoviu: Funktsionuvannia i sproby likvidatsii Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy v umovakh SRSR u 1939–1941 ta 1944–1946 rokakh: Zbirnyk*

dokumentiv i materialiv [The Way of the Cross: Functioning and Attempts to Liquidate the Ukrainian Greek Catholic Church in the USSR in 1939–1941 and 1944–1946: Collection of Documents and Materials]. Lviv: Misioner [in Ukrainian].

16. TsDAVO. Fond 4648, inventory 7, file 443 [Archival source]. [in Ukrainian].

17. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil Region]. (n.d.). Fond P-1, inventory 39, file 27 [Archival source]. [in Ukrainian].

18. Sterniuk, V. (1990). *Promova Preosviashchennoho Volodymyra Sterniuka do Papy Ivana Pavla II pro naladnannia pravnoi struktury nashoi Tserkvy na Synodi Yepyskopiv UHKTs (m. Vatykan, 25 chervnia 1990 roku)* [Speech by Bishop Volodymyr Sterniuk to Pope John Paul II on establishing the legal structure of our Church at the Synod of Bishops of the UGCC (Vatican City, June 25, 1990)]. Synod of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church. Retrieved from: https://synod.ugcc.ua/data/promova-preosvyashchennogo-volodymyra-sternyuka-do-papy-pro-naladnannya-pravnoy-struktury-nashoy-tserkvy-1990-roku-394/ [in Ukrainian].

19. Vasylyk, P. (1990). Slovo vladyky Pavla Vasylyka do Papy [Bishop Pavlo Vasylyk's address to the Pope]. *Patriiarkhat*, (10). Retrieved from: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/slovo-vladyky-pavla-vasylyka-do-papy/ [in Ukrainian].

20. Zustrich obiednanoi ierarkhii UKTs v Rymi [Meeting of the united hierarchy of the Ukrainian Catholic Church in Rome]. (1990). *Vyzvolnyi shliakh*, (9), 1112. [in Ukrainian].

21. Kardynal Liubachivskyi zaiavyv, shcho lyshaietsia na postiino u Lvovi [Cardinal Lubachivsky stated that he would remain permanently in Lviv]. (1991). *Patriiarkhat*, (7–8). Retrieved from: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/kardynal-lyubachivskyj-zayavyv-scho-lyshajetsya-na-postijno-u-lvovi/ [in Ukrainian].

22. Bociurkiw, B. (1991). Ukraiński Kościół katolicki w ZSSR za Gorbaczowa [The Ukrainian Catholic Church in the USSR under Gorbachev]. *Więź*, (11–12), 150–171.

23. Weigel, G. (2011). *Svidok nadii: Zhyttiepys papy Ivana-Pavla II* [Witness to hope: The biography of Pope John Paul II]. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].

24. Nainovishi vidnosyny z Moskovskym patriiarkhatom z tsiliu lehalizatsii katolytskoi Tserkvy ukrainskoho obriadu [The latest relations with the Moscow Patriarchate with the aim of legalizing the Catholic Church of the Ukrainian Rite]. (1990). *Visti z Rymu*, (3), 1–4. [in Ukrainian].

25. Zaiava yepyskopatu Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy v Ukraini v spravi perehovoriv Chotyrystoronnoi komisii pro vidnosyny mizh pravoslavnymy ta hreko-katolykamy [Statement of the episcopate of the Ukrainian Greek Catholic Church in Ukraine concerning the negotiations of the Four-Sided Commission on relations between Orthodox and Greek Catholics]. (1990, March 22). *Leninska molod*, 4. [in Ukrainian].

26. Haliv, M. (1990). Shche u spravi lehalizatsii UKTserkvy ta Chotyrystoronnoi komisii [On the legalization of the Ukrainian Catholic Church and the Four-Sided Commission]. *Patriiarkhat*, (7–8). Retrieved from: https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/sche-u-spravi-lehalizatsiji-uktserkvy-ta-chotyrystoronnoji-komisiji/ [in Ukrainian].

27. Arkhiv Instytutu istorii Tserkvy [Institute of Church History Archive]. (1994). Fond 1, inventory 1, file P-374. Interview with Fr. Vladyslav Kernytskyi, May 11, 1994, Lviv; interviewer L. Kupchyk [Archival source]. [in Ukrainian].

28. Sterniuk, V. (1989). Zvernennia vladyky Volodymyra Sterniuka, pravliachoho mytropolyta, Lvivskoho arkhyiiepyskopa do polskykh ottsiv Rymsko-katolytskoi Tserkvy u Lvovi [Address of Bishop Volodymyr Sterniuk, ruling metropolitan and Archbishop of Lviv, to the Polish fathers of the Roman Catholic Church in Lviv]. *Patriiarkhat*, (11), 15. [in Ukrainian].

29. TsDAVO. Fond 4648, inventory 7, file 441 [Archival source]. [in Ukrainian].

30. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [Central State Archives of Public Associations and Ukrainian Studies]. (n.d.). Fond 1, inventory 32, file 2862 [Archival source]. [in Ukrainian].

31. Protest oblasnoi rady [Protest of the regional council]. (1991, March 5). *Za vilnu Ukrainu*, 1. [in Ukrainian].

32. Hnatovskyi, B. (1991, March 5). Navishcho na chuzhe kadylo? [Why use someone else's censer?]. *Moloda Halychyna*, 1. [in Ukrainian].

33. Chavaha, K. (1991, March 27). Dlia potreb viruiuchykh i zlahody. Pres-konferentsiia v ahentstvi polskoho konsulstva [For the needs of believers and harmony. Press conference at the Polish consulate agency]. *Za vilnu Ukrainu*, 2. [in Ukrainian].

34. TsDAVO. Fond 4648, inventory 7, file 618 [Archival source]. [in Ukrainian].

35. Hlebowicz, A. (1991). Geografia wyznaniowa i konflikty międzykonfesyjne na Ukrainie [Religious geography and interconfessional conflicts in Ukraine]. *Więź*, (11–12), 140–149.

36. Stępień, S. (1998). Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1998) [The Greek Catholic Church in Poland after the Second World War and in contemporary times (until 1998)]. In S. Stępień (Ed.), *Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa* (Vol. 4, pp. 198–265). Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy.

37. Stronskyi, H. (2000). Kostol i natsionalne vidrodzhennia poliakiv v Ukraini [The Catholic Church and the national revival of Poles in Ukraine]. *Kyivska Tserkva. Almanakh khrystyianskoi dumky*, 82–83. [in Ukrainian].

38. Turiy, O. (2004). Istorychni obstavyny y tendentsii rozvytku relihiinoho zhyttia ta mizhkonfesiinykh vzaiemyn u suchasnii Ukraini [Historical circumstances and trends in the development of religious life and interconfessional relations in contemporary Ukraine]. In M. Tomka & O. Turiy (Eds.). *Vira pislia ateizmu: Relihiine zhyttia v Ukraini v period demokratychnykh peretvoren i derzhavnoi nezalezhnosti* (pp. 5-46). Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 327.8(560):327(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.20

Ірина ФЕДОРІВ
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (feirol@tnpu.edu.ua)

Iryna FEDORIV
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Religious Studies Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (feirol@tnpu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1344-8053

Леся КОСТЮК
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (kostyuklv@tnpu.edu.ua)

Lesya KOSTYUK
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Religious Studies Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027(kostyuklv@tnpu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4608-6906

ДІЯЛЬНІСТЬ ТУРЕЦЬКОГО АГЕНТСТВА ЗІ СПІВРОБІТНИЦТВА ТА КООРДИНАЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТУРЕЧЧИНИ

Анотація. Метою статті *є розгляд успішних проєктів Турецького агентства зі співробітництва та координації (TİKA) в Україні як інструменту публічної дипломатії. Підкреслено, що діяльність TİKA виходить за межі суто гуманітарної допомоги та сприяє розвитку міжрелігійного діалогу в українському суспільстві, є прикладом культурної співпраці, де поєднуються інтереси України, Туреччини та кримськотатарського народу.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системності. Застосовано загальнонаукові (узагальнення, аналізу, синтезу, конкретизації) та спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний) методи.*

Наукова новизна *дослідження полягає у комплексному аналізі основних напрямів діяльності Агентства в Україні та їхньої трансформації в умовах повномасштабної російсько-української війни. Показано, що поряд із традиційними проєктами у сферах освіти, культури, охорони здоров'я, реставрації культурної спадщини та соціальної інфраструктури після 2022 р. суттєво посилилися гуманітарна підтримка, допомога внутрішньо переміщеним особам і окремим громадам, зміцнення медичної та енергетичної спроможності українських установ, а також реалізація соціальних і реабілітаційних програм для дітей. Проаналізовано проєкти, спрямовані на підтримку кримськотатарської громади, гагаузів і турків-месхетинців в Україні, збереження кримськотатарської мови й культури, розвиток тюркологічних студій, академічного співробітництва та модернізацію освітньої і наукової інфраструктур. Окрему увагу приділено співпраці TİKA з територіальними громадами, культурними й науковими інституціями України. Доведено, що реалізовані TİKA ініціативи не лише забезпечують практичну допомогу українському суспільству, а й сприяють формуванню позитивного іміджу Туреччини, зміцненню довіри та поглибленню українсько-турецьких гуманітарних зв'язків. Отже, діяльність TİKA постає важливим механізмом реалізації публічної дипломатії Туреччини, що поєднує гуманітарні, культурні, освітні та соціальні інструменти впливу.*

Ключові слова: *кримські татари, культурно-освітня співпраця, міжрелігійний діалог, проєкти, публічна дипломатія, Турецьке агентство зі співробітництва та координації (TİKA), Україна.*

THE ACTIVITIES OF THE TURKISH COOPERATION AND COORDINATION AGENCY IN UKRAINE AS AN INSTRUMENT OF TURKEY'S PUBLIC DIPLOMACY

Abstract. The purpose of the article *is to examine successful projects implemented by the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) in Ukraine as an instrument of public diplomacy. It is emphasized that TİKA's activities extend beyond the provision of purely humanitarian assistance and contribute to the development of interreligious dialogue within Ukrainian society. They also serve as an example of cultural cooperation that brings together the interests of Ukraine, Turkey, and the Crimean Tatars.* ***The research methodology*** *is based on the principles of historicism, objectivity, and systematicity. General scientific methods (generalization, analysis, synthesis, concretization) and special historical methods (problematic-chronological, historical-genetic, historical-comparative, historical-typological) are used.*

Scientific novelty *of the article lies in an analysis of the main areas of the Agency's activities in Ukraine and their transformation in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war. The study demonstrates that, humanitarian support, assistance to internally displaced persons (IDPs) and individual communities, the strengthening of the medical and energy capacities of Ukrainian institutions, as well as the implementation of social and rehabilitation programs for children, have intensified significantly since 2022 alongside traditional projects in the fields of education, culture, healthcare, cultural heritage restoration, and social infrastructure. The article analyses projects aimed at the support for the Crimean Tatar community, the Gagauz and Meskhetian Turks, preservation of the Crimean Tatar language and cultural heritage, advancing Turkic studies, fostering academic cooperation, and modernizing educational and research infrastructure. Particular attention is also paid to TİKA's cooperation with territorial hromadas and Ukraine's cultural and academic institutions. It is demonstrated that the initiatives implemented by TIKA not only provide practical assistance to Ukrainian society but also contribute to shaping a positive image of Turkey, strengthening mutual trust, and deepening Ukrainian–Turkish humanitarian ties. Therefore, TİKA's activities constitute an important mechanism for the implementation of Turkey's public diplomacy, combining humanitarian, cultural, educational, and social instruments of influence.*

Key words: *Crimean Tatars, cultural and educational cooperation, interreligious dialogue, projects, public diplomacy, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), Ukraine.*

Постановка проблеми. В останні десятиріччя Туреччина успішно презентує себе з важливими ініціативами в рамках діяльності публічної дипломатії через Турецьке агентство зі співробітництва та координації (TIKA). Агентство, засноване в 1992 р., має на меті допомогти країнам, насамперед турецькомовним і сусіднім, налагодити співпрацю в економічній, комерційній, технічній, соціальній, культурній та освітній сферах через різноманітні проєкти. TIKA відігравало важливу роль у просуванні, поширенні та підтримці діяльності публічної дипломатії й культурних цінностей за кордоном, тривалий час переважно на Балканах, Близькому Сході й у Центральній Азії. Більше не обмежуючись лише країнами з турецькими культурними чи історичними зв'язками, сьогодні TIKA інвестує у 150 державах світу, у тому числі й в Україні. Щорічні звіти про роботу організації свідчать про її сталий прогрес.

Діяльність TİKA в Україні належить до гуманітарного напряму співпраці між країнами. Координаційний офіс організації у Києві було відкрито у 1997 р.

Слід зауважити, що комплексний аналіз розвитку українсько-турецьких відносин у гуманітарній площині за 1991–2026 рр. свідчить, що цей напрям трансформувався з допоміжного інструменту дипломатії на один із ключових складників стратегічного партнерства, поступово розширюючись до багатофункціональної системи, де культурна спадщина, освіта, медицина та туризм взаємодоповнювали одне одного, створюючи сприятливе середовище для реалізації масштабних економічних та безпекових ініціатив. На початковому етапі гуманітарна взаємодія характеризувалася фрагментарністю, проте вже із середини 1990-х років вона набула ознак більш системного характеру. Одним із ключових чинників тут виступила власне діяльність TIKA, проєкти якого в Україні – від реставрації пам'яток архітектури до модернізації

соціальної інфраструктури – стали взірцем ефективного використання «м'якої сили» для зміцнення міждержавної довіри та підтримки кримськотатарського народу.

Розгляд історіографії проблеми свідчить про постійний інтерес сучасних дослідників до теми публічної дипломатії Турецької Республіки, її політики «м'якої сили» у формуванні міжнародного іміджу. Велике значення для розуміння діяльності TIKA як інструменту «м'якої сили», як складової частини ширшої стратегії формування позитивного сприйняття Туреччини має дослідження Mehmet Emre Aktuna «Cultural Heritage as Soft Power: TİKA's Restoration Projects in Diplomacy», у якому автор аналізує реставраційні та культурні проєкти TİKA як складник турецької зовнішньої політики, міжнародного розвитку та культурної дипломатії [1].

Важливими для концептуалізації сучасної публічної дипломатії Туреччини є зміст статті О. Пікулик, І. Балак «Особливості публічної дипломатії Туреччини» та Akıllı E., Çelenk B. «TİKA's Soft Power: Nation Branding in Turkish Foreign Policy», що дають змогу визначити основні інструменти турецької публічної дипломатії, окреслюють місце TİKA у зовнішньополітичній стратегії країни [2; 3]. Дослідження, присвячені культурній дипломатії, зокрема Ю. Полякової, О. Шайди, А. Степанова «Культурна дипломатія як інструмент міжнародної комунікації» [4] та В. Драча «Культурна дипломатія в умовах глобального розвитку суспільств» [5], розкривають значення культури, міжкультурної комунікації та гуманітарної взаємодії у формуванні міжнародних зв'язків і позитивного іміджу держави.

Для розуміння українського контексту діяльності TİKA важливою є праця І. Маслікової «International Cooperation in the Field of Culture under the Conditions of the Russian-Ukrainian War: Cultural Aspect», у якій розглядається трансформація міжнародної культурної співпраці України в умовах російсько-української війни [6]. Праця О. Горкуші та Л. Филипович «Міжконфесійний діалог у сучасній Україні: доцільність та ефективність його здійснення в умовах війни» містить теоретичну базу для аналізу участі мусульманських громад у міжрелігійному діалозі та дає змогу врахувати роль міжрелігійного діалогу як складової частини гуманітарної взаємодії [7].

Проте діяльність TİKA в Україні у зазначених працях висвітлено фрагментарно, що спонукало до пошуку джерельної бази. Документальною базою статті стали офіційні інформаційні та медійні ресурси TİKA, а також офіційні ресурси українських державних органів, установ та організацій, пресові видання, такі як «Суспільне. Новини», «Суспільне. Крим», «Рубрика», «Укрінформ» та ін. Їх опрацювання дало можливість простежити основні напрями діяльності Агентства, оцінити їхню трансформацію після початку повномасштабної російсько-української війни та визначити місце TİKA у системі гуманітарних і культурних інструментів публічної дипломатії Туреччини, підсумувати та сформувати статистичні дані.

Мета статті – проаналізувати діяльність Турецького агентства зі співробітництва та координації (TİKA) в Україні, визначити основні напрями та специфіку реалізованих ним проєктів у контексті розвитку українсько-турецьких гуманітарних зв'язків. Особливу увагу приділено трансформації діяльності TİKA в умовах повномасштабної російсько-української війни та розширенню її гуманітарних, соціальних, медичних, освітніх і культурних ініціатив.

Виклад основного матеріалу дослідження. До 2022 р. серед проєктів, котрі TİKA проводила в Україні, домінували такі напрями: модернізація навчальних закладів, медичного обладнання, підтримка університетів, реставраційні роботи, окремі інклюзивні проєкти (наприклад, проєкт «Доступність театру без бар'єрів» в Україні, котрий у 2021 р. реалізовувався на базі Львівського театру ім. М. Заньковецької з метою соціальної та культурної інтеграції людей з інвалідністю у світське життя) [8].

Першою присутністю TİKA в Україні стало Кримське представництво, засноване в Сімферополі 22 листопада 1995 р. На початковому етапі його діяльність була зосереджена на

соціально-економічній інтеграції кримських татар, що поверталися до Криму, та поліпшенні умов їхнього проживання. Агентство фінансувало житлове будівництво, проєкти з водопостачання та зрошення, оснащення навчальних закладів, підтримувало відродження традиційних ремесел і реставрацію пам'яток історико-культурної спадщини. У 1997–2006 рр. для репатріантів було придбано 750 житлових будинків [9, с. 100]. Важливе місце посідали культурно-реставраційні проєкти, зокрема відновлення тюрбе кримського хана Хаджі Гірея та медресе (1501 р.), споруджене його сином Менглі Гіреєм. Такі ініціативи поєднували гуманітарну допомогу з підтримкою історико-культурної ідентичності кримських татар [10].

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну в 2022 р. діяльність Агентства суттєво змінила свій характер в Україні. Серед інших, ключовими напрямами стали: гуманітарна допомога, підтримка внутрішньо переміщених осіб, допомога громадам, у тому числі енергетична, освітні та соціальні проєкти. Так, наприклад, у 2022 р. TİKA передало 100 генераторів для стабілізації життєдіяльності мешканців Харкова та його околиць [11].

Під час державного візиту президента Туреччини Р. Ердогана у 2017 р. було оприлюднено узагальнені результати діяльності TİKA в Україні за двадцятирічний період, що дає змогу оцінити масштаби реалізованих ініціатив.

Згідно з презентованими даними, у 1997–2017 рр. організація реалізувала 312 проєктів у сферах освіти, охорони здоров'я, соціальної інфраструктури та культурної спадщини [12]. Водночас на офіційному сайті TİKA повідомляє, що станом на 2018 р. зреалізовано 480 проєктів [13]. Так, наприклад, станом на 2017 р. професійну освіту отримали 650 представників кримськотатарської громади; відремонтовано й оснащено близько 100 шкіл, для п'яти навчальних закладів споруджено додаткові корпуси; понад 40 тис осіб забезпечено питною та іригаційною водою, споруджено 17 колодязів і два фонтани. У рамках спеціальної програми підтримки кримських татар житлом забезпечено близько 1 тис осіб. Окрім того, у співпраці з неурядовими організаціями реалізовано 81 проєкт, спрямований на проведення конгресів і симпозіумів, а також розвиток культурної взаємодії [12].

Із 2018 р. узагальнених статистичних даних стосовно кількості реалізованих проєктів Агентство по окремих країнах не публікувало. На різних сторінках у соціальних мережах, періодиці та офіційному сайті TİKA розміщуються переважно новини про окремі проєкти. За власними підрахунками можна зазначити, що з 2018 дотепер утілено 138 різноманітних проєктів та заходів TİKA в Україні [13].

Одним із головних напрямів діяльності TİKA в Україні з 2014 р. стала підтримка кримськотатарської громади.

Так, наприклад, у 2021 р. TİKA реалізувала проєкт реконструкції житла у селі Нова Гребля Вінницькій області для 30 кримськотатарських родин, де проживає 50 дорослих і 100 дітей, які покинули батьківщину після анексії Криму. Замінено дах, двері, відремонтовано коридори на трьох поверхах, електричну систему. Проєкт покращив побутові умови життя кримськотатарських родин і сприяв збереженню кримськотатарської мови та культури [14].

У цьому ж році зусиллями TİKA відремонтовано інфраструктуру школи № 1 у Новоолексіївці Генічеського району Херсонської області відповідно до санітарних норм, де проживало понад 3 500 кримських татар. 60% учнів школи – це кримські татари. У школі викладали кримськотатарську мову, проводили різноманітні заходи, спрямовані на популяризацію кримськотатарської культури та національних традицій [15]. На церемонії відкриття школи були присутні директор школи Ленур Люманов, координатор програми TİKA в Україні Джунейт Есмер та голова фонду Національного Добробуту Криму Ленур Мамбетов. Ленур Люманов та Ленур Мамбетов подякували TİKA та уряду Туреччини за значну фінансову підтримку для проведення ремонту, висловили сподівання, що такі проєкти в Україні триватимуть і надалі:

«Ми хотіли б подякувати ТІКА за те, що вона працює в Україні вже понад 25 років і реалізує численні програми. Ці проєкти здійснюються не лише для кримських татар, месхетинських турків чи гагаузів, а й для всіх українців». Джунейт Есмер зазначив, що ТІКА продовжуватиме реалізовувати культурні, освітні, соціальні та інші проєкти не лише в Херсоні, а й по всій Україні [15].

Від початку повномасштабної війни Агентство продовжило здійснювати гуманітарну підтримку кримських татар, які були змушені залишити окуповані території.

У 2024 р. ТІКА відновила Ісламський культурний центр у Києві, де функціонують важливі релігійні та громадські інституції мусульман України та кримських татар, зокрема Духовне управління мусульман Автономної Республіки Крим, Асоціація мусульман України, Український центр ісламознавчих досліджень, Союз мусульманських жінок України в Києві та ін. Центр слугує місцем відправлення релігійних обрядів для всіх мусульман, а також виконує культурно-освітню функцію, є простором комунікації між мусульманською громадою України та турецькими інституціями, таким чином, відіграє важливу роль у реалізації релігійних і соціальних потреб мусульманської громади, у тому числі й у складних умовах війни в Україні [16].

Під час інтенсивних обстрілів Києва Центр зазнав значних пошкоджень і не міг нормально функціонувати [17]. Завдяки зусиллям ТІКА його було відновлено до придатного для використання стану. Відремонтована та знову відкрита для богослужінь мечеть центру, пошкоджені вікна, двері, стіни та системи освітлення будівлі, а також швейна майстерня, відкрита у 2024 р. ТІКА при Союзі мусульманських жінок України в Києві з метою проведення професійного навчання кравецької справи та підтримки жіночого підприємництва в умовах війни [16]. Швейна майстерня забезпечувала комплексну професійну підготовку для двох груп жінок по 30 осіб протягом одного року, на церемонії її відкриття були присутні високі посадові особи й лідери громадських організацій: Мустафа Левент Білген, Мустафа Джемілєв Кірімоглу, Рефат Чубаров, Айдер Рустемов, Бетюль Рустемова, Ленур Мамбетов, Ях'я Кемаль Тунджа [18]. Таким чином, проєкт відновлення Ісламського культурного центру поєднав гуманітарний, соціальний, культурний і релігійний виміри співпраці.

Поряд із підтримкою кримськотатарської громади ТІКА реалізує в Україні програми, спрямовані також на допомогу гагаузькій та турецько-месхетинській громадам й охоплюють освітню, медичну та соціально-інфраструктурну сфери, забезпечення доступу до водопостачання, а також надання гуманітарної продовольчої допомоги. Відповідні проєкти зосереджені переважно у Херсонській та Одеській областях – регіонах компактного проживання цих етнічних груп. Зокрема, у 2020 р. в Одеській області відремонтовано гагаузький будинок культури, пошкоджений унаслідок пожежі [19].

Під час повномасштабної війни ТІКА систематично продовжувало подібні програми. Так, наприклад, лише за 2026 р. Агентство реалізувало програму забезпечення продуктами сімей, які найбільше постраждали від воєнних дій, а це 1 300 продуктових наборів загальною вагою 24 т, які отримали кримські татари, гагаузи, турки-месхетинці з Київщини, Львівщини, Одещини, Харківщини та Луцька, а також сім'ї з Чернігівщини, що втратили домівки внаслідок війни [20].

У червні 2026 р. мешканці с. Кубей Одеської області отримали безкоштовний доступ до питної води завдяки системі очищення, збудованої коштами ТІКА [21].

Важливим напрямом діяльності ТІКА в Україні в умовах повномасштабної війни є підтримка медичної інфраструктури. У 2025 р. одним із показових прикладів стала реалізація проєкту зі зміцнення енергетичної спроможності Національного наукового центру серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова. Завдяки допомозі ТІКА було модернізовано енергетичну інфраструктуру медичного закладу, що забезпечило безперебійну роботу операційних навіть

за умов можливих перебоїв з електропостачанням. Це дало змогу щороку надавати високоспеціалізовану медичну допомогу близько 10 тис пацієнтів [22]. Реалізація проєкту засвідчила прагнення ТІКА зміцнювати стійкість української системи охорони здоров'я в умовах воєнних викликів.

Важливим сучасним напрямом діяльності ТІКА в Україні є підтримка соціально-гуманітарних проєктів, спрямованих на реабілітацію дітей, які постраждали внаслідок російсько-української війни. Зокрема, у серпні 2025 р. коштами ТІКА оновлено інфраструктуру Медичного центру «МДЦ «Artek.UA», який функціонує у Києві. Діти з регіонів, що постраждали від війни, проходять тут медичний огляд, отримують лікування та оздоровлення [23].

Особлива увага приділяється використанню засобів культури та мистецтва як ефективного інструменту психоемоційного відновлення. Зокрема, ТІКА забезпечила мистецькі студії МДЦ «Artek.UA» сучасним обладнанням для вишивання, гончарства, ткацтва, живопису, декоративного мистецтва та 3D-моделювання. Це дало змогу суттєво розширити можливості арттерапії та творчої реабілітації дітей, а також покращити умови надання психоемоційної підтримки близько 15 тис дітей щороку [24].

Як окремий напрям співпраці успішно реалізується сфера екологічної освіти. У межах міжнародної ініціативи «Нуль відходів» 19 червня 2026 р. ТІКА спільно з МДЦ «Артек» реалізувала проєкт, спрямований на формування екологічної культури та відповідального ставлення дітей до довкілля [25].

Такі ініціативи демонструють комплексний підхід ТІКА до гуманітарної співпраці, поєднуючи підтримку психологічного благополуччя дітей, розвиток міжкультурної комунікації та виховання екологічної культури змалку.

Особливого значення у досліджуваний період набула науково-освітня співпраця, яка забезпечила інтелектуальний супровід політичного зближення Києва та Анкари.

Показовим прикладом сучасних форм культурної дипломатії Туреччини в Україні є співпраця ТІКА з провідними українськими культурними та науковими інституціями. Як висловився пан Ях'я Кемаль Тунджа під час зустрічі у червні 2025 р. із ректором КНУ Володимиром Бугровим, «для TIKA освіта в Україні залишається пріоритетом. Ми знаємо, що ця війна – визвольна. І освітній процес – це внесок у перемогу» [26]. Своєю чергою, ректор подякував ТІКА за понад 20 років дружньої співпраці та особливо за швидку допомогу в ліквідації наслідків ракетного удару по корпусу ННІ філології у жовтні 2022 р.

Тож упродовж останніх років Агентство активізувало взаємодію з провідними університетами країни, зокрема Національним університетом «Львівська політехніка» [27], Львівським національним університетом імені Івана Франка [28] та Київським національним університетом імені Тараса Шевченка [29]. Основними напрямами співробітництва стали підтримка освітньої та наукової інфраструктури, створення сучасних дослідницьких лабораторій, модернізація навчальних приміщень, розвиток інноваційних технологій, забезпечення безбар'єрного доступу до освіти, а також сприяння міжнародній академічній співпраці.

Важливе місце у діяльності ТІКА займає підтримка гуманітарних і сходознавчих студій. Агентство сприяє розвитку центрів турецької та кримськотатарської мови і культури, модернізації бібліотек, створенню перекладацьких лабораторій, а також розширенню доступу українських дослідників до цифрових копій османських архівних документів (зокрема, таку можливість отримали науковці КНУ ім. Шевченка). За сприяння агентства в університеті відкрито відділення гагаузької мови та літератури, а також опубліковано науково-популярне видання з історії гагаузького народу [29].

У цьому зв'язку слід згадати про співпрацю ТІКА з кафедрою тюркології при Навчально-науковому інституті КНУ ім. Т. Шевченка. Постійна підтримка Інституту триває уже понад

20 років. Завдяки цій співпраці поповнюється бібліотечний фонд Турецького центру інформації та досліджень кафедри, відбуваються зустрічі зі студентами. Про це, зокрема, йдеться у дописі під час посвяти першокурсників кафедри у вересні 2025 р., на котрій був присутній і пан Ях'я Кемаль Тунджа [30].

У 2025 р. TİKA надала обладнання для створення цифрового архіву кримськотатарської мови при Інституті розвитку кримськотатарської мови. Цей проєкт пов'язаний із державною Стратегією розвитку кримськотатарської мови в Україні на 2022–2032 рр. і спрямований на збереження культурної пам'яті та мовної спадщини [31].

Улітку 2026 р. у Київській гімназії східних мов № 1 оновлено кабінети турецької мови та багатофункціональну хореографічну залу, завдяки чому створено сучасний і комфортний простір для навчання та творчого розвитку. У межах проєкту в навчальному закладі, де турецьку мову вивчають близько 100 дітей, покращено умови для її викладання та розширено можливості для проведення культурно-освітніх заходів [32].

Такі приклади культурної співпраці демонструють, що інтереси України, Туреччини та кримськотатарського народу поєднуються, а подібні ініціативи не лише зміцнюють матеріально-технічну базу університетів, а й поглиблюють українсько-турецьке академічне співробітництво, сприяють розвитку тюркологічних досліджень та міжнародної наукової комунікації.

У 2025 р. активізувалася взаємодія між TİKA та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Візит турецької делегації до бібліотеки 31 липня 2025 р. за участі представників Посольства Туреччини в Україні, координатора програм TİKA Ях'я Кемаля Тунджа та асистентки Агентства Найле Сейдаметової став підтвердженням інституційного характеру цієї співпраці. Бібліотеці було передано турецьку літературу, що збагатило фонди НБУВ, а також надзвичайно цінний подарунок від TİKA – цифровий видавничий комплекс: обладнання для друку, сканування та копіювання для безперебійного надання послуг бібліотекою, яка залишається важливим науково-видавничим центром країни в умовах війни [33]. Таким чином, Агентство не лише сприяє популяризації турецької культури через передачу літератури та підтримку освітніх ініціатив, а й бере участь у зміцненні видавничої інфраструктури України.

Діяльність TİKA в Україні дедалі більше орієнтується на розвиток партнерства з територіальними громадами, що дає змогу реалізовувати комплексні проєкти відповідно до локальних потреб. Показовим прикладом тут стала співпраця з Рогатинською міською громадою на Івано-Франківщині. Вона розпочалася ще до повномасштабного російського вторгнення і охоплює соціальну, освітню, культурну та адміністративну сфери. За підтримки TİKA у селах Пуків, Верхня Липиця та Лопушня було реалізовано низку соціальних ініціатив, а в Рогатинській міській раді впроваджено сучасну систему електронного документообігу, що сприяло підвищенню ефективності місцевого управління. Під час робочого візиту влітку 2025 р. Ях'ї Кемаля Тунджі до Рогатина було підтверджено готовність Агентства до подальшої реалізації спільних проєктів у сферах освіти, медицини, соціального захисту та технічного співробітництва. З українського боку було визначено пріоритетними напрями підтримки військовослужбовців, ветеранів, їхніх родин, а також розвиток освітньої й медичної інфраструктури [34]. Це свідчить про адаптивність діяльності TİKA до сучасних потреб українських громад в умовах війни та післявоєнного відновлення, бажання модернізувати органи місцевого самоврядування.

Під час візиту турецька делегація відвідала історико-краєзнавчий музей «Опілля» і вшанувала пам'ять воїнів Османської імперії, похованих на території Рогатинщини з часів Першої світової війни [34]. Такі заходи сприяють актуалізації спільної історичної пам'яті та зміцненню українсько-турецького гуманітарного діалогу.

Події після 2014 р. та особливо після 2022 р. остаточно закріпили за гуманітарним вектором інституції статус автономного безпекового чинника. У травні в Анкарі

завершилася 29-та Програма підготовки військових кореспондентів за підтримки TİKA. 22 журналісти з восьми країн, зокрема й України, два тижні проходили тренінги з роботи в умовах війни, стихійних лих та надзвичайних ситуацій [35]. Турецька Республіка, використовуючи стратегію «тихої дипломатії» та особистий авторитет політичного керівництва, стала ключовим посередником у питаннях захисту прав корінного кримськотатарського народу та звільнення українських в'язнів, що перетворило гуманітарний аспект на маркер стратегічного партнерства.

Висновки. Діяльність TİKA в Україні поступово трансформувалася з реалізації окремих благодійних ініціатив до системної підтримки соціальної інфраструктури, органів місцевого самоврядування, освітніх і наукових установ. Співпраця у науково-освітній сфері засвідчує поєднання інструментів «м'якої сили» та гуманітарної дипломатії. Підтримуючи культурні та освітні установи, Агентство не лише задовольняє актуальні потреби українського суспільства, а й сприяє формуванню позитивного сприйняття Туреччини, зміцненню двосторонніх відносин та активізації міжкультурного діалогу. Показовим є акцент TİKA на збереженні культурної спадщини народів, історично та культурно пов'язаних із Туреччиною, а також застосуванні інклюзивних підходів у реалізації гуманітарних проєктів. Аналіз діяльності Агентства в Україні дає змогу простежити тісний взаємозв'язок між міжнародною допомогою, підтримкою культурної спадщини та культурною дипломатією. У цьому контексті діяльність TİKA стала практичним інструментом «м'якої сили» Туреччини, за допомогою якого вона зміцнює власну міжнародну присутність і формує сприятливе сприйняття своєї держави. Водночас реалізація таких проєктів демонструє спроможність Туреччини виступати активним донором та партнером у підтримці культурних, освітніх і гуманітарних ініціатив в інших країнах.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Aktuna, M. E. Cultural Heritage as Soft Power: TİKA's Restoration Projects in Diplomacy. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2025. Vol. 24, no. 4, P. 1912–1934. https://doi.org/10.21547/jss.1603444

2. Пікулик О., Балак І. Особливості публічної дипломатії Туреччини. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2022. № 1 (12). С. 139–151. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-01-139-151

3. Akıllı E., Çelenk B. TİKA's Soft Power: Nation Branding in Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*. 2019. Vol. 21, no. 3. P. 135–151. https://doi.org/10.25253/99.2018EV.05

4. Полякова Ю., Шайда О., Степанов А. Культурна дипломатія як інструмент міжнародної комунікації. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2023. № 71. С. 57–63. https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-08

5. Драч В. Культурна дипломатія в умовах глобального розвитку суспільств. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2024. № 2. С. 33–38. https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308270

6. Маслікова І. Міжнародне співробітництво у сфері культури в умовах російсько-української війни: культурологічний аспект. *Ukrainian Cultural Studies*. 2023. Vol. 1, No. 12. С. 4–9. https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).01

7. Горкуша О., Филипович Л. Міжконфесійний діалог у сучасній Україні: доцільність та ефективність його здійснення в умовах війни. *Українське релігієзнавство*. 2018. № 85. С. 4–16. https://doi.org/10.32420/2018.85.692

8. TİKA Implements a Project for Unhindered Access to Theatre in Ukraine. C*TIKA. URL: ttps://tika.gov.tr/en/detail-tika_implements_a_project_for_unhindered_access_to_theatre_in_ukraine/

9. Özcan K. Türkiye – Ukrayna Arasındaki İlişkilerin Gelişmesinde TİKA Tarafından Yapılan Teknik, İnsani ve Kültürel Yardımların Önemi. – *Değişen Karadeniz Jeopolitiğinde Türkiye-Ukrayna İlişkileri.* Ankara: Veritas, 2010. S. 99–103.

10. TİKA Kalkınma Alanında Ukrayna'ya Desteğini Sürdürüyor. URL: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_kalkinma_alaninda_ukrayna%27ya_destegini

11. Турецька організація TİKA вкотре допомогла Україні. URL: https://islam.in.ua/ua/novyny-ukrayini/turecka-organizaciya-tika-vkotre-dopomogla-ukrayini-1

12. Emine Erdoğan Ukrayna'da TİKA Projelerini Açtı. URL: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/emine_erdogan_ukrayna%27da_tika_projelerini_acti-38501

13. C*TIKA. URL: https://tika.gov.tr/

14. TİKA, Kırım Tatar ailelerin yaşadığı yurtta onarım gerçekleştirdi. QHA. 27 жовтня 2021. URL: https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/tika-kirim-tatar-ailelerin-yasadigi-yurtta-onarim-gerceklestirdi-349957?utm_

15. TİKA Supports Education of Crimean Tatar Children in Ukraine. *Іслам в Україні*. 2021. 08 жовтня. URL: https://tika.gov.tr/en/detail-tika_supports_education_of_crimean_tatar_children_in_ukraine/

16. TİKA Renovates Crimean Tatars' Cultural and Religious Center in Ukraine. C*TIKA. 2024. 24 грудня. URL: https://tika.gov.tr/en/tika-renovates-crimean-tatars-cultural-and-religious-center-in-ukraine/

17. Унаслідок російського обстрілу Києва зазнала пошкоджень будівля Духовного управління мусульман Києва. 02.09.2024. URL: https://ppu.gov.ua/press-center/vnaslidok-rosiyskoho-obstrilu-kyieva-zaznala-poshkodzhen-budivlia-dukhovnoho-upravlinnia-musulman-krymu/

18. У Києві за підтримки Туреччини відкрили швейну майстерню для допомоги жінкам в мовах війни. *Укрінформ*. 18.06.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3876344-u-kievi-za-pidtrimki-tureccini-vidkrili-svejnu-majsternu-dla-dopomogi-zinkam-v-umovah-vijni.html?utm_

19. TİKA Completed the Renovation of the Gagauz Cultural Center in Ukraine. C*TIKA. 2020. 21 грудня. URL: https://tika.gov.tr/en/detail-tika_completed_the_renovation_of_the_gagauz_cultural_center_in_ukraine

20. TİKA продовжує допомагати сім'ям в Україні, які цього потребують. *TIKA in Ukraine*. 2026. 16 березня. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

21. У Кубейській громаді завершують будівництво системи очищення води за підтримки турецького агентства TİKA. *БессарабіЯ.ua*. 07.05.2026. URL: https://bessarabia.ua/ua/ekonomika/u-kubejskij-gromadi-zavershuyut-budivnycztvo-systemy-ochyshhennya-vody-za-pidtrymky-tureczkogo-agentstva-tika/

22. Відбулася зустріч виконувача обов'язків директора ННЦССХ та СП ім. М. М. Амосова НАМН України Василя Лазоришинця з координатором програм Турецького агентства зі співробітництва та координації (TİKA) в Україні. *TIKA in Ukraine*. 2026. 15 травня. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

23. Оновлено інфраструктуру Медичного центру «МДЦ «Artek.UA», який нині функціонує у Києві. *TIKA in Ukraine*. URL: https://www.facebook.com/share/v/1M23G7SC6k/

24. Реабілітація дітей в Україні, які постраждали від війни, стане ефективнішою. *TIKA in Ukraine*. 2026. 04 червня. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

25. У межах реалізації ініціативи #НульВідходів спільно з Міжнародним дитячим центром Artek. UA втілили проєкт, покликаний формувати у дітей екологічну свідомість. *TIKA in Ukraine*. 2026. 19 червня. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

26. Понад два десятиліття партнерства: КНУ та TIKA обговорили нові ініціативи. URL: https://knu.ua/news/13645?utm_source=chatgpt.com

27. До нашого університету «Львівська політехніка» завітала делегація TİKA. URL: https://www.instagram.com/p/DLFNhOCtRRi/

28. Львівський університет відвідав координатор програм Турецького агентства зі співробітництва та координації TİKA в Україні Тунджа Ях'я Кемаль. URL: https://lnu.edu.ua/lvivskyy-universytet-vidvidav-koordynator-prohram-turetskoho-ahentstva-zi-spivrobitnytstva-ta-koordynatsii-tika-v-ukraini-tundzha-yakh-ia-kemal/

29. Нотатки КНУЕХРО: Кримський вектор. URL: https://knu.ua/en/news/13207?utm

30. На кафедрі тюркології відбулася знакова подія – посвята першокурсників. TIKA in Ukraine. 2025. 01 вересня. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

31. TİKA Establishes Digital Archive Infrastructure for the Crimean Tatar Language. C*TIKA. 2025. 24 квітня. URL: https://tika.gov.tr/en/tika-establishes-digital-archive-infrastructure-for-the-crimean-tatar-language/

32. У Київській гімназії східних мов № 1 оновлено кабінети турецької мови. *TIKA in Ukraine*. 2026. 14 липня. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

33. 31 липня 2025 р. до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського завітала поважна турецька делегація. *TIKA in Ukraine*. URL: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA

34. Рогатинщина та TİKA: нові горизонти співпраці. *Рогатинська міська рада*. URL: https://rmtg.gov.ua/ua/hromada2/44/7214

35. Anadolu's 29th War Journalism Program held in Ankara. Reuters Connect. 21st May 2026. URL: https://www.reutersconnect.com/item/anadolus-29th-war-journalism-program-held-in-ankara/dGFnOnJldXRlcnMuY29tLDIwMjY6bmV3c21sX01UMUFOQURMMDAwR1dWS0NP

References

1. Aktuna, M. E. (2025). Cultural heritage as soft power: TİKA's restoration projects in diplomacy. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24*(4), 1912–1934. https://doi.org/10.21547/jss.1603444 [in English].

2. Pikulyk, O., & Balak, I. (2022). Osoblyvosti publichnoi dyplomatii Turechchyny [Peculiarities of Turkey's public diplomacy]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii, 1*(12), 139–151. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-01-139-151 [in Ukrainian].

3. Akıllı, E., & Çelenk, B. (2019). TİKA's soft power: Nation branding in Turkish foreign policy. *Insight Turkey, 21*(3), 135–151. https://doi.org/10.25253/99.2018EV.05 [in English].

4. Poliakova, Yu., Shaida, O., & Stepanov, A. (2023). Kulturna dyplomatiia yak instrument mizhnarodnoi komunikatsii [Cultural diplomacy as an instrument of international communication]. *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky,* 71, 57–63. https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-08 [in Ukrainian].

5. Drach, V. (2024). Kulturna dyplomatiia v umovakh hlobalnoho rozvytku suspilstv [Cultural diplomacy in the context of global development of societies]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv,* 2, 33–38. https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308270 [in Ukrainian].

6. Maslikova, I. (2023). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi kultury v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: kulturolohichnyi aspekt [International cooperation in the field of culture in the context of the Russian-Ukrainian war: Cultural studies aspect]. *Ukrainian Cultural Studies, 1*(12), 4–9. https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).01 [in Ukrainian].

7. Horkusha, O., & Fylypovych, L. (2018). Mizhkonfesiinyi dialoh v suchasnii Ukraini: dotsilnist ta efektyvnist yoho zdiisnennia v umovakh viiny [Interfaith dialogue in contemporary Ukraine: Feasibility and effectiveness of its implementation during wartime]. *Ukrainske relihiieznavstvo,* 85, 4–16. https://doi.org/10.32420/2018.85.692 [in Ukrainian].

8. TİKA Implements a Project for Unhindered Access to Theatre in Ukraine. (n.d.). *TİKA*. Retrieved from: https://tika.gov.tr/en/detail-tika_implements_a_project_for_unhindered_access_to_theatre_in_ukraine/ [in English].

9. Özcan, K. (2010). Türkiye–Ukrayna arasındaki ilişkilerin gelişmesinde TİKA tarafından yapılan teknik, insani ve kültürel yardımların önemi [The importance of technical, humanitarian and cultural assistance provided by TİKA in the development of Turkey – Ukraine relations]. In *Değişen Karadeniz jeopolitiğinde Türkiye-Ukrayna ilişkileri*. pp. 99–103. Ankara: Veritas. [in Turkish].

10. TİKA Kalkınma Alanında Ukrayna'ya Desteğini Sürdürüyor [TİKA continues its support to Ukraine in the field of development]. (n.d.). *TİKA*. Retrieved from: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_kalkinma_alaninda_ukrayna%27ya_destegini [in Turkish].

11. Turetska orhanizatsiia TİKA vkotre dopomohla Ukraini [Turkish organization TİKA helped Ukraine once again]. (n.d.). *Islam v Ukraini*. Retrieved from: https://islam.in.ua/ua/novyny-u-krayini/turecka-organizaciya-tika-vkotre-dopomogla-ukrayini [in Ukrainian].

12. Emine Erdoğan Ukrayna'da TİKA projelerini açtı [Emine Erdoğan opened TİKA projects in Ukraine]. (n.d.). *TİKA*. Retrieved from: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/emine_erdogan_ukrayna%27da_tika_projelerini_acti-38501 [in Turkish].

13. TİKA. (n.d.). *TİKA*. Retrieved from: https://tika.gov.tr/

14. TİKA, Kırım Tatar ailelerin yaşadığı yurtta onarım gerçekleştirdi [TİKA renovated a dormitory housing Crimean Tatar families]. (2021, October 27). *QHA*. Retrieved from: https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/tika-kirim-tatar-ailelerin-yasadigi-yurtta-onarim-gerceklestirdi-349957 [in Turkish].

15. TİKA supports education of Crimean Tatar children in Ukraine. (2021, October 8). *Islam v Ukraini*. Retrieved from: https://tika.gov.tr/en/detail-tika_supports_education_of_crimean_tatar_children_in_ukraine/ [in English].

16. TİKA renovates Crimean Tatars' cultural and religious center in Ukraine. (2024, December 24). *TİKA*. Retrieved from: https://tika.gov.tr/en/tika-renovates-crimean-tatars-cultural-and-religious-center-in-ukraine/[in English].

17. Vnaslidok rosiiskoho obstrilu Kyieva zaznala poshkodzhen budivlia Dukhovnoho upravlinnia musulman Kyieva [The building of the Spiritual Administration of Muslims of Kyiv was damaged as a result of Russian shelling of Kyiv]. (2024, September 2). *Predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy v Avtonomnii Respublitsi Krym*. Retrieved from: https://ppu.gov.ua/press-center/vnaslidok-rosiyskoho-obstrilu-kyieva-zaznala-poshkodzhen-budivlia-dukhovnoho-upravlinnia-musulman-krymu/ [in Ukrainian].

18. U Kyievi za pidtrymky Turechchyny vidkryly shveinu maisterniu dlia dopomohy zhinkam v umovakh viiny [A sewing workshop was opened in Kyiv with Turkey's support to help women during the war]. (2024, June 18). *Ukrinform*. Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3876344-u-kievi-za-pidtrimki-tureccini-vidkrili-svejnu-majsternu-dla-dopomogi-zinkam-v-umovah-vijni.html [in Ukrainian].

19. TİKA completed the renovation of the Gagauz Cultural Center in Ukraine. (2020, December 21). *TİKA*. Retrieved from: https://tika.gov.tr/en/detail-tika_completed_the_renovation_of_the_gagauz_cultural_center_in_ukraine [in English].

20. TİKA prodovzhuie dopomahaty simiam v Ukraini, yaki tsoho potrebuiut [TİKA continues to help families in Ukraine who need it]. (2026, March 16). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

21. U Kubeiskii hromadi zavershuiut budivnytstvo systemy ochyshchennia vody za pidtrymky Turetskoho ahentstva TİKA [The construction of a water purification system is being completed in the Kubei community with the support of the Turkish Agency TİKA]. (2026, May 7). *Bessarabia.ua*. Retrieved from: https://bessarabia.ua/ua/ekonomika/u-kubejskij-gromadi-zavershuyut-budivnycztvo-systemy-ochyshhennya-vody-za-pidtrymky-tureczkogo-agentstva-tika/ [in Ukrainian].

22. Vidbulasia zustrich vykonuvacha oboviazkiv dyrektora NNTSSTsKh ta SP im. M. M. Amosova NAMN Ukrainy Vasylia Lazoryshyntsia z koordynatorom prohram Turetskoho ahentstva zi spivrobitnytstva ta koordynatsii (TİKA) v Ukraini [A meeting was held between the acting director of the Amosov National Scientific Center of Cardiovascular Surgery of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine and the coordinator of the TİKA programs in Ukraine]. (2026, May 15). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

23. Onovleno infrastrukturu Medychnoho tsentru «MDC Artek.UA», yakyi nyni funktsionuie v Kyievi [The infrastructure of the Medical Center «MDC Artek.UA», currently operating in Kyiv, has been upgraded]. (n.d.). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/share/v/1M23G7SC6k/ [in Ukrainian].

24. Reabilitatsiia ditei v Ukraini, yaki postrazhdaly vid viiny, stane efektyvnishoiu [Rehabilitation of children in Ukraine affected by the war will become more effective]. (2026, June 4). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

25. U mezhakh realizatsii initsiatyvy #NulVidkhodiv spilno z Mizhnarodnym dytiachym tsentrom Artek.UA vtilyly proiekt, poklykanyi formuvaty u ditei ekolohichnu svidomist [As part of the #ZeroWaste initiative, a project aimed at developing environmental awareness among children was implemented jointly with the International Children's Center Artek.UA]. (2026, June 19). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

26. Ponad dva desiatylittia partnerstva: KNU ta TİKA obhovoryly novi initsiatyvy [More than two decades of partnership: KNU and TİKA discussed new initiatives]. (n.d.). *Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Retrieved from: https://knu.ua/news/13645 [in Ukrainian].

27. Do nashoho universytetu Lvivska politekhnika zavitala delehatsiia TİKA [A TİKA delegation visited Lviv Polytechnic]. (n.d.). *Lviv Polytechnic National University*. Retrieved from: https://www.instagram.com/p/DLFNhOCtRRi/ [in Ukrainian].

28. Lvivskyi universytet vidvidav koordynator prohram Turetskoho ahentstva zi spivrobitnytstva ta koordynatsii TİKA v Ukraini Tundzha Yakhia Kemal [Tundzha Yahya Kemal, coordinator of the TİKA programs in Ukraine, visited Lviv University]. (n.d.). *Ivan Franko National University of Lviv*. Retrieved from: https://lnu.edu.ua/lvivskyy-universytet-vidvidav-koordynator-prohram-turetskoho-ahentstva-zi-spivrobitnytstva-ta-koordynatsii-tika-v-ukraini-tundzha-yakh-ia-kemal/ [in Ukrainian].

29. Notatky KNUEKHRO: Krymskyi vektor [KNUEKHRO notes: Crimean vector]. (n.d.). *Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Retrieved from: https://knu.ua/en/news/13207 [in Ukrainian].

30. Na kafedri tiurkolohii vidbulasia znakova podiia – posviata pershokursnykiv [A landmark event took place at the Department of Turkology – the initiation of first-year students]. (2025, September 1). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

31. TİKA establishes digital archive infrastructure for the Crimean Tatar language. (2025, April 24). *TİKA*. Retrieved from: https://tika.gov.tr/en/tika-establishes-digital-archive-infrastructure-for-the-crimean-tatar-language/

32. U Kyivskii himnazii skhidnykh mov № 1 onovleno kabinety turetskoi movy [Turkish language classrooms were renovated at Kyiv Gymnasium of Oriental Languages No. 1]. (2026, July 14). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

33. 31 lypnia 2025 r. do Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho zavitala povazhna turetska delehatsiia [On July 31, 2025, a distinguished Turkish delegation visited the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. (2025, July 31). *TİKA in Ukraine*. Retrieved from: https://www.facebook.com/tikaukrayna/?locale=uk_UA [in Ukrainian].

34. Rohatynshchyna ta TİKA: novi horyzonty spivpratsi [Rohatyn region and TİKA: New horizons of cooperation]. (n.d.). *Rohatyn City Council*. Retrieved from: https://rmtg.gov.ua/ua/hromada2/44/7214 [in Ukrainian].

35. Anadolu's 29th War Journalism Program held in Ankara. (2026, May 21). *Reuters Connect*. Retrieved from: https://www.reutersconnect.com/item/anadolus-29th-war-journalism-program-held-in-ankara/dGFnOnJldXRlcnMuY29tLDIwMjY6bmV3c21sX01UMUFOQURMMDAwR1dWS0NP

Дата першого надходження статті до видання: 16.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 614.84:94(477) «1953/1964»
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.21

Михайло ХАРЛАМОВ
доктор історичних наук, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України, вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, Україна, 18034 (kharlamov_mykhailo@nuczu.edu.ua)

Mykhailo KHARLAMOV
Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines National University of Civil Protection of Ukraine, 8 Onopriyenka Street, Cherkasy, Ukraine, 18034 (kharlamov_mykhailo@nuczu.edu.ua)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5289-0290

Ігор ЛОГОВСЬКИЙ
кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і політичної філософії Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9А, м. Харків, Україна, 61165 (marika_logovskay@ukr.net)

Ihor LOGOVS'KYI
PhD (History), Associate Professor at the Department of International Kelations and Political Philosophy Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 9A Nauky Avenue, Kharkiv, Ukraine, 61165 (marika_logovskay@ukr.net)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3975-9503

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ВІД ПОЖЕЖ В УРСР У РОКИ ВІДЛИГИ (1953–1964 РР.)

Анотація. Мета статті *полягає у характеристиці особливостей захисту цивільного населення від пожеж на території УРСР у 1953–1964 рр.* ***Методологія даної статті*** *базується на загальнонаукових та спеціально-наукових методах історичних наукових досліджень, заснованих на принципах історизму та системності, а також на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки, зокрема на порівняльно-історичному, просопографічному, методу реконструкції тощо.* ***Наукова новизна*** *полягає у формулюванні нової наукової теми та вивченні раніше не дослідженої історичної проблематики захисту цивільного населення в УРСР у період хрущовської відлиги.* ***Висновки.*** *Період 1953–1964 рр. доцільно розглядати як період поступового переходу від переважно реактивної моделі пожежної охорони до більш комплексної системи, у якій поряд із безпосереднім гасінням пожеж дедалі більшого значення набували профілактика, державний нагляд, протипожежна освіта населення та залучення громадськості. Історичний досвід цього періоду має велике значення для розуміння еволюції української системи цивільного захисту, оскільки саме тоді закріплювалися організаційні підходи до поєднання професійних, відомчих і добровільних сил у сфері протипожежного захисту населення.*

Ключові слова: *Українська РСР, пожежна охорона, цивільне населення, державний пожежний нагляд, відлига, МВС УРСР, пожежі, цивільний захист.*

PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION FROM FIRES IN THE UKRAINIAN SSR DURING THE YEARS OF THE THAW (1953–1964)

Abstract. The purpose of the article *is to characterize the features of the protection of the civilian population from fires in the territory of the Ukrainian SSR in 1953–1964.* ***The research methodology*** *of this article is based on general scientific and special scientific methods of historical scientific research, based on the principles of historicism and systematics, as well as on general scientific and special methods of historical science, in particular, on the comparative-historical, prosopographic, reconstruction methods, etc.* ***The scientific nov-***

elty *lies in the formulation of a new scientific topic and the study of previously unexplored historical issues of the protection of the civilian population in the Ukrainian SSR during the Khrushchev thaw.* ***Conclusions.*** *The period 1953–1964 should be considered as a period of gradual transition from a predominantly reactive model of fire protection to a more comprehensive system, in which, along with direct fire extinguishing, prevention, state supervision, fire education of the population and public involvement became increasingly important. The historical experience of this period is important for understanding the evolution of the Ukrainian civil protection system, since it was then that organizational approaches to combining professional, departmental and voluntary forces in the field of fire protection of the population were consolidated.*

Key words: *Ukrainian SSR, fire protection, civilian population, state fire supervision, thaw, Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, fires, civil protection.*

Постановка проблеми. Історія захисту населення України від надзвичайних ситуацій є важливим складником дослідження розвитку державної політики у сфері безпеки. Одним із її визначальних напрямів традиційно була протипожежна безпека, оскільки пожежі становили серйозну загрозу життю людей, житловому фонду, промисловим підприємствам, транспортній інфраструктурі та матеріальним ресурсам держави. Особливий інтерес становить період 1953–1964 рр., який в історіографії отримав назву «відлига». Після смерті Й. Сталіна у березні 1953 р. у Радянському Союзі розпочалися політичні та соціальні трансформації, пов'язані з десталінізацією, частковою лібералізацією суспільного життя, адміністративними реформами та прискоренням соціально-економічного розвитку. Українська РСР у ці часи переживала масштабну урбанізацію, житлове будівництво, розширення промислового виробництва та розвиток транспортної мережі.

Ці процеси безпосередньо впливали на систему пожежної безпеки. З одного боку, модернізація промисловості та міст створювала нові техногенні пожежні ризики. З іншого – концентрація населення у містах вимагала підвищення ефективності професійної пожежної охорони, удосконалення профілактичної роботи та розвитку засобів оперативного реагування. Актуальність дослідження визначається також необхідністю історичної реконструкції процесів формування української системи пожежної безпеки, яка в сучасних умовах є складовою частиною системи цивільного захисту України.

Уперше досить докладно історія захисту населення від пожеж в УРСР у межах СРСР була розглянута у ґрунтовній роботі С. Голубєва, Ф. Зільберштейна, П. Савельєва «Пожежна справа в СРСР» [1]. Однак слід відзначити, що матеріал у дослідженні було подано досить заідеологізовано та із застарілих методологічних позицій, хоча там наявний досить великий фактажний матеріал. Згодом питання захисту українського цивільного населення від пожеж у 1953–1964 рр. в Українській Радянській Республіці фрагментарно вивчалося у фундаментальному сучасному виданні «Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України» [2] С. Котельникова. Він увів у науковий обіг значний обсяг нових та маловідомих документів та фотоматеріалів із даної тематики. Також певні аспекти даної наукової статті розглядалися у роботах українських учених регіонального спрямування: Г. В. Смирнова [3], В. С. Нехаєва і М. А. Серцова [4]. Зазначені автори вивчали також питання забезпечення захисту цивільного населення УРСР від вогняної небезпеки. Однак вони характеризували ретроспективно доволі широкий часовий проміжок і брали для своїх наукових розвідок лише регіони Луганщини та Запоріжжя. Ця наукова робота частково основується на невивчених і на неопублікованих архівних документах Галузевого державного архіву МВС України (ГДА МВС України) [5–7], які вперше вводяться у науковий обіг української історіографії.

Мета статті – характеристика та аналіз специфічних рис захисту вітчизняного цивільного населення від пожеж на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) у часи відлиги (1953–1964 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема захисту цивільного населення від пожеж посідає важливе місце в історії формування системи безпеки населення України. Пожежі в середині XX ст. залишалися одним із поширених чинників загибелі людей, знищення житлового фонду, матеріальних цінностей, промислової інфраструктури та сільськогосподарських об'єктів. Для Української РСР ця проблема набувала особливого значення в умовах швидкої індустріалізації післявоєнного періоду, урбанізації, розширення житлового будівництва, розвитку хімічної, машинобудівної, металургійної, паливної та енергетичної промисловості. Водночас значна частина населення продовжувала проживати в сільській місцевості, де можливості оперативного реагування на пожежі були істотно обмеженими [1, с. 217]. Хронологічні межі дослідження охоплюють 1953–1964 рр. – період, який у радянській історіографії традиційно пов'язується з відлигою, політикою десталінізації, певною лібералізацією суспільно-політичного життя та масштабними соціально-економічними перетвореннями. Для історії пожежної охорони ці часи також були періодом структурних змін. У 1950–1960-х роках відбувалося вдосконалення організації пожежної охорони, а у квітні 1957 р. було введено в дію «Статут служби воєнізованої пожежної охорони МВС СРСР», який визначав порядок несення служби, організаційні засади діяльності та права й обов'язки посадових осіб воєнізованої пожежної охорони [5, арк. 59].

У 1953–1955 рр. система пожежної охорони УРСР зберігала значну залежність від загальносоюзних управлінських і нормативних рішень. Пожежна охорона перебувала в системі Міністерства внутрішніх справ, а її діяльність поєднувала оперативне гасіння пожеж, пожежно-профілактичну роботу, контроль за дотриманням протипожежних вимог та організацію взаємодії з відомчими й добровільними формуваннями. Таким чином, захист населення від пожеж не обмежувався діяльністю професійних пожежних команд. Він поступово набував характеру комплексної системи, до якої були залучені підприємства, органи місцевого управління, колгоспи, громадські організації та саме населення. Важливою тенденцією середини 1950-х років стало посилення уваги до пожежної безпеки сільської місцевості. Сільські поселення залишалися найбільш уразливою ланкою системи пожежного захисту [2, с. 276]. Причинами цього були значна віддаленість від професійних пожежних частин, переважання дерев'яної забудови, недостатня кількість джерел протипожежного водопостачання, обмежене забезпечення пожежною технікою та інвентарем. У 1955 р. Рада Міністрів СРСР прийняла рішення, спрямоване на вдосконалення організації сільської пожежної охорони, передбачивши, зокрема, передачу пожежної техніки на баланс колгоспів та посилення протипожежних заходів у сільських населених пунктах [6, арк. 88]. Основним організаційним осередком пожежної охорони на селі мали стати добровільні пожежні дружини.

Зазначена політика була зумовлена специфікою радянської системи господарювання, за якої значна частина відповідальності за безпеку виробничих і житлових об'єктів покладалася на відповідні підприємства, установи та колгоспи. Такий підхід мав подвійний характер. З одного боку, він давав змогу розширити мережу локальних протипожежних формувань та залучити до боротьби з пожежами значну кількість громадян. З іншого боку, залежність протипожежного захисту від матеріальних можливостей конкретного господарства спричиняла істотну нерівномірність рівня безпеки різних територій.

Важливим етапом розвитку системи стала реорганізація пожежної охорони у 1956–1957 рр. У 1956 р. функції попередження та гасіння пожеж були знову інтегровані в діяльність відповідних пожежних підрозділів [3, с. 154]. У містах України на базі районних пожежних команд почали формуватися воєнізовані пожежні частини, тоді як інші міста та районні центри охоронялися професійними пожежними командами [3, с. 157].

Уведення у 1957 р. нового Статуту служби воєнізованої пожежної охорони МВС СРСР мало принципове значення. Документ регламентував організацію служби, порядок несення

чергування, компетенцію посадових осіб та основні принципи функціонування воєнізованих пожежних підрозділів. Це сприяло стандартизації службової діяльності та підвищенню рівня організованості пожежних гарнізонів [7, арк. 46]. Для захисту цивільного населення це означало передусім формування більш чітких процедур реагування на пожежі та визначення відповідальності посадових осіб за організацію служби.

Разом із тим реорганізаційні процеси мали і негативні наслідки. У 1957–1960 рр. система пожежної охорони характеризувалася значною відомчою диференціацією. Пожежні формування могли мати різні підпорядкування, статус, рівень матеріального забезпечення та функціональні завдання. У 1960 р. після ліквідації МВС СРСР його функції були передані міністерствам внутрішніх справ союзних республік, унаслідок чого протягом певного часу не існувало єдиного загальносоюзного органу управління пожежною охороною [4, с. 139]. Для УРСР це означало посилення ролі республіканського рівня управління пожежною охороною. Водночас відомчий принцип організації зберігався, що було характерною рисою радянської системи безпеки. Промислові підприємства, транспортні об'єкти, сільськогосподарські підприємства та інші установи могли мати власні пожежні формування. Такий підхід забезпечував певну оперативність реагування безпосередньо на об'єктах, але водночас створював проблему координації дій під час масштабних пожеж. Особливого значення у 1950-х – на початку 1960-х років набула пожежна профілактика [5, арк. 81]. Її розвиток свідчив про поступове розширення розуміння сутності пожежної безпеки: основною метою ставало не лише гасіння вже виниклої пожежі, а й недопущення її виникнення. У цьому контексті важливими були перевірки протипожежного стану підприємств і житлових об'єктів, контроль за дотриманням вимог під час будівництва, перевірка стану електричних мереж та опалювальних систем, забезпечення доступу до джерел водопостачання, утримання евакуаційних шляхів і засобів первинного пожежогасіння.

Поступово змінювалися й форми роботи з населенням. У системі профілактики дедалі більшого значення набували лекції, бесіди, друковані матеріали, інструктажі та демонстрації правил поводження з вогнем. У подальші роки ця практика була розвинена у систему пожежно-технічного навчання населення. За матеріалами історичних оглядів, в УРСР значного поширення набули заходи з проведення пожежно-технічного мінімуму, метою яких було ознайомлення населення з основними причинами пожеж та способами їх попередження у побуті й на виробництві [2, с. 288]. Поширення пожежно-технічних знань мало принципове значення для захисту цивільного населення. У радянських умовах пожежа розглядалася не лише як проблема спеціалізованої служби, а й як явище, запобігання якому залежало від дисципліни населення, працівників підприємств та керівників установ. Тому протипожежна пропаганда фактично виконувала функцію формування елементарної культури безпеки. Особливе значення це мало в житловому секторі, де значна частина пожеж виникала внаслідок необережного поводження з вогнем, порушення правил експлуатації печей, електричного обладнання та інших побутових чинників [4, с. 239].

Важливим складником системи захисту населення були добровільні пожежні дружини. Їхня діяльність відповідала загальній радянській моделі мобілізації громадян для виконання суспільно значущих завдань. Добровольці могли брати участь у профілактичній роботі, контролі за дотриманням протипожежних правил, поширенні відповідних знань та безпосередньому гасінні пожеж. Такий механізм був особливо важливим у сільській місцевості, де професійна пожежна охорона не могла забезпечити оперативне прибуття на кожну пожежу. Ключовим нормативним кроком у цьому напрямі стало затвердження в УРСР у 1962 р. «Положення про пожежно-сторожову охорону колгоспів» [6, арк. 37]. Відповідно до цього документа, відповідальність за організацію пожежної та загальної охорони сільських населених пунктів покладалася на виконкоми сільських рад, а за охорону колгоспного господарства – на

правління колгоспів та їхніх голів. Пожежно-сторожова охорона мала здійснювати контроль за дотриманням протипожежних правил у школах, клубах, магазинах, житлових будинках та інших об'єктах, забезпечувати гасіння пожеж і проводити роз'яснювальну роботу серед населення [6, арк. 39].

Таким чином, сільська пожежна охорона поступово перетворювалася на локальну систему, яка поєднувала професійні, штатні та добровільні елементи. Особливість такого підходу полягала в тому, що пожежна безпека розглядалася одночасно як державне завдання і як обов'язок конкретної територіальної громади та господарства. Це відповідало умовам того часу, коли держава прагнула забезпечити максимальне залучення трудових колективів та населення до виконання завдань громадської безпеки.

Особливу увагу необхідно приділити розвитку пожежної безпеки у містах. У 1950-х – на початку 1960-х років в УРСР активно розгорталося житлове будівництво, формувалися нові міські райони, зростала поверховість будівель. На початку 1960-х років широке поширення висотного будівництва поставило перед пожежною охороною нові завдання, пов'язані з евакуацією людей, боротьбою із задимленням, доступом пожежних підрозділів до верхніх поверхів та забезпеченням безпеки конструкцій. У 1962–1963 рр. питання зниження небезпеки задимлення висотних приміщень уже розглядалися як окремий напрям пожежно-технічної роботи [1, с. 301].

Зміни в архітектурі та містобудуванні закономірно вимагали перегляду традиційних методів пожежної профілактики. Якщо для малоповерхової забудови ключовими були питання протипожежних розривів, доступу пожежної техніки та забезпечення водою, то в багатоповерхових будинках особливого значення набували внутрішні системи протипожежного захисту, шляхи евакуації, протидимовий захист, надійність сходових кліток і можливості роботи пожежних підрозділів на значній висоті [4, с. 263]. Не менш важливим напрямом залишалася пожежна безпека промисловості. УРСР у досліджуваний період була одним із найбільш індустріалізованих регіонів СРСР. Значні промислові центри: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Одеса, Львів та інші міста концентрували підприємства з високою пожежною та вибухопожежною небезпекою. Пожежна охорона промислових об'єктів тому мала не лише захищати матеріальні цінності, а й забезпечувати безпеку працівників та населення прилеглих районів.

Важливим чинником підвищення ефективності пожежної охорони була професійна підготовка кадрів. Ускладнення технологічних процесів, поява нових матеріалів, збільшення поверховості будівель та розвиток спеціальної техніки потребували від пожежних не лише фізичної витривалості, а й спеціальних технічних знань. Відповідно, у системі пожежної охорони поступово посилювалася роль професійної освіти, службової підготовки та практичних тренувань [1, с. 311]. Водночас необхідно враховувати, що система захисту цивільного населення від пожеж у 1953–1964 рр. не була тотожною сучасному цивільному захисту. Термінологічно та інституційно вона ще не становила єдиної системи цивільного захисту в сучасному розумінні. Основне функціональне навантаження припадало на пожежну охорону, органи внутрішніх справ, органи місцевої влади, відомчі формування, підприємства та добровільні пожежні дружини.

Важливою рисою досліджуваного періоду було поступове розширення превентивного складника. Якщо в попередні десятиліття основна увага приділялася оперативній боротьбі з вогнем, то в роки відлиги дедалі більше уваги приділялося причинам виникнення пожеж. Це проявлялося в розвитку пожежного нагляду, протипожежного нормування будівництва, навчанні населення, контролі за станом підприємств та формуванні добровільних пожежних структур [7, арк. 133].

Водночас ефективність цієї системи обмежувалася низкою системних проблем. По-перше, зберігалася значна залежність пожежної охорони від адміністративної системи МВС та

загальної політики державного управління. По-друге, реорганізації 1950–1960-х років призводили до нестабільності управлінської вертикалі. По-третє, відомча розпорошеність пожежних підрозділів ускладнювала координацію. По-четверте, матеріально-технічне забезпечення різних гарнізонів було нерівномірним. По-п'яте, особливо гострою залишалася проблема сільської пожежної безпеки, де оперативність реагування залежала від стану локальних пожежних формувань. Окремої уваги заслуговує питання взаємодії професійної пожежної охорони з населенням. Саме в 1950–1960-х роках остаточно утверджувалося розуміння того, що ефективна протипожежна профілактика неможлива без систематичної роботи з населенням. Добровільні пожежні дружини, пожежно-технічна просвіта, лекційна діяльність і поширення спеціальної літератури були інструментами формування відповідального ставлення до пожежної безпеки [2, с. 344].

Висновки. Період 1953–1964 рр. також характеризувався накопиченням практичного досвіду, який згодом був використаний під час подальших реформ пожежної охорони. У другій половині 1960-х років відбулися нові структурні зміни, зокрема концентрація професійної пожежної охорони в єдиному оперативному керівництві МВС, що мало на меті підвищення боєздатності пожежних частин і раціональніше використання техніки. Отже, 1953–1964 рр. можна розглядати як важливий перехідний етап, протягом якого формувалися передумови для централізації та подальшого вдосконалення системи. Наукове значення вивчення цього періоду полягає також у можливості простежити ґенезу тих принципів, які згодом стали основою сучасної системи цивільного захисту: превентивність, професіоналізація, територіальний принцип реагування, спеціалізація сил і засобів, навчання населення, нормативне регулювання, взаємодія професійних та добровільних формувань. Зрозуміло, що радянська система була принципово відмінною від сучасної української моделі цивільного захисту, однак її історичний аналіз дає змогу виявити інституційні та організаційні передумови розвитку пожежно-рятувальної справи.

Історичний досвід УРСР 1953–1964 рр. демонструє, що захист населення від пожеж розвивався як багаторівнева система, у якій взаємодіяли державна пожежна охорона, органи місцевого управління, відомчі формування, колгоспна пожежно-сторожова охорона та добровільні пожежні дружини. Визначальними тенденціями були професіоналізація пожежної служби, нормативна стандартизація її діяльності, посилення профілактики, розвиток пожежно-технічної освіти, поступове технічне переоснащення та розширення участі населення у запобіганні пожежам. Водночас відомча розпорошеність, адміністративні реорганізації та нерівномірність ресурсного забезпечення залишалися суттєвими проблемами.

Отже, період відлиги доцільно розглядати як один із важливих етапів переходу від переважно оперативної моделі пожежної охорони до комплекснішого підходу, заснованого на поєднанні профілактики, нагляду, професійного реагування, технічного розвитку та суспільної участі.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Література

1. Голубєв С. Г., Зільберштейн Ф. В., Савельєв П. С. Пожежна справа в СРСР. Київ : Наука, 1971. 307 с.

2. Котельников С. Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України : науково-популярне видання. Київ : Київська книжково-журнальна фабрика, 2018. 444 с.

3. Смирнов Г. В. Історична хроніка пожежної охорони Луганська. Луганськ : Лугань, 1996. 415 с.

4. Нехаєв В. С., Серцов М. А. Вогнеборці Запоріжжя: нариси історії та діяльності пожежної охорони Запорізької області. Запоріжжя, 1997. 314 с.

5. Галузевий державний архів МВС України (далі ГДА МВС України). Ф 8. Оп. 1, Спр. 18, 327 арк.

6. ГДА МВС України. Ф 8. Оп. 1, Спр. 41, 198 арк.

7. ГДА МВС України. Ф 8. Оп. 1, Спр. 49, 218 арк.

References

1. Holubyev, S. H. & Zilbershteyn, F. V. & Savelyev, P. S. (1971). *Pozhezhna sprava v SRSR.* [Firefighting in the USSR]. Kyiv: Nauka. [in Ukrainian].

2. Kotelnykov, S. (2018). *Vohnebortsi. Istoriya pozhezhnytstva na terenakh suchasnoyi Ukrayiny: Naukovo-populyarne vydannya* [History of firefighting in the territories of modern Ukraine: Popular scientific publication]. Kyiv: TOV «Kyivska knyzhkovo- zhurnalna fabryka». [in Ukrainian].

3. Smyrnov, H. V. (1996). *Istorychna khronika pozhezhnoyi okhorony Luhanska.* [Historical chronicle of the fire protection of Lugansk]. Luhansk: Vydavnytstvo «Luhan». [in Ukrainian].

4. Nekhayev, V. S., Sertsov, M. A. (1997). *Vohnebortsi Zaporizhzhya: narysy istoriyi ta diyalnosti pozhezhnoyi okhorony Zaporizkoyi oblasti.* [Firefighters of Zaporizhzhia: essays on the history and activities of the fire protection of the Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhya. [in Ukrainian].

5. Haluzevyy derzhavnyy arkhiv MVS Ukrainy (HDA MVS Ukrayiny) [Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (hereinafter referred to as the State Administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. F 8. Op. 1, Spr. 18, 327 ark. [in Ukrainian].

6. HDA MVS Ukrainy [Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (hereinafter referred to as the State Administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. F 8. Op. 1, Spr. 41, 198 ark. [in Ukrainian].

7. HDA MVS Ukrainy. [Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (hereinafter referred to as the State Administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. F 8. Op. 1, Spr. 49, 218 ark. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

НОТАТКИ

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Наукові записки Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Серія: Історія

Комп’ютерне оформлення:
Вікторія Гайдабрус

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Дата розміщення онлайн: 13.11.2026. Дата друку: 20.11.2026.
Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 25,8. Обл.-вид. арк. 28,13.
Наклад 300 прим. Замовлення № 1026/882.